

LVIII. kötet

1956. évfolyam

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

LAKÓ GYÖRGY

BUDAPEST, 1956

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
HAJDÚ PÉTER, LAKÓ GYÖRGY, TAMÁS LAJOS

FELELŐS SZERKESZTŐ:
LAKÓ GYÖRGY

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
GÁLOS FERENC

A szerkesztőség címe:
A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
Budapest, V., Szalay utca 10–14. V. emelet

Előfizetés: a Posta Központi Hírlap Iroda Vállalatnál, Budapest, V., József nádor tér 1.
Táv. b.: 180–850. Előfizetési díj: 16,— Ft. Csekkszámlaszám: 61.257.

Külföldön a „Kultúra” Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat bizományosai
veszik át az előfizetéseket.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai
Kiadó Terjesztési Osztályán (Budapest, V., Alkotmány utca 21.).

Munkatársainkhoz!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítése érdekében vegyék figyelembe a következőket:

1. A kéziratokat szabványos papírlap egyik oldalára gépeljék.
2. Egy lapra 30 sort, soronként 60 betűt írjanak.
3. A kézirat szövegében a következő jelzéseket használják: ——— (nyelvi adatok jelölésére), - - - - - ritkített (értelmi kiemelésre), = = = félkövér (alcímek betűtípusaként), ~ ~ ~ kapitálchen (a szerzők nevének kiemelésére).
4. A kézirat géppel írott szövegében az esetleges utólagos javításokat, a fonetikai jeleket tintával írják.
5. A folyóiratok és sorozatok kötetszámát római számmal írják. A kötetszám és a lapszám közé vesszőt tegyenek.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
LAKÓ GYÖRGY

AZ I. FINNUGOR NYELVÉSZETI KONFERENCIA ELŐADÁSAI
(BUDAPEST, 1955. SZEPTEMBER 28–30)

ÖTVENNYOLCADIK KÖTET
(1956. évfolyam)

BUDAPEST
1956

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

A kézirat érkezett: 1956. VII. 14. — Példányszám: 500. Terjedelem: 19 (A/5) ív

40035/56 Akadémiai nyomda. — Felelős vezető: Puskás Ferenc.

PAIS DEZSÓ

Elnöki megnyitó

Az I. finnugor nyelvészeti konferencia első ülését megnyitom.

Tisztelt résztvevők!

Résztvevőket mondtam, mivel meg vagyok győződve, hogy akiket itt látunk, nemcsak jelen lesznek az elkövetkező tárgyalásokon, hanem részt is vesznek azokon. Természetesen nem úgy képzeljük, hogy mindenki mindenhez huzamos időn át hozzászól, hanem úgy, hogy az előadásokat, valamint az ok- és célszerű hozzászólásokat figyelemmel kíséri, s belőlük maga és a magyar tudomány javára okulást merít.

*

Talán nem felesleges, ha rövid tájékoztatást nyújtok a konferencia létrejöttének előzményeiről.

Igen öröndetes, hogy nem szorosabb értelemben vett szaktudományi tényező részéről támadt egy ilyen összejövétel megrendezésének gondolata. Akadémiánk első osztályának titkára, BÓKA LÁSZLÓ volt az, aki a nyelvtudomány ügye iránt való érdeklődésétől és jelentős szakavatottságból eredő együttműködési készségétől indítatva az Osztályvezetőség 1954. november 22-i ülésén javasolta, hogy „a jövő [tehát a most folyó] évben a szovjet és a finn nyelvészek bevonásával az Akadémia tartson Budapesten finnugor nyelvészkongresszust”. Az Osztályvezetőség a javaslatot helyesléssel fogadta. — A közvetlenebb szakemberek véleménye az volt, hogy kongresszus helyett első lépésként konferencia tartása volna helyesebb és célszerűbb. Az erre vonatkozó javaslatot az Osztályvezetőség megbízásából LAKÓ GYÖRGY és HAJDÚ PÉTER terjesztette elő az Osztályvezetőség 1955. február 28-i ülésén. Az Osztályvezetőség a javaslat értelmében konferencia megrendezése mellett foglalt állást, s határozatához a következő nyilatkozatot fűzte: „Az Osztályvezetőség a konferenciát egy később megtartandó nemzetközi finnugor nyelvészeti kongresszushoz vezető út fontos állomásának tekinti, és szükségesnek tartja, hogy ez a kongresszus az elkövetkező években megrendeztessék.”

*

Amikor a közvetlen és távolabb álló szakemberek nevében örömet fejezem ki, hogy ez a konferencia összeülhetett, nem látom ok nélkül valónak, hogy visszapillantunk a mögöttünk levő néhány esztendő múltjára, ami után ez a konferencia lehetségesnek, sőt szükségesnek bizonyult. A múlt számontartása és megítélése ugyanis elengedhetetlen a jövő helyes alakításához, amiért mi együtt vagyunk.

Tessék megengedni, hogy nem mindig kellemes szokásom szerint önmagamtól idézzek.

„Mit tettünk és mit tegyünk a nyelvtudomány ügyében a SZTÁLIN teremtetette fordulat után?” című, az 1951. június 29-i akadémiai ülésen tartott előadásom egyik részlete: „A marrizmus mágikus körébe nem illett bele, és vesztegzár alá került a nyelvhasználat is. Sőt nálunk a marristák elsősorban a finnugor nyelvészet művelőit hozták kellemetlen helyzetbe. SZTÁLIN erről az oldalról is tudományt mentett és lehetővé tette, hogy finnugor nyelvészetünknek nagy múltjához, korábbi úttörő és vezető szerepéhez méltó jövője legyen. — Így jelenhetett meg ez év [1951.] elején nagy kutatónk, REGULY ANTAL hagyatékából az osztják (chanti) hősénekek egy újabb kötete ZSIRAI MIKLÓS tagtársunk áldozatos és avatott fáradozásából. Itt is érdemesnek tartom kiemelni azt a gazdagodást, amelyet korábbi vogul és osztják szövegközléseinkhez csatlakozva ez a kötet is jelent a magyar mondat- és alaktan számára, nem utolsósorban magyar fordításával, amely a maga, most talán szokatlan, de a régi és népi nyelvben közönséges fordulataival tanúsítja, hogy a nyelvnek SZTÁLIN kiemelte szerkezeti elemei tekintetében is minő szoros rokonság fűzi a magyart az obi-ugor nyelvekhez. Ezért kell óhajtanunk az obi-ugor szövegeknek az eredeti fordulatokhoz lehetőleg ragaszkodó magyar fordítással való felszerelését a jövőben is.” (AkÉrt. LVIII, 378.)

Két évvel később, az 1953. májusi nagygyűlés alkalmával „A magyar nyelvtudomány időszerű kérdései” címen elhangzott előadásomból néhány megjegyzés, amely a finnugor nyelvészetet érinti: „A magyar szókészlet finnugor elemei” című tervmunka személyi és anyagi nehézségekkel küzd. Az eddig gyűjtött anyag rendezése a belső munkatársakat annyira lefoglalja, hogy gyűjtést csak külső munkatársakkal lehet végeztetni, de ezt is nagyon szűkösre méretezett keretben. A munkára vonatkozó ötéves terv teljesítése így legalább is kérdéses. Pedig aligha kíván különösebb magyarázatot, hogy itt együttes magyar és finnugor nyelvészeti érdekekről, sőt nem csekély mértékben nemrég még vezető finnugrisztikánk becsületéről is van szó, egy olyan haladó hagyománynak a folytatásáról, amelynek két úttörő képviselőjéről: Sajnovics Jánosról és Gyarmathi Sámuelről akadémikus társunktól, ZSIRAI MIKLÓSTól a múlt évben [1952-ben] kitűnő és hatásos monográfiát kaptunk.” (I. OsztKözl. IV, 27–8.)

*

Ezekből a töredékes megjegyzéseimből talán kiderül az a véleményem, hogy a hazai finnugrisztika a rendelkezésére bocsátott személyi és anyagi lehetőségekhez képest lényeges eredményeket mutatott fel a két esztendővel ezelőtti három éves időszakban. Az azóta eltelt két évben benyomásom szerint sem visszaesés, sem különösebb fellendülés nem következett be. Hogy ilyen bekövetkezzék, részben azon fordulhat meg, hogy a mi tárgyalásaink miképpen végződnek, képesek vagyunk-e érzékeltetni, hogy itt van egy tudományág, amely élni akar, és élni tud is — természetesen megfelelő életfeltételek mellett. — De nem vágok elébe a következő előadásnak.

*

Egy pontot olvasok fel abból a hozzászólásomból, amely a felszabadulás tíz éves fordulója alkalmából 1955. április 1-én tartott akadémiai ülésen hang-

zott el. — „Sok szempontból szerfölött termékeny volt B. A. Szerebrennyikovnak, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjának, a moszkvai Nyelvtudományi Intézet helyettes igazgatójának ittèni látogatása. A nyelvtudomány különböző köreibben számos okulást merítettünk előadásaiból és a vele való személyes megbeszélésekből. Érezni lehetett, hogy nem pusztán udvariasság, amikor elismerően nyilatkozott a mi nyelvtudományunk színvonaláról, s hangoztatta, hogy vannak egyes ágak, amelyekben a szovjet nyelvészet is találhat nálunk követni valót. Örömmel állapítottuk meg számos lényeges mozzanatban nézeteink, felfogásunk azonosságát, többször olyan esetekben is, amelyekben itthon nem szokás nekünk igazat adni.” (AkÉrt. LXII, 211.) — Szerebrennyikov itt van közöttünk. Jelenléte bizonyítéka irántunk való vonzalmának s a nekünk oly fontos finnugor nyelvtudomány iránt való érdeklődésének. Igen melegen üdvözlöm őt.

*

Az imént örömet, illetőleg örömünket nyilvánítottam mostani együttlétünk fölött. Sajnos, igen sajnós, örömünkbe fájdalom, éles fájdalom vegyül. Valaki hiányzik közülünk, akit nemcsak most, de a jövőben is mindig nélkülözni fogunk, és nélkülözni fog a magyar tudományosság, amelyért ő élt és halt, — sőt azt mondhatom: m e g h a l t. Ez az, akinek a nevét mindkét előbbi idézetemben említettem, mert meg kellett említenem: Zsirai Miklós. Azt, hogy érzelmileg és ténybelileg is mit veszítettünk az ő idő előtt bekövetkezett elhunytával, nem akarom itt kifejtetni, annál kevésbé, mivel én inkább csak az érzelem oldaláról volnék erre hivatott. Veszteségünk nagyságának mélységes átérzését tanúsította a végtisztességen résztvevők szokatlan nagy száma és megilletődöttsége. — Áldozunk az ő emlékének a szívéhez nőtt tudomány képviselőinek és barátainak első ilyen együttlétén, de ne a szokásos felállással, hanem az ő nemes eszméit, törekvéseit előbbre vivő eredményes munkával.

Jelentem, hogy a Szovjetunió Akadémiájának Nyelvtudományi Intézetétől részvéttávirat érkezett konferenciánkhoz. Szövege a következő: „Zsirai Miklós akadémikus halála alkalmából őszinte részvétünket fejezzük ki a családnak és a magyar nyelvészeknek. — A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének finnugor nyelvészeti csoportja.” A veszteségünkben való részvét ezen nyilvánításáért hálás köszönetet mondok.

Ezek után felkérem LAKÓ GYÖRGY akadémiai levelező tagot „A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene és jövő feladatai” című előadásának megtartására.

I.

LAKÓ GYÖRGY

**A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene
és jövő feladatai**

I.

Felszabadulásunk óta a magyar nyelvészek már három kongresszust tartottak. Rajtuk a hazai finnugor nyelvészek is részt vettek, a saját szűkebb tudományterületükkel kapcsolatos problémákhoz ők is hozzászóltak, külön összejevetelt azonban ez ideig nem tartottak. Erre — a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztálya vezetőségének határozata folytán — most kerül sor először. Összejevetelünk a „konferencia” nevet viseli jelölül annak, hogy rendezvényünk szűkebb keretek között mozog és kisebb igényű, mint a nyelvész-kongresszusok. Ez természetes is, hiszen finnugor nyelvészeink a magyar nyelvészek együttesének csak egy kis töredékét alkotják, s részükről ez az első próbálkozás arra, hogy tudományszakuk kérdéseit önálló rendezvény keretében tárgyalják meg.

Részletesebben megjelölve, konferenciánk célja a felszabadulás óta elvégzett finnugor nyelvészeti munka számbavétele, az elért eredmények felmérése, a hiányosságok megállapítása, a jövőbeli teendők kijelölése és a munkánk megjavítását célzó javaslatok megvitatása. A tájékozatlan idegen könnyen felvethetné azt a kérdést: mi szükség van erre, hiszen tíz év egy tudomány történetében igen rövid időszak, s egy-egy tízesztendős ciklus a tudományok történetében ritkán szokott kiemelkedni a többi közül. Nagy általánosságban persze valóban ez a helyzet. Az a tíz év azonban, amely felszabadulásunk óta napjainkig telt el, nem akármilyen tíz év, hanem olyan időszak, amely hazánk tudományos életében új korszakot nyitott, s amely a nyelvtudományban és ezen belül a finnugor nyelvészetben is jelentős változást hozott magával.

A hazai tudományok szempontjából általában az új korszakot az új világnézeti alap, az új munkamódszerek és az új cél jelentik. De megváltoztak azok a keretek is, amelyek közt a tudományos munkát végezzük, s a múlt-hoz viszonyítva mások a lehetőségeink is a tudományos munkára. Hogy mindez mennyire érvényes a nyelvtudományra általában, azt nálam avatottabbak a nyelvészeti kongresszusokon, számos akadémiai ülésen és egyebütt már részletesen kifejtették. Ezért e kérdések fejtegetésébe itt, e szűkebb körű szakmai konferencia keretei közt, nem akarok belebocsátkozni. Ehelyett a felszabadulásunk utáni tíz év történetéből a sajátosan finnugor nyelvészeti vonatkozások tárgyalására kívánok rátérni.

De ha csupán ezt tenném, hamis képet adnék a felszabadulás utáni finnugor nyelvészetről, mert tudományunk alakulását nem történeti szempontból, nem fejlődésében vizsgálám. Ahhoz, hogy az elmúlt tíz év fejlődé-

sét helyesen tudjuk értékelni, figyelembe kell vennünk az előzményeket is. Ezért röviden kitérek arra, milyennek látom tudományunk helyzetét a felszabadulást megelőző évtizedekben.

Röviden azt mondhatjuk: az első virágzásnak az a kora, amely REGULY ANTAL tanulmányútja után HUNFALVY PÁL, főleg pedig BUDENZ JÓZSEF munkája nyomán megindult, az első világháború befejeztével véget ért. Az egykori Budenz-tanítványok ugyan égtek a vágytól, hogy munkájukat a megkezdett lendülettel folytassák, fiatalabb kutatók is szép számmal sorakoztak volna fel melléjük, de tudományos törekvéseik zöme egyes esetekben a politikai üldöztetés, általában pedig az elmúlt rendszer tudományellenessége miatt hajótörést szenvedett. A Magyar Tudományos Akadémia szerepe a finnugor tanulmányok szervezése terén megszűnt, elősegítésük körül pedig a minimumra csökkent. Az első és a második világháború vége közötti időszakban az Akadémia kiadásában mindössze két önálló, nagyobb terjedelmű finnugor kiadvány látott napvilágot. Egyidejűleg a kisebb értekezések kiadási lehetősége is rendkívül megcsappant. Az egyetlen folyóirat, amelyben a cikkerjedelmet valamelyest meghaladó értekezések közölhetők lettek volna, a Nyelvtudományi Közlemények, igen ritkán jelent meg: 1920-tól a felszabadulásig, egy negyed század alatt mindössze hat teljes kötet látott napvilágot. A fiatal kutatók nagy része vagy elkallódott, vagy pedig anyagi helyzete miatt kénytelen volt tudományos tevékenységét néhány rövid cikk megírására korlátozni; látókörét bővíteni alig volt módjában. Ugyanakkor továbbra is kiadásra várt pl. REGULY egy évszázaddal korábban gyűjtött anyagának jelentékeny része, nem is szólva a nagyértékű újabb gyűjtésekről s mindezek tudományos értékesítéséről, feldolgozásáról.

Ilyen körülmények között érte tudományunk hazánk felszabadulása. A pusztító második világháború után a tudományos munka persze nem kezdődhetett meg mindjárt 1945-ben. Két-három év az erőgyűjtés, a tapogatódzás jegyében telt el. A Nyelvtudományi Közleményeknek felszabadulásunk utáni első száma csak 1948-ban jelent meg, s ez legnagyobbbrészt még olyan cikkeket tartalmazott, amelyek már 1944-ben ki voltak szedve. Kezdetől fogva éreztük azonban országunk felelős tényezőinek a tudományok iránti érdeklődését, kormányzatunk segítő kezét, 1949-ben pedig már mi, finnugor nyelvészek is ott lehettünk a magyar nyelvtudomány első ötéves tervének bölcsőjénél, amely tudományunk újjáélesztését tűzte ki céljául.

Már pusztán az a tény is figyelemre méltó, hogy nyelvtudományi terv egyáltalában készülhetett. Amint ötéves tervünk bevezetésében (MNy. XLV, 97) olvashatjuk, „még csak fel sem merült és fel sem merülhetett volna a tőkés rendszer korlátaiban belül egy ötéves összefogó nyelvtudományi terv gondolata”. A tervezés pusztá tényét nyelvészeink elvben kezdetől fogva tetszéssel fogadták, s helyesnek ítélték. Más dolog az, hogy nyelvtudományunk ötéves terve az első hevületben a lehetőségek kellő megfontolása nélkül készült, s hogy ennek következtében részben tarthatatlannak bizonyult. De első ötéves tervünknek ennek ellenére is megvan a jelentősége. Ami lényegest finnugor nyelvészeink a felszabadulás óta alkottak, az túlnyomórészt ennek a tervnek a keretein belül valósult meg: a szerzők, miközben munkájukat végezték, egyben e tervnek a teljesítését is szem előtt tartották, az akadémiai bizottságok e terv alapján igyekeztek a folyamatban levő munkálatoknak a kívánt tudományos és anyagi támogatást megadni, s Akadémiánk ezen terv szerint gondoskodott az elkészült munkák kiadásáról. Minthogy tehát annak,

amit az elmúlt tíz évben termeltünk, öt éves tervünk alkotta a vázát, tervünket és annak teljesítését részletesen ismertetem. Erre egyrészt öt éves tervünknek a tudományos termelésben megmutatkozott fontossága, másrészt pedig az a feltevés indít, hogy e terv, illetőleg e terv teljesítésének mikéntje részleteiben talán csak az akadémiai bizottságokban helyet foglaló szakemberek szűk köre számára ismeretes.

Finnugor nyelvészeti tervünk első szakasza az eddig kiadatlan és felhasználatlan rokonnyelvi gyűjteményeknek rendezését és kiadását, azaz e téren való egy évszázados, illetőleg több évtizedes mulasztásainknak öt év alatt való pótlását irányozta elő. Nyilvánvaló, hogy már ez az első tervpont is a maximalizmus hibájában szenvedett. Ennek ellenére jelentékeny teljesítménynek mondható az, ami ebből az első tervpontból megvalósult. ZSIRAI MIKLÓS 1951-ben közzétette REGULY ANTAL és PÁPAY JÓZSEF hagyatékának II. kötetét „Osztják (chanti) hősénekek” címen, s ebben mind nyelvi, mind műfaji szempontból pótolhatatlan értékű anyagot tett a kutatók számára hozzáférhetővé. Feltűnő, hogy ez a kötet ennek ellenére sem részesült sem a hazai, sem a külföldi szakfolyóiratokban behatóbb ismertetésben. A külföldnek legalábbis látszólagos érdektelensége részben bizonyára külföldi könyvterjesztésünk gyarlóságának, részben pedig talán annak a körülménynek tudható be, hogy a külföldi szakkörök az 1944-ben megjelent első kötetrel sem ismerkedhettek meg, az 1951-ben megjelent kötetnek pedig várják a folytatását: a még kiadatlan hősénekeket tartalmazó utolsó Reguly-kötetet. Ennek a megjelenése is még az első öt éves tervidőszakra volt előirányozva. Valamennyiünket mélységes fájdalom tölt el amiatt, hogy ZSIRAI MIKLÓST halála megakadályozta munkája befejezésében. ZSIRAI MIKLÓS évtizedekig harcolt, lelkesen, csüggedetlenül küzdött a Reguly-szövegek kiadásáért. Szinte a Reguly-hagyaték tragikus sorsának a folytatódását kell látnunk abban, hogy ez a hagyaték első áldozatos gondozójának, PÁPAY JÓZSEFnek a halála után most újra árván maradt: itt hagyta, a jövő nemzedék gondjára bízta az, aki legtöbbet tett mielőbbi közkinccsé tétele érdekében.

Szép eredménnyel folytatódott MUNKÁCSI BERNÁT kiadatlan manysi nyelvanyagának feldolgozása. Ez a munka a Vogul Népköltési Gyűjtemény III. kötetének második részéhez fűződő tárgyi és nyelvi magyarázatok kiadását eredményezte. E kötetet KÁLMÁN BÉLA rendezte sajtó alá. Egyebek között az ő munkája az obi-ugor medvetisztelet ismertetése is, amely a kötet bevezetéséül szolgál. A magyarázott szavak és kifejezések jegyzékét K. SAL ÉVA állította össze. A tárgyi és nyelvi magyarázatok a III. kötetben foglalt nehéz szövegek megértéséhez fontos ismereteket nyújtanak. Hogy ez mennyire így van, annak igazolására elég csak arra utalnunk, hogy a Vogul Népköltési Gyűjtemény III. kötetének egyes darabjai REGULYtól nyugati-manysi nyelvjárásban feljegyzett daloknak északi-manysi átírásai, s ezek éppen átírásvoltuk folytán a két nyelvjárás különbözősége miatt téves értelmezéseket is tartalmaznak.

Az eddig említett régiebb anyaggyűjtések kiadásán kívül megindult öt éves tervünk keretében az első világháború idején gyűjtött rokonnyelvi szövegek kiadása is. Közülük a komi nyelvűek közzététele csupán a mennyiséget tekintve kisebb feladat volt, mivel egy részük már 1920-ban megjelent, s a fennmaradó másik rész kiadható volt egy kötetben. Ki kell azonban emelnünk e kiadvány minőségi jelességeit. FOKOS-FUCHS DÁVID „Volksdichtung der Komi (Syrjänen)” című kötetében (1951) a nyelvjárások szerint csoporto-

sított népköltészeti termékek nyelvi jellemzését is megadja, rámutatva az egyes nyelvjárások legfontosabb sajátosságaira s a szomszédos nyelvjárásokhoz való viszonyára, közöl továbbá mintaszerű gonddal megírt rövid tárgyi és nyelvi magyarázatokat is, ahol szükséges.

Mennyiségi szempontból jóval nagyobb feladatot jelölt ki ötéves tervünknek az a pontja, amely BEKE ÖDÖN mari nyelvű gyűjtésének kiadását irányozta elő. Bár a kiadás munkája megindult, s 1951-ben „A cseremiszek (marik) népköltészete és szokásai” címen az első kötet napvilágot látott, a munka befejezésétől itt talán még messzebb vagyunk, mint a chanti szövegek esetében. Hosszú lenne ennek az okait részletesen kifejteni, s még nehezebb lenne a hátráltató körülményeknek évekre visszanyúló és mindenkit megnyugtató tisztázása. Mindenesetre a mari szövegek kiadása továbbra is szerepel tervünkben, s bizonyos minőségi szempontok kielégítése után a még kéziratban levő kötetek megjelentetése tudtommal folytatódni fog.

Az anyagpublikációk közül kis terjedelmé miatt nem önállóan, hanem folyóiratcikk alakjában jelent meg PÁPAI KÁROLY szelkup szójegyzéke, amelyet HAJDÚ PÉTER rendezett sajtó alá (NyK. LIV.).

Bár ötéves tervünkkel nincs kapcsolatban, itt említem meg, hogy az elmúlt tervidőszak folyamán MUNKÁCSI BERNÁT udmurt gyűjtése is megjelent, mégpedig — egy, MUNKÁCSINAK tett régi ígéretnek megfelelően — a helsinki Finnugor Társaság kiadásában, FOKOS-FUCHS DÁVID gondozásában, „Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken” címen (SUSToim.102. 1952. XXXVI + 715 l.). A kötet számos nyelvjárásból közöl nyelvmutatványokat, tartalma változatos és értékes. Belőle tudtuk meg például azt, hogy az obiugor népekre olyannyira jellemző medvetiszteletnek maradványai még e század elején is éltek az udmurtoknál.

Ötéves tervünk a rokonnyelvi szövegek kiadásán kívül rokonnyelvi szótárak készítését és megjelentetését is előírnyozta, elsősorban a közzéteendő nyelvi anyag alapján. Megindultak egy chanti REGULY-szótár előmunkálatai; a szűkös anyagi ellátottság ellenére is sikerült az eddig kiadott REGULY-szövegek felét kicédulázni. ZSIRAI MIKLÓS halála után ez a munkát is gazdátlanrá vált. — KÁLMÁN BÉLA kidolgozta a MUNKÁCSI-féle nyelvi anyagból készítendő manysi szótár szerkesztési elveit. — FOKOS-FUCHS DÁVID komi szótárának munkálatai jól haladnak; a szótár megjelenése a jövő évben várható. — BEKE ÖDÖN nagy mari szótára tudtommal még távol áll a befejezéstől. Minthogy a mari nyelv azon finnugor nyelvek közé tartozik, amelyeknek a szókincsét legkevésbé ismerjük, tudományos szempontból is rendkívül sajnálnunk kell, hogy BEKE ÖDÖNT meggyengült egészségi állapota az utóbbi években munkabírásában korlátozta. Ez ugyanis lassította a szótár munkálatainak ütemét. Mindenesetre kívánatos lenne, hogy a jövőben a Nyelvtudományi Bizottság e munka haladásáról legalábbis félévenként valamelyes tájékoztatást kapjon. Enélkül a Bizottság a mari szótárral kapcsolatban nem tudhatja kötelességét teljesíteni.

Felmerült az a terv is, hogy MUNKÁCSI Votják Szótárához az első világháború idején készült anyagból kiegészítő szójegyzék készüljön. Ennek elkészítésével a Nyelvtudományi Bizottság FOKOS-FUCHS DÁVIDOT bízta meg. A terv megvalósítására a komi szótár megjelenése után kerül sor.

Noha ötéves tervünknek a Magyar Nyelv 1949. évi kötetében megjelent vázlata erre nem utal, tervünk egyik gépirásos változata szerint JUHÁSZ JENŐ moksa-mordvin szótárának is meg kellett volna jelennie, mégpedig

már 1951-ben. Ehelyett egyelőre csak a szótár készítése folyik. Ennek a késelemnek egyik oka az lehet, hogy a Nyelvtudományi Bizottság, amely Akadémiánk újjászületése után bizonyos idő elteltével ötéves tervünk gondozójává vált, nem tudhatott olyan munkálatokról, amelyek csak tervünk különféle nem hivatalos változataiban foglaltak helyet, de ennek nyomtatott változatába — számomra ismeretlen okokból — nem kerültek bele. Így a Bizottság a moksa szótár munkálatait nem tudta figyelemmel kísérni. — Megemlítem még, hogy készül egy gyakorlati célú finn szótár is. Szerkesztője PAPP ISTVÁN.

Igen fontos munka elvégzését írta elő számunkra finnugor nyelvészeti tervünknek egy további pontja, amely szerint az első ötéves tervidőszak folyamán esedékes volt egy finnugor etimológiai szótár anyagának összegyűjtése és kiadásának előkészítése. Szabatosabban: egy, a magyar szókészlet finnugor elemeit tartalmazó etimológiai szótárról van itt szó. Addig a szakaszig, ameddig tervünk szerint ennek a munkálatnak el kellett volna jutnia, ez a munkálat sem jutott el. Ez azonban természetes is: a munkálatok időzítése olyan előzetes tájékoztatás alapján történt, amelyet a jövő nem igazolt. Ez a munkálat ti. nem kapta meg azt az anyagi támogatást, amelyet a terv időzítésekor feltételeztünk. A lemaradás azonban — viszonyítva az efféle munka nagyságához és nehézségeihez — nem nagy. Ez év végére a szótár anyagának az összegyűjtése lényegében befejeződik, s már megkezdődtek a kiadási elvek tisztázását célzó előmunkálatok is.

Tervünk 4. pontja a finnugor népekre és nyelvekre vonatkozó ismeretek összefoglalását irányozta elő különös tekintettel a finnugor népek történetére, mai állapotára, az októberi forradalom után végbe ment társadalmi és művelődési változásokra s ezeknek nyelvi tükröződésére.

A szövegezésből következően itt valószínűleg egy nagyobb szabású szintézis tervéről van szó, amelynek végrehajtójául ZSIRAI MIKLÓS lehetett kiszemelve. Ez a szintézis nem készült el, mert nem is készülhetett el (a tervpont teljes irreálitására már nem is szükséges kitérnem). Ehelyett azonban megjelent ZSIRAI MIKLÓS tollából „A finnugorság ismertetése” címen (Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek. 1952) egy rövid összefoglalás, amely egyben egyetemi tankönyvül is szolgál, s mint ilyen, régóta érzett szükségletet elégít ki. Hasonló jellegű HAJDÚ PÉTER „Szamojéd népek és nyelvek” című füzete (MNYTK. 76. sz.), amely még ötéves tervünk keletkezése előtt jelent meg.

Tervünk 5. pontja szerint feladatunk volt még „rokonsági nyelvi olvasókönyvek (finn és vogul kresztomatiák) kiadása az egyetemi oktatás céljaira”. Ez a tervpont annyiban valósult meg, hogy ez évben megjelent KÁLMÁN BÉLA manysi nyelvkönyve az Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek sorozatában. Ez az egyetemi nyelvészeti oktatás szempontjából igen örömdetes tény. Eddig professzoroknak és előadóknak sok időt kellett elvesztegetniük azzal, hogy hallgatóik számára óráról órára több példányban szövegeket és szójegyzékeket kellett gépelniük, s a diakritikus jeleket minden példányban külön-külön felrajzolniuk. Most ez a tarthatatlan helyzet legalábbis a manysi nyelv oktatása terén megszűnik. Persze további kresztomatiákra (pl. chanti, komi és udmurt nyelvkönyvre) is nagy szükség lenne a már említett okokból. Az eddigi helyzet, az oktatási célokra szolgáló kresztomatiák teljes hiánya, a múltban annál kirívóbb volt, mert pl. Finnországban az egyetemi finnugor nyelvészeti oktatás céljait hat, tudományos szempontból is hézagpótló, kitűnő kresztomatia szolgálta és szolgálja. A finn-permi nyelvek körében

ezek a finn kresztomatiák a múltban számunkra is többé-kevésbé megoldást jelentettek, ma már azonban nálunk nem felelnek meg, minthogy német nyelvű szójegyzékük használata a hallgatók számára nehézséget okoz. — Készült egy ideig finn kresztomatia is: összeállítását ZSIRAI MIKLÓS vállalta. A tőle évekkal ezelőtt kapott tájékoztatás szerint e kresztomatia már 1951-ben annyira volt, hogy pár hónapos munkával befejezhető lett volna. Különféle kiadói bizonytalanságok miatt azonban a könyv kiadása addig húzódott, mígnem ZSIRAI betegsége miatt kénytelen volt a további tárgyalásokról lemondani. Így a finn kresztomatia máig sem jelent meg, noha az egyetemen nagy szükség volna rá, sőt — ha egy-egy kiadóvállalat kételkedik is benne — az egyetemen kívül is találna érdeklődőkre.

Ötéves tervünk hatodik — s egyben utolsó — pontja a Nyelvtudományi Közlemények I—L. kötetének mutatóját jelöli meg mint olyan művet, amely az első ötéves tervidőszak folyamán kiadandó. Mindannyiunk őszinte öröme ez 1955-ben megjelent, s így a legrégibb élő magyar nyelvészeti folyóirat 50 kötetének az anyaga megelevenedett: a kutató számára immár hozzáférhető, áttekinthető és könnyen felhasználható. A Mutató összeállítóját, JUHÁSZ JENŐT, valamennyiünk részéről köszönet és elismerés illeti meg munkájáért, amelyet talán évtizedekig sem végzett volna el helyette senki.

Ha mármost pusztán a mennyiség szempontjából akarjuk értékelni az első ötéves tervidőszakban végzett munkánkat, akkor teljesen ellentétes eredményre jutunk aszerint, hogy a teljesítményeket mihez viszonyítjuk. Ha ötéves tervünkől indulunk ki, az eredmény lesújtó: szövegkiadási tervünknek talán csak kétharmadát teljesítettük, a tervbe vett szótárak közül eddig egy sem, a rokonnyelvi olvasókönyvek közül pedig csak egy jelent meg. Egyéb területen is annyi a lemaradás, hogy ezt bizonyos terven felüli teljesítmények nem egyenlítik ki. Egészen más eredményre jutunk azonban, ha a felszabadulás utáni tíz év eredményeit nem első ötéves tervünk előirányzatával, hanem pl. az 1930-as évek termelésével vetjük össze. Amíg az 1930-as békeévekben egyetlenegy nagyobb méretű finnugor könyv jelent meg, addig a pusztító második világháborút közvetlenül követő tízéves időszakban (a Nyelvtudományi Közlemények Mutatóját is ideszámítva) 5 finnugor vonatkozású önálló kötet látott napvilágot. Amíg a Nyelvtudományi Közleményeknek az 1930-as években három kötete került kiadásra, addig ugyanez a folyóirat 1950-től kezdve (némi késéssel) minden évben megjelent. Mi következik a két összehasonlításból: vajon az-e, hogy finnugor nyelvészeink nem dolgoztak eleget, mert nem teljesítették a nyelvészeti ötéves tervet, avagy az, hogy nagyon meg lehetünk elégedve magunkkal, mert jóval többet termeltünk, mint az elmúlt évtizedekben? Szerintem egyik sem. A terv nem teljesítéséből elsősorban azt a következtetést kell levonnunk, hogy nyelvészeti ötéves tervünk irreális, túlzó maximalizmusban szenvedő terv volt. A tervteljesítésben való lemaradás okainak vizsgálatából pedig egyebek közt az derül ki, hogy jóval többet is tudtunk volna alkotni, ha munkánkat több tervszerűséggel végeztük, illetve végezhattük volna. Az 1930-as évek termelésével való összehasonlításból kikövetkeztethető továbbá az is, hogy a magyar népi demokrácia a finnugor nyelvészet terén nyilvánvalóan sokkal több kutatónak adott munkalehetőséget, mint az elmúlt korszak, publikációs lehetőségeink pedig össze sem hasonlíthatók a múltbeliekkel.

Nem azért, hogy a múlton rágódjunk, hanem amiatt, hogy éppen ez évben ismét egyik igen fontos feladatunk a távlati tervezés, szükségesnek tar-

tom, hogy kitérjek még arra a kérdésre: mi okból és milyen tekintetben volt rossz — helyesebben mondva: maximalista és ezért irreális — első öt éves nyelvészeti tervünk, illetve ennek finnugor nyelvészeti része.

Hibás volt öt éves tervünk szerintem egyebek közt azért, mert nem számolt a kutatók teherbíró képességével. Összeállítói, de meg egyes kutatók maguk is, figyelmen kívül hagyták, hogy számos tervpont teljesítése nem ugyanannyi kutatóra vár, hanem jóformán valamennyinek a megvalósítása voltaképp csupán egynéhány kutató feladata, illetőleg nagymértékben függ ezen egy-két kutató hathatós közreműködésétől. Más esetben viszont — a számok bővületében élve — a kutatókat legfeljebb csak darabszám vették számba, fejlettségi fokukkal nem törődtek, illetőleg egyáltalában nem latolgatták, hogy a terv egyes pontjait kik fogják megvalósítani. Nem vették figyelembe azt sem, hogy a folyóiratok életben tartása, szerkesztése, megfelelő színvonalú cikkekkel és ismertetésekkel való ellátása ugyanazokra a kutatókra vár, akiknek az idejét az öt éves tervben előírányzott munkálatok már teljesen lefoglalták. Nem gondoltak arra sem, hogy a kutatókat az elkövetkező öt év folyamán a tervben előírányzottakon kívül bizonyára előre nem látott teendők is igénybe fogják venni. Mellőzték végül országunk anyagi teherbíró képességének komoly mérlegetését is, noha eléggé nyilvánvaló volt, hogy népi demokráciánk a tudományok legmesszebb menő megbecsülése és támogatása mellett sem áldozhat egy tudományágra korlátlanul, csupán az érdekeltek vágyálmai szerint.

Mindezzel kapcsolatosan szokás arra utalni, hogy az öt éves tervünkbe felvett munkálatok az érdekelt kutatók javaslatai voltak, s hogy a terv elkészítésében valamennyien részt vettünk, tehát valamennyien egyformán felelősek vagyunk érte. Való, hogy ötletekkel minden kutató szabadon állhatott elő, de az ötletek felelősséggel járó összegezésére, azaz öt éves tervünk összeállítására már nem valamennyien kaptunk megbízást. E műveletnél — ha csendesen is, de mégis — már hangzottak el némi megfontolást javasoló megjegyzések, akkori marrista vezetőink azonban nem tudtak olyan légkört biztosítani, amelyben a kritikai szempontok és a jogos aggályok nyugodtan kifejezésre juthattak volna, s ha mégis kifejezésre jutottak, meghallgatásra nem találtak.

Persze öt éves tervünk maximalizmusa a tervteljesítésben való elmaradásunknak nem egyetlen magyarázata. A lemaradásnak oka volt egyebek közt az 1950-től 1953 elejéig dívott mértéktelen és terméketlen értekezletesdi is; ez a munkaidő utáni egyéni továbbképzést szinte lehetetlenné tette, s a munkaidőnek is jelentős részét igénybe vette. Ha a céltalan, ill. szükségtelenül elnyújtott értekezletekre fordított időnek legalább a felét munkára használhattuk volna fel, öt éves tervünk teljesítésében kisebb lenne a lemaradás, illetőleg például orosz nyelvi tanulmányainkban lényegesen többre vittük volna. Az értekezletesdi okozta kárt nem lehetett határidő-megróvidítések szorgalmazása útján sem jóvátenni. A tudományos munka nem végezhető mechanikusan, s a tudományos alkotás nem csupán gépiesen végzett anyaggyűjtésnek meg írásbeli tevékenység kifejtésének az eredménye, mint ahogy egyesek néhány évvel ezelőtt gondolták. Az állandó önképzés, a lehetőleg széles körben való tájékozódás, a problémák minden oldalú vizsgálata a tudományos munkának igen lényeges tartozékai, s e tevékenységünknek szűk időhatárok közé szorítása — amint a Szovjetunióban réges-régóta vallják — semmiképpen sem használ, hanem — ellenkezőleg — rendkívül árt a tudománynak.

Következő öt éves tervünk összeállításakor nagyon kell ügyelnünk arra, hogy az első öt éves tervünk teljesítéséből, illetőleg nem teljesítéséből levonható következtetéseket levonjuk, s leggondosabban igyekezzünk elkerülni azokat a hibákat, amelyeket az első öt éves tervidőszakban elkövettünk.

II.

Finnugor nyelvtudományunk termelésének ezen mennyiségi szemléje után rátérek más kérdésekre. Noha tudom, hogy ezzel általános tetszést nem aratok, mégis a történeti hűség kedvéért előjáróban kénytelen vagyok azt megállapítani, hogy a felszabadulásunk utáni években, amikor már elkezdhattünk volna szaktudományunkkal komolyabban foglalkozni, a marrizmus uralma szó nélkül még ma sem mellőzhető, fejlődésünket hátráltató körülmény volt. Persze igaz, hogy a hazai marrizmus uralma több évtized távlatában időtartamát tekintve jelentéktelenné törpül. Érthető az is, hogy a marrizmus nyelvészeink egy részének emlékezetében szinte nyomot sem hagyott. Hiszen a marrizmus nem tette lehetetlenné a l t a l á b a n a nyelvtudomány művelését, és sem maga a marrizmus, sem pedig képviselői nem egyforma súllyal nehezettek a nyelvtudomány egész területére, illetőleg valamennyi képviselőjére. Ennek ellenére sem tartom a marrizmust ma még egy kézlegyintéssel elintézhetőnek. Nem szabad elfelejtenünk, hogy világnézeti fejlődésünkben nem is egy helyben topogásra kényszerített, hanem egy időre egyenesen visszavetett bennünket, s hogy egy öt éves időszakon belül, amikor a másodpercek kihasználásáról volt szokás beszélni, még egy fél év sem jelentéktelen időszakasz. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a marrizmus fokozott mértékben irányította tüztét épp az összehasonlító nyelvészetre, s nem véletlen az, hogy egyik legkirívóbb megmozdulása a hazai finnugor összehasonlító nyelvtudomány képviselői ellen irányult. Nem tett jó szolgálatot a marrizmus tudományerkölcsi szempontból sem. Már kezdtek megjelenni finnugor vonatkozású cikkek, amelyek szerzője a sorok közül kitetsző szánakozó mosollyal tekintett azon idősebb tudósokra, akik még mindig hittek a finnugor nyelvek genetikus kapcsolatának „ősdi meséjében”. Nyilvánvaló, hogy ez esetben a marrizmus erőszakossága opportunizmusra nevelte a fiatal szerzőt, aki gyors fogékonysággal foglalta el azt az álláspontot, hogy a tudományban nem is annyira a tények vizsgálata, mint inkább az erősebb fél előtti meghajlás és az időszerű jelszavak hangoztatása a fontos, s ez esetben cikkeink megjelenése már biztosítva van. Van valami meggondolkoztató abban is, hogy noha az öt éves tervidőszak első évében a Nyelvtudományi Intézet finnugor osztályának évenként egy-egy új, fiatal kutatóval való gyarapodása volt kilátásba helyezve, az egyetemről tudtommal csak most, azaz a marrizmus bukása után öt évvel kerültek ki az első olyan végzett hallgatók, akik a finnugor összehasonlító nyelvtudomány iránt komoly érdeklődést mutatnak, s ez a körülmény már eddig is kihatott s még ezután is jó ideig ki fog hatni tudományunk fejlődésére. Mindezt egybevetve én a hazai marrizmus uralmát öt éves távlatból nézve nem látom egészen ártalmatlannak, legalábbis nem a finnugor összehasonlító nyelvtudomány szempontjából.

Milyen az a finnugor nyelvtudomány, amelyet a marrizmus bukása óta műveltünk és művelünk? — Most megpróbálok erre a kérdésre válaszolni.

Nem kívánok azonban szélesebb alapon olyan kérdésekkel foglalkozni, amelyek nem a finnugor nyelvészet sajátos problémái, hanem valójában egész nyelvtudományunk kérdései. Mindenekelőtt azt jegyzem meg, hogy ha finnugor összehasonlító nyelvtudományunk van, helyesebben mondva: továbbra is van, abban kétségtelenül része van I. V. SZTÁLINnak, mert ha SZTÁLIN meg nem írja nyelvtudományi cikkeit, a marrizmus a finnugor összehasonlító nyelvtudománynak már bizonyára véget vetett volna. SZTÁLIN ismert nyilatkozata után, mely szerint „tagadhatatlan, hogy az olyan nemzetek nyelvi rokonsága, mint a szláv nemzetek, nem kétséges, s hogy e nemzetek nyelvi rokonságának a tanulmányozása a nyelvtudománynak nagy hasznára lehetne...” (Marxizmus és nyelvtudomány 31), az összehasonlító történeti módszer s egyben a finnugor összehasonlító nyelvtudomány létjogosultságát a marristák sem merték tovább tagadni, mert hiszen vitathatatlan, hogy az olyan népek nyelvi rokonsága sem kétséges, mint a finnugor népek, s hogy a nyelvtudománynak e népek nyelvi rokonságának a tanulmányozása is nagy hasznára van. SZTÁLIN nyilatkozata után nyilvánvalóvá vált marristáink számára az is, hogy az összehasonlító-történeti nyelvészet s ezen belül a finnugor összehasonlító nyelvtudomány a marxizmussal nemcsak összeegyeztethető, hanem művelése éppen a marxizmusnak a nyelvvel kapcsolatos álláspontjából kifolyólag egyenesen kötelességünk. Persze nem szabad szem elől téveszteni, hogy az összehasonlító-történeti módszernek hiányosságai is vannak, amelyeknek a kiküszöbölésére állandóan törekednünk kell.

Finnugor nyelvtudományunk milyenségi kérdéseivel kapcsolatban azzal a néhány évvel ezelőtt fel-felmerült igénnyel, hogy finnugor nyelvtudományunk legyen olyan új tudomány, amelyben a régre rá sem lehet ismerni, bővebben nem szándékozom foglalkozni. Úgy látom ti., hogy azóta már eléggé általánosan elfogadottá vált az a nézet, hogy mindennek megvannak az előzményei, s hogy semminek az előzményeit sem lehet nem létezetteknek tekinteni. A különféle tudományok fejlődésük útján akkor tudnak tovább jutni, ha az előző korszakok eredményeiből felhasználják az értékes és tanulságos megállapításokat — függetlenül attól, hogy kitől származnak. Így van ez a finnugor nyelvtudományban is: az értékeset és a tanulságosat akkor is át kell vennünk és tovább fejleszteni, ha az történetesen régi és a polgári korszak nyelvészetéből származik. Úgyisintén azt is vallom, hogy a tudományos értékű feladatokat akkor is el kell végeznünk, ha azoknak feladat-voltát már a polgári korszak felismerte, de ennek ellenére nem oldotta meg. Hogy mennyire különbözik ma egy-egy tudományszak tematikája az illető tudományszak polgári kori tematikájától, az tehát egyebek közt attól függ, hogy a polgári korszak tudománya a soron következő tudományos feladatokat milyen mértékben végezte el. Ha ezeket a feladatokat már a polgári korszak tudósai megoldották, akkor az új korszakban fokozott figyelemmel fordulhatunk új kérdések felé. Ha a polgári korszak adós maradt a soron következő feladatok elvégzésével, akkor tudományszakunk mai feladatai nagyrészt azonosak azokkal a feladatokkal, amelyek már a polgári korszakban is feladatokként szerepeltek, de nem találtak megoldásra.

A hazai finnugor nyelvészetben az utóbbi a helyzet. A mennyiségi kérdésekkel kapcsolatban már vázoltam, hogy szaktudományunk terén milyen feladatok maradtak elvégzetlenül a polgári korszakban. Említettem az elvégzetlen feladatok között a rokonnyelvi anyaggyűjtések kiadását és különféle finnugor nyelvi szótárak készítését is. Ilyen körülmények között — azt

hiszem — nyilvánvaló, hogy anyagkiadással és szótárak készítésével sürgősen foglalkoznunk kellett, noha ezek nem valamilyen sajátosan marxista feladatok. Az anyagkiadás és pl. az olyan jellegű szótárak készítése, amilyenekkel kutatóink foglalkoztak, mindennemű nyelvtudománynak alapvető feladata, mert nyelvi anyag nélkül nyelvtudomány nincs és nem lehet, s a nyelvek szókincsének ismerete nélkül a népek és nyelvük együttes tanulmányozásának a követelménye nem valósítható meg. Az eddigieknél nem kevésbé fontos feladata a marxista nyelvtudománynak is etimológiai szótárak készítése. Mindent egybevéve úgy látom, hogy finnugor nyelvészeti öt éves tervünk csupa olyan munkát tartalmazott, amelyek napjainkban is elvégzendők voltak, illetőleg maradtak, jóllehet ilyen jellegű feladatok nyelvészeinket már 1950 előtt is foglalkoztatták.

Öt éves tervünk természetesen csak a fontosabb munkákat foglalta magában. Hogy a benne jelzettekén kívül milyen egyéb feladatok és témák foglalkoztatták finnugor nyelvészeinket, azt főleg folyóirataink, elsősorban a Nyelvtudományi Közlemények és az Acta Linguistica kötetei tükrözik. Végigvizsgálva e folyóiratok köteteit, arra a megállapításra juthatunk, hogy finnugor nyelvészeink egyik legkedveltebb kutatási területe a magyar és egyéb finnugor, illetőleg uráli népek őstörténete, etnogenezise volt. HAJDÚ PÉTER „A magyarság kialakulásának előzményei” címen önállóan megjelent tanulmánnyal is megajándékozott bennünket. E tanulmány őstörténeti és nyelvészeti irodalmunknak komoly értéke. Az őstörténeti kutatások eredményei olyan mértékben szét voltak szórva s a különféle kérdésekről nyilvánított ellentétes nézetek elbírálását a polgári kritika annyira elmulasztotta, hogy HAJDÚ tanulmányának megjelenése előtt őstörténeti kérdésekben mindennemű tájékozódás rendkívül nagy akadályokba ütközött. HAJDÚ PÉTER-nek nagy érdeme, hogy a szétszórt eredményeket összefoglalta, az ellentétes nézeteket komoly kritikai vizsgálatnak vetette alá, s emellett számos új megállapítással is gyarapította tudományunkat.

A HAJDÚ PÉTER könyve körül keletkezett vita bizonyára jól ismeretes a jelenlévők előtt (anyaga nemrég nyomtatásban is megjelent „A magyar őstörténet kérdései” címen). Ez a vita eddig nem igazolta MOLNÁR ÉRIK-et, aki mutatis mutandis lényegében azt a nézetet juttatta kifejezésre, hogy a magyar őstörténet megírásához a magyar nyelvtudomány eddigi eredményei-nem semmi hasznát sem lehet venni (vö. A magyar nép őstörténete. 1953. 16. l.). Ahogyan V. LITKIN-nek már többször idézett nyilatkozata mutatja és B. A. SZEREBRENNYIKOV szovjet professzor Budapesten tartott őstörténeti előadása is bizonyítja, a magyar nyelvészetnek nincs oka szégyenkezésre amiatt, hogy a finnugor őshazát eddigi ismereteink alapján Európába, s nem a Gobi-sívalagba helyezte. A régi kutatók megállapításai elavulhatnak, arra azonban nincs szükség, hogy a vádlottak padjára ültessük őket például azért, mert a XX. század elején nem vették figyelembe a XX. század közepén elért tudományos eredményeket.

A finnugor, ill. uráli népek etnogenezisének és őstörténetének problémáival kutatóink kisebb dolgozatokban is sokat foglalkoztak. N. SEBES-TYÉN IRÉN folytatta ilyen irányú régebbi tanulmányait, s az uráli őskor kevés számú kutatója közül elsőnek szentelt hosszabb értekezést az uráli népek ősi lakóhelye kérdésének. Ugyanő a protolapp nyelv problémáit tárgyaló dolgozatában ősi érintkezésre következtet az ugarság és a protolappok között. — Számos őstörténeti kérdést tárgyal dolgozataiban MOÓR ELEMÉR. SZ. KISPÁL

MAGDOLNA a vitatott ugor-török kapcsolatok megvoltát igyekszik újabb bizonyítékokkal igazolni.

Tudjuk, hogy az őstörténeti felfogások gyakran és gyorsan módosulnak. A további kutatások során esetleg kisebb vagy nagyobb részben téveseknek fognak bizonyulni azok az eredmények is, amelyeket őstörténeti kutatásaik során hazai finnugor nyelvészeink értek el. Annyit azonban nyugodtan megállapíthatunk, hogy kutatóink a nyelvek és népek történetének együttes tanulmányozására vonatkozó követelményt nem tévesztették szem elől, sőt e téren figyelemre méltó eredményeket értek el.

Az említett őstörténeti kutatások a nyelvek területén természetszerűleg elsősorban a szóképzlet vallomására támaszkodtak. Ez azt jelenti, hogy az őstörténeti kutatásokkal párhuzamosan kutatóink sokat foglalkoztak etimológiával, jövevényszó kutatással. E téren N. SEBESTYÉN IRÉN, FOKOS DÁVID, HAJDÚ PÉTER, HORVÁTH KÁROLY, KÁLMÁN BÉLA és mások szereztek eredményeket. FOKOS DÁVID „Jövevényszó kutatások” című (NyK. LV.) dolgozatában igen tanulságosan igazolja azt a tételt, hogy a jövevényszavak vizsgálata nem csupán az átvevő, hanem az átadó nyelv hangtörténete szempontjából is értékes tanulságokkal járhat. KÁLMÁN BÉLÁnak említésre méltó érdeme az, hogy elsőnek gyűjtötte össze az orosz nyelv obi-ugor jövevényszavait. SZ. KISPÁL MAGDOLNA „Világtájak nevei az ugor nyelvekben” címen egy egész fogalmi csoport tagjainak etimológiáját vizsgálta végig s fűzött hozzájuk érdekes megállapításokat. Hasonló jellegűek CS. FALUDI ÁGOTÁnak „Obi-ugor nyílnevek” és „Vadászattal kapcsolatos mértékegységek az obi-ugor nyelvekben” (NyK. LV., ill. LIII.) c. dolgozatai. Finnországban jelent meg HAJDÚ PÉTERnek „Die Benennungen der Samojuden” című tanulmánya. Ez a tanulmány a magyar szerzőktől származó — mennyiségre csekély — szamojéd vonatkozású irodalomnak egyik legértékesebb darabja.

A már említett témakörökön kívül foglalkoztak kutatóink az uráli nyelvek hang-, alak- és mondattani problémáival. A hangtani értekezések száma aránylag kevés. MOÓR ELEMÉR terjedelmes tanulmányban (Acta Lingu. Hung. II.) fejtette ki nézetét a magyar konszonantizmus kialakulásáról. HAJDÚ PÉTER bizonyos szókezdő nazálisok másodlagos voltát mutatta ki a szamojéd nyelvben (NyK. LV.). Az alak- és mondattani tárgyú dolgozatok száma nagyobb (persze az alak- és mondattani szempont ritkán különül el egymástól). BEKE ÖDÖN (Acta Lingu. Hung. III–IV.) több permi képző használatát világította meg. ANDRÁSSY KÖVESI MAGDA „A komi -l képző” című készülő monográfiájából mutatott be egy részletet (NyK. LV.). CS. FALUDI ÁGOTÁ néhány chanti absztraktumképzőt tárgyalt (uo.). LAVOHA ÖDÖN a tárgy jelölésmódjait ismertette a manysiban (NyK. LIV.). K. SAL ÉVA a tagadás nyelvi eszközeivel foglalkozott az obi-ugor nyelvekben (NyK. LVI.) stb., stb. A nyelv és gondolkodás viszonyának megvilágításához szolgáltatott adalékokat HAJDÚ PÉTER „Die Benennungen der Begriffe recht- und link-, als Ausdruck der Beziehung zwischen Sprache und Denken” (Acta Lingu. Hung. I.) és LAKÓ GYÖRGY „Az egyszerű ragok keletkezésének történetéhez” (I. OsztKözl. I.) című értekezése.

Az uráli és egyéb nyelvcsaládok rokonságának a kérdése nem tartozik azon problémák közé, amelyek nyelvészeink többségét foglalkoztatták volna. Minthogy azonban az ilyen szerű kérdésekben való állásfoglalás rendkívül széleskörű tájékozottságot árul el, megemlítem, hogy az uráli és az altaji nyelvek rokonságának kérdése az elmúlt tíz év folyamán is felmerült, s vele

kapcsolatosan N. SEBESTYÉN IRÉN és KÁLMÁN BÉLA (I. OsztKözl. IV.) a finnugor nyelvtudomány legújabb eredményeinek figyelembevételével fejtették ki álláspontjukat.

Nem szünetelt a tudománytörténeti munka sem. ZSIRAI MIKLÓS „A modern nyelvtudomány magyar úttörői” címen (1952) SAJNOVICS és GYARMATHI érdemeit ismertette, beleállítva őket az összehasonlító-történeti nyelvtudomány fejlődésének történetébe. Később ugyanő „A magyar nyelvtudomány haladó hagyományai” címen (I. OsztKözl. IV.) a hazai finnugor összehasonlító nyelvészet megalapítóinak, REGULYNak, HUNFALVYNak és BUDENZnek a munkáját is méltatta. Az ismeretterjesztő és tudománynépszerűsítő munka kisebb cikkek alakjában elsősorban a Magyar Nyelvőrben folyt, de nemrég önállóan is megjelent egy ilyen jellegű kiadvány ERDŐDI JÓZSEF és CS. FALUDI ÁGOTA tollából: „Nyelvrokaink múltja és jelene a Szovjetunióban”.

Nem folytatom tovább a témakörök bemutatását. Nyilvánvaló, hogy aprólékos tartomelemzés alapján még számos további témakört lehetne megkülönböztetni a felszabadulás óta eltelt tíz év irodalmában. Ezek helyett fontosabbnak tartom annak a megemlítését, hogy finnugor nyelvészeink a marxista nyelvtudomány egyes elvi kérdéseinek a fejtegetésében is részt vettek. ZSIRAI MIKLÓS (I. OsztKözl. I.) a történeti-összehasonlító módszer legszembetűnőbb hiányosságaira mutatott rá, s felhívta figyelmünket arra, hogy a marxizmus szellemében végzendő munkánkban a polgári nyelvtudomány milyen tévedéseitől kell óvakodnunk. KÁLMÁN BÉLA (NyIK. II.) ugyancsak behatóan foglalkozott az összehasonlító-történeti módszer fő kérdéseivel, valamint kiküszöbölendő hiányosságaival. HAJDÚ PÉTER (I. OsztKözl. III.) azokat a feladatokat világította meg, amelyek a nyelvfejlődés belső törvényszerűségeinek vizsgálata terén a finnugor nyelvészetre várnak. LAKÓ GYÖRGY (I. OsztKözl. V.) összefoglalta azokat a nézeteket, amelyeket a szovjet finnugrisztika művelői tudományunk egyes elvi kérdéseiről vallanak.

Beletartozik-e a fentebb említett témakörökkel való foglalkozás a marxista nyelvtudomány feladatkörébe? — Ha a válaszádra B. A. SZEREBRENNYIKOVOT eléggé hivatottnak tartjuk, akkor e kérdésre igennel válaszolhatunk. SZEREBRENNYIKOV ugyanis egy ilyenféle kérdéssel kapcsolatban nemrég így nyilatkozott: „...a hangtannal, a szavak etimológiájával, a nyelvtani rendszer egyes részletkérdéseivel, az ősi formák kikövetkeztetésével stb. való mindennemű foglalkozás, ha az — végső soron — előmozdítja a nyelvi jelenségek valódi lényegének megismerését, történeti fejlődésüknek és reális történelmi helyzetben történő mozgásuknak megismerését, semmiképpen sem mond ellent a marxizmusnak” (NyK. LVI, 294). Kutatóink dolgozatairól nyugodtan állíthatjuk azt, hogy előmozdítják a nyelvi jelenségek valódi lényegének megismerését, úgyszintén történeti fejlődésüknek és reális történelmi helyzetben történő mozgásuknak a megismerését, s ez szerintem elegendő alap a feltett kérdésre adott igenlő válasz számára.

SZEREBRENNYIKOV valamivel bővebben is foglalkozik a marxista nyelvtudomány mibenlétével. „A marxista nyelvtudomány — mondja — két alapelven nyugszik. A marxista tudomány olyanoknak veszi a tárgyakat és a jelenségeket, mint amilyenek a valóságban, és ezeket a jelenségeket a marxista dialektikus módszer alapelvei által vezérelve tanulmányozza. A marxizmus ellene van az idealizmusnak, a képzelgésnek s annak, hogy hamisan értelmezzük azt, ami a valóságban létezik; ellene van a burzsoá tudomány elméleteinek, amely céljával a tények elferdítését és meghamisítását tűzi ki idealista

elvek kedvéért” (i. h.). SZEREBRENNYIKOV e nyilatkozata természetesen nem akar a marxista nyelvtudomány sajátosságainak részletes kifejtése lenni. De ha csupán az általa említett két alapelvre vagyunk tekintettel, akkor annyit talán túlzás nélkül megállapíthatunk, hogy ezek vezérlik munkájukban a mi kutatóinkat is: a nyelvi tényeket úgy igyekszünk leírni és értelmezni, ahogyan azokat a valóságban látjuk, s a jelenségeket a marxista dialektikus módszer alapelveitől vezérelve törekszünk tanulmányozni. Persze még hosszú út áll előttünk ahhoz, hogy ezt a módszert minden esetben kellő biztonsággal alkalmazni tudjunk, sokat kell még tanulnunk és olvasnunk ahhoz, hogy marxista nyelvészeknek nevezhessük magunkat. Nem szabad azonban elfelejtenünk azt sem, hogy a marxista nyelvtudomány alapelveinek kifejtése csak öt évvel ezelőtt történt meg, s hogy ez a tudomány nemcsak nálunk, hanem a Szovjetunióban is csak most van kialakulóban, fejlődőben. Számára a marxista tudományra általában jellemző követelményeken túlmenően más tudományok analógiájára olyan követelményeket állítani, amelyeknek helytálló voltát maga a nyelvtudományi kutatás még nem igazolta, azt hiszem, helytelen volna. A marxisták ma már bizonyára valamennyien egyetértenek abban, hogy a nyelvet nem számíthatjuk sem az alap, sem a felépítmény kategóriájához, — a nyelvnek különleges sajátosságai vannak, amelyek megkülönböztetik más társadalmi jelenségektől, ezek a sajátosságok csakis a nyelvre jellemzők, éppen ezért a nyelv önálló tudomány — a nyelvtudomány — tanulmányának tárgya. Ezért, úgy gondolom, a nyelvtudományra s ezen belül az összehasonlító-történeti nyelvtudományra sem szabad más tudományok szempontjait ráerőszakolni. A marxista történeti összehasonlító nyelvtudományt maguknak az összehasonlító nyelvtudomány művelőinek kell megalkotniuk, mégpedig nem előzetes határozatok útján, hanem munka közben, a nyelvi tények állandó ellenőrzése mellett. E munkában a nyelvészeket persze nagy mértékben segíthetik a filozófusok, segíthetik más tudományok művelői is, de — még a marxista nyelvtudomány feladatainak megállapításában sem bízhatjuk magunkat teljesen mások megítélésére. „Olyasmit tulajdonítani a marxizmusnak, ami nem sajátja, úgy tüntetni fel a dolgot, hogy tudományos tevékenységünknek egyes részletei, amelyek egy és ugyanazon jelenség különféle oldalainak vizsgálatára irányulnak, a marxizmusnak fontosak, mások pedig egyáltalán nem fontosak, és azután ebből az elfogult álláspontból értékelni a nyelvtudomány tartalmát, ez azt jelenti, hogy a marxisták útjára, a marxizmus meghamisításának útjára léptünk” — mondja SZEREBRENNYIKOV (i. h.). Ebből az következik, hogy — feladataink körülhatárolásáról lévén szó — nem mehetünk olyanok feje után, akik nem nyelvész létükre a nyelvi jelenségeknek csak az egyik vagy csak a másik oldalát látják, vagy esetleg egyiket sem látják.

A marxista nyelvtudomány útjainak, munkamódszereinek keresése nálunk is kétségtelenül megindult. Az eredmény lehetne több is, jobb is, a fejlődés lehetne gyorsabb is. Rikítóan újjá történeti-összehasonlító nyelvtudományunk nem fejlődött, de új tudományok kialakulása és kiterjedése általában nem is egynéhány év alatt szokott végbemenni. Ezek után rámutatok finnugor nyelvtudományunk néhány olyan sajátosságára, amelyek tekintetében ez a tudomány igenis megújult, változott s különbözik a felzabradulás előtti finnugor nyelvészettől.

Nyelvészeink sokkal nagyobb mértékben, mint a múltban, törekednek a rokon tudományok eredményeinek megismerésére és felhasználására.

Mint hogy e rokon tudományoknak finnugor nyelvészetünket érdeklő eredményei túlnyomórészt a szovjet tudomány eredményei, ez a megállapítás egyben azt is jelenti, hogy nyelvészeink nagy igyekezettel figyelik és fejlesztik tovább a szovjet tudomány eredményeit. Ez persze elsősorban őstörténeti vonatkozású kutatásainkra áll. Például HAJDÚ PÉTER tanulmányáról joggal állapította meg a kritika, hogy „ez az első mű, amelyik a számunkra eddig szinte teljesen hozzáférhetetlen szovjet nyelvészeti, régészeti, néprajzi, ember-tani és őstörténeti kutatások ismeretével és felhasználásával készült” (VÉRTES EDIT: NyK. LVI, 303).

Kevesebb az utalás a szovjet tudomány eredményeire a szűkebb értelemben vett finnugor nyelvészeti összehasonlító irodalomban, például az etimológiákban is. Ennek az a magyarázata, hogy a szovjet finnugristák a múltban a marrizmus miatt etimológiával nemigen foglalkozhattak, s amíg az egyes finnugor nyelvek kutatása egyre inkább fellendül, ugyanakkor a finnugor összehasonlító nyelvtudomány művelőinek a száma még természet-szerűen kicsiny, hiszen e tudománynak kialakulásához nem elég egy-két esztendő.

Különbözik mai és felszabadulásunk előtti finnugor nyelvészetünk bizonyos mértékig anyagában is. Amíg a múltban a legnagyobb ritkaság számba ment, ha egy-egy kutatónk véletlenül hozzájutott valamely szovjetuniói finnugor nép sajátnyelvű irodalmának egy-egy termékéhez, addig ma a szovjet kutatók bőkezűsége folytán időről-időre kapjuk a kisebb-nagyobb csomagokat, telve rokonnépeink egyre izmosodó irodalmának legújabb termékeivel. Kutatóink ma ezeket — elsősorban mondattani kutatásokhoz — bőségesen kiaknázzák, s így vége szakadt annak az egyoldalúságnak, amely felszabadulás előtti nyelvészeti irodalmunkat jellemezte, hogy ti. anyagát kizárólag vagy túlnyomórészt fél évszázados vagy még régibb gyűjtésekből merítette. De a szépirodalmi termékeken kívül a szovjet tudomány révén egyéb, a nyelvtudomány céljaira közvetlenebbül is felhasználható forrásművekkel is gazdagodtunk: egyre-másra jelennek meg a Szovjetunióban rokonnépeink nyelvének kisebb-nagyobb kétnyelvű szótárai. Ezekből számos új adatot tudunk meríteni, segítségükkel nem egy kétes értékű régi adat hitelességét tudjuk igazolni, új jelentésekkel ismerkedünk meg, és így tovább. Ugyanígy egyre több hasznát látjuk az egyes finnugor nyelvekre vonatkozó kutatásainkban az autonóm köztársaságokban megjelenő különféle nyelvtanoknak.

Valójában persze a szovjet nyelvtudomány hatása hazai finnugrisztikánkra sokkal mélyebb, mint amilyenek az eddigiekből látszik. Ha egy-egy elfogult hazai ítékezés olykor-olykor megállapította eddigi és jelenlegi munkánk értéktelenségét, a szovjet nyelvészek kedvezőbb és — úgy hisszük — igazságosabb bírálata volt az, ami munkakedvünket visszaadta. Ha ideológiai képzettségünk ingatagsága miatt különféle hazai bírálatok folytán kételyeink támadtak bizonyos nyelvtudományi feladatok időszerűségét illetően, nemegyszer a szovjet nyelvészek állásfoglalása adta vissza munkánk értékebe vetett hitünket. Ha itthon időnkint meg talál csendülni a lélekharang például a hangtani kutatások felett, akkor egy-egy szovjet tudós szép hangtani tanulmányának a megjelenése erősít meg bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy hangtani kutatásokra a marxista nyelvtudományban is szükség van. Különös figyelemmel kísérjük a szovjet nyelvészek elvi jelentőségű megnyilatkozásait, s igyekszünk belőlük a következtetéseket hazai nyelvtudományunk számára minél előbb levonni.

De a szovjet és a magyar finnugrisztika között nem csupán egyezéseket, hanem különbségeket is látok. A szovjet finnugristák nagyobb mértékben foglalkoznak gyakorlati feladatok megoldásával, pl. tankönyvek, gyakorlati szótárak írásával, mint mi. Ez egészen természetes is, hiszen nyelvrokonaink ott élnek a Szovjetunióban, s az élet sürgeti a nyelvészeket a gyakorlati jellegű feladatok megoldását. Ugyanakkor nálunk a finnugor nyelvészeti munka túlnyomórészt tudományos jellegű. Különbség van abban is, hogy a szovjet nyelvészek tanulmányaikban főleg az élő nyelvre, az új finnugor irodalmi nyelvekre támaszkodnak, mi viszont régi anyaggyűjteményeink birtokában többet építünk a régibb nyelvre és a nyelvjárásokra. További különbség az is, hogy a mi finnugristáink többet foglalkoznak összehasonlító jellegű témákkal, míg a finnugor nyelvek szovjet kutatóinak többsége inkább egy-egy finnugor nyelv határain belül mozog. Nálunk előtérben áll az obi-ugor nyelvek kutatása, a Szovjetunióban — központibb helyzetüknél és nagyobb lélekszámuknál fogva — nagyobb figyelem irányul az ún. finn-permi népek nyelvének a kutatására. Végül a mi finnugor összehasonlító nyelvészetünk — hagyományaink szellemében — felhasználja a finn nyelvészek anyaggyűjteményeit is és számol a finn finnugrisztika helytálló és értékes megállapításával is (ehhez évtizedek óta rendelkezésünkre állnak a finnországi kiadványok, és az idősebb nemzedéknek megvan a kellő finn tudása is), a szovjet és a finn finnugrisztika kapcsolatai viszont tudtommal csak most vannak kialakulóban. Ismétlem: mindezek, úgy látom, különbségek a magyar és a szovjet finnugrisztika között. Azt hiszem azonban, ezeknek a különbségeknek a megléte a magyar finnugrisztikára nem hátrányos. E különbségek elsősorban azt jelentik, hogy a szovjet és a magyar finnugrisztika bizonyos tekintetben kiegészítik egymást.

Ha már a magyar és a szovjet nyelvtudomány kapcsolatainál tartunk, külön is ki kell térnem a személyes kapcsolatok kérdésére. Szükségtelen megállapítanom, hogy finnugor nyelvtudományunkban ezek is teljesen újak, s főlölleges rendkívüli jelentőségüket hangsúlyoznom. Sajnos, a hazai finnugor nyelvészek közül eddig egyedül nekem volt alkalmam arra, hogy a szovjet finnugrisztika művelőit, köztük a finnugor népek nyelvtudósait a Szovjetunióban megismerjem. Valamennyiünknek alkalmunk volt azonban megismerni itteni látogatása idején a szovjet finnugristák közül egyet, B. A. SZEREBRENNYIKOV professzort. Nálunk tartott előadásaiból sokat tanultunk, s rendkívül gazdag tudása megerősített bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy a szovjet finnugrisztika az ő vezetésével rövidesen pótolni tudja azt a kiesését, amelyet a marizmus uralma okozott. Másik örömdetes jele a szovjet finnugrisztika művelőivel való kapcsolataink megszilárdulásának az a körülmény, hogy a finnugor filológia leningrádi professzorának, A. I. POROVNAK egyik értekezése nemrég hazai folyóiratban, az *Acta Linguistica*-ban látott napvilágot. Rendkívül fontos az a tény is, hogy most már személyes kapcsolataink révén könyvtáraink, sőt egyes kutatóink is a szovjet finnugrisztika termékeinek jelentős részét megjelenésük után hamarosan megkapják. Mődukban van tehát a szovjet finnugristák legújabb eredményeit megismerni és saját kutatásainkban felhasználni.

De elmondhatjuk azt is, hogy a magyar és a szovjet finnugrisztika kapcsolata nem is olyan egyoldalú, mint amilyennek az eddig mondottak alapján gondolhatnók. Azt halljuk, hogy a finnugor összehasonlító nyelvtudomány szovjet művelői is szívesen elolvassák a magyar kutatók értekezéseit, sőt azt

látjuk, hogy ezek eredményeire néha hivatkoznak is, állást foglalnak velük kapcsolatban, vagy esetleg bírálják, kiegészítik őket. Hogy ez lehetséges, abban igen nagy szerepe van annak, hogy Akadémiánk helyes tudománypolitikájának eredményeképpen fontosabb tanulmányaink ma az *Acta Linguistica*-ban idegen nyelven is megjelenhetnek, s így a nemzetközi tudományos világ számára hozzáférhetővé válnak.

Mielőtt lényegesen más dolgokra térnék, röviden utalni kívánok helyzetünk néhány további pozitívumára. Ezek közé tartozik a Nyelvtudományi Intézet létesülése és akadémiai kutató intézetté válása. Amíg az 1930-as években hazánkban a finnugor nyelvtudomány egyetemi képviselőjén kívül legfeljebb még egy elhunyt kartársunkról állíthatjuk, hogy módjában állt komolyan foglalkozni tudományával, addig ma a Nyelvtudományi Intézetnek külön finnugor osztálya van, s csupán az Intézetben összesen öt kutató dolgozhatik tudománya területén. Továbbá: a finnugor nyelvtudománynak a debreceni egyetemen PÁPAY JÓZSEF halála óta nem volt professzora. Ma a debreceni egyetemen a finnugor nyelvészetnek külön katedrája van, s tulajdonosa KÁLMÁN BÉLA — PAPP ISTVÁNNAL együtt — a debreceni egyetemen valóságos kis finnugor kutatási központot fejlesztett ki. — Végül: öröndetes jelenség, hogy kapcsolatunk a finn nyelvtudománnyal ismét helyreállt. Ennek gyümölcsöző voltát egyfelől ERKKI ITKONEN professzor magyarországi, másfelől pedig négy magyar kutató finnországi tanulmányútja kellőképp bebizonyította. Egykor Akadémiánk révén jó kapcsolatunk volt a skandináv finnugrisztikával is. Sajnálatos, hogy ez viszont teljesen megszakadt, annál is inkább, mert ma a skandináv finnugrisztika igen magas színvonalon áll.

III.

Az eddigiek folyamán főleg finnugor nyelvészeti termelésünk mennyiségének és minőségének a bemutatásával foglalkoztam, de a minőséggel kapcsolatosan kritikai szempontot alig érvényesítettem. Lehet, hogy teljesítményeinkről némely ponton túlságosan kedvező képet festettem. Ha így volt, erre a hozzászólók bizonyára rá fognak mutatni (remélhetőleg nem is csupán általánosságokat emlegetve, hanem konkrét példákra is rátérve). De ha túlságosan derűlátó voltam is, feleslegesnek nem látom azt, hogy teljesítményeinket összegeztem s hogy ezek értékeit is megpróbáltam feltárni. Nem várhatjuk, hogy ezt a munkát más végezze el helyettünk, konferenciánknak pedig aligha lehet meg a kívánt eredménye, ha céljának csupán hibáink hangoztatását és fogyatékoságaink ismételtetését tartanánk. Az azonban, hogy én munkánk pozitívumait összeszedtem, nem jelenti azt, hogy munkánknak negatívumai nincsenek, s nem jelenti azt sem, hogy ilyen negatívumokat én magam is ne látnék. Negatívumokat én is látok, mégpedig, sajnos, elég szép számmal. A következőkben ezekre térek rá. Meg kell azonban jegyeznem, hogy bírálatot gyakorolnom név szerint, egyes kutatókkal szemben, aminek az igénye egy beszámolómmal kapcsolatosan nemrég felmerült, egyáltalában nem könnyű. Nem könnyű azért, mert a hiányosságok oka sok esetben nem kutatóinkban, hanem múltbeli és mai körülményeikben rejlik, amelyeken változtatni nem tudtak és nem tudnak. Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy hazai finnugor nyelvészeinknek a száma a feladatok sokaságához képest igen kicsi, s ez a kisszámú kutatógárda természetszerűleg nem tudhatja kielégíteni

mindazokat az igényeket, amelyek egy tudomány területén felmerülnek. Kutatóink életkor szerinti megoszlása sem minden tekintetben a legkedvezőbb. Úgynevezett középkáderünk, akikről a legtöbb munkát várhatnánk, alig van, s az ő sorukban azok között, akiknek a munkássága nagyobb részben a felszabadulás előtti időkre esik, ma egy sincs olyan, aki az elmúlt polgári világ mostoha viszonyai között ne kényszerült volna a tudományos munkának 5–6, sőt több évig tartó szüneteltetésére. A múltban is csak két olyan kutatónk volt: GYÖRKE JÓZSEF és HORVÁTH KÁROLY, akik rövid életpályájukon nagyobb megszakítás nélkül a tudománynak élhettek, de — tudományunk nagy kárára — épp e két jeles kutatónkat fiatalon elvesztettük. Idősebb kutatóink el vannak foglalva a már említett régi, kiadásra váró anyaggyűjtemények publikációs munkálataival; érthető, hogy ők nem tudják idejüket újszerű feladatok végzésére fordítani. S hogy kezdő kutatóink nem tudják megoldani azokat a feladatokat, amelyek kedvezőbb körülmények között voltaképp az idősebb, a legtapasztaltabb kutatókra várnának, azt ismét természetesnek találom. Mindez azt jelenti, hogy a hazai finnugrisztika helyzetének felszabadulásunk utáni nagy mértékű javulásáról beszélhetünk, de holmi virágkoráról nem. A finnugor nyelvtudomány a letűnt polgári korszakban olyannyira elhanyagolt tudomány volt, hogy felvirágzásához a marrizmus bukását követő öt esztendő nem volt elegendő; ahhoz a legkedvezőbb körülmények között is legalább egy további évtizedre van szükség.

Hiányosságnak, de persze nem csupán a hazai finnugor, hanem az egész magyar nyelvtudomány hiányosságának érzem az elvi jellegű kérdések iránti, máig sem kielégítő mértékű érdeklődést. Ezzel finnugor nyelvészetünkön belül együtt jár az újszerű témák jelentkezésének hiánya, a kidolgozásra kerülő témák bizonyos sablonossága.

Ennek a ténynek szerintem több oka van. Az egyik oka az, hogy az elméleti és filozófiai kérdések egyetemeinken és nyelvészetünkben a múltban is háttérbe szorultak. A nyelvészet iránt érdeklődő egyetemi hallgató — azt hiszem — a lehető legritkább esetben hallott arról, hogy a különféle nyelvészeti kérdések tárgyalása milyen világnézeti alapon, milyen filozófiai elmélet szellemében történik. Az egyetemről kikerült érdeklődők pedig (rájuk a mai értelemben vett „kutató” szó alkalmazása nem volna helyes) mostoha életkörülményeik között boldogok voltak, ha egy-egy adalék közlése vagy egy-egy ismertetés megírása útján tarthatták a kapcsolatot tudományukkal, s a tudományos élettől való teljes elszakadás kockáztatása nélkül nem gondolhattak arra, hogy tudományuk világnézeti alapjainak a tisztázásába vagy pláne azok bírálataba mélyedjenek.

A felszabadulás után ennek a helyzetnek a megváltozását a marrizmus persze nem segítette elő. Nyilvánvaló, hogy a marrista tanok nem erősítették nálunk a nyelvről szóló elméleti fejtegetések megbecsülését. Ugyanezt mondhatjuk a sztálini értekezések megjelenése után elhangzott, önkritikát pótló marrista zsonglörködésekről. Amíg korábban szinte felségsértésnek minősült a legkisebb olyan megnyilatkozás is, amely némi rokonságot mert felfedezni MARR és például WUNDT nyelvelmélete között, addig később napnál világosabb igazságként hallottuk emlegetni ugyanazon teoretikusoktól, hogy MARR tanai alig egyebek, mint WUNDT és más polgári nyelvészek tanainak az átvételei, illetőleg változatai. Ilyen előzmények után természetesen bizonyos időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az elmélet visszanyerje tekintélyét. A marrizmus bukása óta eltelt néhány év — elismerjük — még nem hozta meg el-

méleti téren a kívánt eredményt. Reméljük: ahogy marxista ismereteink gyarapodnak, s ahogy folyóirataink hasábjain egyre fiatalabb s ideológiai szempontból egyre jobban képzett nemzedékek jutnak szóhoz, aszerint több érdeklődésre találnak majd tudományunkban az elméleti kérdések, s az eddiginél jóval nagyobb hozzáértéssel tudunk hozzájuk nyúlni.

Finnugrisztikánknak azonban nemcsak elméleti, hanem egyéb természetű korlátozottságai is vannak. Ezek nagy mértékben okai az elméleti kérdések elhanyagoltságának is. Bár helyes és érthető, hogy nálunk az obi-ugor nyelvek kutatása nagyobb mértékben folyik, mint más finnugor nyelveké, ugyanakkor sajnálatos például az a tény, hogy sem a mordvin, sem a permi nyelveknek egyáltalában nincs, illetőleg nincs fiatal kutatójuk. A finnugor vokalizmus meg a finnugor népek etnogenezise szempontjából annyira fontos lapp nyelv kutatása nálunk már egy fél évszázad óta szinte teljesen szünetel, olyannyira, hogy — úgy hiszem — még mások kutatási eredményei sem eléggé ismertek. A nyugati finnugor nyelvek ezen nem kielégítő ismeretéből a látóköri összeszűkülése következett. A magyar finnugrisztika az utóbbi évtizedek során alig járult hozzá valamivel például a finnugor nyelvek magánhangzóviszonyainak a tisztázásához; általában a hangtani kutatásokat majdnem teljesen rábíztuk a finn kutatókra. Ennek egyik oka az lehet, hogy kutatóink jó részének nincs megfelelő fonetikai képzettsége, és soha még csak kísérlet sem történt nálunk egy finnugor fonetika írására. Elmaradtak a finnugor hang- és alaktani kutatások újabb eredményeinek olyanszerű összefoglalásai, mint a Magyar Nyelvhasználat és a Finnischugrische Sprachwissenschaft voltak. BEKE ÖDÖN Cseremiszi Nyelvtanának megjelenése, azaz 1914 óta nem tudok nálunk rámutatni hasonlóan jelentős, alapvetően fontos, jó finnugrisztikai munkára. Ugyanakkor finn szerzőktől olyan tanulmányok jelentek meg, mint PAASONEN Beiträgeje, KANNISTO manysi magánhangzó-története, TOIVONEN affrikátatanulmánya, UOTILA permi konsonantizmustörténete, STEINITZ pedig kiadta finnugor vokalizmustörténetét, s VASZILJ LITKIN megírta az ősspermi nyelvről szóló monográfiáját. Persze könnyű elmaradottságunknak okát adnunk, de sajnálatos, hogy így állunk. Mindezt azért is teszem szóvá, mert ma sem látom, hogy ezen helyzet megváltozásának az érdekében minden lehetséges megtörténne. A határidők hajszolása mellett a minőség kérdése tudományos életünk egyes, már említett szervezői körében 1953-ig alig-alig merült fel vagy teljesen másodrendű kérdés maradt, pedig nem kétséges, hogy a hajszolt, gyors, de nem kellő minőségű munkákkal csak önmagunkat csapjuk be, s a tudománynak mit sem használunk.

A minőségi szempont mellőzése a kényszerítő körülmények híján ma is észrevehető. Egy-egy témának a maga teljes szélességében való és igényesebb kidolgozása nemegyszer elmarad, mert ez esetleg egy évtizedes, áldozatos munkát kívánna meg, amelyet — valóban — talán nem sokan honorálnának. Így néha komoly monográfiák tárgya kénytelen megelégedni egy-egy gyorsan összeütött folyóiratcikkkel. A szerző a gyorsabb sikert jobban ambicionálja, mint a tudománytörténetben majdan neki kijáró méltatást. Pedig bizonyos, hogy tudományunk mai fejlettségi fokán alapvető fontosságú, megfelelő színvonalú munkák másképp, mint erőnk és időnk kellő összpontosítása útján nem születhetnek, s nagyot alkotni egy-két évi sebbel-lobbal végzett munkával ma már nem lehet.

Hogy etimológiai munkánkban is sok a javítani való, arról már másutt volt alkalmam beszélni. Meg kell szüntetnünk azt az eléggé elterjedt vélekedést,

hogy az etimológia az a nyelvészeti műfaj, amelynek művelésére jobb híján bárki bármely fejlettségi fokon képes. A jó etimológia feltételezi az érdekelt nyelvek hang- és alaktanában való jártasságot, széleskörű szemantikai ismereteket kíván meg, nem is szólva egyéb természetű ismeretek szükségességéről. A körültekintő, aprólékos vizsgálatok elvégzése nélkül előrántott szóegyeztetések valami csekélyke százaléka véletlenségből lehet helytálló, illetőleg idővel igazolódhatik, de az ilyen etimológiák többségükben mégis inkább csak arra alkalmasak, hogy tévútra vezessék a kutatást és csökkentsék tudományunk hitelét.

Ahogy olvastam, a szegedi nyelvészkongresszuson elhangzott olyan bírálat is, amely szerint a magyar nyelvészetben igen nagy mértékben uralkodó a pozitívizmus. Mi is ez a pozitívizmus? — SZEREBRENNYIKOV professzor egyik nálunk tartott előadása után egy kérdésre adott feleletében kitért rá, de nem volt ideje bővebben foglalkozni vele. Röviden csak annyit mondott: a nyelvészetben kétféle pozitívizmus van, egy jó és egy rossz értelemben vett pozitívizmus. Én igazat adok neki. A jó értelemben vett pozitívista nyelvészetet olyannak gondolom, amely megállapításait szilárdan alátámasztja nyelvi anyaggal. Ezt a fajta pozitívista nyelvészetet nem tudom elítélni. Az én meggyőződéseim azonban az, hogy a szegedi bírálatnak bizonyos mértékben igaza van, mert nálunk — legalábbis a finnugor nyelvészet terén — szóróványosan jelentkezik a pozitívizmus másik fajtája is. Jelennek meg finnugor nyelvészeti cikkek, amelyeknek a szerzője nem elégszik meg a példák egész tömegével, hanem arra törekszik, hogy egy-egy jelenségre a fellelhető összes példákat idézze, ha mégoly közönséges nyelvi jelenségről van is szó. Erre a pozitívizmusra szerintem nincs semmi szükség. A legkirívóbb fajtája ennek a pozitívizmusnak az, amikor a szerző még a mellékesen szóba kerülő jelenségek bemutatására is lehetőleg teljes példatárat kíván közölni, még akkor is, ha az utóbbi jelenségek némelyikére esetleg éppen ő maga egy kevéssel korábban megjelent cikkében már tömegesen említett példákat. Persze nem csupán a példaközlésben lehet túlzásba menni, hanem mások közismert magyarázatainak teljes egészében vagy bővített formában való újraközlése útján is. Ahol néha egy egyszerű utalás elég lenne, ott olykor-olykor epikai terjengősséggel találkozunk. A folyóiratszerkesztőknek fel kellene figyelniük ezekre a jelenségekre, s velük szemben közös álláspontot kellene elfoglalniuk.

Munkánk nagy nehézsége, amellyel az idősebb és a fiatalabb kutató nemzedék legtöbb tagjának küszködnie kell, gyakorlati nyelvtudásunk bizonyos hiányossága. Az úgynevezett középkáderek többségénél még hiányzik a megfelelő orosz tudás, a fiatalabb nemzedék tagjainak pedig már nincs meg a kellő finn tudásuk. Pedig tudományunkat ma már lehetetlen nemzetközi színvonalon művelni akár az egyik, akár a másik nyelv ismerete nélkül. A nehézségeket szaporítja, hogy az északi népek finnugrisztikája egyre nagyobb mértékben használja kiadványai nyelveként az angol nyelvet, ugyanakkor a kellő általános nyelvészeti tájékozottsághoz ma is kíváncsok a francia nyelv ismerete, a régibb és részben a mai finnugor nyelvészeti irodalom megértéséhez továbbra is nélkülözhetetlen a német nyelv, és sokszor szükség lenne a svéd nyelv ismeretére is. A tudományunk korszerű műveléséhez szükséges ezen „segédeszközök” megszerzése igen időt von el a kutatómunkától, s a jelzett körülmények között nehezen gondolhatunk arra, hogy már kandidátusi disszertációkként nemzetközi színvonalon álló tanulmányok szülessenek.

Végül még csak két kérdést tennék szívesen, amelyek ugyan korántsem elsősorban finnugor nyelvészeti problémák, de a finnugor nyelvtudományt is, főleg pedig ennek folyóiratát, a Nyelvtudományi Közleményeket, igen közelről érintik. Az egyik kérdés a folyóiratcikkek magyarságának a kérdése, pontosabban szólva annak a veszélynek a kérdése, amelyet a nyelvi kifejezéssel szemben táplált igényességnek a megfoghatósága rejt magában. Nem vall részemről nagy tapintatra, hogy nyelvész konferencián olyan hiányosságot merek szívesen tenni, amely még nem-nyelvészeknél is joggal kifogásolható, de lelkiismeretem nem engedi, hogy e hiányosság mellett szó nélkül elmenjek. Nézetem szerint cikkíróink egy része írnivalójának megszerkesztésére és nyelvi kifejezésére egyáltalában nem ügyel. Nemcsak olyan mértékben nem ügyel, amilyen mértékben ez nyelvészekről elvárható lenne, de még annyira sem, amennyire ez minden iskolázott magyar embertől megkívánható. Számos cikk — úgy látszik — első fogalmazásban kerül a szerkesztőség kezébe, benne elemi mondatszerkesztési hibák találhatók, logikátlan a mondatok sorrendje, gyakoriak a felesleges ismétlések, nagy a terminológiai zűrzavar, sok a nem szabatos kifejezés, a mondanivaló logikus tagolásáról pedig beszélni sem lehet. Sajátságos — de úgy gondolom —, ez a gondatlanság részben annak a különben igen örömdetes körülménynek tudható be, hogy publikációs lehetőségeink a múlthoz képest oly nagy mértékben megjavultak. Távolság áll tőlem, hogy dicsőíteni akarjam azokat az időket, amikor publikációs lehetőségeink jóformán alig voltak, de azt hiszem: a publikációs lehetőségek egykori szűkösségének volt egy jó oldala is, s ez abban állt, hogy a cikkírókat, különösen a fiatalokat, cikkeik megfogalmazását és megszerkesztését illetően maximális erőfeszítésre kényszerítette. A szerzők helyhiány miatt igyekeztek gondolataikat tömören kifejezni s dolgozatukat gondosan kidolgozott formában átadni, nehogy fogalmazásbeli és szerkesztési hiányosságok az amúgy is lassú és nehézkes publikálásnak akadályai legyenek. Ma viszont — úgy látszik — akadnak cikkírók, akik úgy gondolkodnak, hogy ha cikkük közléséhez a papír megvan, akkor a szerkesztő a nyelvi forma hibái és a megszerkesztés hiánya miatt ne kicsinyeskedjék. Tudjuk, Akadémiánk annak idején elsősorban a magyar nyelv művelésére létesült, s népünk nyelvi kultúrájának az emelése Akadémiánk ma is egyik elsőrendű feladata. Megengedhetetlen tehát, hogy éppen nyelvészeti cikkek éppen a Magyar Tudományos Akadémia folyóiratában a magyar nyelv szempontjából nem megfelelő alakban jelenjenek meg. A szerkesztőség a szakmai elbírálás munkáján kívül nagyszámú cikk átfogalmazását és a vele járó diplomáciai harcot nem tudja vállalni. Ezért a szerkesztőség nevében azzal a kéréssel fordulok mindazokhoz, akik cikkeik nyelvi formájára és mondanivalójuk megszerkesztésére eddig nem fordítottak gondot, hogy a jövőben tartsák ezt is elsőrendű kötelességüknek.

A másik aggasztó jelenség szakterületünkön a lektori intézménnyel való bizonyos visszaélés. Úgy tetszik nekem, mintha egy-egy szerző illetéknéppel gondolkodnék: „Minek is írjam meg én dolgozatomat olyan nagyon gondosan? Hiszen ott a lektor, az úgymond áttanulmányozza a kérdést, megteszi megjegyzéseit. Ráérek majd az ő megjegyzései folytán teendő javításokkal egyidejűleg elvégezni a még hátralevő kutatást és csiszolgatást”. Persze, ha a lektor nem venné észre a tárgyi és egyéb hibákat, ám „Lelke rajta! Utóvégre nem lehet mindent a szegény szerzőtől kívánni”. Kellően túlozva a dolgokat, innen már csak egy lépés választ el bennünket attól, hogy a szerkesztő egy-egy szerzőtől csak holmi vázlatot vagy kerettervet kapjon, amelyet azután a

lektor lesz hivatva „kitölteni”. Általában a lektorság egyre időrablóbb és hálátlanabb foglalkozássá válik. Akad olyan cikk is, amelyet egy-egy lektor háromszor is megkap több szerkesztőtől és különféle változatokban, míg nem a szerző esetleg hajlandóvá válik a mindenkitől egyformán törlésre javasolt részekkel megrovidíteni dolgozatát. Nem mondható minden esetben teljesen korrektnek a lektorokkal szemben való eljárás egy másik esetben sem. Megesik, hogy dolgozatáról egy-egy szerző két lektortól összesen 3–4 lektori véleményt is kap. Ha a bennük javasolt változtatásokat mind végrehajtja, néha jóformán egy új dolgozat kerekedik ki, amely lényegesen jobb az első változatnál, tartalmazva a lektorok munkájának egész karkosárra való gyümölcsöt is — anélkül, hogy erről a szerző részéről szó esnék. Én a lektori intézményt, sajnos, ma még nélkülözhetetlennek tartom, kinövéséi ellen azonban nézetem szerint harcolnunk kell, s az az álláspontom, hogy a szerző köteles a lektori vélemény alapján végrehajtott komolyabb tárgyi javításoknál a lektor nevére utalni.

IV.

Finnugor nyelvészetünk hibáiról, fogyatékoságairól beszéltem. Kötelességem tehát javaslatokat is tennem e hibák kiküszöbölésére, illetőleg legalábbis rámutatnom a fejlődésünket akadályozó körülményekre — abban a reményben, hogy talán mások tudnak megfelelő gyógyírt ajánlani. Előrebocsátom, hogy tudományszakunk terén gyors javulást nem tudok várni. Idősebb kartársaink anyagkiadási munkálatai még hosszú ideig el fognak húzódní. Ha ezt a munkát hanyagolják el, ezen munkálatok befejezése egyre tovább tolódik. Ha szorgalmasan végzik a szövegkiadási és szótárszerkesztési munkálatokat, nem tudnak kellő mértékben részt venni azon igények kielégítésében, amelyeket más szakterületek és új szempontok képviselői egyes esetekben bizonyára joggal támasztanak a finnugor nyelvészettel szemben, s amelyeknek a fontosságát mi magunk is látjuk. Mégis úgy vélem, hogy az anyagkiadási és a szótári munkálatok végzése az utóbbi hátrány ellenére sem halasztható tovább. Ugyanez a nézetem „A magyar szókinés finnugor elemei” című etimológiai szótár munkálatairól. Bár ezek is több kutatót kötnek le, mégpedig igen nagy mértékben, a szótárt el kell készítenünk, mert ezzel elsőrendű szükségletet tudnánk kielégíteni. Más, igazán nagyszabású munkára az említettekén kívül a következő ötéves tervidőszakban nem is mernék gondolni.

Olyan jelek vannak, amelyek szerint a fiatal kutatónemzedéknek több munkalehetősége lesz, mint az előzőnek volt, s így fejlődése meggyorsulhat. Ilyen például az, hogy a Nyelvtudományi Intézeten belül 1953 óta megszűnt a végnélküli, felesleges értekezletesdi, amely megelőzően rendkívül hátráltatta munkájukban a kutatókat. Kedvező jel az is, hogy aspiránsaink száma gyarapodik: amíg eddig egy belföldi és egy külföldi aspiránsunk volt, addig az idén két további aspiráns kezd meg tanulmányait, egy itthon, egy pedig a Szovjetunióban. Tudományunk művelése ma már másutt, mint kutatóintézetben nemigen képzelhető el (ahogyan olvasom és hallom, még az egyetemi segédszemélyzet kutatási lehetőségei is igen csekélyek). Ha jövődi kandidátusaink kutatóintézetben tudnak majd elhelyezkedni, bizonyára új lendületet adnak tudományunk fejlődésének, s új, korszerű szempontokkal gazdagítják nyelvészetünket.

Tudományunk színvonalának emelkedése érdekében kívánatosnak tartom, hogy az eddig elhanyagolt finnugor nyelvek megismertetésére az eddigénél nagyobb gondot fordítsunk, s hogy az egyetem biztosítsa a lehetőséget a hallgatóknak és az aspiránsoknak a tudományunk műveléséhez szükséges nyelvek gyakorlati elsajátítására. Az orosz nyelvtudás erősítése érdekében talán lehetne gondolni fiatal kutatók, aspiránsok egy-két hónapig tartó, cserealapon történő nyári szovjetuniói tartózkodására. Feltétlenül el kellene értnünk, hogy legalábbis minden második-harmadik évben egy-egy aspiránst vagy egyetemi hallgatót ösztöndíjasként kiküldhessünk Finnországba a finn nyelv megtanulása és finnugor nyelvészeti tanulmányok végzése céljából. Kíváncs voltam az is, hogy kapcsolatainkat a finn nyelvészekkel tovább javítsuk. Tudtunkkal több finn nyelvész szeretne megismerkedni eredményeinkkel s szeretné felfrissíteni magyar nyelvtudását. Ha ennek a módját meg tudnánk találni, annak a magyar finnugrisztika is nagy hasznát látná.

Ügynevezett középádereink helyzetének a javítása érdekében még csak javasolni sem nagyon tudok olyasmit, amitől javulást valóban remélni tudnék. Ma, amikor ezek a kutatók mint lektorok, szerkesztők, opponensek, előadók, aspiránsvezetők stb. mások munkája során szinte hónapról-hónapra más-más nyelv más-más részletproblémáival találják magukat szemben, alig hihető, hogy pótlólag el tudják végezni azt a munkát, amelyre a múltban nem volt alkalmuk, s hogy amellet egyidejűleg vezetni tudják a nagy kollektív munkákat, és végezni tudják valamilyen nagyszabású saját kutatási téma kidolgozását is. Helyzetükön valamit könnyítene, ha legalább feleslegesen nem kényszerülnének beszámolókat, terveket és jelentéseket készíteni. A nagyszabású tudományos művekhez szükséges mélyreható kutató munka érdekében a rendezvények számának szaporítását is kerülendőnek gondolom. Az egyre nélkülözhetetlenebb elmélyedő kutatást nem tartom beszámolókkal, programadásokkal és hasonlókkal pótolhatóknak. Továbbá: a hazai finnugrisztika és az egész hazai nyelvtudomány érdekében a termelés minőségének a szempontját a mennyiségi és gyorsasági szempont elé helyezendőnek vélem. A folyóiratcikknek magyarságának és szerkezetének javulása érdekében javasolnám az érdekelt cikkíróknak, hogy rohammunkával készült cikkeikkel ne siessenek azonnal a szerkesztőkhöz. Ha az első fogalmazvány elkészülte után dolgozatunkat legalább két-három hétig pihenni hagyjuk s azután még egyszer gondosan átolvassuk, a kifejezésbeli és szerkezeti hibáknak jelentékeny része bizonyára magunknak is fel fog tűnni, s így a javítások elvégzése után már jobb cikket tudunk közlésre átnyújtani.

Végezetül szólok azokról a tervekről, amelyek tudományunk jövőjével kapcsolatosan a legutóbbi egy-két évben felmerültek. Az egyik egy, a manysik és a szamojédok földjére rendezendő magyar—szovjet expedíció terve. Nyilvánvaló, hogy ezt a gondolatot a legnagyobb örömmel kell üdvözlönnünk. Bármily értékesek is MUNKÁCSI BERNÁT manysi nyelvi gyűjtései, bizonyos fogyatékoságaik folytán egy újabb manysi földi expedíciót egyáltalában nem tesznek feleslegessé, sőt ez éppen a MUNKÁCSI-hagyaték hibátlanabb kiadását segítené elő. Arra is gondolnunk kell, hogy a manysi nép már igen kis lélekszámú, s ezért kívánatos, hogy nyelvének további kutatására addig kerüljön sor, amíg anyanyelvüket hibátlanul beszélő manysik nagyobb nehézség nélkül találhatók. A gyűjtendő új anyag pótolná a réginek a hiányait, s a régi gyűjtésekkel való egybevetése igen tanulságosan világítaná meg a kis manysi nép nyelvének a legutóbbi évszázad folyamán végbement fejlődését. A sza-

mojédokhoz teendő expedíciót eléggé megokolja az a tény, hogy magyar kutató a szamojédoknál még nem járt. Kérnünk kell a Magyar Tudományos Akadémiát, hogy az expedíció tervét tartsa felszínen, s amikor a magyar kutatók tanulmányútja összeegyeztethető lesz a szovjet kutatók terveivel, járuljon hathatósan hozzá e valóban nagy jelentőségű gondolat megvalósulásához.

A másik felmerült terv lényege az, hogy Akadémiánk hívjon meg alkalmilag egy-egy, finnugor nyelvet beszélő fiatal kutatót, aspiránst vagy egyetemi hallgatót, s tegye lehetővé egyfelől az ő számukra magyar nyelvi és nyelvészeti tanulmányok folytatását, másfelől a mi kutatóink számára az illető rokon nyelv itthoni tanulmányozását. Részünkről ezt a gondolatot is minden módon pártolnunk kell. Mondanom sem kell, milyen jelentősége lenne, ha pl. a manysi nyelvet a Nyelvtudományi Intézet fonetikai laboratóriumában a legkorszerűbb fonetikai eszközök segítségével tanulmányozhatnánk, avagy ha pl. egy mari kutató a nagy mari szótár elkészítéséhez segítséget tudna nyújtani.

Felmerült végül egy nemzetközi finnugor nyelvészkongresszus terve is. Ilyennek a rendezését kétségtelenül sok időszerű probléma tenné kívánatosszá. Például: a finn nyelvészek nagyszámú módosítást javasolnak a finnugor transzszkripció terén; a finnugor jelölésmód korábbi egysége ismét megszűnőben van; — egyes rokonnépeink körében a nyelvjáráskutatás tudtunkkal még nem folyik kielégítő mértékben; egy-egy magyar vagy finn kutató bekapcsolódása talán elősegíthetné a nyelvjárások vizsgálatát; — egyes rokonnyelvekre és nyelvjárásaikra vonatkozó fonetikai és fonológiai ismereteink nagyon hézagosak és bizonytalanok; a hiányosságokon megfelelő vizsgálatok tervének együttes kidolgozásával és végrehajtásával hihetőleg lehetne segíteni; — esetleges kiadványcsere, kutatócsere és ösztöndíjascsere kérdéseiben, valamint közösen rendezendő expedíciók tárgyában is bizonyára sok eredményt lehetne elérni. Egy ilyen nemzetközi kongresszus megrendezése azonban olyan gondos előkészítést és olyan felkészültséget kíván, hogy megtartását hazánkban a jövő esztendőben még nem tartom lehetségesnek.

Zárom hosszúra nyúlt beszámolómat. A benne kifejtettek nem tükröznek valamilyen hivatalos álláspontot, hiszen megtartására nem valamilyen tervfelelősi vagy hivatali minőségemben, hanem mint a finnugor nyelvészek egyike kaptam megbízást. Lehetséges, hogy beszámolómból önhibámból kifolyólag lényeges kérdések tárgyalása is kimaradt. Kérem kartársaimat, hogy beszámolóim ilyen hiányait hozzászólásaikban pótolják. Egyes fontos kérdéseket szándékosan nem érintettem, általában beszámolómmal nem akartam a hozzászólók kenyerét elvenni. Nem beszéltem pl. az egyetemi finnugor nyelvészeti oktatás esetleges problémáiról, mert ezeket mint távolálló nem ismerem eléggé. Nem szóltam arról sem, hogy mit hiányolnak munkánkban és mit várnának tőlünk a magyar nyelvészek. Erre a kérdésre a magyar nyelv-tudomány kutatói sokkal jobban meg tudnak felelni. Másoktól várom azt is, hogy szaktudományunk területén a vitaszellem és a kritika alakulásáról véleményyt mondjanak.

Beszámolómban idéztem több értekezés és kisebb cikk címét is, megjegyzem azonban, hogy korántsem volt szándékomban teljes cikkbibliográfiát nyújtani. A címekkel inkább csak megvilágítani akartam azokat a témaköröket, amelyekkel kutatóink az elmúlt tíz évben foglalkoztak. Kutatótársaim elnézését kérem, ha a példaként említett cikkek felsorolásában arány-

talanság vagy komoly hiány mutatkoznék; szándékosan senkit sem mellőztem. Ahogyan tudományunk múltját, jelenét és jövőjét megítéltem, abban sok lehet a szubjektív elem. A hozzászólások egyes nézeteim esetleges hibáit bizonyára fel fogják tární és helyesbíteni. Nemcsak saját magam, de konferenciánk érdekében is kérem azonban a kartársakat, hogy a tudományunk múltja, jelene és jövője szempontjából kevésbé jelentékeny adatok beszámolómból való hiányzásának megállapítását ne tekintsék fő céljuknak. A közelmúltból tudnék példát mondani arra, hogy az efféle mennyire terméketlen szórakozás. Nem volt céloom beszámolómban szóvá tenni és részletezni mindent, ami a finnugor nyelvtudomány terén az elmúlt tíz év alatt történt. Hiszem, hogy a jelenlevők elfogulatlan, lényeglátó hozzászólásai jelentős mértékben elő fogják segíteni szaktudományunk való helyzetének megismerését, s javaslataik hozzá fognak járulni munkánk megjavításához, tudományunk felvirágzásához. Ha tanácskozásunknak ennyi eredménye lesz, elmondhatjuk, hogy konferenciánk megfelelt rendeltetésének.

Hozzászólások Lakó György előadásához

BÁRCZI GÉZA :

Tisztelt Konferencia! Hozzászólásom nem akar rekrimináció és még kevésbé felelősségre vonás lenni finnugor nyelvész kartársainkkal szemben, de minthogy az előadó biztatott arra, hogy mondjuk meg mi, magyar nyelvészek, mit várunk a finnugor nyelvészekről, ezért röviden, egy-két mondatban ezt kívánom előadni. Mi elsősorban azt várjuk, hogy az összehasonlító finnugor nyelvtudomány eredményeit foglalják össze. Égető szükség van rá, hogy ilyen összefoglalás, illetőleg ilyen összefoglalások rendszeres sorozata álljon rendelkezésünkre és saját tudományunk, a magyar nyelvtörténet kiindulópontjául a kezünk ügyében legyen. Tudom, hogy ilyen munkálatok folyamatban vannak. Ilyesmi történik a finnugor etimológiai szótár készítése során. Nagy örömmel hallottam, hogy ez a szótár milyen előrehaladott stádiumban van, de kíváncsi volna, hogy hasonló munkálatok induljanak és folyjanak a hangtan, az alak- és a mondattan terén egyaránt, szóval készüljön egy új nyelvhasználat, amelyből mi, magyar nyelvészek, világosan látnók a helyzetet, és nem kellene egy-egy adott kérdéssel kapcsolatban nekünk összekaparnunk a finnugor szakirodalom szétszórt eredményeit.

A magam részéről személyesen is különösen érdekelve vagyok, minthogy két nagyobb munkán dolgoznám, ha hagynának. Az egyik az ó-magyar nyelvtan, a másik a Szófejtő Szótár új kiadása. Itt is rendkívül nagymértékben szükségem volna éppen a finnugor nyelvtudomány eredményeinek ilyen összefoglalására. Ha majd megjelenik a finnugor etimológiai szótár, ez a szótár szempontjából meg fogja adni számunkra azt a szükséges alapot, amelyet a finnugor nyelvtudománytól várunk, de még mindig hátra lesz a nyelvhasználat, amelyben benne volna a hangtörténeti kutatások összefoglalása és szigorú kritikája s benne lennének az alaktani és a mondatnyi kutatások eredményei, tüzetesen megrostálva.

Tudom, hogy nagy megterhelésüket tekintetbe véve, ezeket a munkákat egyelőre nem lehet várni a finnugor nyelvészekről. Kérem azonban, hogy különösen ott, ahol munkaközösség van együtt, tűzzék napirendre ennek a munkának a tervezését és amilyen gyorsan lehetséges — anélkül, hogy a gyorsaság a legkisebb mértékben is a minőség rovására menne — valósítsák meg ezt a munkát.

N. SEBESTYÉN IRÉN :

Bármennyire megtisztelőnek éreztem a felszólítást, hogy szóljak hozzá LAKÓ GYÖRGY levelező tag előadásához, be kell vallanom, hogy visszariadtam ettől a feladattól. Az előadó benne él a problémákban, míg én, aki nagy lekötöttségem miatt emberekkel is alig érintkezem, csak a nyomtatásban megjelent dolgozatokon keresztül ismerem tudományunk életét, és csak ezek megvilágításában ítélem meg a felvetett problémákat is. Hogy végül mégis rászántam magam a hozzászólásra, annak az a magyarázata, hogy nem éppen kedvező körülmények között végzett egyéni munkám közben néha eltöprengtem a tudo-

mány művelésével összefüggő problémákon is. Helyzetemből következik, hogy hozzászólásom magán viseli a szubjektívizmus bélyegét.

Az előadó hangsúlyozta a gondolkodás szükségességét a finnugor nyelvtudomány művelésében. Nekem is az a meggyőződése, hogy az erőltetett tempóban végzett mechanikus munka nem viszi előbbre a tudományt. A tudományos probléma *atra cura*, amely ránehezedik a kutató tudósra, bármilyenkedvvel, örömmel és elhivatottsággal végzi munkáját. A tudományos probléma álmatlan éjszakákat okozhat, átmenetileg csökkentheti a munkateljesítményt, de a gondolkodást, a problémákon való töprengést mégsem szabad kikapcsolni a kutató tudós életéből. A gondolkodás lehetősége nélkül nem fejlődhetik olyan tudomány, amelyben a részletkérdések megoldása is fontos feladat, s amelyben a nagy eredmények is részletkutatások eredményeire épülnek fel. A gondolkozásra tehát időt kell adni a fiataloknak és a vezető szerepet betöltőknek egyaránt.

Teljesen egyetértek az előadóval abban is, hogy a jelen problémái a múltban gyökereznek. Ha végiglapozzuk a Nyelvtudományi Közlemények köteteit megindulásától az első világháború befejezéséig, megállapíthatjuk, hogy tudományunkban igazi virágzás és tervszerű munka csak BUDENZ működése idején volt. BUDENZ halála után is jelentek meg a Nyelvtudományi Közleményekben kitűnő dolgozatok, de szerzőik közül egyik-másiknak nevével a NyK. későbbi évfolyamaiban nem találkozunk. Miért maradtak meg e bölcsészdoktori diszsertációk a szerzők egyetlen nyelvészeti dolgozatának? Természetesen a balsors szerepét sem lehet figyelmen kívül hagyni. KARA FERENC, aki falusi néptanítóként tett érettségi vizsgát, hogy az egyetemen finnugor nyelvészeti tanulmányokat végezhesen, s aki annyira elmélyedt chanti stúdiumaiban, hogy Petőfi-verseket fordított északi chanti nyelvre, meghalt, mielőtt tehetségét kifejthette volna. De mások, akiknek szintén gazdag ismereteik voltak, életben maradtak. Miért szakadtak el mégis a finnugor nyelvtudománytól?

Ennek okát az egyetemi oktatás hiányaiban és a szervezetlenségben látom. A finnugor nyelvtudomány fontos stúdium volt az egyetemen, az eredményeit összefoglaló Magyar Nyelvhasználat jelentőségét nem lehet lebecsülni a magyar tanárképzésben. De nem hallgathatjuk el egy nagy hiányát. A Magyar Nyelvhasználat alapján irreális kép alakult ki a hallgató lelkében a finnugor nyelvtudományról, kész, befejezett épületnek látta és el sem tudta képzelni, hol volna szükség még egy-egy téglára. Nem látta a problémákat, mert senki sem láttatta meg őket. A kezdő nyelvész doktori disszertációja témáját készen kapta, s mikor elkészült dolgozatával és megvált az egyetemtől, teljesen magára maradt. Kevesen voltak olyanok, akik különös elhivatottsággal rendelkeztek, akik a fővárosban maradhattak és MUNKÁCSI vagy SIMONYI baráti köréhez tartoztak. A vezetés és útmutatás hiánya miatt lemorzsolódott számos olyan fiatal kutató, aki kezdve jobb körülmények között hasznos és becsületes munkása lehetett volna tudományunknak.

A múlt hibái és mulasztásai alapján megfontolandónak tartanám, hogy vajon nem volna-e indokolt a színvonal emelése érdekében az aspirantúra nélkül készülő kandidátusi dolgozatokat bizonyos ellenőrzés alá helyezni, természetesen olyan módon, hogy a jelölt egyéni felelőssége teljes tudatában végezze munkáját, s ne a vezetőtől vagy a vezetőktől várja problémái tisztázását és megoldását. Ha az ellenőrző szerv egy bizottság volna, talán ki lehetne küszöbölni azokat a ferdeségeket, amelyek sajnálatos módon a lektori rendszer körül keletkeztek.

Hogy megint a múltba térjek vissza, meg kell állapítanom, hogy abban az időben, amikor egyetemi tanulmányaimat végeztem, meglehetősen szoros

együttműködés volt a magyar és a finnugor tanszék között. Például abban a fél-évben, amikor SZINNYEI vogul szövegeket olvastatott, SIMONYI az összehasonlító módszer alkalmazásával szemináriumai dolgozatokat íratott a vogul nyelvjárások alaktani kérdéseiről MUNKÁCSI műve alapján. Én magam doktori disszertációm témáját SIMONYI-tól kaptam, bár dolgozatomat SZINNYEINEK nyújtottam be. Ilyen együttműködésről természetesen ma már szó sem lehet. Mindkét tudományág kutatási területe olyan mértékben kiszélesedett, probléma-anyaga olyan mértékben gazdagodott és felhalmozódott, a részletkutatások olyan sok időt és elmélyedést kívánnak, hogy az ilyenfokú együttműködés egyszerűen lehetetlenné vált.

Bizonyos együttműködésre azonban ma is szükség van. Az egyetemi oktatásban kívánatos lenne, hogy minden magyar szakos hallgató, tehát egyúttal minden leendő magyar nyelvész egyetemi tanulmányai idején kötelezve legyen valamelyik finnugor nyelv tanulására és a finnugor nyelvtudomány problémáinak megismerésére, s kívánatos volna, hogy minden leendő finnugor nyelvész jól ismerje a régi magyar nyelvet és a magyar népi nyelvet, valamint a történeti magyar nyelvtudomány problémáit. Ilyen ismeretek nélkül finnugor nyelvész nem végezhet például etimológiai kutatást. Finnországban hagyományra vált, hogy minden nyelvész valamelyik finn nyelvjárásnak saját kutatási alapján végzett pontos leírásával kezdi meg tudományos pályáját. SETÄLÄ, KANNISTO és más finnugor nyelvészek finn nyelvjárástanulmányai ma is kiemelkedő alkotások. Bizonyára nem volna kárára a fiatal magyar finnugor nyelvészeknek, a manysi, chanti, komi vagy más finnugor nyelv későbbi specialistáinak sem, ha fonetikai laboratóriumban végzett előkészületek után szülőföldjük nyelvjárásának tanulmányozásával és leírásával kezdenék el munkásságukat.

A finnugor, illetőleg az uráli nyelvtudomány eredményeit nálunk általában csak tudományunk művelői ismerik. Nem lehetne-e ezen segíteni? Nem kívánhatjuk természetesen még a magyar nyelvészeketől sem, még sokkal kevésbé az irodalomtörténészeketől, etnográfusoktól és történészeketől, hogy kutató munkájuk rovására időt szakítsanak maguknak finnugor és uráli nyelvészeti dolgozatok bizonyító anyagának tanulmányozására. A finnek ezen úgy segítenek, hogy a finn és általában az uráli nyelvészeti kutatás fontos eredményeit szépen, egyszerűen és világosan megírt cikkekben teszik közzé a Virittájában abban a meggyőződésben, hogy nemcsak az anyanyelvvel foglalkozó egyetemi hallgatóknak és pedagógusoknak, de még finn irodalomtörténészeknek, etnográfusoknak és történészeknek is tudomást kell szerezniük arról, hogy pl. milyen vokálisok voltak a közfinn nyelvben, hogy fejezte ki a pluralitást az uráli alapnyelv vagy milyen volt az uráli mondat eredeti szerkezete.

A finnugor nyelvtudomány ma már nemzetközi tudomány, s az idegen nyelveken megjelent irodalom megismerése és felhasználása — mint az előadó is hangsúlyozta — nem könnyű feladat a fiatal kutatók számára. Nem könnyű dolog a finn nyelv megtanulása sem, már pedig enélkül senki sem lehet finnugor nyelvész. És nem könnyű dolog magának a nyelvi anyagnak a megismerése sem, különösen ha az egyes nyelvek specialistái számára is követelménynek tekintjük a többi finnugor nyelvben való bizonyos fokú jártasság megszerzését. Az összefüggések meglátásához — és ez a történeti-összehasonlító nyelvtudomány igazi célja — távlat kell és nagy nyelvi anyag ismerete. Problémákat nem lehet spekulációval megoldani, tudományunkat csak a nyelvi tényekből levonható következtetések viszik előbbre. Ehhez sokat kell

dolgozni és gondolkozni. Azok a fiatalok, akik kedvet és hivatottságot éreznek magukban a finnugor nyelvtudomány művelésére, gondoljanak arra, hogy a múltban a kezdő nyelvészeknek sokkal nagyobb nehézségekkel kellett megküzdeniök, mint a mai fiataloknak. Akkor sok szép ígéretet sorvasztott el a közöny, akkor a mi klímánk — KÁRMÁN szavaival élve — valóban ellenséges volt a tudományok és így az összehasonlító nyelvtudomány számára, míg ma már első próbálkozásaiknál is érezhetik az Akadémia erkölcsi és anyagi támogatását. Hisszük és reméljük, hogy a fiatal kutatók kitartó és becsületes munkával hálálják meg az Akadémia róluk való gondoskodását. S hisszük és reméljük, hogy egy újabb évtized leforgása után tartandó beszámolóban az előadó örömmel jelentheti majd, hogy a tudományunk fejlődését gátló körülményeket, amelyekről most elhangzott előadásában esett szó, sikerült kiküszöbölni. Ehhez szükség van mindnyájunk munkájára.

KÁLMÁN BÉLA:

LAKÓ GYÖRGY beszámolója tárgyilagos és igaz képet festett a finnugor nyelvtudomány jelen állapotáról és feladatairól. A képet csak néhány mozaikkal szeretném kiegészíteni.

Finnugor nyelvtudományunk a magyarországi nyelvtudomány egyik legnagyobb múltú és nemzetközileg is legelismertebb ága. Nem csoda, ha nagyobb múltra tekinthet vissza és ma is több kutatóval rendelkezik, mint a szintén nemzetközi tekintélynek örvendő és méltán nagyrabecsült hazai orientalistikánk (beleértve a turkológiát is) és szlavisztikánk. Érthető, hogy a germanisztikában és romanisztikában nem annyira átfogó új eredmények elérésére, mint inkább a külföldi kutatások megismerésére és a magyar-német, illetve magyar-román nyelvi kapcsolatok tisztázására fordítjuk erőinket. A nagy múltú és gazdag, értékes eredményekben bővelkedő magyar nyelvészet — mint egy finnugor nyelv történetével, nyelvjárásaival és egyéb kérdéseivel foglalkozó tudomány — végeredményben a tágabb értelemben vett finnugor nyelvtudománynak egy, szinte önállóvá fejlődött ága. Érthető és természetes, hogy hazánkban a legtöbb képzett kutató anyanyelvünk tanulmányozásával foglalkozik, hiszen az anyanyelv művelése számos közvetlen gyakorlati feladatot is ró magyar nyelvészeinkre, mint pl. a nyelvművelést, iskolai nyelvtanoktatást, helyesírási szabályzat, szótárak készítését stb.

Az is érthető és természetes, hogy a magyar nyelvtudomány művelői elsősorban magyarul publikálnak, és hogy magyar nyelvészek leginkább magyar nyelvterületen működnek, illetve legeredményesebben ott művelhetik ezt a tudományágat; külföldön általában csak az érhet el több-kevesebb eredményt, aki magyar anyanyelvű. Éppen az volna különös, ha a magyar nyelvészet súlypontja nem Magyarországra esnék. Mivel azonban a magyar nyelvészetnek a külföldön kevés avatott művelője van, a magyar nyelvészet eredményei közül elsősorban az érdekli a nemzetközi nyelvtudományt, aminek valamilyen általános nyelvészeti tanulsága vagy szlavisztikai, germanisztikai stb. kapcsolata is van.

A finnugor nyelvtudomány azonban nemcsak Magyarországra korlátozódik, sőt még azt is túlzás volna állítani, hogy súlypontja nálunk van. Nemcsak a finnugor nyelvű országokban (Magyarország, Finnország), és olyan álla-

mokban, ahol finnugor nemzetiségek élnek (Szovjetunió, Svédország, Norvégia), van tudományunknak néhány jelentős képviselője, hanem Németországban, sőt az Amerikai Egyesült Államokban is. A külföld szakemberei figyelemmel kísérik finnugor tárgyú kiadványainkat, és így tudományágunk fejlődése nemzetközi ellenőrzés alatt áll. Magas színvonalú kiadványaink tehát nemzetközi megbecsülést, elismerést szereznek a magyar tudománynak. Kiadványaink hiánya vagy alacsony színvonala pedig mellőzést, lekicsinylést eredményezhet, azt, hogy a külföldi nyelvészek elszoknak attól, hogy a Magyarországon megjelent eredményeket figyelembe vegyék.

A finnugor nyelvtudomány annyiban nemzeti tudomány, hogy a magyar nyelv rokonságával foglalkozik, és a külföld jogosan várja tőlünk és a finnek-től a legtöbb eredményt, de nemzetközi is abból a szempontból, hogy kutatásainkat külföldi szakemberek széles gárdája kíséri figyelemmel.

A finnugor nyelvtudománynak ez a nemzetközisége fontos és hasznos eszköz gyümölcsöző külföldi kapcsolatok megteremtésére és kiépítésére, de egyszersmint megnehezíti az utánpótlás nevelését, mert elég széleskörű nyelvtudást kíván meg, amint arra LAKÓ GYÖRGY már célzott is.

A következőkben egyetemi finnugor oktatásunkról, az utánpótlás első lépcsőjéről szeretnék néhány szót szólni. Finnugor tanszéke jelenleg hazánk minden olyan egyetemének van, amely bölcsészettudományi karral is rendelkezik; a budapesti egyetemen kettő is, Debrecenben és Szegeden egy-egy. A felszabadulás előtt csak két finnugor tanszék működött: Budapesten és Szegeden egy-egy. Finnugor nyelvészeink eddig szinte kizárólag Budapestről kerültek ki mint BUDENZ JÓZSEF, SZINNYEI JÓZSEF, úgyszintén a fiatalabbak mint ZSIRAI MIKLÓS tanítványai. A marrizmus káros hatása abban nyilvánult meg az egyetemen, hogy a felszabadulás utáni években egészen SZTÁLIN emlékezetes cikkéig az összehasonlító nyelvtudományt reakciós, polgári tudománynak kiáltották ki. Noha nem került le a tanrendről és a vizsgákat sem törölték el belőle nagyrészt éppen a közelmúltban fájdalmasan elvesztett ZSIRAI MIKLÓS bátor föllépése eredményeképpen, mégis a jobb hallgatókat elriasztotta, hogy sokan ellenséges politikai állásfoglalásnak tekintették azt, hogy valaki finnugor nyelvtudománnyal mert foglalkozni. Így a finnugor nyelvtudomány évekig csak tengődött az egyetemeken. Csak 1950 óta kezdett ismét fellendülni az ifjúság körében a finnugor nyelvtudomány iránti érdeklődés. Ekkor pedig súlyos gátló körülményként jelentkezett ZSIRAI MIKLÓS-nak, ennek a lendületes, vonzó, tudós és nevelő egyéniségnek hosszas és súlyos betegsége, amely az utolsó években egyre inkább kikapcsolta őt az egyetemi nevelő munkából. Az ő hiányát a fiatalabb oktatószemélyzet hősies és áldozatkész munkája sem tudta teljesen pótolni.

Magam csak a debreceni egyetem fiatal, 1952-ben alapított finnugor tanszékén szerzett tapasztalataimról tudok számot adni. Felsőoktatásunknak ingadozó tanterve mindig más és más évfolyamokra állandóan változó óraszámokban és tananyaggal rögzítette a finnugor tárgyú előadásokat. A most már hosszabb időre véglegesnek látszó tanterv, amely ismét a kétszakosságra tért át, összesen két egyéves, egy-egy órás kötelező finnugor tantárgyat ír elő. A második évben két féléven át heti 1—1 órában a finn nyelv, a harmadik évben ugyancsak két féléven át heti 1—1 órában a finnugor összehasonlító nyelvtan oktatása kötelező. Előír a tanterv a III. és IV. évben még összesen 3 féléven át heti 2—2 órás kötelező, de szabadon választható szakkollégiumot is, ahol a finnugor nyelvtudomány iránt érdeklődők egy-egy finnugor nyelvet,

a nyelvtudomány történetét vagy más finnugor tárgyú előadást hallgatnak. Debrecenben a finn nyelvi órákat PAPP ISTVÁN, a többi finnugor tárgyú kollégiumot és szakkollégiumot magam szoktam tartani. Az érdeklődés elég nagynek mondható, mert a finn szakkollégiumra 5—10, más finnugor nyelvre is 2—5 hallgató szokott jelentkezni az eddigi, évfolyamonként átlagosan 30—40-es létszámú magyar szakos hallgatók mellett. A tavalyi évfolyamról egy manysi hangtani és egy finn mondattani tárgyú jó szakdolgozat került ki, és az idén is van finnugor tárgyú szakdolgozat. A legfőbb nehézség, amivel az egyetemi hallgatók küszködnek, a nyelvtudás hiánya. Azért vállalkoznak szívesebben irodalmi vagy magyar nyelvészeti tárgyú szakdolgozatok írására, mert ott beérhetik magyar nyelvű irodalommal. A kétszakosság talán majd lendít valamit rajtuk, és így a magyar—oroszl vagy a magyar—német szakosnak kevesebb nehézséget fog jelenteni a nélkülözhetetlen külföldi szakirodalommal való megbarátkozás, mint az eddigi egyszakosoknak.

Az egyetemi képzés csak előiskolája a tulajdonképpeni szakképzésnek, amelyet eddig a kutatók csak kedvezőtlen körülmények közt, lassú, szívós önképzéssel szereztek meg, most azonban mint aspiránsok, sokkal kedvezőbb feltételek mellett jutnak hozzá.

A tudományos fokozatok rendszeresítésekor igen szigorú mértéket alkalmazott a Tudományos Minősítő Bizottság. Ez helyes intézkedés volt, hogy meglegyen a tudományos fokozat értéke. Előfordult azonban az is, hogy európai híré tudósunk csak kandidátusi fokozatot nyert el, ugyanakkor az elmúlt években beadott kandidátusi dolgozatok legtöbbje nem érte el a megkívánható mértéket sem. Aspiránsainknál nem remélhető, hogy kandidátusi fokozatuk megszerzésekor elérik idősebb, több tapasztalattal rendelkező kandidátusaink színvonalát. Így a terhek és a felelősség arányosabb eloszlásában a közeljövőben kevés javulást várhatunk.

Utoljára nem kiegészítésként, hanem a *ceterum censeo* alapján ismételten hangsúlyozni kívánom, hogy a külföldi kapcsolatok megszilárdítására föltétlenül sürgős szükség van, mégpedig a LAKÓ GYÖRGY referátumában megjelölt minden vonatkozásban. Delegációk százai keresték föl az elmúlt években a Szovjetuniót, de finnugor nyelvészeink közül két aspiránsunkon kívül eddig csak LAKÓ GYÖRGYnek volt alkalma tanulmányutat tenni a Szovjetunióban. A finnek a közelmúltban olyan kulturális egyezményt kötöttek a Szovjetunióval, amelynek alapján finn nyelvészek kutatást végezhetnek a Szovjetunió finnugor népeinek körében. Nekünk most nyílnék alkalmunk, hogy tanulmányútra menjünk szovjet tudósokkal közös expedícióban a manysik és a nyenyeczek közé. Remélem, hogy Akadémiánk mindent el fog követni, hogy ez a hazai finnugor kutatások történetében korszakalkotó jelentőségű kutatóút minél előbb megvalósuljon.

Ezenkívül föltétlenül szükséges volna az is, hogy finnugor nyelvészeink néhány hónapot a Szovjetunióban tölthessenek egyrészt orosz nyelvtudásuk megerősítésére, másrészt látókörük szélesítésére.

Nem hanyagolható el a finn—magyar tudóscsere sem, amelynek öröndetes kezdeteit jólesően tapasztaljuk, de amelynek rendszeressé tételéről intézményesen kellene gondoskodni.

Igen hasznos és célszerű volna — amellett a nagyszerű eredmény mellett, hogy két finnugor aspiránsuk a Szovjetunióban tanulhat — annak az elérése is, hogy egy-egy fiatal komi, manysi, mari vagy nyenyec nemzetiségű és anyanyelvű aspiráns vagy fiatal kutató magyar egyetemen töltene néhány

hónapot. Ezzel ő is sokat tanulhatna, és nekünk is alkalmunk nyílnék számos nyelvi kérdés tisztázására.

Végül, ami a nemzetközi finnugor kongresszust illeti, vitathatatlan, hogy ez is kívánatos lenne, és hogy az első ilyen kongresszust Magyarországnak kell megrendeznie. Mégis a LAKÓ GYÖRGYTŐL említett okok miatt magam is korainak tartom a kongresszus 1956-ban való megrendezését.

B. A. SZEREBRENNYIKOV:

A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében működő munkatársak szíves üdvözlését hozom a konferencia résztvevőinek.

Örömmel hallottam LAKÓ GYÖRGY levelező tag igen tartalmas beszámolóját, amely teljes képet nyújtott a magyar finnugor nyelvészeknek a múltban végzett és a jelenben folyó munkájáról.

A magyar nyelvtudósok eredményeiről beszélve LAKÓ GYÖRGY rámutatott a hibákra is. Mind a szovjet, mind a magyar nyelvtudósok munkájuk közben nem kevés hibát követtek el. A hibákról beszélni ugyan nem kellemes dolog, mert ez azt is jelenti, hogy látjuk, hogy a hibák egy időre gátolják a fejlődést, de ugyanakkor azzal is tisztában kell lennünk, hogy a hibák feltárása a továbbhaladás egyik előfeltétele. A hibák felismerése egyben lehetőséget nyújt a helyes út megtalálására és attól is megóv bennünket, hogy ezeket a hibákat a jövőben ismét elkövessük.

Az elkövetett hibák vizsgálatának eredményeképpen az utóbbi időben világosabban látunk három fontos kérdést. Mindenekelőtt tisztábban látjuk tudományunk tárgyát, illetőleg azt a célt, amelynek elérésére tevékenységünknek irányulnia kell. Nekünk, finnugor nyelvészeknek az a feladatunk, hogy tanulmányozzuk a finnugor nyelveket, kutassuk történetüket és mai állapotukat. Az a fő célunk, hogy megismerjük a jelenségek valódi természetét. Ezért tudományunkban nincs semmi felesleges vagy másodrendű. Tudományunk szempontjából tehát egyaránt fontos a finnugor nyelvek távoli történetének és mai állapotának a megismerése. A finnugor nyelvtudomány további eredményes fejlődése éppen ezeknek a különféle tudományágaknak szerencsés összekapcsolásától függ.

A második kérdés, amelynek értelmezése terén ma világosabban látunk, mint régebben, a marxizmus alkalmazása a nyelvtudományban. A marxisták azzal követték el a legsúlyosabb hibát, hogy a marxizmus néhány feltétlenül helyes tételéből kiindulva elvont sémákat építettek fel és elszakadtak a valóságtól.

A fő cél tehát — mint említettem — az igazság megismerése. Az igazság megismeréséhez azonban az út a kísérletezésen, a gyakorlaton keresztül vezet. A marxizmus jelentősége éppen abban van, hogy segít nekünk megtalálni a helyes utat az igazsághoz. Ezért igazi tudományosság elképzelhetetlen próbálgatás, gyakorlat nélkül.

A harmadik kérdéscsoport, amelyet újabban világosabban látunk, azoknak az eszközöknek a kérdése, amelyek elősegítik a finnugor nyelvészet fejlődését.

A finnugor nyelvészet fejlődésének egyik legsúlyosabb hátráltatója az volt, hogy a különféle országokban működő finnugor nyelvészek munkája nem

volt összehangolva. Látnunk kell, hogy a különféle országokban működő finnugor nyelvészek munkájában bizonyos előnyök mellett sajátos hátrányok is mutatkoznak. A szovjet finnugor nyelvészek például észrevehetően elmaradtak a magyar finnugor nyelvészektől a finnugor nyelvek történetének vizsgálatában. Nyugodtan állíthatom, hogy ugyanakkor sokkal előbbre jutottak az élő finnugor nyelvek tanulmányozása terén. Igaz, előnyt jelent nekik az, hogy a finnugor nyelveken beszélő népek a Szovjetunió területén élnek, illetőleg ott mind képviselve vannak. De mindannyiunknak van mit tanulnunk a finn nyelvészektől is, akik szintén nem keveset tettek a finnugor nyelvtudomány fejlesztése érdekében.

Ezért úgy vélem, hogy jelenleg a tudomány további fejlődése a nemzetközi kapcsolatok erősítésétől függ. A kapcsolatok erősítésének fontos eszközei a nemzetközi kongresszusok rendezése, az aspiráncsere, a könyvcseré stb. Az ilyen együttműködés feltétlenül hasznára lesz a finnugor nyelvtudománynak.

Meggyőződésem, hogy miután világosabban látjuk ezeket a problémákat, tudományunk a jövőben eredményesebben és gyorsabban fog fejlődni.

HAJDÚ PÉTER :

I. LAKÓ GYÖRGY beszámolójával a legnagyobb mértékben egyetértek. Reális volt az a kép, amelyet finnugor nyelvészetünk helyzetéről adott. Áttekintése — természetesen — nem terjedhetett ki minden részletre, s így másoknak is — nekem is — jut elmondani való.

Finnugor nyelvtudományunk jelenének a két világháború közti időszakkal való összehasonlítása kétségtelenül a mi javunkra üt ki. Az is világos azonban, hogy nem szabad túlzott optimizmussal tekinteni eredményeinkre. LAKÓ GYÖRGY vázolta azokat a hibás, sokszor káros jelenségeket, amelyek finnugor nyelvtudományunk erőteljesebb fejlődésének az útjában állanak. Finnugor kutatásaink színvonalának emelése szoros összefüggésben van pl. a szakemberek tárgyi ismereteinek bővítésével és módszertani eljárásaik fejlesztésével. Az utóbbiról tennék egy megjegyzést.

Többször tapasztalt, de korántsem általános fogyatékosága finnugor nyelvészetünknek, hogy egyesek véleménye, vagy inkább gyakorlata szerint finnugor nyelvészeti problémákat egy vagy két rokonnyelv tanulmányozásával is meg lehet oldani. Nehéz dolog valamennyi finnugor nyelv szerkezetével és problematikájával tisztába jönni. Egy élet fáradtságos munkáját is rá lehet errefordítani. Ezt senki nem követelheti kutatóinktól, különösen a fiataloktól nem. Az azonban elvárható tőlük, hogy a speciális szakterületüknek vallott finnugor nyelven vagy nyelveken kívül más rokon nyelvekben is legyen némi tájékozottságuk. Többször volt alkalmunk tapasztalni, hogy egy-egy dolgozat csak egyetlen finnugor nyelv valamely kérdésére korlátozódik, anélkül, hogy a többi finnugor nyelv tanulását figyelembe venné. A rokon nyelvek vallomásának felhasználása akkor is fontos, ha a készülő dolgozat egy bizonyos nyelvnek valamiféle kérdésével foglalkozik. Súlyosbítja a helyzetet, ha a dolgozat írója egy nyelv vizsgálata alapján nyert tapasztalatait a finnugor alaponyelvre vetíti vissza. Ez nemcsak tagadása, egyenesen meghamisítása az összehasonlító nyelvészetnek.

Munkamódszereink tökéletesítése, anyagismeretünk bővítése mindnyájunknak kötelességünk, mert csak így emelhetjük magasabb színvonalra tudományágunkat. Ilyen törekvéseink bizonyára változatosabbá fogják tenni tematikánkat is. Lesz merszünk és kedvünk — a mindig szükséges részlet-kutatásokon kívül — összefogóbb, általánosabb és fontosabb kérdések kibogozására is.

2. A legutóbbi évtized munkásságáról szólva meg kell emlékeznünk a Magyar Nyelvtudományi Társaság finnugor szakosztályáról is. A Társaságnak régen nem voltak szakosztályai. Ezek 1949-ben, a Társaság újjáalakulásakor létesültek. Szakosztályunk évente 5—7 felolvasó ülést tart, s az előadásokat követő viták igen gyakran hasznosaknak bizonyultak. A felolvasó ülések módot nyújtanak fiatalabb kartársainknak is a nyilvános szereplésre, de rajtuk kívül idősebbjeink sem vonakodtak előadást tartani, sőt a legutóbbi években külföldi előadó vendégeink is akadtak. Eddigi tapasztalataink azonban azt mutatják, hogy előadások tartására rendszerint mindig ugyanaz a 6—7 szakember mozgósítható. Helyes lenne, ha a finnugor szakosztály a jövőben nagyobb gondot fordítana új előadók bevonására.

Az utóbbi években elhangzott előadások változatos képet mutatnak. Ugór, obi-ugor, permi, lapp, mari, szamojéd, ill. általános finnugor nyelvészeti előadások szerepeltek: üléseink tárgysorozatában. Több rokonszakma képviselőit is üdvözölhettük előadói asztalunknál (néprajzosokat, antropológusokat), s az 1953-ban rendezett őstörténeti vita is szakosztályunk szervezésében zajlott le. Mindezt pozitívumként kell elkönyvelnünk.

3. Utoljára nemzetközi kapcsolatainkat hoznám szóba. Egyetérttek az előadóval abban, hogy az utóbbi évek öröndetes változást — ha nem is fordulatot — hoztak ezen a téren, s hogy külföldi kapcsolataink a jövőben még több irányban fejleszthetők. Tájékozottságunkat elmélyítené, ha az eddigi — inkább reprezentatív — utaztatásokat a szó szoros értelmében vett tanulmányutak váltanák fel.

Megemlékezett LAKÓ GYÖRGY arról is, hogy a közelmúltban felmerült egy közös szovjet—magyar nyelvészeti expedíció gondolata. Az expedíció ezúttal a manysik és a nyenyeczek nyelvének tanulmányozásával foglalkozna, később azonban esetleg rendszeressé is lehetne tenni a Szovjetunióban beszélt rokon nyelvek kutatását. Nagy jelentőségű új anyagot gyűjthetnénk ezeken a tanulmányutakon. Éppen ezért elsőrendű feladatunk a közeljövőre tervezett expedíciót minél előbb megvalósítani.

Ezzel kapcsolatban legyen szabad emlékeztetnem arra, hogy a Szovjetunió és Finnország között tárgyalások folynak tudományos és műszaki egyezmény megkötésére.* Értesülesem szerint ez a szerződés többek között azt is lehetővé teszi, hogy finn nyelvészek tanulmányokat végezzenek a Szovjetunióban élő rokon népeink között.

Valamennyien örülnénk annak, ha finn kartársainknak ismét módjuk lenne a Szovjetunióban beszélt rokon nyelvek tanulmányozására. Kíváncsian azonban az is, hogy a rokon nyelvek tanulmányozásából a magyar kutatók is kivehessék részüket. Ezért arra kérjük az illetékes köröket, hogy a legnagyobb erővel támogassanak bennünket expedíciónk megvalósításában. A magyar tudomány nem élhet a múltból, a jelenben is cselekednie kell.

* A Szovjetunió és Finnország közötti tudományos és műszaki szerződést 1956. elején megkötötték.

Nemzetközi kapcsolataink fejlesztése szempontjából nagy jelentősége lenne annak, ha időnkint nemzetközi kongresszusokon találkozhatnánk külföldi kollégáinkkal. Egy jól szervezett kongresszuson sok fontos közös problémát lehet megbeszélni. Ilyen pedig jó néhány akad. A kongresszus gondolata nemcsak nálunk, hanem a Szovjetunióban és Finnországban is felvetődött.

Egy tavaly télen — finn nyelvész kollégákkal folytatott — beszélgetés alkalmával (emlékezetem szerint SZEREBRENNYIKOV professzor is jelen volt) tárgyaltunk arról, hogy ezeket a kongresszusokat bizonyos időközönként felváltva a Szovjetunióban, Finnországban és Magyarországon kellene megtartani. A múlt évben és az idén Finnországban járt kartársaink — úgy tudom — hasonló eszmecserét folytattak. Felmerült az a gondolat is, hogy a tervezett nemzetközi finnugor nyelvészeti kongresszust a jövő évben Budapesten rendezzük meg. Én korainak találnám a kongresszusnak a jövő évben Budapesten való megrendezését. LAKÓ előadása utalt arra, hogy ma nem vagyunk abban a helyzetben, hogy egy éven belül meg tudjunk szervezni egy ilyen nagy jelentőségűnek ígérkező nemzetközi összejövetelt, s hogy azon megfelelő színvonalú előadásokkal állhassunk elő. Sokfelé vagyunk még lekötve, sok megoldatlan külső és belső probléma áll előttünk, és általában véve még nem kristályosodtak ki a jövő fejlődésének útjai szakterületünkön. Csakis nagyobb felkészültséggel, nagyobb eredményekkel a hátunk mögött vállalkozhatnánk a rendező szerepére. Ilyen körülmények között a Budapesten rendezendő finnugor nyelvészeti kongresszus elhalasztását javaslom.

ERDŐDI JÓZSEF:

LAKÓ GYÖRGY előadásában valóban a finnugor nyelvészet sorskérdéseiről beszélt. Kevés helyet szentelt azonban az egyetemi oktatás kérdésének, amelyre KÁLMÁN BÉLA sok ponton utalt. Szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a kisebb finnugor népek nyelvének oktatásával ismét foglalkoznunk kellene. Ez valóban ide, a konferenciára tartozó kérdés, amelynek további kihatásai lehetnek.

Mai egyetemi oktatásunkban a folklórból indulunk ki, és régebbi, nyelvjárási alakjukban ismertetjük a kisebb finnugor népek nyelvét. Ezt nem azért tesszük, mintha nem vennénk tudomást arról, hogy ezeknek a nyelveknek van már irodalmi, normalizált alakjuk. Hiszen a budapesti egyetem 1. számú finnugor intézetében végső eredményképpen eljutnak pl. a manysi irodalmi nyelv rövid ismertetéséhez is, és KÁLMÁN BÉLA manysi nyelvkönyve modern szöveget is közöl.

Fel kell azonban vetnem a kérdést: vajon nem járunk-e el pedagógiai és tudományos szempontból helytelenül, nem kellene-e megfordítanunk a dolgok menetét? Ha akár Párisban, akár Leningrádban, akár pedig Tartuban oktatják a magyar nyelvet, akkor annak nem nyelvjárásait oktatják, hanem irodalmi alakját. Mi megköveteljük azt, hogy elsősorban a magyar nyelv *irodalmi* alakjával foglalkozzanak. Ennek a kérdésnek a felvetése nem jelenti azt, hogy nem vagyunk tudatában a nyelvjárások nyelvtörténeti értékének. Ha egyetemi oktatásunkban az adott nyelv irodalmi alakjából indulunk ki, amely pedagógiailag könnyebben elsajátítható, akkor egyúttal mérőeszközt

adunk hallgatóink kezébe, hogy megismerhessék a nyelvjárási különbségeket, a nyelv történelmi fejlődését.

Tudomást kell vennünk ezzel kapcsolatban arról is, hogy a kisebb finnugor népeknek nemcsak folklórjuk van. A mai egyetemi oktatás a népi irodalom termékeit ismerteti meg a hallgatósággal. Ám a komi nyelvű irodalomban már olyan neves írók működnek, mint ROCSEV, GYAKONOV és JUHNYIN, a mari irodalomban pedig SKETAN, KAZAKOV, VOLKOV és ILJAKOV. Felmerülhet tehát a kérdés, vajon nem tartozik-e ezeknek az íróknak és műveiknek ismertetése külön szakkollégiumok keretébe.

NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉN felszólalásában azt mondta, hogy a régi egyetemi rendszerben bizonyos befejezettséget éreztek azok, akik finnugor nyelvészettel foglalkoztak. LAKÓ GYÖRGY előadásából pedig az tűnt ki, hogy figyelmünk nagy része az őstörténet problémáira terelődött. Mindez arra figyelmeztet bennünket, hogyha valóban úgy fogjuk fel a finnugor nyelvtudományt, amint azt neves finnugor nyelvészeink HUNFALVYTól egészen ZSIRAIig fel fogták, tehát mint *filológiát*, akkor nekünk az irodalmi kérdésekkel, a kisebb finnugor népek irodalmával, e népek történetével, társadalmi helyzetük alakulásával is foglalkoznunk kell.

Egy kis részletkérdést szeretnék felvetni LAKÓ előadásával kapcsolatban. Bizonyos mari szövegkiadványokra utalva elhangzott az „apokrif” jelző. Én úgy sejtem, hogy LAKÓ azt a Marij Kalik Muro (Mari népdal 1951.) CSETKAREV írta előszavából vette. Nem tudom, mit értek ezen az „apokrif” jelzőn, amely egyrészt Magyarországon kiadott, másrészt más országokban megjelent mari szövegekre vonatkozik. Ez a jelző irodalomelméleti fogalmaink szerint nem-kanonizált szöveget jelölhetne. Az még nem volna hiba, ha erre gondolnánk, és valószínűleg nem is erre kell gondolnunk. Valószínűleg arra gondolt az említett mű bevezetésének írója, hogy ezek a népmesék, népdalok, Mari-földön ma nem találhatók meg. Talán feltételezhetjük azt, hogy a feljegyzett dalok — és ez vonatkoznék a ROBERT LACH által feljegyzett mari dalokra is — nem eredeti mari népdalok, hanem létrejöttükben része van annak is, aki ezeket dalolta, illetőleg szövegüket elmondotta. Az is feltehető, hogy olyan esettel állunk szemben, mint amikor orosz népmesék jelennek meg mari változatban. Mindez azonban nem jelenti ezeknek a szövegeknek az elvetését! A pap és szolgájának története számos finnugor nyelven megtalálható. Azt hiszem, teljesen helytelenül járnánk el, ha arra hivatkoznánk, hogy PUSKIN feldolgozta versben ezt a népmesét, és ezért nem közölnénk, nem tanulmányoznánk annak változatait. Jó lett volna, ha LAKÓ fontolóra vette volna, mikor íródott ez az előszó. Az előszó 1950-ben íródott és 1951-ben jelent meg. Nemcsak a magyar, hanem a finn kiadványok is súlyos bírálatban részesülnek benne tartalmi szempontból, és még a burzsoá jelzőt is (bizonyos fokig jogosan) megkapják. LAKÓ szellemesen mondta előadásában, hogy 50 évvel ezelőtti művekkel szemben nem léphetünk fel a mai igényekkel. Ő maga adta meg tehát a feleletet: a magyar és finn tudósoktól gyűjtött és publikált mari szövegeket nem értékelhetjük anachronisztikusan mai szemszögből.

Egy rövid mondatban szeretnék még megemlékezni a mari szótárról. LAKÓ ti. azt mondta: nem tudja, hogy ez a szótár milyen állapotban van. A mari szótár 75 000 cédulájából 50 000 fel van dolgozva, ez a mennyiség teljességében le van fordítva németre és részben le van gépelve.

KOROMPAY BERTALAN:

Egy olyan konferencián, amelynek feladata a finnugor nyelvészet helyzetének megvitatása, méltán szóba kell jönnie a finnugor néprajz kérdésének is. Be lehetne számolni a néprajzi kutatásoknak külföldön és nálunk ezen a téren elért eredményeiről;¹ ki lehetne jelölni a korszerűnek ígérkező legközelebbi teendőket. Én ez alkalommal fontosabbnak tartom, hogy a tudománytörténeti és programadó feladatok megkerülésével a „finnugor néprajz” fogalmát vegyük szemügyre és védelmezzük meg különös tekintettel azokra a támadásokra, amelyek a közelmúltban érték. Felszólalásom tárgyát tehát címben összefoglalva ilyképpen jelölhetem meg *A finnugor néprajz jellege és szüksége*.

Ha finnugor nyelvekről beszélünk, ehhez nem kell magyarázat. De mindjárt bonyolultabbá válik a dolog, ha finnugor népekről, finnugor műveltségről, finnugor néprajzról van szó. Van-e, lehet-e egyáltalán finnugor néprajz, milyen értelemben jogosult ennek a megjelölésnek a használata? Egyes rokon nyelveket beszélő népek, pl. a lappok és a magyarok, a finnek és az obi-ugorok között nagy földrajzi távolságok vannak, és több ezer esztendő választja el őket egymástól műveltségi fejlődésükben. Nyelvi együvértartozásukat nem kísérik a műveltség közös eredetének könnyen felismerhető jegyei. Nem csodálkozhatunk rajta, ha egyes kiváló szovjet és finn kutatók általában kétségbe vonták a „finnugor” néprajzi kutatások programjának jogosultságát, kijelentve, hogy külön finnugor műveltség nem volt, a finnugor népek műveltsége közös a többi népével, a finnugor megjelölést tehát csakis nyelvészeti értelemben szabad használni.²

Ha azonban egy tudományos irányzatban hosszabb virágzás után a kétség hangjai jutnak érvényre, tanácsos mindjárt azt is megnézni, hogy nincs-e ennek valami közelebbi oka. A szovjet állásfoglalással kapcsolatban a helyzet elég világos: ott a marrizmus szólalt meg oly nyomatékosan az összehasonlító kutatások ellen. A finnországi néprajzi tudomány ilyen östörténetellenes irányzatának kialakulásában nem láthatunk ennyire tisztán, de annyi mégis nyilvánvaló, hogy a kritikai szkepszis a múlttal való szembehelyezkedésből táplálkozott, mégpedig oly időszakban, amelyben Finnország teljesen el volt zárva a Szovjetuniótól, a Szovjetunióban élő rokon népektől, s amelyben a korábbi összehasonlító irányzatot a néprajzban művelődéstörténeti irányzat váltotta fel.

1950-ben SZTÁLIN emlékezetes felszólalásával nagyot fordult a világ. A marrizmus megbélyegzésével egyidejűleg felszabadult az addig üldözött összehasonlító irányzat a nyelvészetben, de a néprajzban is. A magyar néprajz ezt a lehetőséget nem is hagyta felhasználatlanul. Éppen az elmúlt 2—3 évben jelent meg a Nyelvtudományi Közleményekben és az Acta Ethnographiában néhány olyan, részben programadó cikk, részben összehasonlító néprajzi tanulmány, amely igyekezett felhívni néprajzi köreink figyelmét erre a nálunk félszázad óta elhanyagolt munkaterületre, törekedett rámutatni szovjet-országi kapcsolataink megerősödésével szükségképpen reánk áramló mellőzhetetlen feladatainkra. Ezekre támaszkodva most azon leszünk, hogy megszabaduljunk a külföld szkepticizmusától. Az ún. finnugor néprajz nem

¹ Néhány adatot felsoroltam *A finnugor néprajz válsága* c. cikkemben: NyK. LIII, 292.

² Vö. *A finnugor néprajz válsága* 295—6 és Szovjet antropológus a finnugorok származásáról c. cikkemet: MNy. XLVIII, kül. 75.

önccsalás, nem illúzió, nem romantikus képzelődés. Meghatározott korlátok között és fenntartásokkal a leggyakorlatibb tudományos igények szemmel-tartásával is megvan a lehetősége és szüksége. Induljunk ki éppen ebből.

1. Tapasztalati tény, hogy ősi műveltségünkkel kapcsolatban immár száz éve finnugor elméletek merülnek fel tudományos irodalmunkban.³ Amíg ilyen problémák vannak, szükséges, hogy legyenek kutatók, akik a rokon népekre specializálják magukat, ismerik irodalmukat, hozzászólnak ősi műveltségük kérdéseihez, megteszik helyreigazító megjegyzéseiket. Önmagában véve a finnugor régiségek kimutatása nem lehet cél, de igenis cél lehet az eddigi eredmények átfésülése, kiegészítése.

2. De nemcsak a múltból ered a szükséglet, elvégre azt el lehetne vetni. Az emberi természetben is benne van az érdeklődés, az ösztön, hogy újabb meg újabb megfejtést találjon éppen a műveltségi kérdésre. Amint a nyelvészet mellett újabban ott serénykedik az antropológia, s új meg új kapcsolatok nyomára bukkan a zenefolklór, úgy a néprajz is belekerül a kutatások sodrába. Éppen az őstörténeti vita mutatta meg, hogy a néprajz: fegyver; ennek is állandóan készen kell állnia a társtudományok kiszolgálására.

3. Különös súllyal esik itt latba a nyelvtudomány igénye. A nyelvészet a szavak rokonságát, egybetartozását kutatja. De ha azt akarja tudni, hogy pl. egy műveltségi szó mit jelent, akkor már meg kell néznie a tárgyat, a jelenséget, bele kell merülnie a műveltség kutatásába. A nyelvész kilép szótárai köréből és segítségül kéri a néprajzos kalauzolását. Megfordítva: a néprajzos sem lehet meg a szó ismerőjének, a nyelvésznek támogatása nélkül, mihelyt a régiségbe igyekszik behatolni. A szó ui. konzervatívabb, mint a tárgy, régibb idő emlékét őrzi. Ezért nélkülözhetetlen az ősműveltség kutatójának. Pl. a magyar 'ház' bűvárainak felbecsülhetetlen szolgálatot tett a nyelvtudomány azzal, hogy kiderítette h á z szavunk finnugor etimológiáját. A nyelvész és a néprajzkutató szükségképpen egymásra vannak utalva.

4. Itt azonban óvást kell tenni az ellen, hogy a néprajzot teljesen a nyelvészet gyámsága alá helyezték.⁴ Az olyan tudomány, amely a másiknak alá van rendelve, nem tudomány. Ha az összehasonlító néprajz az igen távoli múltat tanulmányozza, akkor azt a maga módszerével teszi, legfeljebb a nyelvészet ellenőrzésével, támogatásával, de attól függetlenül is. A finnugor néprajznak megvan a maga problematikája, anyaga és összehasonlító módszere.

5. A finnugor néprajzi kutatás jellegénél fogva összehasonlító néprajz. Összehasonlító kutatás, de finnugor hangsúllyal. Oly jelenségekkel foglalkozik, amelyek a finnugorságra, a finnugor nyelveket beszélő népekre, vagy azok egy nagyobb csoportjára jellemzők. A finnugor néprajznak mindaddig megvan a jogosultsága, amíg ilyen vonatkozású jelenségek vannak, amíg a kritika meg nem cáfolja a finnugor etnikai kapcsolatokon alapuló néprajzi összefüggések feltevését, ki nem mutatja tévesnek a finnugor perspektívának a néprajzban való alkalmazását.⁵

³ A nyelvészet és a néprajz együttműködése REGULY—HUNFALVY korával indul meg. Vallástörténeti vonatkozásban mint programadónak a múlt század ötvenes éveiben CSENGERY ANTALnak jut figyelemre méltó szerep. A finnugor szempontú összehasonlítás kezdetei HORVÁTH JÁNOSig, ENGEL KERESZTÉLYig vezethetők vissza.

⁴ Ezt a hibát követte el JANKÓ JÁNOS. L. KOROMPAY B.: Jankó János, a finnugor néprajzi kutatások úttörője: NyK. LV, 239.

⁵ Ehhez vö. KOROMPAY B.: Die Bogenfalle bei den Finnougiern auf dem Wege aus Sibirien nach Europa und in den südlichen Verbreitungsgebieten. Acta Ethn. III, 23—4.

6. Minden összehasonlítás természetszerűleg absztrakciókhoz, elméletekhez vezet. Elméletek nélkül a tudomány nem jut előre. Éppen az összehasonlító néprajz jelenti a néprajznak a leíró fokról való felemelkedését. Ez a felemelkedés erőfeszítést követel a kutatástól s egyúttal arra képesíti, hogy felelhessen a jelenségek eredetének, fejlődésének, elterjedésének kérdéseire. Kutatás szándéka nélkül a legszebb gyűjtemény holt anyag. Ahol a nagy kérdések felvetése elmarad, ott a gyűjtés is célját veszti s ellanyhul. A szintézisre törekvés — ellenkezőleg — rendszerint a gyűjtést is előmozdítja és serkentően érvényesíti hatását mindig újabb adatforrások felkutatására. Téves elméleteket legbiztosabban újabb anyaggyűjtéssel lehet megcáfolni. A kettő egymást folyvást serkenti: a gyűjtés újabb gondolatokat ad, a szempontok meg gyűjtésre, tényigazolásra ösztönöznek. Ebben a távlatban világossá válik előttünk, hogy bár a finnugor néprajz megvalósítása — akárcsak a magyar őstörténet szempontjából is — nem könnyű feladat és nem egyszer bizonytalan, jóformán csak tudománytörténeti értékű eredményekre vezetett, teljes elhanyagolása mégsem volna célszerű, és megfosztaná néprajzi kutatásunkat a távolabbi történeti múlt feltámasztására irányuló bátorságától. A tudomány nem mondhat le arról, hogy következtetéseket vonjon le a jelenségek kapcsolatából, fejlődéséből.

7. Itt érdemes megemlíteni, hogy a magyarság múltját kutatva néprajzunk korántsem foghat hozzá mindjárt a tőlünk távol álló rokon népekkel való összehasonlító kutatáshoz, mert előbb — korban visszafelé haladva — két műveltségi gyűrűn kell magát keresztülvágnia: 1. a szláv, 2. a török hatáson. Csak ezeken túl juthat el ősműveltségünk finnugor forrásaihoz. Ebből látni, hogy a finnugor néprajzot nem lehet művelni a szláv és török műveltségi kapcsolatok egyidejű figyelembevétel nélkül. Ilyen értelemben a finnugor népek vizsgálata a kelet-európai néprajz északkeleti szektorának felel meg, amelynek legtávolabbi hatósugara Magyarországtól az Urálon túli Nyugat-Szibériába mutat, viszont egy másik, az előbbi irányt éppen keresztező vonala Skandinávia legészakibb pontjait köti össze a Volga torkolatvidékével. A finnugor problémák legtöbbször elengedhetetlen a szláv népekhez való viszony ellenpróbája. Nyelvrokonaink, különösen a Volga és Urál vidékiek, mint ismeretes, legalább félévezredes állandó és igen jelentős orosz műveltségi hatás alatt állanak. Ezért a finnugor néprajz kutatását még az is jellemzi, hogy művelése szükségképpen együttjár az orosz néprajz beható ismeretével, tanulmányozásával.

8. A finnugor néprajz a kutatás jellegét s problémaköreit tekintve legalkalmasabban három területre parcellázható fel: 1. Urálon inneni terület. Ez a finnugor néprajznak a hozzánk közelebb eső szektora. Kutatójától feltételezi a délorosz néprajzban és az oroszok kívül az ukrán nyelvben való jártasságot. 2. Szibériai és arktikus terület. Fő feladata az obi-ugorság és a szamojéd nyelveket beszélő rokon népek kutatása, szibériai és észak-eurázsiai környezetük szemmel tartásával. 3. Balti és skandináv csoport (nyugati finn-ség és lappok). Kutatása megkívánja a terjedelmes finn és svéd nyelvű irodalomban való tájékozódást.

9. Minthogy azonban a finnugor néprajz körébe tartozó népeknek nem egyetlen meghatározójuk a ma beszélt nyelv, azért a kört még tágítani kell. A finnugor néprajz túlmutat a finnugor nyelvészet határain. Tanulmányozni kell, amennyire lehet, a kihalt vagy más nyelvűvé vált finnugor törzseket is, a régiségből a muromákat és merjákat, s a közelmúltból a mordvin származású

eloroszosodott terjuchánokat és eltatárosodott karatajokat. Magyar őstörténeti szempontból nem érdektelen a nevük alapján magyar eredetű eltatárosodott mescser töredékek vizsgálata, főként régebbi irodalmi forrásokban. A néprajznak, ha különálló népcsoportként a jelenben már nem kutathatja őket, be kell érnie a múltra vonatkozó népességi adatok meg a történeti értékű képes illusztrációk és leírások feldolgozásával.

Az eddigi megjegyzések során talán sikerült kijelölni a finnugor néprajzi kutatások néhány jellemző vonását. Hivatkoztam az ilyen problémák visszatérő jellegére, a finnugor néprajznak a nyelvtudományhoz való viszonyára, megemlítettem, hogy az ilyen néprajz összehasonlító módszerű, hogy leíró szinten, az elméletig való felemelkedés nélkül a finnugor probléma egyáltalán nem közelíthető meg. Ráműtattam arra, hogy ezek a problémák bonyolultak és felteszik kutatójuktól a szláv kérdésekben való otthonosságot, s végül, a vizsgálandó terület földrajzi felosztása után, jeleztem a finnugor néprajznak a finnugor nyelvészettel nem egészen egybeeső határait. — Most úgy vélem, a problémák milyenségének érzékeltetésére elengedhetetlen — eddigi tapasztalataim felhasználásával — néhány sajátos módszertani észrevételt tennem.

10. Az egyik az ún. „kizárólagosság” követelményének helytelen hangsúlyoztatása finnugor jelenségekkel kapcsolatban. Erre a válasz a következő: olyan műveltségi jelenségek, amelyek ne lépnek át a nyelvi határokat, nincsenek. A finnugor jellegét még nem cáfolja meg, ha egy vizsgálati tárgy vagy jelenség egybeült is megtalálható, nemcsak nyelvrokonainknál. Az volna csodálatos, ha teljesen a nyelvi határok közé szorult volna vissza. Itt a kérdés inkább az, hogy az elterjedés hangsúlya hová esik. Pl. az íjascsapda megvan a baskíroknál az Urálnál, Közép-Európában pedig szomszédainknál (Krajnában, Besszarábiában). A kapcsolatok vizsgálata azonban kimutatja, hogy szomszédjainknál nem független tőlünk, a baskíroknál pedig nem független az uráli finnugorságtól. Ezért az elterjedésnek ez a képe még nem gördít akadályt a kérdés finnugor szempontú vizsgálata elé. — De amilyen tévedés a műveltség elterjedési vonalát a nyelv határterületével azonosítani, éppen olyan hiba lenne semmibe venni a nyelvet a néprajzban, mert az a műveltségi táj és közösség egyik legfontosabb meghatározója.

11. Nyomra vezető lehet az elterjedés súlypontjának megfigyelésén kívül a minőségi, a funkcionális szempont. Milyen szerepe van egy tárgynak? Hol szerepel eredetibb funkcióban? Pl. ha a vágóhorogról kiderül, hogy uráli nyelvrokonainknál eredetibb használatban van meg (aktív halászati eszközként), mint egybeült Eurázsiaiban, akkor ez érvül hozható fel az elterjedés kiterjedt voltától függetlenül a tárgy ottani régiségére, gyökerességére. Ugyanígy a kelet-európai deszkacsapda eredetét nemcsak itteni elterjedése, hanem kezdetlegesebb (földhöz kötött) formája is segíti — szerkezeti berendezésén kívül — a Szovjetunió európai részének keleti határszélein lakó finnugorsághoz kapcsolni. Hogy a kúpsátor alakú *kota* kétféle megjelenési formájából: az arktikus és a balti típusból az előbbi tekintendő régiebbnek, azt egyrészt nagy elterjedése dönti el, másrészt a két típus egymáshoz való tipológiai viszonya is tanúsítja. Általános elvül határozható meg, hogy minél elterjedtebbek a néprajzi jelenségek és minél kezdetlegesebb fokot képviselnek, annál régiebbeknek tehetők fel. Viszont a lokális elterjedésű jelenségekben rendszerint az általános típus újabbsági módosulásait ismerhetjük fel.

12. Azt, hogy egy jelenség finnugor „eredetű”, nem egyszer fel kell cserélni azzal a megjelöléssel, hogy az finnugor „korú”. Amikor a tipológiai

vizsgálat és a földrajzi elterjedés vizsgálata nem ad kellő útbaigazítást, a nyelvészet nyújthat bizonyítékot arra nézve, hogy valamely szóval megjelölt fogalom a finnugor korból van meg nyelvünkben. Amennyiben a tárgy primitívsege ellen nem merül fel kétség, bátran lehet beszélni az illető jelenség finnugor koráról, még ha szélesebb körű elterjedése a finnugor népek többségénél nem is mutatható ki. Ilyenkor a nyelvészet adja a bizonyítékot, a néprajz pedig kirekeszti, elhárítja a maga viszonylagos ismereteivel a jelenség régiségének útjában álló kétségeket, akadályokat.

13. Annak a kérdésnek az eldöntése szempontjából, hogy egy-egy finnugor nép körében bizonyos művelődéstörténeti, illetőleg néprajzi fogalmak finnugor eredetűek vagy sem, sokat jelent az a körülmény, hogy az illető fogalmak nevei etimológiájukat tekintve többségükben igazoltan finnugorok-e, avagy sem. Néhány más eredetű szó a kérdés eldöntése szempontjából súlytalanabb. Pl. rokonságneveink oly gazdagon vannak képviselve finnugor szókincsünkben ahhoz a néhány jövevényszóhoz képest (*déd, unoka, mostoha*), amelyet a szláv nyelvekből vettünk át, hogy nem kétséges: a magyar családi élet formái már a finnugor nyelvközösség korában kialakultak.

14. Más esetekben a vidék, a lelőhely szól a finnugor jelleg mellett. Pl. az íjasesapda zárt típusa ősibb formájában csak az Urál környékén található meg. Az Urálnál ősidők óta finnugor népek éltek. Ebből a körülményből az következtethető, hogy a finnugor népeknek volt közülük ennek a típusnak kialakításához, elterjesztéséhez. Ezt a típust a tárgy lelőhelyének figyelembevételével finnugor típusnak lehet tartani.

15. Mindamellett, hogy az összehasonlító kutatót ily különböző szempontok segítik következtetései levonásában, tisztában van azzal, hogy feltevések sorozatára épít. Felteszi, hogy a tárgy azon a helyen, ahol ma él, régebben is élhetett. Felteszi, hogy annál a népnél maradt meg legállandóbban, amelynél legrégibb idő óta kimutatható. Más népeknél azért nem került elő, mert ott abban a formában ismeretlen. Nem véletlen tehát az, hogy a tárgy egyes helyeken sűrűn fordul elő, másutt meg egyáltalán nincs meg. Felteszi továbbá a kutató, hogy a gyűjtés, bármilyen egyenetlen különben, mégiscsak ad a valóságról hozzávetőleges képet. Eközben hallgatólag számol annak a lehetőségével, hogy még más adatok is felbukkanhatnak, s ezek a felismert összefüggés értelmezését megváltoztathatják. De hiszen minden kapcsolat maga is csak feltevés. Az átalakulás ritkán megy szemünk előtt végbe. Csak az látszik kétségtelennek, hogy ugyanannak a jelenségnek különféle változatai aligha lehetnek függetlenek egymástól. Éppen ez a nyilvánvaló függőség készteti a kutatót arra, hogy az egyes tényeket egymáshoz viszonyítva — kapcsolatukban — vizsgálja.

16. Végso esetben, ha az etnikai szál megszakad a jelenség finnugor értelmezésében, ha bebizonyosodik, hogy szemléletünk helytelen előfeltételekből fakadt, hogy valamely „nyelvészeti” indítás vagy szemlélet tévútra vezette következtetéseinket, akkor a finnugor etnikum szempontja helyet cserél a földrajzi szemponttal, s finnugor néprajz helyett — önmagunkat helyesbítve — kelet-európai néprajzról fogunk szólni.⁶ Ezzel sem rendel meg az összehasonlító kutatás hitele. Akkor is szükséges marad a kelet felé tájékozódás a nyugat felé tájékozódás egészséges kiegészítéséül. A teljes képet

⁶ A finnugor néprajzzal kapcsolatban a földrajzi szempontot hangsúlyozza már ILMARI MANNINEN: *Esineellinen kansatiede. Suomen suku III* (Helsinki, 1934), 2.

néprajzunk, népi műveltségünk alakulásáról, helyzetéről csak a teljes koordináta-rendszer keretében remélhetjük. Ennek pedig többek között nyugati kitekintése is van. Ezzel együtt a történeti fokozatok száma már négyre emelkedik: 1. a finnugorság, 2. a régi török hatás, 3. a szlávshoz való viszonyunk, 4. a nyugati befolyás egymást követő fokozataira.

17. Magyar szempontból a finnugor néprajz őstörténeti néprajznak felel meg. Különös feladata a magyarság eredetének, kialakulásának, a rokon népekkel megvolt egykori kapcsolatának néprajzi vonatkozásait vizsgálni. Finnugor népekkel kapcsolatos feladat az egyes rokon népek műveltségi állapotának leíró kutatása is, de egyes finnugor népek néprajzának műveléséből még nem születik finnugor néprajz. A néprajztudományt csak a finnugor népek néprajzának egymással kapcsolatban való vizsgálata teszi finnugorrá. Emellett feltétlenül szükség van a közelben lakó népek néprajzának figyelembevételére is.

18. Végül még egy megjegyzést. Az összehasonlító néprajz, ha igazán összehasonlító akar lenni, az összehasonlító anyagban népiségi szempontoktól nem korlátoztathatja magát. A nyelvi határok nem állhatják el az útját a mindig továbbharapódzó kutatásoknak. Minden helyi jelleg úgy domborodik ki jobban, ha a nagyobb összefüggés háttéréből vizsgáljuk. E tekintetben a finnugor néprajz is csak része az általános néprajznak. Annyival több mégis egy földrajzi táj szerint elkülönült vidék (pl. Afrika, Skandinávia, a Balkán) vizsgálatánál, hogy néprajzi kérdéseit nemcsak önmagukban, hanem magunkra vonatkoztatva is vizsgáljuk. A finnugorságba a mi szempontunkból a magyarság is legtöbbször beleértődik. A finnugor néprajz művelése etnológia a magyar néprajz vizsgálati anyagának felhasználásával. Törekvés arra, hogy megkeressük helyünket az európai népek műveltségének szövevényében. Adalék az egész emberiség önismeretéhez keleti rokonságunk körében végzett s tájékozódó vizsgálódásunk során elmélyített önmegismerésünk segítségével. A feladat éppen abban áll, hogy az adandó konkrét problémákkal kapcsolatban a finnugor néprajzot, illetőleg eredményeit lehetőleg az egyetemes, összehasonlító néprajz háttéréből helyezzük kellő megvilágításba.

LIGETI LAJOS:

A finnugor, ill. az uráli nyelvészet határkérdéseinek területén rendkívül fontosak a további kutatások. E kérdések közül különös figyelmet kell szentelni a problémák ama csoportjainak, amelyek hozzánk a legközelebb állnak. Ilyenek: az urál-altaji hipotézis, az egyes altaji nyelvek kapcsolatai bizonyos finnugor, ill. szamojéd nyelvekkel, és nem utolsósorban a paleoszibériai nyelvek szerepe az említett nyelvek történetében. E téren a magyar nyelvtudomány korábban szép eredményeket ért el. Az elmúlt időszakban nagy nehézségeink ellenére is sikerült e kérdések egyikét-másikát napirendre keríteni, talán nem is egészen eredménytelenül. Kíváncsok volna, hogy következő munkálataink során az eddigi érdeklődés tovább fokozódjék és a finnugristák, valamint a szomszédos területek nyelvészei közös erőfeszítéssel újabb, jelentős eredmények elérésére törekedjenek.

K. SAL ÉVA:

Az előadásban röviden érintett finnugor etimológiai szótárról, „A magyar szókészlet finnugor elemei” című kiemelt akadémiai munkáról kívánok röviden tájékoztatást adni.

Először vázolom a szótár célját, beszámolok az eddigi munkáról, majd a fölmerült elvi kérdésekről beszélek.

A szótár célja, amint az a címéből is kiviláglik, a magyar nyelv finnugor eredetű szókincsének összegyűjtése. Fontosságát szükségtelen hangsúlyoznom. BUDENZ JÓZSEF Magyar-ugor Összehasonlító Szótára (1872–81) és DONNER OTTÓ finnugor etimológiai szótára (Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-ugrischen Sprachen I–III. Helsingfors 1874–88) a múlt században, másfél emberöltővel ezelőtt látott napvilágot. Éppen ezért örömdetes eseménye volt a finnugor nyelvtudománynak, hogy ebben az esztendőben két — egy finn és egy részben uráli — etimológiai szótár is megjelent. Ezekről később beszélek.

1950-ben, az első ötéves terv kezdetén indultak meg a szótár anyaggyűjtési munkálatai. Ennek során földolgoztuk a magyar és a külföldi nyelvészeti folyóiratokat, szótárakat, monográfiákat stb. A gyűjtés lényegében befejeződött. Ma már csak egyes, nem sok eredményt ígérő régi művek és — természetesen — az újonnan megjelenő folyóiratok cédulázása folyik. Ez év szeptember 1-én kereken 145 000 cédulából állt a szótár anyaga. Ez azt jelenti, hogy 145 000 magyar vagy más finnugor nyelvbeli olyan szót gyűjtöttünk, amelyet etimológiai szempontból összehasonlítottak. Ennek a hatalmas anyagnak fontosabb és nagyobbik része rendezett állapotban van. A többi cédula betűrendbe tétele most folyik. A rendezés aszerint történt, hogy az etimológia milyen nyelvű tagokat tartalmaz. A gyűjtött anyag első csoportját alkotják azok az etimológiák, amelyeknek magyar tagjuk van. A másik csoportnak finn tagja van, de magyar megfelelőt nem tartalmaz. Kisebb csoport az, amelynek hiányzik mind a magyar, mind a finn tagja. Ez aszerint oszlik részekre, hogy van-e obi-ugor tagjuk vagy sem. Minket egyelőre közelebbről a magyar tagú szavak érdekelnek, minthogy csak a magyar nyelv finnugor szavairól készült szótár. Az azonos címszavú etimológiák együtt, összekötve állnak a kutatók rendelkezésére. Így a „szótár” bibliográfiai adatai jelenleg is használhatók. Ma már ezzel a lehetőséggel a Nyelvtudományi Intézet munkatársain kívül más kutatók is élnek. — A chanti és a komi szavak adatait végig, minden rendezett cédulán kiegészítettük, a manysi, az udmurt és a szamojéd anyagot csak részben. A többi finnugor nyelvadatainak kiegészítése szerkesztés közben fog megtörténni. A kiegészítés azt jelenti, hogy az etimológia szerzőjének különféle nyelvi és nyelvjárási adataihoz hozzáírjuk még az azóta megjelent, vagy az általa nem idézett szótárak stb. adatait, ezáltal a szerkesztő szélesebb és fonetikailag biztosabb anyagra támaszkodva szerkeszti meg a szócikket és dönthet az etimológia kérdésében.

Anyagunk ilyen irányú bővítése mellett megtörténtek az előkészületek a szerkesztési elvek kidolgozására. A különféle külföldi etimológiai szótárak ilyen irányú gyakorlatának tanulmányozása után eljött az ideje a próbaszócikkek írásának. Ezek valószínűleg a Nyelvtudományi Közleményekben kerülnek publikálásra. Előbb azonban még néhány kérdés megvitatásra és döntésre vár.

Először: folytassuk-e a gyűjtést még szélesebb alapokon, vagyis földolgozzunk-e minden föllelhető régi, elavult forrást, vagy ne? — figyelembe

vegyük-e pl. a norvég folyóiratokat is, noha mind az előbbieket, mind az utóbbiak egyaránt csekély eredménnyel kecsegtetnek?

Másodsor: közöljük-e a magyar nyelvtörténeti adatokat?

Harmadsor: hogyan oldjuk meg az irodalmi utalások problémáját? Arra a kérdésre, hogy közöljük-e az etimológiák minden előfordulási helyét, határozottan nemmel kell válaszolnunk. Viszont kíváncsúnak látszik a szófejtés első előfordulásának megjelölése. Nem hagyhatók utalás nélkül azok sem, akik az etimológiát módszeresen földolgozták, bővítették. Nem tekinthetjük példának TORVONEN most megjelent finn etimológiai szótárát, ahol irodalmi hivatkozás egyáltalában nincs.

Szorosan kapcsolódik ide a negyedik kérdés: kiterjen-e a szerkesztő minden rossz etimológiára? El lehet képzelni, hogy a megemlítés csak azokra a szófejtésekre korlátozódik, amelyek a kérdéses szó mai elfogadható magyarázatához hozzájárultak.

Ötödször: igyekezzünk-e kikeresni a fonetikusan lejegyzett népnyelvi adatokhoz a Szovjetunióban megjelent különféle finnugor nyelvű szótárakból az irodalmi nyelvi változatot?

A hatodik kérdést az idén megjelent COLLINDER-féle etimológiai szótár vetette föl: ti. az átírás kérdését. A szerző ugyanis a különféle nyelvű adatokat egységes átírás szerint közli. Ez éppúgy vitatható, mint az idézendő nyelvjárások problémája.

A felsorolást még folytathatnánk.

Kíváncsúnak lenne, hogy a szótár szerkesztési elveihez minél többen hozzászólnának vagy írásban Akadémiánk Nyelvtudományi Intézete Finnugor Osztályának címezve, vagy itt a konferencia első ülésén.

VÉRTES EDIT:

SAL ÉVA felhívására szeretnék „A magyar szókészlet finnugor elemei” c. munka további munkálataival kapcsolatban két kérdést felvetni.

1. WALDE—HOFMANN Lateinisches etymologisches Wörterbuch³, BLOCH-WARTBURG Dictionnaire étymologique de la langue française² és BOISACQ Dictionnaire étymologique de la langue grecque⁴ c. munkájának tanulmányozása során arra gondoltam, nem kellene-e vajon „A magyar szókészlet finnugor elemei” c. munka előszavában is rövid áttekintést adni a finnugor hangmegfelelésekről. Ez a munkát semmiképpen sem lassítaná, sőt inkább gyorsítaná a szótár szerkesztését, mert egyrészt a szerkesztéskor úgyszólván szükség van hangtani áttekintésre, másrészt pedig így módon az egyes szócikkekben csak utalni kellene a megfelelő hangmegfelelésre. Hangtani magyarázatra — legalábbis a konsonantizmus terén — csak akkor kerülne sor, ha a hangtörvényszerű megfeleléstől való eltérést kell megokolni, ill. kellő magyarázat hiányában az etimológiát bizonytalannak vagy kétesnek kell minősíteni.

2. Amikor BJÖRN COLLINDER Fenno-Ugric Vocabulary című, most megjelent összehasonlító szótárának a bibliográfiáját átnézzük, természetesnek, magától értetődőnek találjuk, hogy szerepel benne a Finnisch-ugrische Forschungen, a Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, a Journal de la Société Finno-Ougrienne, a Virittäjä és a Nyelvtudományi Közlemények; viszont hiányoljuk, hogy sem a Magyar Nyelv és a Nyelvőr mint folyóirat, sem a

bennük napvilágot látott egyes etimológiai cikkek nem szerepelnek a feldolgozott anyagban. Kedvező körülményként állapítja meg a szótár használója, hogy a felhasznált művek bibliográfiája egészen 1953-ig, azaz ELVI ERÄMETSÄ Verzeichnis der etymologisch behandelten finnischen Wörter c. munkájának megjelenéséig terjed. Többek között ANDREJEV, Русско-марийский словарь, 1946, KOLJAGYENKOV—CIGANOV, Эрзянско-русский словарь, 1949, PIRERKA—TYERESCSENKO, Русско-ненецкий словарь, 1948, Nykysuomen sanakirja stb. szerepelnek a bibliográfiában. Ebből az látható, hogy azoknál a finnugor nyelveknél, amelyeknek nincs jó, terjedelmes, újabb kiadású, fonetikus átírású, nyelvész gyűjtéséből készített szótárunk, a modern szovjet kiadványokra támaszkodott a szerző. Nekünk is meg kellene fontolnunk, nem követendő-e ebben COLLINDER eljárása. Az is meggondolandó, hogy ha nála szerepelnek BEREGBSZÁZI és MÁTVÁS FLÓRIÁN munkái, mellőzhetjük-e mi ezeknek a feldolgozását.

PAIS DEZSŐ:

A finnugor nyelvészet a mi nemzeti tudományaink közé tartozik. Kezdetei nem véletlenül esnek egybe XVIII. század végi nemzeti fellendülésünkkel. Jellemző lehet erre nézve, hogy Dugonicsra miképpen hatnak Sajnovicsék.

Csak érintem, hogy a nemzetnevelésben jelentős szerepe volt a finnugrisztikának, sőt meggyőződésem, hogy a jövőben is jelentős szerepe lesz. Az ezzel a tudománnyal való foglalkozás realitásra való képességet és készséget idézett elő és idézhet elő ezután is, mégpedig nemcsak a tudományban, hanem a nemzeti életben is. Indítékokat adott és adhat a nemzeti önismeret kibontakozására, aminek nagy jelentőségét Széchenyi István állította előtérbe. A tudománykör ilyen irányba ható értékét nem akarom bővebben fejtegetni, mert azt hiszem, mindannyian gondolunk arra, hogy a finnugor nyelvtudomány kezdettől fogva nem kiszépitett származási megoldásokat keresett, hanem a valóságot igyekezett felderíteni, és ez a legtöbb ponton sikerült is neki.

A dilettantizmus, amely annak idején a magyar nyelv török származását hirdette, és más különféle groteszknél groteszkebb rokonításokban tetszelgett, nem halt meg, sőt nem is alszik. A nyelvtudománynak, közelebbről a finnugor tanulmányoknak a magyar őstörténet vagy őshaza kutatásából való kitessékelésre irányuló törekvésekre célok. Többünknek az volt a véleményünk és most is az, hogy ez a kitessékelési törekvés egyáltalában nem felel meg az igazi tudomány követelményeinek. Valóban a Szaján hegység környéki őshazába nem azért nem akarunk elmenni, mert Európán kívül van, vagy túlságosan messze van, hanem azért, mert egy ilyen „finnugor őshaza” kiutalása adatolás és érvelés tekintetében igen gyenge lábon áll, sőt legalább egyelőre lábatlanul s egyszersmind fejetlenül fekszik. Efféle javallat ellenében nem árt szem előtt tartani, hogy fantázia és fantazmagória nem egészen azonosak.

Nagyon fontos szerintem a finnugor nyelvtudomány fejlesztése szempontjából, hogy eddigi művelői lényeges erősítést kapjanak az aspirantúra révén is. Azonban nem hallgathatom el azt a véleményemet, hogy az aspirantúra ügyeinek az intézése erről az oldalról sem egészen megfelelő. Nem akarom

bővebben kifejteni, hogy miért. Egyébként NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉN kollégának az aspirantúrára vonatkozó megjegyzéseivel egyetértek, de kibővíteném őket általában a tudományos minősítéseket illető kritikával, természetesen nem most.

Csatlakozom SZEREBRENNYIKOV kollégának az aspiráns-cserére vonatkozólag kifejtett véleményéhez. Meggyőződése, hogy mind a ketten, sőt többen egy megfelelő módon végrehajtott aspiráns-cserére gondolunk. Remélem, erről majd alkalmunk lesz eszmecserét folytatni a konferencián kívül.

A kiadási lehetőségekről ejtenék néhány szót. Ez ugyan kevésbé a finnugor nyelvészet művelőit érinti, mint inkább a szorosabb értelemben vett magyar nyelvészettel foglalkozókat. Ki kell jelentenem és azt hiszem, joggal kijelenthetem, hogy „túltermelés” van. A túltermelés legtöbbször baj szokott lenni. A mi esetünkben nem a túltermelés a baj, hanem az, hogy a túltermelés eredményeit nem tudjuk a nyilvánosság elé juttatni, és a nehézségek ezen a téren mindinkább fokozódnak.

Kinyilváníthatom LAKÓ barátommal, sőt a szerkesztésben — a tőle hallottak alapján így minősíthetem — „bajtársammal” együtt, hogy nemcsak túltermelés van, de nem ritkán túlterjedés is. Valóban az utóbbi időben egyre jobban tapasztalom ezt én is Benkő Loránddal mint ugyancsak bajtársammal egyetemben, hogy a cikkek sokszor sokszorta terjedelmesebbek, mint amennyit az illető témának megfelelő módon való kifejtése megkívánna. És ez, úgy látszik, nemcsak a mi tapasztalatunk, hanem egyebütt is ugyanez a jelenség állapítható meg. Amit LAKÓ barátom a közlemények — nemcsak a Nyelvtudományi Közlemények, hanem a Nyelvtudományi Közleményeknek adott közlemények — alaki és fogalmazási bajairól mondott, mindaz az én szívemből, mondhatnám: az én — gyakran meglehetősen elkeserülő — társszerkesztői szívemből is fakad. Igen! efelől nagy bajok fenyegetnek, s róluk majd szélesebb nyilvánosság előtt is kellene beszélni, de nem a mostani alkalom való arra, hogy valójában megvitassuk az ilyen kéréseket.

A tudományos eredmények kiadásának technikai megvalósításáról újabban többször elég kedvezően, sőt volt olyan eset, amikor a tényhez képest most is jogosnak tartott elismeréssel nyilatkoztam. Néhány hónapon át adódott élményeim azonban meglehetősen ellenkeznek a javulásra vonatkozó megítéléssel. De ezeket is majd részletesebben egyebütt óhajtom megvitatni, mert azt hiszem, másoknak a tapasztalatai is igazolják nem éppen kedvezőre fordult véleményemet.

Az előadó jelezte a terjesztés fogyatékoságát, sőt azt lehet mondani, hogy éppen a finnugor kiadványokra nézve szinte teljes hiányát. — Nem akarok arra emlékeztetni, hogy a Nyelvtudományi Közlemények aránylag a közeli múltban mintegy négy-öt példányban ha elkelt, illetőleg többször megtörtént, hogy én vásároltam meg belőle tíz példányt, azt azután megvették tőlem, de egyébként benne rekedt a tudományos zárlat céljára létesített elefántesonttoronyban, majdnem azt mondtam: elefántesontzúzdában.

KÁLMÁN BÉLA manysi nyelvkönyvének megjelenéséről most értesültem, mégpedig örömmel, de meglepetéssel is. Annál is inkább meglepett ez a siker, mivel én állítólag a nyelvészeti szakbizottságnak az elnöke vagyok, és így elvileg némi közöm volna az ilyen kiadások megtörténtehez vagy meg nem történtehez. De sem az egyikről, sem a másikról nem vagyok tájékozva.

A Posta terjesztési, illetőleg nem-terjesztési szerve nem alkalmas a tudományos igények kielégítésére. Többször rámutattunk erre. S majdnem ugyanezt mondhatom a külföld irányában a Kultúráról is, noha olyan benyomásaim vannak, hogy a Kultúra újabban talán valamivel jobban működik, mint a Posta.

Lakó György válasza a hozzászólásokra

Az idő előrehaladottságára való tekintettel csak egy-két szóval válaszolok a hozzászólóknak. BÁRCZI professzornak teljesen igaza van: nagyon hiányzik a finnugor nyelvészet eredményeinek összefoglalása. Én is említettem. Sajnos, nem látom annak a lehetőségét, hogy illet az etimológiai szótárral egyidejűleg készítsünk, noha nekünk is nagy szükségünk lenne rá.

Nagyon helyeslem N. SEBESTYÉN IRÉNnek azt a javaslatát, hogy a jövőben a finnugor nyelvészek vegyenek részt a magyar nyelvjárások fonetikai szempontú vizsgálatában és leírásában. Ha finnugor nyelvészeink idehaza fonetikai gyakorlatot nem végeznek — mondván, hogy ők nem magyar, hanem finnugor nyelvészek —, akkor ugyanezt a munkát nyelvrokonaink körében sem tudják majd megfelelő színvonalon végezni.

KÁLMÁN BÉLA említette a nyelvtudás hiányát, mint olyan tényezőt, amely miatt finnugor nyelvészeti szakdolgozatot csak kevesen írnak. Ez sajnálatos, de valóban így van. Sokkal könnyebb ti. olyan szakdolgozatot készíteni, amelyhez csak a magyar nyelv ismerete szükséges.

Köszönöm SZEREBRENNYIKOV professzor hozzászólását s tájékoztatását a szovjetuniói finnugrisztika helyzetéről. Nekünk igen fontos, hogy a szovjet eredményekről és tudományunk szovjetunióbeli helyzetéről állandóan tájékozva legyünk.

LIGETI akadémikus arra mutatott rá, hogy a finnugrisztika határain túl milyen távolabbi kérdések megoldásában kellene részt vennünk. Az említett kérdések kutatására valóban szükség van, s a magunk részéről igyekezni fogunk sort keríteni rájuk, mihamihami lehet.

VÉRTES EDIT kifogásolta, hogy BERECSÁSZINAK és néhány más múlt századi nyelvésznek a munkáit nem akarjuk feldolgozni a finnugor etimológiai szótár számára. Arról azonban egyáltalán szó sincs, hogy ezen feldolgozás vagy fel nem dolgozás kérdésében már valami teljesen végleges állásfoglalás alakult volna ki. Régi tervünk az etimológiai szótár problémái tárgyában egy külön tanácskozást tartani. Azon ezt a kérdést is fel fogjuk vetni, és alaposabb megfontolás alapján fogunk végleges határozatot hozni.

ERDŐDI JÓZSEF szerint kevés helyet szenteltem a finnugor nyelvészet egyetemi oktatása kérdéseinek. Valójában én az egyetemi oktatás kérdéseivel egyáltalában nem foglalkoztam, mert — amint bevezetésemben jeleztem — én mint kívülálló erre nem tartottam magamat illetékesnek. A kérdés fontossága azonban nem kerülte el figyelmünket, s ezért a konferencia megrendezése előtt előre megkértük KÁLMÁN BÉLA professzort, hogy az egyetemi oktatás problémáit ő ismertesse. Ez meg is történt.

ERDŐDI a továbbiakban érveket sorolt fel azon elgondolása helyességének igazolására, hogy egyetemeinken a jövőben nem a kisebb finnugor népek nyelvének nyelvjárásait, hanem irodalmi nyelvüket kellene tanítanunk. ERDŐDI szempontjai nagyon meggondolkoztatók, de van közöttük egy, amely nem szól javaslata mellett, s ez az általa is említett pedagógiai szempont. Elég csak arra utalnom, hogy a manysi és a chanti irodalmi nyelvben nem jelölik a magánhangzó kvantitását. Minthogy a manysi nyelv megismeréséhez nem áll rendelkezésünkre megfelelő tudományos szótár, a mai chanti nyelv ismeretéhez pedig nincs semmiféle gyakorlati szótárunk, ezek a hiányosságok azzal a következménnyel járnak, hogy a manysi és a chanti irodalmi nyelvi szövegeket nem tudhatjuk a kiejtésnek megfelelően olvasni. Mi lenne például

a magyar nyelvből, ha akár Párisban, akár Leningrádban, akár Tartuban úgy tanítanák, hogy a magyar magánhangzókat találomra ejtenék rövideknek vagy hosszúaknak? Persze vannak olyan finnugor irodalmi nyelvek is, amelyek oktatása kevesebb nehézségbe ütköznék. Ilyen például a komi és az udmurt irodalmi nyelv. Ezek egyetemi oktatását én is lehetségesnek tartom.

A kisebb finnugor népek irodalmának behatóbb ismertetése az egyetemen legfeljebb csak szakkollégiumok keretében lehetséges. Attól tartok azonban, hogy az ilyen szakkollégiumoknak — tekintettel az egyetemi hallgatók nagymértékű elfoglaltságára — nem mindig akadna hallgatójuk. Mindez azonban nem ok arra, hogy megfelelő előadó jelentkezése esetén egyszer-egyszer ilyen szakkollégiummal ne kísérletezzünk.

Végül ERDŐDINEK az „apokrif” szóval kapcsolatos megjegyzéseire kell még kitérnem. Mindenekelőtt azt állapítom meg: én nem azt tettem, hogy bizonyos mari szövegkiadványokra utalva elhangoztattam az „apokrif” jelzőt, hanem azt említettem meg, hogy „BEKE ÖDÖN szövegeinek első kötete tartalma szempontjából a Szovjetunióban szigorú bírálatban részesült; a bírálat szerint a szövegek egy része a néptudomány szempontjából értéktelen, apokrif elbeszélés”. Ez a bírálat valóban az ERDŐDITŐL említett mari kiadványban látott napvilágot. Minthogy az „apokrif” szó is ebben fordul elő, nem tehetem meg, hogy én ennek a szónak ilyen vagy amolyan jelentést tulajdonítsak. Rövid megjegyzésemben az „apokrif” szónak az a jelentése, amit CSETKAREV tulajdonít neki, mert hiszen én az „apokrif” szót tartalmazó mondatomban nem saját véleményemről, hanem egy szovjet bírálatról beszélek. S hogy ilyen bírálat napvilágot látott, azt fontos volt megemlítenem. Az a benyomásom ti., hogy ez a bírálat, amely rajtam kívül mások számára is ismeretes, BEKE ÖDÖN mari szövegeinek kiadása kérdésében a nem-szakörökben hátráltató tényezőként érvényesült.

Egészen más dolog az, hogy BEKE ÖDÖN mari szövegeinek tartalmi értékéről mi az én véleményem. Ezt én azért nem fejtegettem, mert csak a mari szövegek kiadását megnehezítő körülményeknek a megemlítését tartottam fontosnak, s az én véleményem nem tartozik e körülmények közé. Saját véleményemet én a mari szövegek kiadásra váró következő kötetéről írt lektori véleményemben fejtettem ki. Ha ERDŐDI ezzel megismerkednék (szívesen rendelkezésére bocsátom), akkor láthatná, hogy az én véleményemet tévesen azonosította CSETKAREV véleményével.

Pais Dezső elnöki zárószavai

Azt hiszem, mindenki egyetért velem abban, hogy LAKÓ GYÖRGY levelező tag nem minket, hanem a tárgyat és a feladatkört kimerítő előadása rendkívül határozott és tárgyilagos képet nyújtott a finnugor nyelvtudományról. A kép a hozzászólásokkal, továbbá az utoljára elhangzott válasszal kiegészítve feltétlenül alkalmas arra, hogy annak alapján a finnugrisztika és a kapcsolatos nyelvtudományi ágazatok számára elkészüljön a megfelelő terv, és ami a tervnél is lényegesebb: a tervből munka, a munkából pedig nyilvánosságra hozható tudományos eredmény legyen.

Különböző okoknál fogva most nem áll módunkban, hogy javaslatot dolgozzunk ki. Azt indítványozom azonban, hogy a konferencia küldjön ki bizottságot a jelenlegi tárgyalás anyagának összefoglalására, és annak alapján tegyen a bizottság javaslatot. A bizottság tagjaiul javaslom LAKÓ GYÖRGYöt, KÁLMÁN BÉLÁT és HAJDÚ PÉTERt. El tetszik fogadni a javaslatot? (Élénk helyeslés.) Akkor ezt határozatképpen kimondom.

Most pedig megköszönöm a nemcsak jelenlevőknek, hanem mint ezt tapasztaltuk, résztvevőknek a figyelmét. — Azt hiszem, munka, sőt jó munka volt az, amit most végeztünk.

Az ülést berekesztem.

II.

A.

FOKOS DÁVID

A névragozás történetéből

„Das Suchen ist öfters mehr, als das Finden.” (SETÄLÄ: FUF. XXII, 4.)

„Das wahre Finden liegt im wahren Suchen.” (SCHUCHARDT: Das Baskische und die Sprachverwandtschaft. Schuchardt-Brevier 33.)

I.

(A probléma. — Célkitűzés.)

A legutóbbi évtized finnugor nyelvtudományi irodalmának egyik kiemelkedő eredménye¹ az a határozói ragok eredetéről szóló elmélet, amely RAVILA és LAKÓ GYÖRGY nevéhez fűződik.

Az ő gondolataik mégis aránylag csekély visszhangra találtak. Talán ezért is érdemes volt mai előadásom tárgyául ezt a témát választanom, mert ezzel talán alkalom adódik a kérdés további megvitatására. Fontosnak érzem ezt azért is, mert RAVILA és LAKÓ idevágó eredményei az általuk tárgyalt jelenségeken túl is becses útmutatással szolgálhatnak és értékes segítséget nyújthatnak egyéb, ebbe a problémakörbe tartozó vagy ehhez kapcsolódó nyelvi jelenségek megértéséhez, megmagyarázásához is.

Legyen szabad azonban előre jeleznem, hogy — már a rendelkezésemre állott idő rövidsége miatt sem tudom a kérdést valamennyi rokon nyelv szempontjából megvizsgálni, sőt a tárgyalandó obi-ugor nyelveken belül sem vizsgáltam meg az esetleg idetartozó valamennyi jelenséget. Célom szerény: csupán néhány adalékkal kívánok a szóban forgó kérdés megvilágításához hozzájárulni, hogy — miként mondtam — ezzel is felhívjam a figyelmet és az érdeklődést egy olyan kérdésre, amelynek nyomozásában nemcsak az eredmény, hanem — miként erre a dolgozatom jeligéjül választott SETÄLÄ- és SCHUCHARDT-féle nyilatkozatok céloznak — a hozzá vezető út is számos tanulsággal szolgálhat, mert fontos és vonzó gyakorlati részlettanulmányokon keresztül nagy perspektívájú elvi kérdések tisztázásához vezethet.

Talán még meg kell okolnom, hogy én miért elsősorban az obi-ugor nyelveken keresztül próbálom a problémát megközelíteni. Nekem ti. az obi-ugor énekek archaisztikus, megkövesedett költői nyelvében tűntek fel először (már vagy két évtizeddel ezelőtt) az itt szóba kerülő szerkezetek. Észre kellettennem, hogy a kötött hagyományos forma évszázados kövületeket őrzött meg, amelyeket az újabb fejlődés sokszor érintetlenül hagyott, sőt nem egy esetben — úgy látszik — produktív, eleven formulának és mintának fogadott el.

Ezeket a szerkezeteket keresztül próbálom itt a RAVILA—LAKÓ-féle elméletet megvizsgálni.

¹ Erről LAKÓ „A magyarországi finnugor nyelvtudomány jelene és jövő feladatai”-ról tartott előadásában nem tett említést.

II.

(RAVILA és LAKÓ elmélete.)

I. PAAVO RAVILA a Virittäjä 1945. évi évfolyamában „Suomalais-ugrilaisten kielten taivutuksen historiaa” (a francia nyelvű kivonatban „Études de l'histoire de la flexion des langues finno-ougriennes”) c. alatt fontos tanulmányt tett közzé. Ennek a finnugor névragozás eredetével és történetével foglalkozó cikknek főeredményét LAKÓ GYÖRGY szavaival ismertetem: „... az egyszerű fgr. esetragok eredetének kérdéséhez legutóbb RAVILA (Vir. 1945 : 314—26) fűzött szellemes, tanulságos és további kutatásra serkentő gondolatokat. Rámutat arra, hogy elsősorban a névmások lehettek az ősi szókészletnek olyan elemei, amelyek mondatbeli kapcsolatban esetragok funkcióját vehették fel. Utal arra, hogy a személyragokban kétségbevonhatatlan példáit láthatjuk névmások raggá válásának. Szerinte furcsa lenne, ha az ilyenszerű fejlődésnek a személyragok lennének egyetlen példái.” (LAKÓ: Az egyszerű ragok keletkezésének kérdéséhez. I. Oszt. Közl. I, 212.)

Idézett tanulmányában RAVILA mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy a ragok keletkezését nem képzelhetjük el olyan folyamatnak, mint amilyen a névutóknál és a névutókból vált ragoknál (pl. m. *-be < belé*) ment végbe. Tehát — és itt adjuk át a szót RAVILÁnak úgy, ahogyan gondolatait cikkének francia kivonatában (i. h. 499) tovább fűzi — „les terminaisons des cas finno-ougriens primaires n'ont pas pu naître de cette façon. Le finno-ougrien primitif n'a pas possédé un système de postpositions égal à celui qui a servi de point de départ au développement en hongrois. En outre, les anciennes terminaisons de cas n'ont pas eu de sens local bien défini, de sort qu'il est difficile à les supposer dérivées des mots désignant la localité en général, ce qui est le cas en hongrois.

L'emploi des terminaisons de cas primaires a été restreint, dans la langue primitive ouralienne, principalement à certains types de mots, c.-à-d. aux mots désignant la localité en général, comme 'en haut, en bas, dehors, dedans' etc., aux pronoms et peut-être à quelques expressions de temps. Ce fait donne lieu à la comparaison des terminaisons de cas aux suffixes dérivatifs. Ceux-ci n'ont eu, à l'origine, rien à faire avec les fonctions dont ils sont plus tard devenus l'expression. Les significations spéciales sont nées de la connexion syntaxique.

Quant à l'origine des suffixes, l'auteur présente la théorie qu'il s'agit ici d'anciens radicaux pronominaux. La théorie est motivée entre autres par le fait que les pronoms sont le seul groupe de mots qui par son caractère général ressemble les suffixes, car ils commencent tous par une consonne et n'ont qu'une seule voyelle. Par contre, tous les autres mots ouraliens ont deux syllabes, de sorte qu'il serait assez difficile d'en déduire le type général du suffixe. En outre, les pronoms sont la seule catégorie de mots qui peut être placée après le mot principal dans les langues finno-ougriennes. L'auteur remarque encore que la transformation des pronoms en éléments primitifs de flexion est en quelque mesure illustrée, si on accepte l'interprétation de Bally qui les considère comme actualisateurs. On rappelle aussi la notion de la supposition, créée par Lohmann.

L'auteur constate finalement qu'il a pu arriver, à la base de matériaux livrés par les langues finno-ougriennes, à des résultats qui ressemblent assez

les théories de Bopp et de Ludwig² et que celles-ci paraissent ainsi être renforcées par des langues qui au point de vue de la flexion n'ont pas atteint un aussi haut degré de développement que les langues indo-européennes."

2. Azok az elméletek (BALLY és LOHMANN elméletei), amelyekre RAVILA hivatkozik, röviden jellemezve a következők:

BALLY „Linguistique générale et linguistique française” c. munkájában szembeállítja egymással a *signe virtuel*-t és a *signe actualisé*-t, a virtuális és az aktualizálódott elnevezéseket, nyelvi jeleket. Virtuálisnak mondja „az olyan nyelvi jelet, mely csak magát a fogalmat fejezi ki, de teljesen határozatlan a létező vagy képzelt valósághoz viszonyítva.”³ A virtuális nyelvi jelnek lehetnek jelzői is, pl. *nagy, zöld fa*, aktuális vonatkozása, rámutató ereje azonban akkor sincs. A nyelvi jel akkor aktualizálódik, amikor valami módon meghatározzuk a fogalom viszonyát a valósághoz, pl. *ez a fa, a szomszéd fája* stb. Az aktualizálás eszköze sokféle lehet, pl. valamilyen partikula, rag, képző, illetőleg a hanglejtés, a szórend stb. A praeflexiós korszakban a ragozatlan szóalaknak nem volt (elég erős, világos) aktualizáló ereje, a nyelvnek azonban szüksége volt aktualizátorra” (LAKÓ, i. h. 215; RAVILA, i. h. 324). Mármint RAVILA szerint az ilyen aktualizátorok szerepének betöltésére a névmások voltak a legalkalmasabbak.

Rokon ezzel a felfogással a JOHANNES LOHMANNÉ, aki „Einige Bemerkungen zu den Genus-Kategorien des Wintu” (a Zeitschrift f. vergl. Sprachwissenschaft 68. kötetében) és WALTER BRÖCKERREL együtt írt „Zur Wesensbestimmung des Satzes” (Forschungen und Fortschritte XVI. évf., 1940, 356) c. cikkeiben a suppositio fogalmával operál.⁴ A mondatban a valamilyen tárgyról használt terminus azzal, hogy mutató névmással vagy egy partikulával, egy végződéssel stb. rámutatnak, olyanná lesz, mintha arról a dologról mintegy külön mondatban állítanánk valamit. „Im ursprünglichen Satze konstituieren demnach alle Kasusformen eine Supposition, nehmen den Gegenstand, für den sie stehen, als Subjekt in den Satz auf”; így pl. ebben a mondatban *pater librum filio donavit*, ha ez egy ismert helyzethez fűződik, három állítás (állítmány) van: 1. „ez az apa az ajándékozó”, 2. „ez a könyv az ajándék”, 3. „ez a fiú az ajándékot kapó, a megajándékozott”.⁵ (RAVILA i. h. 325–6.)

3. Mármint RAVILÁNAK ezekből a fejtegetéseiből indulva ki, LAKÓ RAVILÁNAK főleg elvi elgondolásait a gyakorlatban próbálja alkalmazni. Idézett tanulmányában az ősi fgr. *-t és *-n₃ locativusi ragokat mutató névmásokból iparkodik levezetni és ezeknek a ragoknak mássalhangzó-elemét az ősi t- és n- kezdetű névmás kezdő mássalhangzójával azonosítja (finn *tä-*: *tämä* 'ez' ~ magy. *té-*, *té-*: *tétova* stb.; finn *tuo* 'az' ~ m. *ta-*: *taval(y)*, ill. finn *ne* 'azok', *nämä* 'ezek', *nuo* 'azok' stb.).

² Ti. BOPP agglutinációs és LUDWIG adaptációs elméletéhez.

³ Persze eredetileg tkp. csak konkrét, a beszéd pillanatában a valóságban érzékelhető jelenségekre vonatkozó elnevezések voltak.

⁴ „... die Ableitung der Benennung aus der Nennung kann man mit einem scholastischen Ausdruck als Supposition bezeichnen” (i. h. 356). „Suppositionszeichen sind in unseren Sprachen vor allem Artikel, Numerus, Tempus, Modus und »Personalendung»” (uo.). „Zunächst ergibt sich die Supposition in allen Sprachen aber einfach aus dem Zusammenhang, in den das Wort durch den Satz gestellt ist (Sprechsituation, engerer und weiterer Kontext)” (uo. 357).

⁵ Vö. BALLYnál: *ce livre* = 'le livre (qui est) ici' (RAVILA i. h. 324).

A fejlődés menetét, hogy hogyan lettek ezekből a névmásokból határozóragok, LAKÓ így rajzolja meg: az a mai mondat tartalom: "az ember (ott) a fa mögött áll" eredetileg így fejeződhetett ki: [a] fa-mög[e] az, [az] ember áll (vagy: álló; finn szavakkal: *puu-taka tuo, mies [on] seisova*). Idővel a mutató névmás, ebben az esetben az *az, tuo* „elveszt(h)ette önállóságát, hozzásimult a megelőző szóhoz, megrövidült, s a szerepe az lett, hogy a rákövetkező, eredetileg önálló mondat tartalmára felhívja a figyelmet, azaz: hogy a két mondat tartalmát egymással kapcsolatba hozza, részeit egymással viszonyba állítsa" (LAKÓ, i. h. 216). Így lett idővel, hosszú fejlődési folyamat eredményeképpen — ekkor ezek az elemek itt már nem különálló mondatokat, hanem már csak mondatrészeket kapcsoltak össze, vonatkoztatnak egymásra (l. uo. 220) — a *puu-taka-tuo* 'fa-mög-az' szerkezetből előbb a *mies* 'ember' szó jelzője („fa-mög[e] ember az álló" (= 'fa mögött levő ember az álló'), majd adverbialis bővítmény: locativusi határozó.

Az itt számbajövő névmások beható tárgyalása és új csoportosítása után LAKÓ végül megjegyzi, hogy ahogyan RAVILA fejtegetéseinek a kiindulópontja és elmélete BOPP, LUDWIG, LOHMANN és főleg BALLY elméletében gyökeredzik, ugyanúgy a most vázolt elmélet, ahogyan LAKÓ ezt tovább fejlesztette és a gyakorlatban alkalmazta, következtetéseiben, eredményeiben indoeurópai nyelvészeknek (SPECHTnek, VASMERnek) a felfogásával egyezik.

4. Persze a RAVILA—LAKÓ-féle elmélet, bármilyen szellemes és tetszetős, egyelőre mégis csak elmélet, hipotézis. Természetesen érthető, hogy ma már pozitív tényekkel, konkrét nyelvi jelenségekkel nem tudjuk ezt az évezredekkel ezelőtti nyelvállapotot igazolni, de másfelől bizonyos, hogy ezeket a következtetéseket csak akkor fogadhatjuk el meggyőzőnek, ha olyan szerkezetekre tudunk rámutatni, amelyekről legalább valószínűsíteni tudjuk, hogy előzményük a feltételezett kifejezőmód volt, illetőleg, hogy ezek a szerkezetek a mai kifejezőmódnak az előzményei. LAKÓ egy helyütt meg is jegyzi, hogy ahhoz, hogy RAVILÁnak „túlnyomórészt elméleti síkon mozgó gondolatait félreérthetetlenül értelmezni tudjuk, jóval több példára lett volna szükség, mint amennyit RAVILA értekezésében találunk" (i. h. 214).

Még egy-két megjegyzést akarunk előre bocsátani.

Igen fontos és az elmélet igazolásának szempontjából is megnyugtató lépés volt, hogy LAKÓ megmutatta, hogy ezen az alapon fontos konkrét, helyesebben konkretizálható eredményekre juthatunk. De még ez a lépés is csak kezdeményezés volt. Igazi, végleges eredményt akkor jelentene ez az eljárás, ha — éppúgy, mint pl. a személyragoknak a személyes névmásokból való levezetésénél — az egész ragozási rendszert, tehát nemcsak két locativusi ragot sikerülne egységes alapon megvilágítani.

Ezzel persze nem akarjuk azt mondani, hogy a locativusin kívül most már az ősi fgr. (illetőleg uráli) ablativusi és lativusi ragra vonatkozólag is konkrét módon kell a névmási eredetet kimutatni. Hiszen ezek a ragok, helyesebben: azok a névmások, amelyekből ezek a ragok keletkeztek, (vontakozhatik ez esetleg azoknak az általában helyzetet, helyi viszonyítást [fönt, lent, kint, bent] jelölő adverbiumoknak a végződéseire is, amelyeknek alapján ezek az elemek szintén elvonódhattak), eredetileg — miként RAVILA is hangsúlyozza — minden bizonnyal indifferensek voltak, minden határozottabb megkülönböztetés nélkül fejeztek ki helyi viszonyítást.

Hasonlót állapít meg SPECHT (FRANZ SPECHT: Der Ursprung der idg. Deklination. Neudruck, 1947. 354) a névragok alapjául szolgáló mutatónév-

mástövekről: „... die Demonstrativstämme [mussten] auch noch einen weiteren Zweck erfüllen, nämlich die Schaffung der Kasusendungen. Mit der späteren syntaktischen Verwendung der einzelnen Kasus haben diese Endungen nicht das mindeste zu tun.” A helyi viszonyítás minőségét (azt, hogy a három irány közül melyiket jelölték,) tehát mindenkor az illető mondat-tani helyzet (bizonyosan elsősorban az állítmány jelentése; pl. 'álló' jelentésű állítmány mellett locativus, 'jövő' jelentésű állítmány mellett lativus, ill. ablativus stb.) döntötte el.⁶

De minthogy ez a differenciálódás vagy specializálódás mégis beállott, mégpedig más-más alakhoz kapcsolódóan, azt kell föltennünk, hogy az uráli ősnyelvben olyan (mutató) névmásoknak is kellett lenniök, amelyek a későbbi közös ablativusi és lativusi (tehát *-ta; *-k stb.) raggal egyező mássalhangzón kezdődtek, esetleg olyan közös adverbiumoknak, amelyeknek végződése lehetett e ragok kiindulópontjai. Olyan névmások, mint amilyenekre most céloztunk, valóban lehetnek is, hiszen RAVILÁnak érvelése szerint — és felfogásának helyes voltát igazolják is az egyes fgr. nyelvek változatos alakú névmásai — az alapnyelvnek bőségesen lehetnek névmásai, úgyszólván mindenféle mássalhangzón kezdődő névmásai, és joggal tehetjük fel, hogy ezek közül idővel sok nyomtalanul elveszett. „Niitā — mondja RAVILA (i. h. 323) a névmásokról — on ollut niin runsaasti, ettā kielen konsonantti-varasto on niissä vieläkin melkein kokonaan edustettuna, vaikka sellainen mahdollisuus on lähellä, ettā monet vanhat pronominivartalot ovat jäljettömiin kadonneet”.

Ilyen alapon természetesnek látszik a differenciálódás és integrálódás egyaránt, amennyiben az uráli nyelvterületen egyfelől egymás mellett több névmás (más-más névmás) válhatott egy és ugyanazon funkció jelölőjévé, másfelől, hogy egy-egy nagy területen elterjedt névmásnak ilyen használata az egész területen vagy legalább a nyelvterület legnagyobb részében tért hódíthatott és közös határozóraggá fejlődhetett. Így nemcsak érthetővé válik, hanem egyenesen természetesnek kell tartanunk, hogy a ragok terén az egység mellett különféleség is jelentkezik, ahogyan pl. éppen LAKÓ megállapítása szerint is két névmás vált alkalmassá a locativusi funkció hordozására.

A névmások (és a primitív határozószók) — miként ismételten kiemeltük — minden jel hozzáfűggesztése nélkül is alkalmasak voltak viszonyítások kifejezésére (ahogyan a következő fejezetben mindenféle határozóval kapcsolatban hasonlóan állapítunk meg); jelentésüket, illetőleg funkciójukat a mindenkori szintaktikai helyzet határozta meg, jelentés-

⁶ Későbbi fejlemény ugyan, de azért jellemző és tanulságos analógia, hogy ma is több határozószó nem kizárólag csak egyféle helyi viszonyítást fejez ki. Pl. az északi-chanti *hol* egyformán használatos 'hol?' és 'hová?' jelentésben, a *tata* jelentése 'ide, oda; itt, ott', *χaltša* jelentése lehet 'hová?' és 'honnét?' (PÁPAY—BEKE; l. még PATK.—FUCHS 96), a magyar *oda-benn* határozószó a m. *ott-benn*, stb. (l. különösen SIMONYI, M. H. at. I, 27 kk.), és megtörténhetik, hogy közös eredetű ragnak nem azonos a funkciója valamennyi rokon nyelvben (l. pl. COLLINDER „Jukagirisch und Uralisch” c. munkájában a Nominalbeugung c. fejezetet). Gondoljunk a ragok funkciójának olyan elhomályosulására is, mint amilyen pl. ezekben a határozószókban, ill. határozókban jelentkezik: m. *alutra*, komi *karlähis* 'a város környékéről' (az egyikben abl.+lat., a másikban éppen megfordítva: lat.+abl., ill. elat.). L. még UOTILA fejtegetéseit „Sijapäätteiden syntyhistoriaa” (Vir. 1945, 327—36 és ném. kivonatban „Zur Entstehung der Kasusendungen” uo. 499—501) c. cikkének több helyén.

körök azután ráértés alapján terjedt el és állandósult. Fontos analógia az előbb említetten kívül a képzők példája (l. pl. fent RAVILA nyilatkozatát) és az indoeurópai példa, amelyre BRUGMANN-nak az a megállapítása vonatkozik, hogy a **so* mutató névmástó „und wohl auch andre Demonstrativa wurden seit uridg. Zeit auch adverbial gebraucht”. (KVglGr. 400.) De rámutathatunk arra is, hogy ragtalan névmástó ma is használatos határozószói szerepben az obi-ugor nyelvekben. Így a msi *ta* jelentése nemcsak 'az', hanem 'hát, úgy, akkor' is, az É. *ti*, KL., P. *ti* jelentése 'ez' és 'hát' (É.), 'im' (KL.), 'most' (P.) (I. MUNK.—SZIL.)^{6a}, a chti *tam* jelentése nemcsak 'ez', hanem egyúttal 'erre, most' (PATK.), 'nun' is (STEINITZ, OVd. I, 313), és *tam-tom* jelentése 'ez—az', de egyszersmind 'ide—oda' is (PATK.). És nem kevésbé fontos a birtokos személyragokká vált személyes névmásoknak a vallomása, amely — mint alább részletesebben is kifejtjük — azt igazolja, hogy ezek ragtalanul is mindenféle viszonyítás kifejezésére alkalmasak voltak.

Mindezek ellenére talán mégsem kell a névragoknak névmásokra való visszavezetését az egyetlen kizárólagos lehetőségnek tekintenünk. Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, amelyre RAVILÁnak a primitív határozószókra vonatkozó, fent idézett megjegyzése is utalhat, hogy talán egyes határozószóknak véletlen végződésében is láthatták a viszonyítás eszközt, és azután ez is átterjedhetett más szavakra. De akkor arra is gondolhatunk, hogy egy bizonyos régi korban, amikor még a névmások fejezték ki a viszonyítást (miként LAKÓ hangsúlyozza, mint „eredetileg inkább csak mondatrészeket kapcsoló, őket egymásra vonatkoztató elemek” (i. h. 220), ezeken a névmásokon is alakulhattak ki bizonyos végzések (pl. mutató szó, mutató névmás, esetleg képző, vagy általában nyomósító elem, mint ma is gyakran: vö. pl. a magyarban: *ehun e*, *ahun a* [OrmSz.], *ide i* [SzamSz.], „*im* [*im-e*!], ... *itt-e!* *ott-a!*, *ez-e!*, *az-a!*, *ihol-e!* *ahol-a!*” [Mészöly, MNy. LI, 177], msi *ti* 'ez', *ta* 'az': *ti-ti* 'íme ez', *ta-ti* 'íme az' [Vog Nyelvj. 14], chti *tétta*, *tétte* [*< tét-ta*, *tét-te*] 'itt', *toxta* [*< tox-ta*] 'oda', *talta* [*< tal-ta*] 'innen', *tolta* [*< tol-ta*] 'onnan' [I. PATK.—FUCHS 96—7, KARA: NyK. XLI, 176—8], szamojéd Szelk. *to* 'dieser da' [CASTR. Wb. 148] és 'dort' [CASTR.—LEHT. 334], stb.; l. még LEHT., Ableitungssuffixe 386 kk. [vö. latin *hi-c* 'itt', francia *ce-ci* 'ez itt' stb.]), és nemcsak az egytagú névmások tapadhattak a főnévhez, hanem ezek a végzések is, vagy a névmások ezekkel együtt is járulhattak azután főnevekhez is.

De ismételjük, mi itt nem gondolhatunk arra, hogy a kérdést megoldjuk; csupán egy-két adalékkal kívánunk a kérdés megvilágításához hozzájárulni, pontosabban: konkrét nyelvi adatokon próbáljuk bemutatni, hogy milyen képet kapunk a még felkutatható és kideríthető nyomokból a névragozásnak ha nem is a kialakulásáról, de legalább alakulásáról.

Talán már előre is jelezhetjük, hogy az az elgondolás, hogy a névragok általában vagy főleg mutató névmásokra mennek vissza — miként RAVILA és LAKÓ vallja, és ahogyan ezt az elgondolást a tökéletes indoeurópai analógia is alátámasztja —, a finnugor nyelvekben nyelvi tényekkel is bizonyítható.

^{6a} [L. még pl. KANN.—LIIM. II, 700.]

III.

(A. dolgozatunkban követett eljárás.)

5. Célszerűnek látszik, hogy azokat a nyelvi jelenségeket, amelyekkel következtetéseinkben alább operálni akarunk, külön-külön tárgyaljuk meg. Az ezekről a jelenségekről szóló fejtegetéseink nem jelentenek majd eltérést vagy elkanyarodást a bennünket itt foglalkoztató központi problémától, hanem csak más-más oldalról iparkodunk a problémát megközelíteni, vagy talán helyesebben: a problémának más-más részletéhez szolgáltatunk adalékokat. Indokolttá teszi eljárásunkat az a körülmény, hogy a látszólag különálló jelenségekről szóló fejtegetéseink — mint látni fogjuk — egymásba fonódnak és végül együvé torkollanak. De ajánlatos is tárgyalásunknak ez a rendje, mert ez lehetővé teszi, hogy dolgozatunk végén csak hivatkoznunk kell az egyes részeredményekre, megállapításokra anélkül, hogy a tárgyalás menetét hosszasan kelljen ismételten megszakítanunk. Ez az eljárás bizonyosan áttekinthetőbbé teszi majd gondolatmenetünket és dolgozatunk felépítését.

Három jelenséget kell itt szóvá tennünk: a ragtalan határozók, a domináló képzet és az értelmező jelző kérdésével akarunk itt előljáróban — legalább röviden — foglalkozni.

IV.

(A. A ragtalan határozók kérdése.)

6. A fgr. nyelvekben a ragtalan határozók még a mai nyelvhasználatban is gyakoriak. Még ha egyes esetekben számolhatunk is rag lekopásával, és ha pl. az obi-ugor észjárás nem egy esetben tárgyas szerkezettel fejez ki olyan viszonyt, amelyet mi csak tárgyatlan igével kapcsolatos határozóval tudunk kifejezni (l. pl. SZILASI: NyK. XXVI, 166—7; l. még NyK. LVI, 19—20), mégis az esetek túlnyomó többségében kétségtelenül ősi használat maradványaira kell ráismernünk.

Az obi-ugor nyelvekben, elsősorban az énekek nyelvén, lépten-nyomon találkozunk ragtalan határozói kifejezésekkel. Pl.

a) manyisi: a. helyhatározók:

É. *āln sitpā sitin ā pā n* (REGULYNÁL: *á p e*) *ūnttawəm*,

sorñi sitpā sitin ā pā n (REG.: *á p e*) *xujiptawəm*.

noxs normān jāmās p i t i n (REG.: *p i t i*) *ūnttawəm*,

uj normān jāmās p i t i n (REG.: *p i t i*) *xujiptawəm*.

(VNGy. III, 48)

'ezüst hajtoványú hajtoványos bölcsőbe ültet engem (passz.),

arany hajtoványú hajtoványos bölcsőbe fektet engem (passz.).

Nyusztkúszó jeles fészekbe ültet engem (passz.),

vadkúszó jeles fészekbe fektet engem (passz.).'

REGULYNÁL tehát *ápe* 'bölcső', *piti* 'fészek' itt 'bölcsőbe', 'fészekbe' jelentésben, rag nélkül. (L. MUNKÁCSI: NyK. L, 307, MUNKÁCSI—KÁLM. III/2, 181.)

É. *āyi kāsīṇ jāmās kwolnə* (REG.: *koll*) *ūnttawəm*,
pī' kāsīṇ jāmās kwoln (REG.: *koll*) *ūnttawəm*,
χūrəm pārt pāṇχwīt narmən (REG.: *narme*) *ūnttawəm*,
ñilä pārt pāṇχwīt narmən (REG.: *narme*) *ūnttawəm*.
 (VNGy. III, 184)

'leányvigadó jeles házba ültetnek engem,
 fiúvigadó jeles házba ültetnek engem.
 Három deszka szélességű állványra ültetnek engem,
 négy deszka szélességű állványra ültetnek engem'.

REGULYNál *koll* 'ház', *narme* 'állvány' rag nélkül, 'házba', 'állványra' jelentésben. (L. MUNK.—KÁLM. 185, 218—9, MUNKÁCSI: NyK. L, 310).

É. *pākwä patəm χarä saw su j*
ānəm voss lāwnülən!
 (VNGy. III, 20)

'cirbolyatoboz hulló sok gyér ligetbe [tkp. liget]
 [oda] rendelnél engem!'

β. Időhatározók:

FL. *tuji χātəl χāp-ñäriṇ lāṇχēn at talipi* [o: *tālipi*] (uo. II, 310)
 'nyári nap [o n] hajóhabos útjok meg nem szakad'.

É. *ājkätä au χātəl Numi-Tārəm āsä-nūpəl pojksi* (uo. I, 135)
 'az öreg egy nap [o n] Numi-Tārəm atyjához könyörög'.

γ. Egyéb határozók:

É. *χasīṇ ālpä saw ñär*
toχ ti ālentawəm (uo. III, 364)
 'mohval benőtt sok lápon át
 ím úgy emelget engem',

szószerint: 'mohos levő sok mocsár ím úgy emelve vitetem', (L. MUNK.—KÁLM. 305).

É. *sāt ñelməp tərən-na j*
sajkätüləm (uo. III, 518)
 'hét lángú (nyelvű) vészes tűz [ben]
 ébredek fel'.

É. *kwālī' jānī' sāsəl* (REG.: *séssel*) *ti sasäst*,
ñur jānī' moχləl (REG.: *məχl*) *ti moχəlsäst*
 (uo. II, 337)

'kötél nagy bogával bogozták ím meg,
 szíj nagy kötésével kötözték ím meg'.

Ehhez MUNKÁCSI a következő megjegyzést fűzi:

„*sāsəl* 'bog, kötelék' (egyébként előttem ismeretlen szó), mely ép úgy, mint alábbi párhuzamos megfelelője *moχəl* (REG. *məχl*) rag nélkül fejezi ki a vele jelzett határozói viszonyt . . . REG. *məχl* alakjának megfelelője gyanánt . . .

szükségtelenül vesz föl az átírás instr. -l raggal való *moxləl* alakot *moxl* helyett” (uo. II, 576–7).

FL. *ti ātrəŋ paul āulən*
pus k ā t, pus l ā' i l
jūw voss joxtnūw (uo. II, 389)

‘ezen istenkét tisztelő falu végébe
 ép k é z [z e l], ép l á b [b a l]
 térhetnének bár vissza!’

É. *ša'itəm kāt jā m ə s ā u l ājkā ūnli,*
ša'itəm la'il jā m ə s n a k ājkā ūntəs
 (uo. I, 136–7)

‘örvendő keze boldogságá [b a n] ül az öreg,
 örvendő lába szerencséjé [b e n] leült az öreg’,

tkp. örvendő kézbeli jó v é g [g e l]’; „az *āul* végéről hiányzó viszonyjelölő rag” (uo. I, 271–2).⁷

É. *paul tēnə jāni' t u r*
vapiäyəm,
ūs tēnə jāni' t u r
kwüləpiäyəm (uo. III, 518)

‘falu-felfaló nagy o r d í t á s [s a l]
 támadok reájuk,
 város-felfaló nagy o r d í t á s [s a l]
 ugrom reájuk (szó szerint: megugrom őket)’

„ragtalan eszközhatározó (*tur a turəl* helyett)” (MUNK.—KÁLM. 350).

FL. *tīβ ti kē'tsym lileŋ i ū r e,*
tāβ ti lā'βsym lileŋ s ō s l ā t e
tā kβi lūβe kxal βōs ūntaβe,
tā kβi nōβle kxal βōs ūntaβe
 (KANN.—LIIM. I, 372)

‘dieses von ihm gesandte lebendige J ū r (-Tier),
 dieses von ihm geschickte lebendige S o s l a (-Tier)
 setze sich zwischen seine eigenen Knochen [passz.],
 setze sich zwischen sein eigenes Fleisch [passz.]’.

Ehhez KANNISTO megjegyzi: „Nom. *jūre* und *sōslāte* als Agent; man würde den Lativ erwarten” (i. m. 479).

Több példát és a jelenség megállapítását l. SZILASI: NyK. XXVI, 166; BEKE: NyK. XXXVII, 117; MUNKÁCSI, VNGy. I, 214, 256, 272, II, 576–7, 603, 606, 610, 746 stb.; MUNK.—KÁLM. III/2, 178, 350, 351; FOKOS: NyK. L, 107 stb. Vö. még KANN.—LIIM. I, 481: „in den nach Diktat aufgezeichneten Liedern steht der Nominativ bisweilen an Stelle eines in der Umgangssprache zu erwartenden obliquen Kasus”; l. még uo. II, 718.

⁷ Tárgyas szerkezetre is lehetne gondolni: ‘. . . véget ül’.

b) chanti:

téga vožet tég sorajet tūtidet (PATK. II, 4) 'sie schleiften ihn schnell nach ihrer Stadt'.

tàmina lābāt mət xvtl tudəŋ iəŋk' ɛslləm (PÁPAY, Nytan. 180) 'mához egy hétre tűzözönt bocsatok [le]'.

tam luŋ xoijemna xaisajem (AHLQV. 24) 'in diesem Sommer wurde ich von meinem Manne verlassen'.

xò poyi àr xāspi kət s è m
kàltŋəŋ uāš kàltŋemnā
xodi uantlēm (REG.—PÁP.—ZSIRAI II, 55)

'emberfia sokfelé ágazó két szem [emmel]
 a réves városom révében
 miképpen látom'.

palem-ki saj-ŋ ō r kuš ant xōlmem,
palem-ki xas-ŋ ō r kuš ant xōlmem

(ONGy. 166)

'a fülem mögös porcogója [val] én mit se hallottam,
 a fülem szétágazó porcogója [val] én mit se hallottam'.

xātəŋ tī naj imem āləm taya
vet lujpi lujəŋ jāš kuš malēmalem

(uo. 18)

'házgondviselőné asszonyom fekvő helyét
 öt újjú újjas kéz [zel] amint (?) megtapintom'.

nāŋkijən jūxə wērəŋ āw,
xūtijən jūxə wērəŋ āw,
noxsijən pun xū lāsək jōš
mā tam punšiyjetmem (STEINITZ, OVd. I, 437)

- (1) 'die aus Lärchenholz gemachte Tür,
- (2) die aus Fichtenholz gemachte Tür
- (4) öffnete ich
- (3) mit der Hand, weich wie Zobelfell'.

pəŋai pēlka ūntəŋ kēt man tot vedem (PATK. II, 198) '[mit meiner]
 linken Hand fasse ich [die Wiege] dann'.

tēli lātəm vāsi lārem
ont-siski paləŋ tēr
kāmən pōrlamel (PÁPAY, ONGy. 170)

'a tele szállt récses tavam (é. megtelt házam)
 erdei madár-felleget [kén t]
 [ím] kiröppent'.

nōxos kuštj ēpləŋ ā m p
jolta lāilem,
vāj kuštj ēpləŋ ā m p
jolta lāilem (PÁPAY, ONGy. 19)

'nyuszt kereső kopó [módjára] [azaz: mint kopó; én — a kopó]
utána állok,
vad kereső kopó [módjára]
utána állok'.

A chanti példák szaporítását talán feleslegessé teszi STEINITZnek (példákra való utalással tett) következő jellemző megállapítása: „Die obliquen Kasus (Lativ, Lokativ) erscheinen in den gesungenen Liedern ungewöhnlich selten; ihre Funktion wird meistens durch die Stammform ausgedrückt. Auch Verbindungen von Stammform + lokaler Postposition werden oft einfach durch die Stammform ausgedrückt. In einigen Liedern, die nicht beim Singen aufgezeichnet, sondern vom Sänger selbst aufgeschrieben worden sind, erscheinen Lative, Lokative und postpositionelle Verbindungen, die an den entsprechenden Stellen in anderen gesungenen Liedern fehlen.” (OVd. I., 226.)

L. még KARA: NyK. XLI, 26, 33, 37 stb.⁸, BOUDA: JSFOu. XLVII/2, 17, 27, PATK.—FUCHS 123—4.

7. Ragtalan határozó a permi nyelvekben sem kivételes jelenség. Pl. komi:

-dor: Le. *kulig-dor jurbitni medas* (VdKomi 42) 'seinem Tode nahe beginnt er zu beten'. *kulig-dorid gerni zavoji:tin* (uo. 37) 'jetzt, da du dem Tode nahe bist, hast du zu pflügen angefangen'. Sz. *ritja-doris kutis tidavni bi* (ZürjNépk. 99, 108) 'под вечер стал виден огонь; estefelé kezdett látszani a tűz'. *ritla-doris* (v. -dor) *mi gulajtım* (uo. 108) 'estefelé sétáltunk'. *tevar-doddajjas ritja doris vojisni šor-dore* (ZürjSzöv. 120) 'a fuvarosok estefelé egy patakhöz értek'. V. *volı tattše ritla-dor!* 'estefelé gyere ide!' *tala-dor lok!* (W.-Uot. 269) 'komm auf diese Seite!'

-jıl, -jiv: V. *soi-jiv lokte idžid kožinen* (WICHM., SVd. 242) 'mit einem grossen Geschenk auf dem Arme langt sie an'. *big-jiv kajni* 'habzani (pl. a sör)' (tkp. 'habra emelkedni'). *lok turun-jiv kajni* 'gazossá, gyomossá lenni (a szántóföldről)' (tkp. 'rossz fűre emelkedni, jutni'). *gen-jiv munnı* 'szőrössé lenni'. *šmek-jiv bošni* 'kinevetni, kigúnyolni' (tkp. 'nevetségre venni'). *tšin-jiv leptini* 'felgyújtani' (tkp. 'füstre emelni').

-ul, -uv: Ud. *tsoi-gor-uv lettšinıs* (W.-Uot. 58) 'den Berg abhang hina bsteigen'. Sz. *tsoi-ger-ul munnı* (uo.) 'mennä mäen alle, an den Fuss des Berges gehen'. Vm. *me dadden iskō-ta kir-gor-ū* (v. -ule) 'szánkóval hegynek le megyek' (tkp. 'gurulok, csúszkállok'). — Ud. *ten-uv* (W.-Uot. 311) (Adv.) 'neulich, unlängst; zuletzt, das letzte Mal'.

-vil, -viv: V. *et-viv* 'együtt' (W.-Uot.: 'zusammen, gemeinschaftlich'). *jevse oz kov ki-kimles-viv kišni* (W.-Uot. 339) 'man soll nicht mit verkehrter Hand Milch giessen'. *šorıi-viv petni* 'in Ruf kommen, Gegenstand des Gesprächs werden'. *kutasni šilėdni stavse dor-viv* (VdKomi 445) 'sie beginnen über alle der Reihe nach zu singen'. Sz.

⁸ Annak a mondatnak, amelyet KARA (i. h. 149) idéz: *ul svrt kaur'sa, ān xvn'sa* (PÁPAY, Nytan. 65) 'egy nagy csukát főztek, tálba tették', talán nem pontos a fordítása.

veškid-vil munam! (ZürjSzöv. 115) 'menjünk jobbra!' *niš-viv kajem nur* 'mohával benőtt mocsár' (tkp. 'mohára jutott mocsár'). Ud. *bek-viv lebeťtšas* (uo. 197) 'oldalt esik'. *pondas ber-viv kiski-ni* (uo.) 'kezdi hátrafelé húzni'. Le. *tšoi-kir-vilid edjgn tšoža bigitt-šę* (VdKomi 63) 'bergab rollt er sehr rasch'. *tšoi-kir-vil muna* (uo. 71) 'ich gehe bergab, bergabwärts'. Lu. *tšoi-kir-vil leťši* (W.-Uot. 339) 'ich stieg einen steilen Bergabhang herab'. Pr. *kimles ki-vil kojištis* (VdKomi 209) 'er spritzte [das Wasser] mit verkehrter Hand (d. h. mit dem Handrücken)'. *dor-vil munam* 'egy más mellett megyünk'. *nähis kik vo dor-vil kinmama* (VdKomi 207) 'das Getreide fror zwei Jahre nacheinander ab.' — V. *vođž-viv petis* (W.-Uot. 339) 'er ging früher'. (Az udmurtban is: *až-vil* 'előbb; előre'.) (L. még FÜF. XVIII, 209–10, UOTILA: Vir. 1945, 331.)

ta-lun 'ma', *ta-vo* 'az idén'.

V. *bíd-nog* 'mindenféle módon, mindenképpen'. Sz. *perjčdlis dir bíd-nog* (ZürjNépk. 99) 'hazudozott neki sokáig, mindenféle módon'.

Az udmurtra vonatkozólag l. még MUNKÁCSI, VotjNépk. 219, FOKOS: NyK. XXXVI, 234, UOTILA, i. h. A mari ragtalan határozókkal külön fejezetben foglalkozik BEKE (CserNyt. 230–1).

Ismeretesek a magyar ragtalan határozók, mint pl. *mindennap*, *manapság*; *szörnyű mód*; *négykézláb* stb. L. különösen KLEMM, MTM. 177 kk., FOKOS: Népünk és Nyelvünk 1937, 199–200, stb.

És nem ritkák a ragtalan határozók a szamojédban sem.⁹

Kam. *žab p'ele kambi, urgo mōja kambi* (DONNER—JOKI 197) 'die Mutter zu suchen ging er, auf einen grossen Berg (tkp. nagy heg y) ging er'. A *mōja* alakhoz JOKI ezt a megjegyzést fűzi: „Eigentümlich ist diese Form, da sie jeglicher Kasusendung entbehrt, obgleich die Endung des Dativs zu erwarten wäre.” (uo. 199.).

O. *pāđdarqāññv n ā qar” jiri jāđerrv* (LEHT. 33) 'im Walde wandert [das Kind] drei Monate'.

Szelk. *šēlžemželi čēl*

kuač malčenžap (CASTR.—LEHT. 319)

'am siebenten Tage (hetedik nap)

werde ich die Stadt zum Ende bringen'.

(Vö. CASTR. Wb. *tal-žel* 'gestern' és *nāgurgit talen* CASTR. 92 'am dritten Tage'.)

Nyeny. *jēse tieβ*

ja jied

jutngahajuda (CASTR.—LEHT. 152)

'mit Eisennägeln (tkp. vas-szeg)

gegen die Erde

schlug, er sie [őket kettejüket] fest'.

⁹ Itt is hálás köszönetet mondok N. SEBESTYÉN IRÉNNEK, aki a szamojéd példákat lekötelő szívességgel rendelkezésemre bocsátotta. — Rövidítéseink közül LEHT. = LEHTISALO, Juraksamojedische Volksdichtung; CASTR. = LEHT. = Samojedische Volksdichtung. Gesammelt von M. A. CASTRÉN. Herausgegeben von T. LEHTISALO. Példáinkban a nyenyec nyelvjárások következő rövidítései szerepelnek: a) tundrai nyenyec: O. = Obdorszk nyelvjárása, P. = Pur folyó melléki nyelvjárás; b) erdei nyenyec: Maik. = Majkovszkaja folyó melléki nyelvjárás, Nj. = Nyalina falu nyelvjárása.

Nyeny. *muejouna jēse tievīh*
jutngaijuda (uo. 11)
 'fest [mit] Eisennägeln (tkp. v a s - s z e g)
 schlug er sie',

[vö. *muejouna jēse tieb h a n a jutngahajuda* (uo. 22), *muejouna jēse t j e - b a h a n a jutngahajuda* (uo. 30) ua.]

Erdei Nj. *tyñmū nārō*
k a r jñkññām (LEHT. 410)
 'das Unterlagsholz der Feuerstelle
 schlug ich [mit dem] M e s s e r'.

Erdei Nj. *kōrrpokažattattō*
k a r βiēñām (uo. 413)
 'seine Brust
 schlitzte ich [mit dem] M e s s e r a u f'.

Erdei Nj. *t u p k p δ χa'pññttō* (uo. 415)
 '[er] häckte es [mit der] A x t'.¹⁰

És hadd iktassuk ide RAVILÁnak egy igen tanulságos megjegyzését az altaji nyelvekkel kapcsolatban. „Besonders wichtig ist — írja a FUF. XXVII. kötetének 84. lapján —, dass der Nominativ im Altaischen ein gewöhnlicher Adverbkasus ist, also die Funktion des Instruktivs ganz wie die des Genitivs hat. Spuren ähnlicher Verhältnisse kann man auch uralischerseits finden”. Fenti példáink mutatják, hogy mennyire helyes RAVILA megjegyzése, de persze a „nyomok” kifejezés talán mégis keveset mond.

8. A magyar ragtalan határozókról régebben az volt az uralkodó vélemény, hogy ezek tkp. ragjukat veszített határozók. Döntő érvül azt hozták fel, hogy a ragtalan alakok mellett régi ragos alakok is igazolhatók (mint *tegnapon, mynapon, mikoron, azkort* stb.; l. pl. KLEMM, MTM. 178). KLEMM is azt vallotta még 1928-ban (i. m. 177) a ragtalan határozókról, hogy „legtöbbjükrol ki lehet mutatni a magyar nyelvtörténetből, hogy ragvesztett határozók”; megjegyzi, hogy SIMONYI, BALASSA, BEKE szerint ezek mindig ragvesztettek. KLEMM azonban már mégis felismerte (és ebben hazai és külföldi nyelvészek véleményéhez csatlakozott), hogy egyes ragtalan határozók „ragtalan alakjukban ráértéssel válhattak határozóvá.... Legtöbbnyire idő- és módhatározók fordulnak elő ragtalanul, s jellemző, hogy rendszerint oly szavak szerepelnek ragtalanul határozóul, amelyek már maguk is időt, módot jelentenek; ekkor ui. az idő, a mód képzeete oly élénk, hogy külön rag már nem is szükséges.” (uo.)

A ragtalan határozók ragvesztettségéről szóló elmélettel azonban úgy vagyunk, mint a minden áron lappangó képzőket kereső régi elmélettel. Egyes esetekben kivételesen helyesnek bizonyulhat ez az egy-egy rag lekopását emlegető felfogás, de ma már tisztában vagyunk azzal, hogy ezeknek a

¹⁰ Ragtalan határozók a törökségben sem ismeretlenek. Vö. pl. mis. *tas s a b a r k i t k ā n* (PAAS.: JSFOu. XIX/2, 66) 'der Kahlkopf wurde nach Sibirien verschickt'; alt. *T o b o l p a r y a n p a i ū ū m* (RADL., Proben I, 235) 'mein Sohn ist nach T o b o l s k gegangen'; csuv. *tunt-kun* (Asm.: Опыт 102) 'в понедельник' stb. L. még pl. SCHINKIEWITSCH, Rabγűzīs Syntax 66. §; SALONEN: JSFOu. XLIX/3, 10.

határozóknak a végéről általában nem kopott le rag, mert nem is volt ott semmiféle rag; inkább arra gondolhatunk, hogy a többi ragos határozó analógiájára utóbb vették fel ezek az alakok ragjukat. Ennek az elvnek az igazságáról meggyőzhettek bennünket az obi-ugor (és permi) ragtalan határozók is, de tanulságos ebből a szempontból az indoeurópai nyelvtudomány felfogása is az indoeurópai ragtalan határozók kérdéséről. Ezt pl. nálunk SCHMIDT JÓZSEF már 1912-ben így foglalta össze (Az indogermán flexio genesisének problémája c. cikkében, Nyelvtud. IV, 121): „Általánosan elismert tény, hogy már az idg. alapnyelvben voltak szódarabok, amelyeknek casuális funkciójuk volt, a nélkül, hogy a funciónak bármiféle exponense volt volna. Hogy ily esetekben casus-jelölő suffixum ment volna veszendőbe, semmivel sem igazolható, de meg sem kísértett föltevés. A suffixum-nélküli casus nem egyéb mint az ún. 'tő'. „Was man den Stamm eines Nomens nennt, war eben ehemals selbst ein syntaktisch bedeutsames Wort, d. h. ein Wort, das im Satze eine bestimmte syntaktische Beziehung zu anderen Wörtern des Satzes haben konnte”. [BRUGMANN, Gr. II. 2². 118].”

Ez a megállapítás tökéletesen illik a fgr. nyelvekre is, de jelentős a mi egész problémánk szempontjából — bár szintén indoeurópai viszonyokra vonatkozik — az indoeurópai nyelvtudománynak két másik megállapítása is. „Häufiger als sonst — írja BRUGMANN (Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1904. 410) — erscheinen bei den Personalia Formen ohne Kasusendungen in bestimmter Kasusbedeutung und erscheint dieselbe Form als Ausdruck für mehrere Kasusbeziehungen zugleich. Dies sind offenbar sehr altertümliche Verhältnisse.” Ugyanezt mondhatjuk a finnugor személyes névmások adverbialis szerepére vonatkozólag is; erre már fent utaltunk és alább bővebben fejtjük ki. És tanulságos BRUGMANN-nak egy másik nyilatkozata is, amely indoeurópai mutatónévmásokra vonatkozik. Eszerint a *so mutató névmástó „und wohl auch andre Demonstrativa wurden seit uridg. Zeit auch adverbial gebraucht” (i. m. 400).

Vegyük mármost figyelembe, hogy pl. a permi nyelvekben egy csomó i-végű adverbium van (komi *ili* 'messze, messzire', komi és udm. *vili*, illetőleg *vili* 'magasan'; komi *uli* 'alacsonyan, lent'), amelynek végződése azonos a komi *ili* 'távoli', *vili-* (*vili-in* 'magasan, fönt', *vili-is* 'von oben' l. W.-Uot. 340) melléknevekével (l. Uot.: i. h. és 500), és hogy — miként fent láttuk és pl. UOTILA is kifejti („in den perm. [wie auch in anderen finnugr.] Sprachen werden ja einige Grundformen [Nominative] in einigen alten Ausdrücken auch jetzt als Adverbien gebraucht” Vir. 1945, 500) — még ma is gyakoriak a ragtalan határozók finnugor nyelvekben (és nem ritkák a szamojédban sem). Így — úgy látszik — ezen a téren hasonló viszonyokkal kell számolnunk, mint amilyenekre az indoeurópai nyelvekre vonatkozó fent idézett megállapítások utalnak.

Megismételhetem, amit a FUF. XXX. kötetében (217—8) a ragtalan határozók kérdéséről mondhattam: „Mind világosabban látjuk, hogy — ámbár a ragok használata és egyezése az uráli nyelvrokonság biztos pilléreinek egyike — egy eredetibb nyelvállapot maradványaképpen határozók ragtalanul is jelentkezhetnek, amikor is határozói funkciójukat csupán szintaktikai helyzetük határozza meg.”

Fejtegetéseink első eredménye tehát az, hogy a fgr. nyelveknek ma sem ritka ragtalan határozóiban valóban egy régi, sőt ősi nyelvállapot tükröződik.

V.

• (B. A domináló képzet kérdése.)

9. Egy fontos képzet nyelvi jelének a mondatból való kiemelése, hangsúlyosabb helyre való előbbrevitele úgy, hogy ez a képzet a figyelem középpontjába kerül (WUNDT szavaival: „im Blickpunkt der Aufmerksamkeit steht” Die Sprache II, 262), a legkülönbözőbb nyelvekben elterjedt jelenség. (L. pl. PAUL, Prinzipien³ 284—5; BROCKELMANN, Grundr. II, 103, 222, 439 stb.; l. még FOKOS: Nyr. LXIII, 72; HORVÁTH JÁNOS: NyK. XXXIX, 139 kk.). Ilyen uralkodó, domináló képzet van pl. a következő mondatokban: *d e b r e c e n i k e r e k e r d ő, lakik abban szarvas kettő; m a d a r a t n e m e g y e t, százat is meglőnek; v a d a t é s h a l a t, azt látok én; német: u n d d i e T r e u e, sie ist doch kein leerer Wahn* (Schiller).¹¹

A domináló képzetnek ez a kiemelése a fgr. nyelvekben is kedvelt ki-fejezőmód.¹²

Lássunk néhány példát:

a) manysi: É. *pāsməṅ sun pāsmān*
v ā p s ə n - p o r, taw tāltawə (VNGy. III, 419)

’a faros szánnak farához
 v ő c s k é m e t, őt teszik föl (passz.).’

KL. *tōr punəm soāu ā ṇ k*
tīrūṇəṅ ūnləs tan ūnlēt (uo. III, 483)

’a kendőjüket föltett sok a s s z o n y k a —
 nehéz üléssel ülnek ők’.

É. *m ā i’ t ā r m i’ tēn pēntəmlei’, tēn sāṇkəmlei’* (uo. I, 101)
 ’a föld és ég — ők megalakulnak, ők megteremtődnek’.

p ē r n ā - k e jāməs pērnū
tī pinnuwāmēn (uo. IV, 65)

’[ami] keresztvetést [illet], jó keresztet
 vetnének mi’.

¹¹ A kiemelés még ezen a mondat élére helyezésén is túlmehet. A hatást azzal is fokozhatja, hogy a kiemelkedő domináló képzetet kifejező mondatrész különálló mondatban kerül a mondat szerkezet élére. Pl. ném. *du bist es, der mich gerettet hat* (vö. PAUL, i. m.³ 285). Ez az egyenesen gallicizmusnak elkönyvelt szerkezet különösen a franciában gyakori; pl. *l’État, c’est moi; cette maison, je l’ai toujours regardée comme la mienne*, és mellettük *c’est à vous, que je parle* ’Önhöz szólok’; *c’est moi qui l’ai fait* ’én tettem ezt’; *ce sont eux qui le veulent* ’ők akarják azt’; *c’est lui qui m’a raconté tout cela* ’ő mondotta el nekem mindezt’ (l. pl. SACHS—VILLATTE szótárát; Francia leíró nyelvtan 229; ZAUNER, Romanische Sprachwissenschaft II, 138, 142—3 stb.). — Az angolban is: *it is not you I call for* (PAUL, i. m. 126).

¹² Érdekes, amit ezzel kapcsolatban MUNKÁCSI a kondai *v o g u l* használatról ír: „Különös használatát tapasztaljuk a 3. személyű névmásnak az ilyféle szólásban: *tətə āš, t ā u k un jāl-kwāli?* ’mikor végződik ez a dolog (когда кончится это дело)?’ Épp így halljuk a vulgáris németben: *diese Sache, wann wird sie ein Ende nehmen?* vagy a franciában: *cette chose quand sera-t-elle finie?*” (VogNyelvj. 196.). — Vö. É. *tump ta nāṇki* (VogNGy. II, 291) ’íme egy sziget látszik’ (tkp. ’egy sziget, az látszik’) (l. uo. 535). L. még alább.

a m — lāwi — simtal-majttal jārēn pāχātur, χumim ta (uo. IV, 171) 'nékem — mondja — a szívtelen-májtalan hős, az a férjem' (tkp. 'én — ami engem illet — a szívtelen-májtalan hős, az a férjem'; a mondatban tehát tkp. két domináló képzet van). *K'āis vuj ālnā tērmāt šok ōli* (uo. III, 523) 'Khaisnak állatölő fegyvere sok van'. *a m ki Api-āyi jāmās nēm āli* (uo. IV, 62) 'van magamnak is szép feleségem, az Api-leány' (tkp. 'én magam, ami engem illet, Api-lány szép feleségem van').¹³

L. még pl. NyK. L, 93.

b) chanti:

t a m ī m a t u χundōt ei-tu-ba (PATK. II, 128) 'diese Alte, (sie) ist mir wahrlich entflohen'.

jēlla-man'ji kaltmēm pā

lu ant nila,

joχli-man'ji p a n t e m pā

lu ant nila (PÁPAY, ONGY. 82)

'tovább menő ösvényem

az nem látszik,

visszafelé menő utam

az nem látszik'.

N ū m - i g a , P ē t p o u - i g a t i n j u g u t e n e n K o n - ā v ē t p ō g o r a (PATK. II, 78) 'N ū m - i g a P ē t p o u - i g a kamen zu der Kon-āvēt Insel' (tkp. 'N.-i és P.-i, űk ketten... jutottak').

m ā - p ā m ā j i n k a n χ ū , m ā - p ā m ā m i y e n χ ū (STEIN.: OVD. II, 49) *i c h —* ich bin auch ein Mann mit einem Wasser, *i c h —* ich bin auch ein Mann mit einem Land'.

n a n p ā n a n ū l a , m ā p ā m ā ū l l a m (uo. I, 75) 'd u — leb du nur, *i c h —* ich lebe auch'.

n u n - b a ā d ē n j i χ p o χ t a n n a v ē r e n t o χ e s t e d ā i (PATK. II, 4) 'auch dein Blut werden die Brüder morgen vergiessen' (tkp. 't e i s — a véred... kiontatik').

s ē m e t i g a n o χ t o g a t ā i , . . . ī m a t u - k e m n a s ē m e t n o χ t o g a t ā i (uo. II, 130) 'die Augen des Alten wurden gewaschen, ... jetzt wurden die Augen der Alten ausgewaschen' (tkp. 'a s z e m e , ami a szemét illeti, — az öreg megmosatott.... az asszony azután — a szeme megmosatott').

¹³ Ezekben a kifejezésekben KERTÉSZ (NyK. XLIII, 408) megszakított birtokos szerkezetet látott, amelyben a birtokost jelölő szó és a birtokszó közé más mondatrész ékelődött volna; az ő értelmezése szerint tehát itt tkp. birtokos szerkezettel van dolgunk: *am χumim* 'az én férjem', *K'āis tērmāt* 'Kh. fegyvere', *am ki nēm* 'az én feleségem'. Hogy ez a felfogás nem helyes, azt az alább idézendő chanti példák is igazolják. — Érdekes, hogy hasonló szerkezeteket találunk a héberben, ahol a mondat élére került névmás már csak azért sem lehet birtokos névmás, minthogy a héber nyelv nem is ismeri a birtokos névmást. Pl. Ézsaiás 45, 12: 'én, az én kezem terjesztette ki az eget'; Gen. 24, 27: 'én, az Úr vezetett engem az úton'; Zsolt. 69, 14: 'én pedig — könyörgésem hozzád [száll], Uram'. Vö. még FÉNYES: Nyr. LXXII, 128. — Vö. még alább az értelmező jelzővel kapcsolatban idézett példákat is. Tanulságos például a következő komi mondat: *sija kok-pelse hin kerpite tsibeis* (VdKomi 17) 'das Füllen hält nun auch einen Fuss von ihm aus'. A *sija* csak nominativus lehet; a mondat jelentése tehát: 'ő, a csikó elbírja gazdája fél lábát', vagy 'az a csikó...', de semmi esetre sem az, hogy 'az ő fél lábát már elbírja a cs.' (**siliš kok-pelse...*), vagy 'az ő csikója már elbírja...' (**silen tsibeis...*).

uātli-igi lou seṇ oḡ-taṭtal uīlu-sà (PÁPAY, Nytan. 134) 'Vatli öregnek az ő hajfonatos feje darabját vegyük csak!' (tkp. 'V. - öreg, — az ő h. feje darabját . . .').

oḡsātpi-tībarlos lou māšal, lou āral ḡina ḡol tūla? (uo. 72) 'a rézhüvelyes Tyiberlosz regéjét, énekét kicsoda viszi [és] hová?' (tkp. 'a r. Ty. — az ő regéje, éneke kitől hová vitetik?').

L. még pl. PATK.—FUCHS 83.

c) Gyakori ez a szerkezet pl. a komiban is: FV. *p o p sija kēmiše* (VdKomi 335) 'der Geistliche, der fleht' ('a pap, az v. ő könyörög'). FV. *k u p e t s - n ī sija vi d z e d e saldat više* (uo. 332) 'a kereskedő leánya, az a katonára néz'.

V. *o š j a s i d naje mudereš* (SZIDOROV, Порядок слов в предложении КОМИ ЯЗЫКА 26) 'медведи они хитры', 'a m e d v é k, azok ravsaszok'.

Pr. *vi ž l a - p i j a n kujimes vajis* (VdKomi 239) 'v i z s l a k ö l y k ö t hármat (= három v.) szült'. *k a b a k i d taja d z i k miān tui šerin* (uo. 250, 251) 'd e i n e S c h e n k e — diese (od. die) steht gerade in der Mitte unseres Weges'. *ješlī z ā k u s k a : s e sije te šojan* (uo. 87) 'wenn du diesen Imbiss (tkp. 'a z é t e l t , — azt') isst'.

Le. *š e k i d b a b a — jona silē koldžis jāi, tšerig . . .* 'a terhes asszony nagyon megkíván húst, halat' (tkp. 'a terhes asszony — neki v. annak nagyon kezdett kelleni hús, hal . . .'). *m e d v o k i d, karad kodi u d z a l i s, silē vit tšelkeveji šetis* (NyK. XLV, 435) 'a másik testvér, aki a városban dolgozott, annak öt rubelt adott'. *l o l j a v a s e sije te sešša guān* (VdKomi 20) 'd a s L e b e n s w a s s e r — das wirst du dann stehlen'.

Vm. *t i t t s a n e - k o d i s kuttši vērnī* (VdKomi 379) 'kein Vogel (tkp. 'm a d á r — egy se') begann sich zu bewegen'. *n ī, sia kuttšis rumka šetō nī* (uo. 356) 'd a s M ä d c h e n , das begann Gläschen zu reichen'.

Ilyen szerkezettel van dolgunk a következőkben is: Pr. *j o s - b e ž e s kujimes vijan* (uo. 246) 'man tötet drei Eidechsen' ('g y í k o t — hármat megölsz'). *g e l m o r t k i r p i tšes tšegas elikes* (uo. 159) 'der arme Mann zerbricht einen Ziegel' ('t é g l á t — egyet tör el'). Vm. *n ā n e t š a šetēnī i š i d e t š a šetēnī* (uo. 354) 'B r o t gibt man [ihm] wenig und S u p p e gibt man [ihm] wenig'.¹⁴

d) Idézhetünk szamojéd példákat is:

O. *jirī ḡāni* "ḡājjerād" nēnum" m^šeββaṇ tše ḡāe i β β i ḡāsa β β v jirī ḡaṇ n v tš i t ā d ā d v (LEHT. 9) 'der Mann, welcher ausging, die Töchter von Sonne und Mond zu nehmen, blieb dort festhaften' (tkp. 'a holdtól és naptól leányt elvenni ment férfi a holdban az ragadt').

Maik. *n ī ē n e j j u t j j e v m i e n n v, n ā p a j j u t j j e v m i e n n v, n ī ē s - s e j j u t j j e v m i e n n v, n i j c k k o j j u t j j e v m i e n n v* (LEHT. 101) 'die Mutter ist vorhanden, das Weib des älteren Bruders ist vorhanden, der Vater ist vorhanden, der ältere Bruder ist vorhanden' (tkp. 'a z a n y a — az . . . stb.).

¹⁴ Vö. csuvas: *j e p a n š ű k k ö r nommaj šat, a b a t nommaj šat* (MÉSZÁROS, CsuVNépkGy. II, 328) 'Iván kenyéret sokat eszik, ételt sokat eszik'.

e) A mongolban általános ez a szerkezet; pl. *šibayun annu nisümüj* (BUDENZ: NyK. XXI, 300) 'a m a d á r, [az] röpül'. L. BUDENZ, i. h.; BÁLINT GÁBOR: NyK. XIII, 213; MUNKÁCSI: KSz. XVIII, 132.

f) Török példákat l. Nyr. LXIII, 72.

Egészen szokatlanak érezzük már az olyan szerkezeteket, amelyekben (a fentebb idézett kifejezésekhez hasonlóan) személyes névmás a domináló képzet, úgy azonban, hogy — bár a mondatban ragos alakul kellene szerepelnie — a mondat élére alapalakban (nominativusban) került. Pl.

udm.: *ti ešjosem no üj-kä addže* (MUNKÁCSI, VotjNépk. 297) 'ha beneteket, társaim, nem látlak' (tkp. 't i, társaimat ...'). A magyar fordításban értelmezői szerkezet is szerepelhet: *ti tuganänim todäm-berä . . . kimä šotsal* (uo. 296) 'miután veletek, atyámfiai, megismerkedtem, . . . kezemet adnám' (tkp. 't i, atyámfiaival'); *ton anakajliš tüşjostä kayaz-veljosä üšetęsal* (uo. 289) 'neked anyuskának vonásaid papírra vetetném' (tkp. 't e anyámnak vonásaidat').

Vö. komi: *V te periš vedma vęsna muňdįres košali* (VdKomi 415) 'deinetwegen, du alte Hexe, habe ich meine Uniform zerrissen' (tkp. 't e vén boszorkány miatt').

Hasonlóan a törökségben is:

miser: *beznęn kuldįn kiler mikän*

s ə s duslarya jararya? (PAAS.: JSFOu. XIX/2, 42)

'werden wir wohl euch zu Gefallen sein können, o Freunde?'

min jęrlimän s ə s duslarni sayňnyanya (uo. 44)

'ich singe, weil ich mich nach euch sehne, o Freunde' (tkp. 't i, barátaimat').

s i n duskajšmnšę jęzëndä (uo. 19)

'auf deinem Antlitz, mein Freundchen'.

s i n abzšakajš min őšatam . . . (uo. 60)

'dich, du mein Bruder, vergleiche ich . . .'

kaz.: *min dusįnni isenä al!* (BÁLINT, Nyt. 99) 'rólam, barátodról emlékezzél meg!' (tkp. 'é n — barátodat fogadd emlékezetedbe').

s e z tilelärne kem jalla? (uo. 100) 'titeket [tkp. t i] bolondokat ki fogad meg?'

(BÁLINT GÁBOR i. h. értelmezőt lát ezekben a szerkezetekben és így fogalmazza meg a szabályt: „Az értelmezvény rendesen az értelmezettnek utána tétetik és ez t. i. az értelmezvény ragoztatik”).

kumük: *b i z bažilerin jüregibiz jana* (NÉMETH: KSz. XIII, 146) 'uns, deinen älteren Brüdern brennt das Herz' (tkp. 'm i — bátyáidnak . . .'). (L. még Nyr. LXIII, 73.)

10. Jellemző és minden bizonnyal helyes RAVILÁNAK a következő fel fogása, amelyet úgy tekinthetünk, hogy ez végső elemzésben tkp. minden mondat alanyában kiemelt mondatrészt lát — és ezzel a rectum—regens szórendi törvényt is új oldalról világítja meg. RAVILA abból indul ki (FUF. XXVII, 135), hogy tkp. az igei személyrag már maga tartalmazza az alanyt

(vagy legalább a személy megjelölését); minthogy így pl. a finn *tulee* a. m. 'ő jön', *tulen 'én jövök'*, az olyan mondatokat, mint *poika tulee, minä tulen* úgy kell értelmeznünk, hogy 'a fiú — ő jön', 'én — én jövök'. RAVILA még megjegyzi, hogy SOMMERFELT (Mélanges v. Ginneken 184) ugyanígy magyarázza az indoeurópai szerkezetet: *vir currit* tkp. nem a. m. 'l'homme court', hanem 'l'homme, il court'.

RAVILA magyarázatára alább még visszatérünk.

II. De vajon nem ugyanilyen domináló képzetrel van-e dolgunk a következő szerkezetekben? Vajon az alábbi szerkezetek miben különböznek a fent idézett példánktól: *debreceni kerek erdő, lakik abban szarvas kettő*?

Nézzük most ezeket a rendkívül jellemző szerkezeteket!

a) manysi: FL. *kwol-lāxāt, tot ālā!* (VNGy. II, 397) 'háza zugában, ott legyen!' Ez a mondat REGULY feljegyzése szerint így hangzik: *kwāll l q g g t q a t g a l e* (uo. 396), és MUNKÁCSI ehhez a következőt jegyzi meg: „Az értelem *lqga* (= *lāxā*) szót locat. -t raggal kívánja (*kwoll lāxāt tot ālā* 'a ház zugában ott legyen!'), mely nyilván csak azért maradt el, mivel a következő szó kezdő *t*-jével egybehangzott” (uo. 615). Az alábbi példák tanúsága szerint egyáltalán nem bizonyos, hogy REGULY följegyzése helyesbítésre szorul.

b) chanti:

ma palem saj-ñ ò r t ī paiṭi,
ma palem xaś-ñ ò r t ī paiṭi

(PÁPAY, ONGy. 165, 166)

'a fülem mögös porcogójához hajítsd ide,
a fülem szétágazó porcogójához hajítsd ide'

(tkp. '.... p o r c o g ó j a — o d a hajítsd').

ñiṭl čorps xoipi xōlom v ā š t ī mullmeu,
ñiṭl čorps xoipi xōlom v ā š
t ī āmṣmeu.

lom-juṣṣṇ, anṣi-juṣṣṇ xōlom p a n

[t ī] mullmeu,

anṣi-juṣṣṇ, lom-juṣṣṇ xōlom k o r t

[t ī] mullmeu (ONGy. 150)

'nyolcezer férfias három v á r o s [ba] ígéztettünk mi i d e,

nyolcezer férfias három v á r o s [ban]

i t t lakozunk mi.

Zelnicefás, csipkerózsa-bokros három főveny p a r t [ra]

[i d e] ígéztettünk,

csipkerózsa-bokros, zelnicefás három f a l u [ba]

ígéztettünk mi [i d e]'.
(REGULYNál a szögletes zárójelbe tett [t ī] határozószó nincs meg.)

..... ā r uòr't āmṣti

uèf' xātpi xāḍṇ k ò r' t s i tò Æ i m,

xō Æ m' xātpi xāḍṇ k ò r' t s i tò Æ i m

(PÁPAY: EOM. 89)

'..... sok fejedelemhős lakta (tkp. ülő)

öt házú házas falujába visznek engem,

három házú házas falujába visznek engem'.

(tkp. 'f a l u — o d a vitetem').

si-ŋiži grdān n̄ i kēla ɲrmān ābāt ʃārā
ɲgəm kēla tīnān ɲ o a t̄i ɲ ʃāāā
soɲnəm kēla tīnān ɲ o a t̄i soɲāptāāā
 (PÁPAY, ÉOM. 100)

'erre azután az egy kötélre kötött hét rénbikájukat
 oldott kötél drága helyén (tkp. 'hely — oda') eloldozták,
 szabadon maradt (?) kötél drága helyén nekem adják'.

unt-vōje ʃōren rīt tut ōmēst (PATK. II, 90) 'ein Rentier liegt im
 gedeckten Boote' (tkp. 'a csónak — ott').

sōrom-pūm kuʃen tāt tette pōndt (uo. 82) 'er legte trockenes
 Heu in den wurmstichigen Mittelraum (des Bootes)' (tkp. 'a ladikköz
 — itt').

muŋ aŋeu puŋēda jem-vāx āna totta ōmēstet (uo. 124) 'bei unserer
 Mutter in einer silbernen Schüssel liegen sie da'.
 Ehhez PATKANOV megjegyzi: „st[att] ānena”.

jūmut ēdem jūmēn ur tēgde ʃōxtet (uo. 196) '[zu dem] Trauben-
 kirschen erzeugenden Traubenkirschenhain dahin liefern sie'.

jemēn tōr tox ludajēt (uo. 26) '[in den] heiligen Tör fielen sie'
 (pontosabban a Szójegyzék 68. lapján: 'in den heiligen Tör, dahin
 fiel er ein').

PATKANOV meg is jegyzi (II, 82), hogy „in der ostjakischen Poesie er-
 setzt oft der Wortstamm die casus obliqui; besonders oft kommt dieser Fall
 vor den Adverbien des Ortes vor.” L. még PATK.—FUCHS 53: „Ebenso wird
 manchmal die Kasusendung vor einigen Adverbien (besonders vor den Ad-
 verbien des Ortes: *togot* 'dahin', *tēgēt* 'hierher', *totta* 'dort' usw.) weggelassen;
 z. B. *muŋ aŋeu puŋēda jem-vāx-āna totta ōmēstet* 'bei unserer Mutter in einer
 silbernen Schüssel liegen sie da' II, 124. (Hier steht *āna totta* statt *ānena*;
totta hat hier sozusagen die Funktion einer Postposition.)”

Ide kívánczik még a következő, névmással kapcsolatos kifejezés:
Nūm-igena ʃōxtāi, tagidem sōx-ʃēreten ādimī, vegden ʃōtem ʃuʃenēn
tīneden tagamī (PATK. II, 78—80) 'Nūm iga lief herbei, ergriff den Leder-
 sack, den sie (sich gegenseitig) zuwarfen, und schleuderte ihn den beiden
 Männern hin, als ihnen die Kraft ausging' (*tīneden* dativus; „*ʃuʃenēn*
tīneden steht für *ʃuʃenēna tīneden* 'den Männern, ihnen' oder nur
ʃuʃenēna”). (L. PATK.—FUCHS 78.)

Ez a szerkezet, amely véleményünk szerint az előbbi fejezetben tárgyalt
 ragtalan határozókkal összehasonlítva a névragozás szempontjából a fejlő-
 désnek egy újabb fázisát jelenti és a mi problémánk tisztázásában igen fon-
 tos szerepet játszik, nemcsak a fgr. (és a török) nyelvekben ismeretes; ki-
 mutatható — úgy látszik — a szamojédból is: erdei Maik. *tājn n v*
kā”rī βīt ɲi r pa”kkarjet (LEHT. 141) 'dort tauchte [der Vogel] *kā”rī* unter
 das Wasser' (tkp. ott — víz-al').

És mennyire jellemző és az idézett szerkezeteinkre emlékeztető az a
 mondat, amelyet egy uigur feliratban olvasunk: *ärtiš ū[güzüg] arqar*
bašī tošī an da ar qamiš altin [ja]nda sa[llap] kädīm (RAMSTEDT:
 Zwei uigurische Runeninschriften, JSFOu. XXX/3, 25) 'den Irtisch-Fluss,
 dort wo der Arqarbaš, unterhalb des Er-Kamysch setzte ich auf

Flössen über'. Ehhez RAMSTEDT (uo. 56) a következő megjegyzést fűzi: „*Arqar-baši-toši* 'die Quelle und der Wassertümpel (?) des Arqar' Zur Verwendung des Ausdruckes *baši toši anda* 'dort, wo *baš toš* = in der Nähe von *baš-toš* vgl. mo. (kh.) *mōrni tena* 'dort, wo das Pferd steht', *manvā ena* 'hier bei uns'.

12. Ezekben a szerkezetekben tehát azzal a kifejezésmóddal van dolgunk, hogy a határozóragot nem a főnév, azaz nem a tulajdonképpeni határozó veszi fel, hanem csak az ezt követő névmás vagy határozószó, vagyis tkp. ez fejezi ki a viszonyítást. A főnév és az ezt követő névmás vagy határozószó szinte összetélt alkot, amelynek csak második tagja veszi fel — mint általában az összetételekben — a viszonyító ragot, úgyhogy szinte névutószerű szerkezetnek látszhatnak. De hogy mégsem foghatók fel összetételeknek vagy névutós szerkezetnek, azt mutatja a szólamtagolás is, amit különösen világosan a verses forma érzékeltet; pl.

nūil čorvś xoi pi xōlom v ā š
t ī āmvsmēu

(ONGy. 150; l. fenti példáink közt).

A tulajdonképpeni határozó tehát a mondat élére. (vagy néha csak különálló szólamba) tett kiemelt mondatrészé, domináló képzetté lett: „a fülem porcogója — oda hajítsd”, „a szent tó — oda torkollott”, „a fedett ladi — ott ül (v. fekszik)” stb. A határozói viszonyítást a domináló képzet-hez (külön szólamban) csatlakozó névmás, ill. határozószó jelölte; a főnév maga, a domináló képzet, továbbra is ragtalan maradt.

VI.

(C. Az értelmező jelző.)

13. Amit az imént — előbbi fejezetünk végén — megállapítottunk, hogy ti. a határozói viszonyítás jelölőjévé a főnévhez csatlakozó külön mondatrész, nevezetesen egy, a főnevet tkp. egy általánosító (tér-, idő- vagy módjelölő) fogalommal ismétlő vagy kiegészítő, arra visszamutató (ragos) mondatrész lett, az értelmező jelzőre emlékeztet bennünket. És talán a domináló képzet szórendjére vezethető vissza az értelmező jelzőnek a szórendje is.

Az értelmező tudvalevőleg olyan jelző, amely értelmezett, jelzett szavát követi és egyeztetve van vele. Pl. *hoztam neked almát, p i r o s a t. Isten adjon tanácsadót, j o b b a t, mint én voltam. Mátyásról, a z i g á z s á g o s k i r á l y r ó l, sok monda él.* (Vö. pl. SIMONYI: A jelzők mondattana 113 kk.; KLEMM: MTM. 336 kk., FOKOS: Nyr. LXIII, 38 kk. stb.)

Mármost a fent tárgyalt (domináló képzzel kapcsolatos) szerkezetektől tkp. csak az különbözteti meg az értelmezőt, hogy az utóbbi mindig egyeztetve van a főnévvel. Fent idézett példáink közül egyeseket, olyanokat ti., amelyekben egyeztetés is van (mint pl. *vadat és halat, a z t látok én*), valóban értelmezőnek magyaráztak. KLEMM is pl. az értelmezők között tárgyalja az olyan mondatot, mint *lovat t i z e t vettem, juh o t s z á z a t* (i. m. 338).

Mi itt inkább kiemelt mondatrészt látunk: „lovat —, ami azt illeti, hogy lovat vettem —, hát tizet vettem”.¹⁵

Az értelmező tehát gyakori mondatrész; a fent idézett irodalom bőséges adattárral szolgál. Idézzünk néhány példát a rokon nyelvekből (l. még Nyr. LXIII, 38—9):

- a) manysi: *É. ti jā'i-pīyən, man-matārən kür-pāxən ti lūli-pəl; an mēt-nē, kuñər, taw la'ilān ta'imats* (VNGy. IV, 327—8)
'ez az atyádfia, vagy micsodád, ím itt áll a kemence oldalánál; ama béresnő, a szegény, megakadt az ő lábában'.

*Tat-tit pauliη āṇkəkəm-pālt,
ti Tārəχ-nē āñšəm āyi-pālt
tan ta xajtəslānte'it* (uo. 30)
'„Tat-torkolat”-falusi leányzócskámhoz,
ezen Persina-falusi nő szülte leányhoz,
futosnak most ím ők'.

- b) chanti: *xolda xutsiməm toya èyalt törəm manəm naurəm pərdəs, xu i-
n a urəm* (PÁPAY, Nytan. 7) 'immár halni készültem,
mikor az isten nekem gyermeket adott, fiúgyermeket'.

*voč āreju āret nēη,
a n a x a s o t ā r e t n ē η, ā r e t n ē η n a
ār ūbetu ēdesem xulen ηgem
jinke-čigēp tatxēη kēt totte tođāi*
(PATK. II, 202)

'die zahlreichen Frauen der Stadt,
hunderte von bejahrten Weibern
standen (vor) meinem gescheitelten, viele Haare erzeugenden Kopfe,
mit Händen,¹⁶ die nass (?) waren, wie bei den Scheuermägden'.

lou, si xu i i-mosaṇa tuma uērəs (PÁPAY, Nytan. 31)
'ő, ez az ember, egyszer elhatározta'.

lou sitəlna èyi iyo-omanəs (uo.) 'ő aztán, a lány,
erre visszament'.¹⁷

- c) komi:

V. *giriš niyjas, ma i b i r j a s,
vottšini munini* (WICHM., SVd. 215)
'die grossen Mädchen, die glücklichen,
gingen aus, um Beeren zu pflücken'.

¹⁵ Ha a ragos névmást megelőző ragtalan főnévben még az eredetibb ragtalan határozót látjuk, akkor valóban értelmezői szerkezetről (és nem domináló képzetéről) beszélhetünk.

¹⁶ Ragtalan határozóval: 'kéz'.

¹⁷ Ugyanolyan szerkezet ez, mint pl. a németben: *wenn sie verstrichen, die Frist* (Schiller: Die Bürgschaft).

keiniļi tšektisni vešni jaššik — ambar ižtemes (uo. 65) 'sie lassen den Wolf eine Kiste — von der Grösse eines Speichers — machen' (tkp. 'egy ládát, egy hambar-nagyságút'). *sije kitis-ke karlanis'ó* valahonnan a város környékéről való'. *tšuzemas puktasni mazka zev mistemes, džik-tšert-kodeš* (VdKomi 450) auf das Gesicht legen sie sich eine sehr hässliche, ganz teufelähnliche Maske'.

Pr. *mene grešnikes bošt!* (VdKomi 228) 'nimm mich Sünderin auf!' *kodi keldu-mnik veli, med i džid vokis, sija kuile* (uo. 292) 'der ein Zauberer war, der älteste Bruder, der liegt dort'.

Le. *popid veljas nebis, edjen burjases* (uo. 60) 'der Geistliche kaufte Pferde, sehr gute'.

Vm. *lokis, okmis-jura gundir, ekamenitis* (uo. 371) 'der Teufel, der neunköpfige gundir, wurde zu Stein'. *tšer kesle, pud ki-ka kodđemes* (uo. 372, 383) 'er schärft eine Axt, eine etwa zwei Pud schwere'.

Az értelmző néha nem követi közvetlenül a maga jelzett főnevét. Különösen gyakori ez a permi nyelvekben a mutató vagy személyes névmáshoz csatlakozó értelmző esetében (ez a névmás gyakran már igazi határozott névelő értelmű).¹⁸ Pl.

komi (l. még a 16. pontot):

Ud. *sija ne-kudž oz vermj velis lokni* (ZürjSzöv. 201) 'az a ló semmi-képpen nem bír jönni' (tkp. 'az — a ló'). *kittse taja miĵan loji špitška?* (uo. 176) 'hová lett ez a mi gyűjtőnk?'

Le. *sija vodis užni piid* (VdKomi 14, 33) 'er legte sich schlafen, d'er K n a b e'. (Ehhez a mondathoz meg is jegyzem, i. h. 33: „diese appositionelle Wortfolge ist in unserem Text sehr häufig”. (Vö. *nida kik vokid munasni vidž-vile iškini* (NyK. XLV, 407) 'az a két fiútestvér elmegy a rétre kaszálni'. *sije korisni vášile:ite* (VdKomi 28) 'man rief ihn, den Wasilij' (vagy: 'az t a V.-t'). *sije kutas ručsid kešte* (uo. 46) 'der Fuchs fängt diesen Hasen ('azt megfogja a róka — a nyulat').

Pr. *sija kutis verin vette-dlini oš* (uo. 241) 'dieser Bär ('az — a medve') begann nun im Walde umherzugehen'. *sija kutas gudekišni jēn* (uo. 212) 'jen beginnt auf der Geige zu spielen' ('ő — jēn'). *sija vidžni kutis kaga pon* (uo. 210) 'dieser Hund ('az — a kutya') begann das Kind zu hüten'. *i nā juksisni piĵan* (uo. 285) 'és ők, a fiúk, osztozkodtak'. *sije kutisni kei-dises saditni* (uo. 240) 'diesen Samen (azt — a magot) pflanzten sie'. *sije-ke sar sajad munem berin šetan menim pite* (uo. 78) 'wenn du diesen deinen Sohn, nachdem du den Zar heiratest, mir gibst'. *taje kujimnan saraišis veš zelta i džas s e!* (uo. 77) 'a u s diesem Stro h von allen drei Scheunen mach Gold!'^{18a}

¹⁸ Csak persze sokszor az egyéb mondatrészek egész sora választhatja el főnevétől. A szerkesztési érzéknek, erős koncentráló készségnek igen érdekes megnyilvánulása ez.

^{18a} Az idézett helyen szereplő fordítás nem pontos.

Vm. *sije kuttšisni vętedni, i v a n ę s* (uo. 380) 'őt, I v á n t, üldözni kezdték'. *taje pa tšę pi s ę lontini kole* (uo. 372) 'den Ofen muss man mit diesem Knaben heizen (d. h. man muss den Leichnam verbrennen)' (tkp. 'ezt a fiút a kemencébe kell égetni, „befűteni“'). *silęn vęlįs kurttšę i tšųžę i v a n l ę n* (uo. 366) 'Iwans Pferd beisst und schlägt aus' ('neki, Ivánnak a jóva harap és rúg', tkp. 'az ő lova harap és rúg, a z I v á n é').

FV: *sije suįitasni m o r t ę s* (uo. 348) 'diesen Mann verurteilt man' ('azt — a z e m b e r t'). *sije viįasni m o r t t s ę* (uo. 342) 'diesen M a n n töten sie'.

d) szamojéd: *nįātom pumnāh*
āni jādna jādā,
ututsito wādarna:
s i u s i o s i d a e j (CASTRÉN—LEHTISALO 62)

'hinter ihren Kameraden
 gehen die anderen Fussgänger,
 die ihren Zeltstangenschlitten Ziehenden:
 sieben Siosidaej's'.

įñ xōdę
į ñ d v p ā i s ę β ā ę i (LEHT. 246)
 '[sie] fand den Bogen,
 den Bogen mit Pfeilen'.

14. De ide kell sorolnunk mint igazi értelmzőt a személyragokat is: az igeragozásban és a birtokos személyragozásban jelentkező személyragokat egyaránt.

RAVILA — mint láttuk — hangsúlyozza és elméletének egyik pillérévé teszi, hogy a névmások — és megállapítása elsősorban a személyes névmásokra vonatkozik — voltak az egyetlen kategória, amely a vezérszó („mot principal”) után, tehát rectum létére a regens után állhatott.

„Vain pronominit ovat uralilaisissa kielissä voineet esiintyä pääsanansa jäljessä, esim. *laula-n, laula-t*. Näissä persoonapäätapaüksissa on kiistattomia esimerkkejä sitä, että pronominit ovat todellakin fleksion syntymäaikoina voineet liittyä pääsanansa jälkeen ja muodostaneet taivutuselementtejä” (i. h. 323).

Ezt a feltűnő jelenséget természetesen már többször szóvá tették. Maga RAVILA is már régebben foglalkozott ezzel a kérdéssel. 1941-ben a FUF. XXVII. kötetében megjelent tanulmányában (Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen; 132—3) ezt írja a személyragokról: „In den uralischen Sprachen sind die Personalendungen ziemlich deutlich aus früheren Personalpronomina entstanden. Bemerkenswert ist nur, dass das Personalpronomen bei seiner Entwicklung zur Personalendung seinem Regens gefolgt ist und dadurch das allgemeine Prinzip der Wortstellung durchbrochen hat. Die uralischen Sprachen kennen, von einigen verhältnismässig jungen Fällen abgesehen, keine Präfixbildung, die Flexions- und Derivationsendungen folgen dem Wortstamm. Wie diese Tatsache damit in Einklang zu bringen ist, dass die Bestimmung seinem Regens ausnahmslos vorausgeht, ist schwer zu sagen.” A jelenséget azzal magyarázza RAVILA, hogy a személynévmasók helyzete regensükkel kapcsolatban minden bizony-

nyal „szabadabb volt, mint a többi névszóé”.¹⁹ Kifejti, hogy a személynévmások, különösen az 1. és 2. személy névmásai teljesen egyértelműek voltak, semmiféle közelebbi meghatározásra nem volt velük kapcsolatban szükség, és így más szavakkal együtt sohasem mint regens, hanem mindig mint meghatározó elem szerepeltek. Így a kifejezés értelme nem változott meg, ha a névmásnak a helye meg is változott. Enklitikus használata a regens után eredményezte a személyragot.

RAVILA fejtegetései sem oszlatnak el bizonyos nehézségeket. Ha ti. a névmás nem volt és nem is lehetett regens, az eleve is akadálya annak, hogy mégis (különösen nyomatéktalan mondatban) a regens helyére, és nem a rectum rendes helyére kerüljön.

Talán kínálkozik más mód a nehézségek áthidalására.

RAVILA is hangsúlyozza, hogy az uráli nyelvek szerkezetének egyik főtörvénye a „rectum a regens előtti szórend” (tehát az alany az állítmány előtt, a jelző a jelzett szó előtt áll). Még ott is — nevezetesen a hátravetett jelző esetében —, ahol azzal a lehetőséggel számoltak, hogy ott egy igen ősi, talán a legősibb „szabad szórenddel”, ill. ennek maradványával van dolgunk, ott is nyomós érveket lehetett ez ellen az említett főtörvénnyel ellenkező fel fogás ellen felhozni (l. Nyr. LXIII, 35 kk., 71 kk.). Csak az értelmező az, amely külön szólamként, külön hangsúllyal követi jelzett szavát. De ez sem kivétel a szórendnek említett főszabálya alól, mert az értelmező helyét a domináló képzetnek a helye határozza meg, amelyet az értelmező csak követhet, de nem előzhet meg. Az uráli (vagy akár az urál-altaji) nyelvekben már az ősi korban kialakult a „rectum a regens előtt szórend” mellett, mint e nyelveknek egyik legősibb és általános sajátossága mellett, egy másik, szintén álta-

¹⁹ Hasonlóan vélekedik SZINNYEI. „Aus einigen Erscheinungen — írja a Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft 115. lapján — lässt sich aber der Schluss ziehen, dass sich die Personalsuffixe anfangs nicht so fest an das Wort geschmiegt hatten, wie andere, nicht aus selbständigen Wörtern entstandene Suffixe. Sie scheinen geraume Zeit hindurch ziemlich bewegliche Elemente gewesen zu sein, die bald als Suffixe an das Wort angefügt, bald aber noch als selbständige Pronomina ihm vor- oder nachgesetzt wurden. In dieser zum Teil bewahrten Selbständigkeit liegt die Erklärung dessen, dass die Lautvertretung in den Personalsuffixen in manchen Fällen von der regelmässigen abweichend ist.”

Még bővebben fejti ki ezt a nézetet BÁRCZI (Tihanyi Alapítólevél 188): „E névmás [ti. a 3. személyű személyes névmás] sokáig nem tapadt szorosan hozzá a birtokszóhoz, hanem csak lazán kapcsolódott, eredetileg, míg hangsúlyát jobban megőrizte, valószínűleg gyakrabban volt előtte, mint mögötte (SZINNYEI. FgrSprw.² 98), megfelelően a finnugor jelöletlen birtokviszony-szerkesztés szabályainak, s ezért mássalhangzója úgy fejlődött, mint a szókezdő mássalhangzók... A személyes névmás raggá válása természetesen önálló súlyának elvesztésével, intenzitásának csökkenésével járt, s ezért tapadt végül a magyarban is, a többi finnugor nyelvben is a birtokszó után (a finnben még a ragok után is) és nem eléje, ahogyan a finnugor birtokviszonyos szerkezet szokásos szórendje szerint várnók, mert e nyelvekben az első szótag hangsúlyos volt, hangsúlytalan szótaggal nem kezdődhetett a szó.”

RAVILÁhoz hasonlóan hajdani „szabad” szórendre gondol D. V. BUBRICH is „Историческая морфология финского языка” c. — csak halála után, 1955-ben megjelent munkájában (45): „Несомненно, что сложение притяжательных форм восходит к отдаленнейшей эпохе, когда законы порядка слов были иные, чем в позднейшие времена. Еще не было изжито первоначальное сочетание слов: категории определения и определяемого еще не были стойки, порядок следования определения и определяемого был относительно свободный, и слова с потускневшим содержанием легко переносились на последующее место. Поскольку личные местоимения-определения, превращаясь в суффиксы, теряли самостоятельное значение, они, естественно, могли быть представлены.”

lánosnak mondható nyelvi jelenség: az uralkodó képzetnek a kiemelése, előbbrevitele. Az uralkodó képzet a mondat elejére mint a lehangsúlyosabb helyre került, sőt valósággal egészen különálló mondatot képviselhetett. Ezáltal a kiemelt mondatrészhez csatlakozó értelmező jelző az ezt követő helyre került, és ez a szórend azután állandósult.

A főszabály alól persze nem tett kivételt a jelzőnek, és így a birtokos jelzőnek a szórendje sem.

De ha a jelző és így a birtokos jelző is (mint a birtokos összetételek és az ezek közé sorolandó névutós szerkezetek is mutatják) megelőzte, mert meg kellett előznie a maga jelzett szavát, az alany meg az állítmányát, nem tetelezhető fel, hogy a birtokos névmás vagy az alanyi szerepű személyes névmás követte volna a birtokszót, ill. az állítmányt. Ezek sem vonhatták ki magukat az egész nyelvet átható főszabály vagy főszabályok érvényessége alól. Itt is csak az általános szórend érvényesülhetett, ill. ennek kellett érvényesülnie: a személyes névmásnak (akár alanyi, akár pedig birtokos jelzői szerepében) okvetlenül meg kellett előznie az állítmányt, ill. a birtokszót. Ha pedig a személyes névmás mégis követte a maga főszavát, akkor ezt csakis mint értelmező tehetette. Ezt pedig csak úgy tudjuk elképzelni, hogy a személyes névmás eredetileg a vezérszava előtt állt, és egyúttal mint értelmezőt megismételték. Vagyis: „az én házam” alakja eredetileg *én ház volt (ahol a személyes névmás a mai birtokos névmás szerepét töltötte be),²⁰ de ehhez már az ősi korban hozzátették, utána megismételték értelmezői funkcióban ugyanazt a névmást:²¹ *én ház, én olyan értelemben, hogy 'enyém ház, enyém' és ugyanígy *én menő, *te menő szerkezetből fejlődött az *én menő, én, *te menő, te, és csak később maradt el az amúgy is fölöslegessé vált, a szólamot kezdő névmás. (Elképzelhető persze — kevésbé valószínű módon — ez a folyamat úgy is, hogy kezdettől fogva csak az értelmező, azaz a névmás ugyan, de csakis

²⁰ Vö. a magyarban: az én házam, a te házad stb. (KLEMM, MTM. 361 kk.); — chant: l. PATK.—FUCHS 82, STEINITZ, OstjGr. 61; — manysi: *am p̄rīšam* (VNGy. I, 4) 'az én fiacskám'; *lilīkam a m k i k ā t a l a m k i vīlām* (uo. IV, 16) 'drága életecském m a g a m k e z é v e l m a g a m v e s z t e m (veszem) el'; *nū ā m k ō m s ō n, ā m n ū n i n s ō w ē m* (uo. IV, 368) 'légy te a z é n fér j e m, é n a t e n ō d l e s z e k'; (l. még SZILASI: NyK. XXVI, 131); — komi: *me-kīš* (VdKomi 400) 'az én kezemből', *te-kīš* (uo. 402) 'a te kezedből', *me-džugje pukšī!* (KSz. XII, 252) 'in meine Schlinge setze dich!', *menam baba-e gulā-žte te-mužikī-dket* (ZürjSzöv. 171) 'az én feleségem a t e u r a d d a l k ō s z á l', *ubirajītse me šin vo-dzīš!* (VdKomi 432) 'packet euch [geht mir] aus den Augen!', *n a j e - ž e d e r e v n a i n o l e v e l i m e d k r e š t a h i n* (uo. 402) 'in ihm D o r f e l e b t e e i n a n d e r e r B a u e r'; *me-dine* (uo. 273, 325) 'énhozzám', *me-vile* (ZürjSzöv. 5) 'énreám', *mi-dina-nim* 'mellettünk', *te grdad* (WICHM.: FUF. XVI, 149) 'zu dir'; *te is-morteg* (FUF. XVI, 265) 'ohne deinen verfluchten Gestank' (vö. *iva-n-kīš* (VdKomi 125) 'aus Iwans Händen'; l. még LITKIN, Drevnyeperm. 118, FLYOROV 16; — udm.: *mon dorin* 'nálam', *mi doram* 'hozzánk' (WotjChrest.² 147), *ton-vilä* (VNépk. 11, 13) 'tereád', *ton-bordiš* (uo. 17) 'tőled', *ti dorä* (uo. 90) 'tihozzátok' stb.

A birtokos jelző jelöletlen volta persze jól ismert jelenség [l. még pl. komi Pr. *vaħajas-šiktin* (VdKomi 170) 'Jankóék falujában', *vaħajas-deħgan* (uo. 181) 'a Jankók pénzével', Sz. *das-kik jura gundīl-muias vīle* (ZSözv. 149) 'a tizenkétfejű sárkány földjeire', *tom zonjas šīlan-ing* (WICHM., SvD. 221) 'zu den Singplätzen der jungen Burschen' stb. l. pl. SIMONYI, A jelzők 136—7, SZILASI: NyK. XXVI, 129 kk., stb.].

²¹ RAVILA fent (a 10. pontban) említett magyarázatában szintén értelmezői magyarázatra gondol: „a fiú — ő jön”, „én — én jövök”, de azt a megállapítását, hogy a *minä tule-n* szerkezetben „*minä* in einer Art appositionellem Verhältnis zu dem Element *-n* steht” (FUF. XXVII, 135) úgy értjük, hogy az *-n* van ilyen értelmezői viszonyban a *minä*-vel, és nem megfordítva, mert az appositio csak követheti a maga értelmezett szavát.

mint értelmező jelezte a cselekvő személyt, ill. a birtokost, vagyis úgy, hogy **menő*, *én*, **ház*, *enyém* volt a szerkezet alakja.) Hogy az értelmező azután, akár az előbbi, akár az utóbbi módon képzeljük el a szerkezet alakját, elvesztette külön hangsúlyát, külön szólam jellegét és egybeolvadt a vezérszavával, az könnyen érthető folyamat. Az sem szorul magyarázatra, hogy későbben újra kitették a névmást (vagy az esetleg régebbiről megmaradhatott), amikor az alanyt, ill. a birtokosnak a személyét hangsúlyozni kívánták.

De talán csakis az értelmezői szerepből magyarázhatók meg kielégítő módon a *házam*-féle alanyeset mellett a határozóragos személyragos alakok, illetőleg ezekben az alakokban a kétféle ragnak, a határozóragnak és a birtokos személyragnak a sorrendje, amely a finnugor nyelvekben kétféleséget tüntet fel; gondoljunk a magyar *alattam* és *házamon* alakokban mutatkozó kétféle sorrendre. Látunk olyan kiegyenlítődést is, hogy az egyik finnugor nyelvben (így a finnben) a birtokos személyragok mindig követik a határozóragokat, a másokban pedig (így az obi-ugor nyelvekben) a birtokos személyragok mindig megelőzik a határozóragokat. (A törökségben olyan a sorrend, mint az obi-ugor nyelvekben, a szamojédban és a mongolban meg általában ezzel ellentétes sorrend járja.)

A jelenség magyarázatát fenti fejtegetéseink adják meg. A mutató-névmásokról már fent megjegyeztük, hogy ezek a főnévhez járult aktualizáló elemek eredetileg éppolyan indifferensek voltak, azaz éppúgy mindenféle viszonyítást fejezhettek ki, mint maga a ragtalan főnév. Mindkettőnek alkalmi szintaktikai helyzete determinálta mindenkori funkcióját, tehát mindenféle határozói funkcióját is. Ugyanezt kell feltennünk a személyes névmásokról is (l. pl. fent BRUGMANN nyilatkozatát indoeurópai viszonyokra vonatkoztatva). Vagyis a személyragok elődjeiül tekintendő személynévmások, a határozóragok elődjeiül tekintendő mutató névmásokhoz hasonlóan, ugyanolyan és ugyanazt a viszonyt fejezhatték ki, mint a főnév, amelyhez egyaránt csatlakoztak. A kétféle elem sorrendje kétféle lehetett. Egyfelől a már értelmező személynévmással bővült (de ebben az alakjában is mindenféle viszonyítás kifejezésére alkalmas) kapcsolathoz járulhatott a mutató névmás, amelyből azután a határozórag fejlődött: *[*fa* + *én* (= 'enyém')] + *az* = '[*fán* + *enyémen*] + *azon*' = *fámon*. Másfelől azonban a személyes névmás, mint a már aktualizáló elemmel bővült főnévnek, illetőleg szerkezetnek (szintén mindenféle viszony kifejezésére alkalmas) értelmezője, követhette ezt a kapcsolatot: *[*fa* + *az*] + *én* (= 'enyém') = '[*fán* + *azon*] + *enyémen*' = f. *puu-ssa-ni*. Így alakulhatott ki akár más-más területen, akár egymás mellett a magyar *fámon* és a finn *puu-ssa-ni* féle szerkezet. Ez tehát szintén magyarázatunk helyessége mellett szól.

15. Dolgozatom már teljesen készen állott, mikor RAMSTEDTnek egy olyan megállapítására lettem figyelmes, amelyben egészen hasonló felfogás nyilvánul meg a személyes névmásoknak használatával, illetőleg helyével kapcsolatban. „Über die Konjugation des Khalkha-Mongolischen” c. munkájának 65. lapján ezt olvassuk: „Als eine bei dem Prekativ erscheinende syntaktische Eigenheit wurde erwähnt, dass ihm die Personalpronomina *tš'i*, *t'a* gewöhnlich enklitisch angefügt werden... Hier liegen im Khalkhassischen vereinzelt Fälle einer schon uralten und sich immer wieder erneuernden Erscheinung vor. Das Enklitischwerden beruht hier auf korrigierender Hinzufügung erklärender Wörter, wie sie in allen Sprachen vorkommt und auch im Mongolischen besonders das Subjekt nachträglich hervorhebt, z. B. *engəvž*

хѣллаѡ хѡѡ 'so sagte er, der Khan nämlich' = 'so sagte der Khan', *ѡ ѡѡѡѡ ѡѡ* 'ich gehe, ich' = 'ich gehe'. Das Aushauchen des Luftstroms und die damit verbundene tiefe Stimmlage haben in usuell gewordenen Fällen als phonetische Folge Schwächungen und Vokalschwunde hervorgerufen. Diese Erscheinung ist besonders in den burjatischen Dialekten, wo sie oft schon generalisiert ist, leicht zu beobachten, und auf ihr beruht wohl auch die „Personalkonjugation“ vieler anderen Sprachen.”

16. Az értelmzői szerkezetre megy vissza egy másik jelenség is, amelyet sokáig másképpen próbáltak magyarázni, nevezetesen a melléknévi jelzőnek a jelzett főnévvel való egyeztetése, amellyel egyes uráli nyelvekben találkozunk.

Ez az egyeztetés, amelyet a finnben, részben a lappban, a tavgi-szamojédban (nganaszánban) és a jurák-szamojédban (nyenyecben) látunk, és amely a mordvinban is a melléknévi jelzőnek a jelzett szavával való gyakori szám-beli egyezésében is jelentkezik (l. RAVILA: FUF. XXVII, 112; N. SEBESTYÉN IRÉN: NyK. LIII, 37 kk.; ÁTÁNYI ISTVÁN NyK. LI, 338 kk., stb.)²², ugyanúgy ellenkezik az uráli (és altaji) nyelveknek egy általános érvényű szabályával (a melléknévi jelző alakja változatlan marad és megelőzi jelzett szavát), mint ahogyan a személyes vagy birtokos névmás, ill. a belőlük fejlődött személyragok helye tkp. ellenkezik a szórend alapvető szabályával. És ha ez utóbbit a domináló képzet és főleg az értelmző jelző segítségével sikerült megmagyarázni, jellemző, hogy a melléknévi jelző egyeztetésének megértéséhez is ugyancsak az értelmző útján jutunk el.

A finn **suuri talossa* ('a nagy házban') féle szerkezetek ti. bizonyosan a *talossa, suuressa* ('a házban, a nagyban') szerkezetek hatása alatt vették fel mai egyeztetett *suuressa talossa* alakjukat (l. Nyr. LXIII, 39–40, KLEMM, MTM. 288, HAKULINEN, SKRK. II, 243).

Az egész kérdéssel nagyon tanulságos módon foglalkozik N. SEBESTYÉN IRÉN a NyK. LIII. kötetében. Szerinte a szamojédban (és így a protolappban is) az egyeztetés a determinálás jelölésén alapszik, a finn szerkezet kialakításában pedig több tényező működött közre; nevezetesen: a lappok útján közvetített szamojéd hatás, a finn hátravetett jelzős (összetételszerű) szerkezeteknek a hatása, végül a ragozott értelmző jelzőnek a hatása. De mindezekben N. SEBESTYÉN IRÉN is azt a tendenciát látja, hogy „a jelzőhöz és a jelzett szóhoz egyaránt hozzájáruló formások a szerkezet tagjainak szoros egységét” vannak hivatva kifejezni (i. h. 39).

Hogy az értelmzői szerkezetnek lehetett főszerepe az egyeztetés kialakulásában, az abból is látszik, hogy ezt az egyeztetést egyes esetekben (bizonyos esetekben pedig — nevezetesen a mutató névmásokkal kapcsolatban — szabályszerűen) megtaláljuk a permi nyelvekben is, és itt sokszor világosan érezni az értelmzői eredetet. Pl.

a) udmurt:

odig stañtsi minillam, kiktè·tize stañtsiiez minillam (WICHM., WSpr. II, 159) 'sie passierten einen Halteplatz, sie passierten einen anderen Halteplatz' (tkp. 'a m á s o d i k a t, [ti.] á l l o m á s t'). *kiktè·tizezlen kışnoiezlen kwiñ nīlīz vīlem* (uo. 137) 'die zweite Frau hatte drei Töchter'

²² BEKE (CserNyt. 230) számnévi jelzővel kapcsolatos egyeztetésre talált két példát a mariban, de ezekben „sem elég világos a dolog”.

(‘a másodiknak, [ti.] feleségnek’). *kudiniz sinminid addziskod?* — *pallānāniz* (MUNK.: VotjNépk. 115) ‘melyik szemekkel látsz engem? — a ballal’. *kudiniz sinminid mone addziskod ama?* — *pallan sinminim mon tone addziko* (WICHM. II, 162) ‘mit welchem Auge siehst du mich? — Mit meinem linken Auge sehe ich dich’ (tkp. ‘melyikkel, [ti.] szemekkel?’). *kiksä-ik kizä gir-puntiz vandilām* (VotjNépk. 86) ‘mindkét kezét levágta vállától fogva’ (tkp. ‘mindkettejét, [ti.] kezét’). Rendkívül jellemző a következő mondat: ‘*mon nuwājedlen šudez*’ *šuem. so viniz* ‘*mina mez ben kētin šude?*’ *juaz* (WICHM., WSpr. II, 144) ‘ich bin der Glücksgeist (eig. das Glück) deines älteren Bruders’” sagte er. Der jüngere Bruder fragte: ‘Wo ist aber mein Glücksgeist?’, tkp. ‘az enyém, hol van hát a szerencsém?’, vagyis: ‘az enyém, [tudniillik] szerencsém’. (Számos udmurt példát idéz BEKE: KSz. XV, 306–8; l. még KERTÉSZ: NyK. XLIII, 431–2 (nem pontos magyarázat kíséretében); vö. még FOKOS: Nyr. LXIII, 40.)

b) komi:

V. *vot silen kimin prymis vėli, žėniklėn!* (ZürjSzöv. 27) ‘lám, mennyi szerzeménye volt neki, a legénynek’ (vagy: ‘annak — a legénynek’)!

Ud. *silen mužiklėn babarīs kuli* (uo. 182) ‘annak az embernek a felesége meghalt’. *sijen vanas jutasnī povėmīs* (uo. 208) ‘azt a vizet itatják (tkp. azzal a vízzel itatnak) ijedség ellen’.

Sz. *džagėdam taješ džor mortse!* (ZürjNépk. 101) ‘fojtsuk meg ezt az ősz embert!’

Le. *stavid listid kišis* (NyK. XLV, 422) ‘a levelek mind lehullottak’. *šija koimette stėkantė kištis* (uo. 444) ‘ő a harmadik poharat töltötte’ (‘a harmadikat, [ti.] poharat’). *nīdale kik vokidlė geŋgaid kolis* (uo. 437) ‘annak (tkp. nekik) a két testvérnek maradt a pénz’. *silen sołšidlėn vokid bīdmas* (uo. 409) ‘annak a nővérnek az öccse fölő’. *stavse nānse kīškema:š!* (VdKomi 60–1) ‘alles Getreide hat man herausgenommen!’ *oz-kol se tšėmte kazakte medalnīd* (uo. 66–7) ‘einen solchen Arbeiter muss man nicht dīngen’. *mi medam sijeŋ juksinī popo nana da rege zana d* (uo. 43) ‘wir werden die Pferdedecke und die Matte unter uns teilen’ (tkp. ‘azzal — a lópokróccal és gyékénnyel [azaz rajtuk] osztozkodni fogunk’). *regiddžik etiš minan olan-inšis* (uo. 53) ‘man würde früher diesen Aufenthaltsort loswerden.’

Pr. *taje žmeise juė kīškame!* (uo. 171) ‘diese Schlange ziehen wir in den Fluss!’ (‘ezt, [ti.] a kígyót’). *etije te soj rokse kušedž!* (uo. 152) ‘diesen Brei verzehre ganz!’ *kodes lubite vėles* (uo. 246) ‘welches Pferd er lieb hat’. *silen mužiklėn nānis abu* (uo. 151) ‘dieser Mann hat’kein Brot’. *nalėn va nāja: slėn girnītš vuni* (uo. 173) ‘die Hānse dachten nicht mehr an den Topf (eig. der Topf geriet bei ihnen in Vergessenheit)’. *mīj talis me starikliš kuta vi džedni le tšitem?* ‘was werde ich zuschauen, wie dieser Alte heilt? (tkp. mit fogom ennek az öregnek a gyógyítását nézni?)’.

FV. *sije vijasni mortse* (uo. 342) ‘diesen Mann töten sie’ (‘azt — az embert’). *setiš šikšis* ‘onnan a faluból’ vagy: ‘abból a faluból’.

L. még itt a 13. pontot. Vö. még irod.: *mortislen talen* ‘у человека, у этого’, *munišjaskėd tajejaskėd* ‘с идущими с этими’ (A. SZIDOROV, i. m. 22).

Ezek a szerkezetek, amelyek tehát úgyszólván a melléknévi jelzőnek a maga jelzett szavával való egyeztetését valósítják meg, tulajdonképpen az appozíciónak a vele szoros kapcsolatban álló értelmezett főnévvel való természetes egyeztetésén alapszanak.

Voltaképpen ugyanaz a (az együvé tartozást alakilag is kifejezésre juttató) tendencia nyilvánul meg ezekben a szerkezetekben, mint mikor a permi nyelvekben a nomen possessoris-képző az egyenlőrangú névszói mondatrészek egybekapcsolásánál (a mellérendelő összetételekben) mind a két tagon szerepel: az eredetibb és ma is használatos komi *luna-voi* 'éj és nap' (tkp. 'napos éj'), udm. *nuño-vin(jos)* 'testvérek' (tkp. 'bátyás-öcsök') kifejezések mellett ma már általános a komi *tšoja-voka* 'testvérek' (tkp. 'leánytestvéres-fiútestvéres'), *ru tša-kejina* 'a róka és a farkas' (tkp. 'rókás-farkasos'), *teja-meja* (VdKomi 412) 'te és én', udm. *ayajo-veno* 'fiútestvérek' (tkp. 'bátyás-öcsös'), vagy mikor a kapcsoló szerepű instr.-rag is mindkét tagon jelentkezik: udm. *šinen til* 'tűz és füst' (tkp. 'füsttel tűz'), *vu-murt gondiren* 'a vu-murt és a medve' szerkezetek mellett a ma már szokottabb *žičijän kionän* 'a róka és a farkas' (tkp. 'rókával farkassal') stb. (l. FOKOS: NyK. XXXVI, 412 kk., XLIX, 323 kk., NYT. LXIII, 15; BEKE: KSz. XV, 43, NyK. LIV, 193–4; RAVILA: FUF. XXVII, 49, stb.). Vagy hogy még egy-két analóg jelenségre hivatkozunk: RAVILA szerint (FUF. XXVII, 105) a mindkét tagon kitett duális jelnek a chanti *imenən ikenən* 'eine Alte und ein Alter' féle szerkezetekben az a magyarázata, hogy ez a képző „zum Ausdruck der Kongruenz aus dem Prädikat auf beide Glieder übertragen worden ist, um das Koordinationsverhältnis dieser Glieder deutlich hervortreten zu lassen”. Ismeretes, hogy pl. a latin *-que*, gör. *-τε* partikulának mindkét tagon való kitétele szintén csupán az egybekapcsolás nyomatékosabb jelölésére szolgál.

És hivatkozhatnánk az indoeurópai analógiára is. „Schon in uridg. Zeit — írja BRUGMANN, KVglGr. 641–2 — bestand die Tendenz, Wörter, die in einer solchen Beziehung zu einander stehen, für die es kein besonderes Ausdrucksmittel gibt, möglichst in formelle (flexivische) Übereinstimmung zu setzen.” Az egyeztetés kiterjesztéséről, analógiás áttérjedéséről pedig így nyilatkozik többek közt (uo. 642): „So war die Kongruenz im Kasus zuerst bei der Apposition gegeben, die eine nochmalige Setzung des betreffenden Satzteils war.... Hiernach dürfte die Kongruenz des attributiven Adj. erwachsen sein.” (L. még PAUL³ 287 stb.)

17. És vajon miben különböznek ezek az előbbi pontban tárgyalt szerkezetek, mint komi *koimette stekante* 'a harmadik poharat' ['a harmadikat, a poharat'], *taje žmeise* 'ezt a kígyót' ['ezt, a kígyót'], udm. *kiksä kizä* 'mindkét kezét', *minamez ... šude* 'az enyém, a szerencsém', de általában az ezek alapjául szolgált értelmezős szerkezetek is (mint chanti *haurēm, xui-haurēm* 'gyermeket, fiúgyermeket') azoktól a szerkezetektől, amelyekben pl. nem az accusativus végződésének (mint a *koimette, taje* esetében), hanem egy határozóragnak az ismétlődésével van dolgunk, mint a következő, általánosan használt és ismert esetekben? Pl. magyar: *ott essem el én, a harc mezején!*

manysi:

É. *taw kūr-pāχāt, totti lūli* (VNGy. IV, 327) 'ő a kemence oldalánál, im ott áll'.

É. *a kw-māt au xumitā au kāt-pālā jāutin-ta'il tot xultās* (uo. II, 298) 'egy helyt az egyik férfinak másik keze fele is [ott] elmaradt'.

KL. *ältən soät surəm-s ū n t ə m n ə t' ū rāumtiləm* (uo. III, 489) 'aranyos hét tetőnyílásom szádjába oda temetem' (l. LIIMOLA: FUF. XXXI, Anz. 88).

komi:

V. *tattšə pu-bokas užni vodi* (VdKomi 411) 'hierher neben einen Baum habe ich mich schlafen gelegt'.

Pr. *seteni sűśedasz el mi tša nıl vjım* (uo. 233) 'dort in der Nachbarschaft ist ein sehr schönes Mädchen'.

Eljutottunk hát a határozói szerkezetek jelölésének egy harmadik fázisához. Láttuk a teljes jelöletlenséget (a ragtalan határozókat), megfigyeltük azt a kifejezésmódot, hogy a viszonyítás jelölése a ragtalan főnevet követő névmáson (vagy határozószón) történt, és most eljutottunk a másik végletig: a kettős jelöltségig: a viszonyító végződés a névmásról (vagy talán a névmással együtt), vagy a határozószóról a főnévre is áttért. (A határozószó maga gyakran a szólamhatár eltolódásával az igéhez csatlakozhatott és igekötővé lehetett. Gondoljunk pl. olyan magyar szerkezetekre, mint: *(a kőbe bele ütközik)* > *beleütközik a kőbe, nekimegy valaminek, hozzájut valamihez, rájön valamire* stb.).

Lássunk még néhány példát:

a) manysi:

É. *sāmin kwol kwon i-pālt*
pupī morsiŋ akw' ētən
tot pātāl! (VNGy. III, 218.)

'a szögletes ház külső részén
 bálványt megillető egy éjjeledet
 ott töltsd el'

É. *kēlp sāmpa sāmin tarin*
tū rātīlāliləm (uo. III, 471)
 'a véres pikkelyű pikkelyes fenyőhöz
 oda verdesem'.

FK. *lotām vqrān-ələməš-kole-kiwərnə tū ju tə ləkəməstə*
 (uo. II, 238) 'a lovát egy ronda istállóba oda lökte be'.

É. *χālā-pālt tū jāme'im* (uo. III, 25) 'tetemhez oda megyek'.
kwol-lā χāt, tot ālā! (uo. II, 397) 'háza zugában, ott legyen!'

b) chanti: *mā nēmən ort jelpema tī χānyitəl* (ONGy. 40) 'az én neves fejedelemhősi előmbé [oda] kúszik'.

sērən āu sērəl na toṭa lālṭal
tolta sewirmalem (uo. 25)
 'a sarkos ajtó sarkához oda áll,
 onnan kezdem vágni'.

mul χātī sūṇəl na toṭa lālṭal,
mul χātī lōṇəl na toṭa jāxtal (uo. 25)
 'a vendég szobarekeszbe [oda] áll,
 a vendég szobazugba [oda] megy'.

ò u-s i l n a s e d a l à i s (PÁPAY, Nyelvtan. 177) 'ott a küszöbön megállt'
(tkp. 'a küszöbön, ott megállt', 'a küszöbre oda állt').

*meñetna ödên jãstem kedet xareñ voš xarena xūdāi. kimeta jãstem kedet
ãmpet öttai, nêrên tēbēñna totta xūdāi. xūtmeta jãstem kedet puseñ xāt-
xar jem pusetna totta xūdāi* (PATK. II, 40) 'seine Schwägerin hörte das
zuerst gesagte Wort, (als er sich) auf dem Platze der geräumigen Stadt (be-
fand). Das zum zweiten Male gesagte Wort wurde von ihr gehört, (als er)
in dem Stangen-Vorhause (war), wo die Hunde liegen. Das zum drit-
ten Male gesagte Wort wurde von ihr gehört, (als er sich) auf den schönen
Bohlen des gedielten Fussbodens befand' (*xarena* egyszerű loc., *tēbēñna*
totta és pusetna totta ragos loc. + névmás, ill. határozószó).

c) komi:

V. *tatt'se pu-bokas užñi voda* (VdKomi 412) 'ide a fa
mellé fekszem le aludni'.

d) Hasonló szerkezeteket látunk a szamojédban is:

P. *ñārkkp jã ß ηkēß xaññv*
tãññã jile^{3A} (LEHT. 57)
'am Ufer des grossen Flusses,
da leben sie'.

O. *pīxiññe sīderittã ηiñna soñtotāi pã t'sikkã ññv palqßßi*
(uo. 41) 'draussen unter dem Fenster, da stand ein goldener Baum'.

O. *tōšsædã pã mãt xaññv t'sikkã ññv ηãm t'sūßßi* (uo. 47)
'sein Zobel sass da in der Krone des Baumes' (tkp. 'fa végben ott').

O. *jur'' sēr'' xāpt*
xē súr xaññv
tãñe súrrã^{3A} (uo. 207)
'hundert weisse Renntierochsen
im Wirbel des Strudels (tkp. örvényforgatagban)
da drehen sie'.

O. *mōkkōdãññsārmãñ''*
tã ηãßßodãßontv (uo. 538)
'an der Bindestelle der Rauchöffnung
dort hörte man ihn anhalten'.

O. *xaññõ t'si'' xãèßβãñ'' tã ηēšxi*^{3A} (uo. 463) 'neben
ihren Schlitten, dort lagerten sie' (duális).

O. *tañcv pañidēññv tōjjã η-α^Γèß xaññv t'sikkã ññv mãttã*
ηã (uo. 464) 'am Ufer des (grossen) Sees mit dem schwarzen Steilufer, da ist
sein Zelt' (tkp. 'tóparton ott').

O. *t'sikkāñv xárδv tōxēñ'' tã tñc^Γarqñ''*^{3A} (uo. 170) 'dann ver-
steckte er sich dort in einer Ecke der Jurte' ('azután a jurtasárokba
ott [oda] elrejtőzött').

O. *tāδv mãkkãññu'' tã ηēsñ''*^{3A} (uo. 468) 'darauf schlugen sie dort
daheim ihre Zelte auf' [tkp. 'sátrukba (azaz: otthonukba) oda'].

O. *šējjem paχānt'' tāη-ηāmtī''^a* (uo. 441) 'in die Ecke nahe der Tür, dahin setzte sie sich'.

O. *χīējjā jī't''*
tā. tsātkkqā''^a (uo. 212)
 'in das Wasser des Strudels,
 dahin plumpsten sie'.

O. *tād^v tsīkkī pōššqββ sa ttā m u δ pārnē néjjā tsīkkā δ v*
ηqđim'e (uo. 153) 'dann kam aus jenem morschen Baumstumpf eine (grosse) Parnee-Frau dort (tkp. abból) heraus'.

VII.

(Eredményeink.)

18. Tulajdonképpen már csak az van hátra, hogy eddigi fejtegetéseink tanulságait összefoglaljuk és eredményeinket a névragozás történetének, vagy legalábbis egyes fázisainak megrajzolásában értékesítsük.

RAVILA és LAKÓ meggyőző fejtegetései alapján mindenképpen valószínűnek tartjuk, hogy a ragoknak legalább egy része aktualizáló szerepű ősi mutató névmásokból keletkezett. Ezek a névmások — és hasonló megállapítást tehattünk a személyes névmásokkal kapcsolatban is — eleinte mindenféle viszonyítást fejezhetek ki, illetőleg helyesebben indifferensek voltak, mint ahogyan maga a ragtalan (még csak nem is valamilyen névmásnak a segítségével pontosabb aktualizált jelentést felvett) főnévi szerepű szó is mindenféle viszonyítást fejezhetett ki. A ragtalan alaknak éppúgy, mint az aktualizáló névmástól kísért ugyancsak ragtalan névszónak a funkcióját a mindenkori adott szintaktikai helyzet határozta meg, szerepe a mondatban az összefüggés, a helyzet alapján specializálódott, aktualizálódott.²³ Lassanként szükségessé és lehetővé vált az alakbeli differenciálódás. Ekkor a ragtalan névszó a specializálódott jelentésű névmással együtt más-más szerepben állandósult.

Idővel a névmások, részben talán már nyomatékosító végződésekkel, valamint talán egyes adverbiumok végződése is, a megelőző főnevekhez járultak, hozzájuk tapadtak.

19. A névragok e nagy vonásokban megrajzolt kialakulásának és alakulásának természetesen sok fázisa volt. Ennek a folyamatnak néhány állomására mutattunk rá az előbbieken, de hangsúlyoztuk, hogy ezek csak egyes fázisok és nem adják a fejlődési folyamatnak lépésről lépésre haladó összefüggő történetét. Ilyen fázisok tehát a következők voltak:

1. A szó (tárgy, személy neve vagy jele) minden megkülönböztető jel nélkül a mindenkori helyzetnek megfelelően fejezte ki egyúttal az illető névszónak egy másik szóhoz (tárgy, személy vagy cselekvés nevéhez) való viszonyát. Vagyis a szó lehetett (későbbi értelemben) határozó is minden külön jel nélkül. Ez a ragtalan határozók kora. Ennek a legősibb kifejezőmódnak

²³ L. fent a II. fejezetet. — Vö. még SPECHT megállapítását az indoeurópai nyelvek hasonló jelenségeivel kapcsolatban: „ein Grund, warum der jeweilige Demonstrativstamm für einen bestimmten Kasus gebraucht wurde, lässt sich nicht mehr angeben” (i. m. 385).

emlékei a mai nyelvhasználatban is megőrződött ragtalan határozók. **fa*²⁴ eredetileg azt is jelenthette, hogy 'fán', 'fára', 'fával' stb. (Ezekről szól IV. fejezetünk.)

2. A tárgy, személy nevét mint vezérszót, ill. mind domináló képzetet követő mutató névmások (és részben adverbiumok) mint aktualizátorok fejezik ki a megelőző, egyébként továbbra is ragtalanul maradt névszóval együtt a határozói viszonyítást, mégpedig egyelőre megkülönböztetés nélkül többféle v. mindenféle viszonyítást, azaz még nem differenciálódtak. Erre a fázisra utal az a jelenség, hogy egyes közös eredetű ragokat különböző nyelvekben más-más viszony jelölésére alkalmaztak (l. fent a 4. pontban; l. továbbá COLLINDER, Jukagirisch und Uralisch 29 kk., RAVILA: Vir. 1945, 321); a sorrendet (főnév és utána a névmás) igazolja a domináló képzetrel foglalkozó V. fejezet, igazolják a birtokos személyragokká vált személynévmásokkal kapcsolatos megfontolások, és azt, hogy ez a fázis megvolt, posztulálja a következő, már adatokkal igazolt fázis. Direkt módon, konkrét adatokkal csak a birtokos személyragokká vált személynévmásokkal kapcsolatban sikerült talán megállapítanunk, hogy volt ilyen fázis, a mutató névmásokkal kapcsolatban azonban ugyanezt nem tudtuk igazolni (*fa* — *az* mint különféle funkciójú határozó: 'a fán', 'a fára' stb.).

3. A ragtalan főnevet mint domináló képzetet követő névmás szerepe idővel specializálódott, különféle, de most már meghatározott szerepű határozói viszonyítást fejez ki. Ez a folyamat megindulhatott úgy, hogy maga a névmás egyúttal adverbium-szerepű is éppúgy, ahogyan eredetileg a ragtalan főnév is kifejezhette a határozói viszonyítást és így specializálódik idővel — ez felelne meg leginkább a RAVILA—LAKÓ-féle elméletnek; l. még a II. fejezetet — „der Nominativ der Demonstrativa war ursprünglich eine Art Ortsadverb” (WACKERNAGEL—DEBRUNNER: Ai. Gr. III, 496; idézi SPECHT: Der Ursprung der indogerman. Deklination 361. lapján).²⁵ Esetleg megindulhatott ez a folyamat úgy is, hogy a névmásokon már bizonyos végződések jelentkeznek, amelyek idővel e névmások jelentésének specializálására vezetnek és ezt a szerepet veszik fel. Ezek a végzések eredetileg csak nyomósító szerepűek: erre a szerepre alkalmas volt vagy a névmásnak magának a megismétlése, vagy egy másik névmás, vagy csupán egy rámutató szerepű, deiktikus nyomósító particula. Ezek persze eredetileg szintén nem fejezhettek ki speciális viszonyítást, hanem csak idővel vették fel ezt a szerepet. Ezek a specializált szerepű névmások a maguk főnevet mint domináló képzetet követik, és ez a szerkezet is most már együttesen fejezhet ki meghatározott viszonyítást, bizonyos szerepű határozót [*fa* — *az* (+ nyomósító elem)] = [*fa*] — *azon*, *fa* — *ott* = 'a fán']. Ezt a nyelvallapotot, a fejlődésnek ezt a fontos fázisát, már tudtuk igazolni és 11. pontunkban számos példával megvilágítottuk.

4. Egy új fázis a fejlődésben az, hogy a specializált jelentésű névmás, különálló szólam-jellegének megszűntével megelőző főnévéhez tapad, vagy

²⁴ Nem vesszük a *fa-mög* példát, mert a *mög* már tulajdonképpen specializált helymegjelölés.

²⁵ „Wahrscheinlich ist dieses pronominale *i* an die mit Konsonant anlautenden Pronominalstämme getreten, als sie noch den Sinn lokaler Ortsbestimmungen hatten” SPECHT i. m. 309. Fentebb (a 4. pontban) már idéztük BRUGMANN megállapítását is, hogy a **so* mutató névmástő és más mutató névmástővek is „wurden seit uridg. Zeit auch adverbial gebraucht”. De igazolni tudtuk a névmások adverbiumi használatát finnugor területen is.

csupán végződése terjed át a főnévre,²⁶ és most már vagy a főnév ebben az alakjában egymaga fejezi ki a specializált viszonyítást, vagy pedig a specializált jelentésű megismételt névmással együtt (amely most már értelmezőként csatlakozik főnévéhez) fejezi ki ezt a viszonyítást. Az utóbbi szerkezetet (*fán, ott*) a 17. pontban tárgyaltuk, az előbbi szerkezetet (*fán, alól*), a mai nyelvhasználatot, fölösleges lenne példákkal illusztrálni.

20. Természetesen jól tudom, hogy fejtegetéseimben, magyarázataimban nagy hézagok vannak, és sok a még tisztázásra váró részlet. Nem kívánunk azonban ezekre újabb hipotézisek felállításával feletetet keresni, hiszen éppen azt tűztük ki célunkul, hogy konkrét nyelvi anyagon mint régi korok petrifikálódott maradványain akarunk elindulni és néhány adalékkal a kérdés tisztázásához hozzájárulni.

RAVILA és LAKÓ kutatásai meggyőzhettek bennünket arról, hogy az itt tárgyalt problémában ugyanolyan folyamattal van dolgunk, mint az indoeurópai nyelvekben, tehát egy, a *nyelv* életében, fejlődésében megnyilvánuló, természetesnek tekinthető általános folyamattal állunk szemben. A mi adalékaink pedig rámutattak arra, hogy ennek a folyamatnak nem egy fázisa biztosan kimutatható nyomokban meg is őrződött a nyelvben.

A folyamatnak minden egyes fázisát nem tudtuk igazolni, de kérdés, hogy ez fog-e valaha is sikerülni. SPECHT is a következő mondatokkal kénytelen az indogermán deklináció eredetéről szóló könyvét lezárni: „Diese Entwicklung hat natürlich geraume Zeit gedauert. Der Vorgang im einzelnen wird uns wahrscheinlich immer verschlossen bleiben. Aber immerhin enthält die Sprache noch soviel Spuren, dass wir daraus die Entstehung der idg. Deklination in grossen Zügen entwerfen können.” (391. l.)

*

Adalékaimat szűk területről (főleg az obi-ugor és másodsorban a permi nyelvekből) vettem, és így dolgozatom csak kezdetét jelenti az ebben az irányban folytatható kutatásoknak. Fejtegetéseim — jól tudom — hézagosak és sok pontot homályban hagytak. De bizonyosan jönnek utánam más, szerencsésebb kezű és nagyobb felkészültségű kutatók, akik kérdésünket talán nagyobb anyagnak az alapján vizsgálják meg, és talán meg is oldják.

Egy bölcs tanítása így szól: Nem vagy felelős azért, ha a munkát nem tudod befejezni, mert ez sokszor nem tetőled függ, de azért a munka alól nem vonhatod ki magadat. Nem tudtam, nem tudom a munkát befejezni, de nem is vontam ki magam a munka alól. Számomra megmarad a vigasz: *In magnis et voluisse sat est.*

²⁶ Vö. még BRUGMANN megjegyzését: „pronominale Kasusausgänge sind öfters auf Nomina übertragen worden” (i. m. 374).

Hozzászólások Fokos Dávid előadásához

PAIS DEZSŐ:

Bocsánatot kérek, hogy két-három mondatnyit hozzászólók az előadáshoz. Tudniillik rövidesen távoznom kell.

Nemcsak a magam, hanem az egész hallgatóság nevében elismerésemet fejezem ki az előadónak, FOKOS DÁVID barátomnak, aki hozzám hasonló fiatalságának megfelelően egészen új szempontokat, sőt távlatokat nyitott meg előttünk.

Csak egy részletet akarok kiemelni, amennyiben némi közöm van a kérdéshez, amely itt felvetődött, és amelynek a megoldására az előadás alapján is lehetőségek nyílnak. — Nemrég foglalkoztam az *óta* névutó magyarázatával, és arra mutattam rá, hogy finnugor kapcsolatai névmási eredetűek, éppenúgy, mint a *túl* névutói.¹ Azt hiszem, ezen a téren további, esetleg meglepő eredményekre juthatunk. Néhány barátommal együtt igen sokat várok e tekintetben attól, amit az előadó még fel fog deríteni, illetőleg amit mások is vele együtt fel fognak deríteni.

B. A. SZEREBRENNYIKOV:

Nem azért szólok hozzá FOKOS DÁVID előadásához, hogy megcáfoljam az ő állításait, mert az a meggyőződése, hogy amit ő elmondott, abban igen sok a valószínű és valóban feltehető. Az esetragok keletkezésének a kérdése nemcsak a finnugor, hanem az indoeurópai nyelvtudomány szempontjából is igen fontos kérdés. Hangsúlyoznom kell azonban azt, hogy ez igen-igen bonyolult probléma.

Az esetragok előzményeit az atom szerkezetéhez hasonlíthatnám. A tudósok valószínűleg sohasem látják meg az atomot, és az atomra vonatkozó ítéleteiket azokra a nyomokra építik, amelyeket az atom maga után hagy, illetőleg azokra a jelenségekre, amelyek az atom működésében jelentkeznek. Lehet, hogy ugyanígy sem a finnugor, sem pedig az indoeurópai nyelvészek sohasem fogják pontosan megtudni, hogyan keletkeztek az esetragok, azaz hogyan alakult ki a névragozás. A nyelvtudomány itt csak hipotézisekre építhet. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a problémának legalább megközelítő megoldása teljesen lehetetlen volna. A névragok keletkezése ugyanúgy, mint ahogy az atom, bizonyos nyomokat hagy maga után, és ezek bizonyítékokat adhatnak kezünkbe a ragok eredetét illetően.

Most két olyan dologról szeretnék beszélni, amely támpontot nyújt számunkra a névragozás kialakulásának kutatásában.

Az első az úgynevezett kiválasztódás törvénye, a második pedig a névragok keletkezésének ciklikus jellege. Erre a két jelenségre támaszkodva szeretnék most néhány megjegyzést tenni FOKOS DÁVID érdekes előadásához.

¹ *At* — által, *óta*. A finnugor **u ~ *o* mutató névmás tartozékaihoz. MNy. L, 318–31.

Kezdem az ún. kiválasztódás törvényével. Ennek a törvénynek igen nagy szerepe van a nyelv lexikális és grammatikai törvényszerűségeinek kialakulásában. Engedjék meg, hogy e törvény működésének bemutatására a következő példát idézzem.

A német *Berg*, az örmény *bardzr* és az orosz *бepez* szavak közül az örmény *bardzr* jelentése: 'magas'. Az orosz szó jelentése: 'part'. Tehát amikor valamely indoeurópai nyelvben szükségessé vált az, hogy a partot valamilyen elnevezzék, akkor ezt a 'magas' jelentésű szót vették alapul, és ezzel a szóval nevezték el a partot is, mert a magasságnak itt is van bizonyos szerepe. Egy másik indoeurópai nyelvben pedig a hegyet nevezték el ugyanezzel a szóval. Tehát a *p a r t*, ill. a *h e g y* fogalom mögött levő tárgyi valóság tulajdonságai közül kiválasztottak egyet, nevezetesen azt, hogy magas, és ennek alapján nevezték el. — Ezt nevezem én a kiválasztódás törvényének.

Ugyanilyen törvényszerűségek szabályozzák a grammatikai formák kialakulását is. De a nyelvtan, a grammatika lehetőségei korlátozottabbak, mint az előbbi esetben. Ahhoz, hogy egy inessivus jelentésű végződés kialakuljon, a nyelv elsősorban a szókincsre épít. Erre a célra azonban nem lehet bármilyen szót felhasználni. Például az olyan szavak, mint 'ember', 'felhő' stb., nem alkalmasak arra, hogy kifejezzék az inessivusi jelentéstartalmat. Ezért az ember olyan szót keres, amelynek jelentéstartalma megfelel az inessivus fogalmának. Erre a célra leginkább a 'belső rész', 'közép' jelentésű szavak alkalmasak. Az *in* praepositio kialakulásában is egy olyan szó vett részt, amely valami belsőséget, középsőt jelentett.

Hogy ez valóban így van, azt névtűs vagy prepozíciós szerkezetekből is láthatjuk. A mai görög nyelvben pl. a következő prepozíciós szerkezet szerepel: *μέσο στην πόλη* 'a városba'. Hasonló példákat lehetne még idézni a török nyelvekből, a bengálból stb.

A lativusi viszonyok kifejezésére szintén olyan szavakat használtak fel, amelyeknek tartalma megfelel a lativusi viszonylatnak (például 'oldal' jelentésű szavakat). Pl. a törökben *muallim yanına* azt jelenti, hogy 'a tanítóhoz', 'a tanító felé', 'a tanító oldalára'.

A komiban ugyanígy 'a tanítóhoz' szót olyan szerkezettel fejezik ki, amelynek jelentése 'a tanító oldalára', 'a tanító felé'.

Ha figyelembe vesszük a kiválasztódásnak ezt a bizonyos törvényt, akkor a ragok keletkezésének a folyamatait jobban megértjük. Lehet, hogy kissé furcsán hangzik, de meg kell jegyeznem: a kiválasztódás törvénye örök törvény. Ez a törvény érvényesült a legrégibb nyelvekben, ez érvényesül a mai nyelvekben és érvényesülni fog a jövőben is. Azt hiszem, hogy mind a finnugor, mind pedig az indoeurópai nyelvek névragozásának kialakulásában — különösen a locativus kialakulásában — ez a törvény játszott szerepet.

Szeretnék néhány szót szólni a mutató névmások és a névragok kapcsolatáról. Én nem tartozom azok közé, akik a névragokat a névmásokra vezetik vissza. Azt hiszem, ha figyelembe vesszük a kiválasztódás törvényt, akkor igen leszűkülnek annak a lehetőségei, hogy az esetvégzódéseket névmásokból származtassuk. Több nyelv története azt bizonyítja, hogy a névmásnak determinatív szerepe van. Igaz, sok esetben tapasztalhatjuk, hogy a birtokviszonyt is névmás fejezi ki. A tadzsikban például ez a kifejezés: 'a leninizmus kérdései' a következőképpen hangzik: *mas'alahoi leninizm*. Ez a szerkezet megfelel az orosz birtokos szerkezetnek. Az *-i* elem a régi iráni *ya*-névmásra

vezethető vissza, amelynek a jelentése: 'amely, amelyik'. A tadzsik szerkezetet tehát szösz szerint így fordíthatjuk le: 'a kérdések, amelyek a leninizmusra vonatkoznak'. A névmás itt nem eredeti jelentésében használatos, hanem vonatkozó névmási jelentésében. Nem tudom azonban, lehetséges-e, hogy a névmás locativusi és lativusi viszonyokat fejezzen ki. A kiválasztódás törvényének megfelelően nemcsak a 'belsőség, közép' jelentésű szavakat használta fel a nyelv, hanem bizonyos adverbialis jelentésű szavakat is. Ezért igen valószínűnek tartom, hogy 'a falu-oda ment' mondatból, mint FOKOS DÁVID állítja, ez a mondat lett: 'a faluba ment'. Ez lehetséges, és egyáltalában nem mond ellent a kiválasztódás törvényének.

Ami azt az elképzelést illeti, hogy egy teljesen ragtalan szó, például a *fa*, mondattani helyzetétől függően különböző eseteknek megfelelő jelentést fejezhetett ki, — ebben én nem nagyon hiszek. Én azt hiszem, hogy ezek az esetek a gondolkodásnak egy ősi, egészen primitív stádiumát tükrözik. Mindig felszólaltam azok ellen a tudósok ellen, akik az indoeurópai vagy a finnugor ősnyelvben már valamennyi grammatikai kategóriának a bölcsőjét megtalálták.

Az indoeurópai és a finnugor ősnyelv nem volt egészen primitív nyelv, voltak már bizonyos grammatikai kategóriái, elért bizonyos fejlettségi fokot. Ami a finnugor nyelvek mai jelenségeit illeti, ezeket a jelenségeket külön kell vizsgálni. Külön kell vizsgálni a kizárólagosan beszélt nyelvi jelenségeket, s meg kell vizsgálni, hogy az egyes esetragok hiánya nem a gyors kiejtés vagy pedig valami más körülmény következménye-e.

Végezetül még egyszer hangsúlyozom, hogy egyáltalában nem volt célom FOKOS DÁVID érdekes következtetéseit megcáfolni, s azt hiszem, hogy amit én itt elmondtam, az bizonyos fókig kiegészíti az igen tartalmas előadást.

PAPP ISTVÁN:

1. PAAVO RAVILA (Vir. 1945: 314–26) elvi magaslatról tekintette át a finnugor ragozás névmási eredetének problémáját. Elméletét LAKÓ GYÖRGY (I. OsztKözl. 1: 210–24) morfológiai irányban fejlesztette tovább, amikor a locativusi *-n* és *-t* rag eredetét finnugor névmástövekben igyekezett felmutatni. Ezen a vonalon még tovább kellene menni, és más lehetőségeket is ugyanolyan alaposítással meg kellene vizsgálni — anélkül persze, hogy az elméletet kirekesztő módon és merev gépiességgel alkalmazzunk. Nagy fontosságúnak tartjuk azonban emellett azt is, hogy most FOKOS DÁVID a RAVILA-elméletnek másik oldalát: annak mondattani, mondatfejlődéstani vonatkozásait állította előtérbe, s ezen az úton igyekezett — konkrét nyelvi tények felkutatása, értékelése és kapcsolataik felderítése útján — tovább építeni RAVILA teóriáját.

FOKOS három mondattani jelenséget vesz vizsgálat alá: a ragozatlan határozók, az uralkodó képzet és az értelmező problémáját.

2. Ami a ragtalan határozók kérdéséről illeti, mi ezt kitágítanánk, és a ragtalan mondatrészek használatáról beszélnénk. Úgy látjuk ugyanis, hogy nem csupán a ragtalan határozóalakok őrzik a praeflexionalis korszak emlékét, hanem általában a ragtalan mondatrészek. Aztán még egy másik irány-

ban is tágítanánk a vizsgálódás kereteit. FOKOS szintaktikai tényekkel magyarázza ugyan a ragozás keletkezését, de csak a mondatrészek szintaktikai viszonyait állítja kutatása előterébe. Nem megy vissza a mondatforma születésének fázisaig, addig a pontig, ahol önálló felkiáltó mondatok lesüllyedése útján álltak elő a mondatrészek, illetőleg ahol az ősi egyszavú mondatok szintézise útján jöttek létre a kéttagú mondatképletek (vö. RAVILA FUF. 27: 121 kk.; uő, Vir. 1943: 259 kk.). A többtagú mondat keletkezésének és a ragozás születésének kérdése elválaszthatatlanul egybeszővődik: a kettő egy és ugyanannak a folyamatnak csupán két aspektusa.

Tehát: nemcsak a mai ragtalan határozók tekinthetők megőrzött régiségeknek, hanem a ragtalanul használt grammatikai casusok is (nominativus, accusativus, genitivus). Különleges helyet foglal el e tekintetben a nominativus, az alanyforma, amely a finnugor nyelvekben azonos a puszta tóalakkal. Persze, a mai nominativus nem egyenes folytatása egy ősi ragtalan nominativusalaknak, hanem a praeflexionalis kor casus abszolútusának a leszármazottja. Fel kell ugyanis tennünk, hogy a ragozás előtti korban a ragtalan névszótó mindenféle viszonyítást jelölhetett — persze, csak implicit módon, exponens nélkül s éppen ezért határozatlanul. Amikor aztán szükségét kezdték érezni a beszélők annak, hogy a mondatrészek egymáshoz való viszonyát egyértelműleg: alaki exponenssel jelöljék, azaz amikor a ragozás rendszere kezdett kialakulni, akkor az ősi casus abszolútus érvénye egyre szűkebb térre korlátozódott, s elsősorban mint ragtalan nominativus él tovább.

Az alanynak mint mondatrésznak előzménye az egyszavú felkiáltó mondat, amelyben egy tóalak minden szintaktikai viszonyító elem nélkül mondatértéket öltött. A *száll a madár* mondatban a *madár* alany ragtalan formája azt a nyelvi fázist őrzi, amikor az alany még önálló felkiáltó mondat volt: *Madár!* Persze, ugyanez vonatkozik a puszta szótóval azonos igei állítmányra is. A *száll* igei állítmány ragtalan formája arról tanúskodik, hogy valamikor mondatértékben szerepelt — természetesen mint névige: *Száll!* Ezek az egyszavú felkiáltó mondatok aztán a továbbfejlődés folyamán elvesztették érzelmi telítettségüket s így mondatértéküket, de megtartották ragtalan formájukat: mondatrészekké süllyedtek, egy kéttagú mondat alanyává és állítmányává: *Száll a madár.*

A ragtalan tárgyat, a nominativus formájú accusativust is megőrzött régiségnek tekinthetjük az uráli nyelvekben. Legalábbis az imperativus második személyéhez kapcsolódó tárgy ragtalan voltát — ahogy az ma a finnben és egyes szamojéd nyelvekben (jurák és szelkup) megtalálható — Bo WICKMAN (The forme of the object in the uralic languages. Uppsala 1955. 146) az uráli alapnyelvre vezeti vissza. Bo WICKMAN — szerintünk teljes joggal — visszatér a ragtalan tárgynak egy régebbi, SETÄLÄ-féle magyarázatához (Bo WICKMAN, i. h. 14). SETÄLÄ régebben (Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä. 22) úgy látta, hogy itt azért használják egyfelől az imperativus-formát, másfelől a nominativust, mert ezek az ígének, illetőleg a névszónak legrövidebb, puszta tóalakjai, amelyek minden viszonyítás nélkül fejezik ki a cselekvés-, ill. a tárgyképzetet. Másutt (Suomen kielen lauseoppi⁹. 13) még azt is hozzáfűzte, hogy az imperativus mellett álló, puszta tóalakú tárgyat az interjekcionális, azaz felkiáltásszerű kifejezés egyik fajtájának foghatjuk fel: *Palvelija! lasi vettä!* — *Palvelija, tuokaa minulle lasi vettä!* A ragtalan tárgy eredetének ez a mondattani magyarázata teljes összhangban van a mondatrészek mondateredetéről vallott felfogásunk-

kal, valamint a többtagú mondat szintézis útján való keletkezésével. A ragtalan tárgy, valamint az igéje eredetileg külön mondatok voltak, majd elvesztvén önállóságukat, azaz fekiáltó jellegüket, egy mondat részeivé degradálódtak. Morfológiai szerkezetük: puszta tőalakjuk azonban ma is őrzi egyes uráli nyelvekben az eredeti mondatformát, illetőleg az abból támadt casus absolutust.

A ragtalan genitivus egészen általános használatnak örvend a mai uráli nyelvek többségében. Nyugodtan mondhatjuk, hogy ez is a birtokos jelző hajdani mondatértékét, illetőleg a casus absolutus emlékét őrzi. A *tengerpart*-féle jelöletlen birtokviszony előzménye két egymásután álló felkiáltó mondat lehetett: *Tenger! Part!* Ezek elvesztvén önállóságukat, egybe tömörültek egy attributív jellegű felkiáltó mondatná: *Tengerpart!* Ez utóbbit aztán úgy kezelték, mint az egyszavú felkiáltásokat, azaz megfosztva önállóságuktól beleépítették őket más mondatformákba: *Ez tengerpart. Tengerparton sétál* stb.

A ragtalan határozókat természetesen ugyanígy fogjuk fel. Ezeket is úgy tekintjük, mint az egykori casus absolutus maradványát s mint annak bizonyítékát, hogy a határozó is önálló felkiáltó mondatból keletkezett más lesüllyedt mondaformákkal való szintézis útján. A nyelvjárási *Nagyék megyek* típusú mondat előzménye tehát ilyesmi lehetett: *Nagyék!* (azaz: ni, jó, hogy eszembe jutnak) *Megyek!* (ti. hozzájuk).

3. Ha így fogjuk fel a ragtalan mondatrészeket, s azoknak ragtalan voltában hajdani mondatértékük nyomait keressük, akkor még világosabbá válik kapcsolatuk azokkal a jelenségekkel, amelyeket FOKOS domináló képzeteknek nevez. Hívhatnánk ezeket újrakezdő formáknak (*forme à reprise*), ahogy a francia nyelvtanok nevezik a megfelelő francia nyelvi jelenségeket (l. pl. F. BRUNOT, *La pensée et la langue.*). Nominativus pendens néven is emlegetik őket újabban (W. HAVERS, IF. 43; Glotta, 16), RAVILA pedig (Vir. 1945: 4) emfatikus nominativusról szól.

Az uralkodó képzet általában nominativus-formában kerül a mondat élére, majd névmással újrakezdve fűzzük hozzá a másik mondatrészt. Az előrebocsátott nominativus mondatrészcsoport csak az utólagos hozzákapcsolás módjából, a kapcsoló névmás esetalakjából derül ki. Lehet, hogy az ilyen nominativus éppen alanyi funkciót hordoz, de ez is csak utólagosan derül ki. A nominativus pendens eleinte casus absolutus értékben áll, amelyből mindenféle viszonyítás, mondatrészcsoport kibontható, s amely még világosan őrzi az önálló mondatelőzmény nyomát. Ime, egy példa: *Az öltözése az aztán mulatságos volt* (Móricz Zsigmond: *Az asszony beleszól.* 56). Ezt eredetileg így értették: *Az öltözése! Az aztán mulatságos volt.* Előfordul azonban, hogy az emfatikus nominativus kezdeti casus absolutus értékét utólag valamilyen függő esetre kell váltani. Pl. *Sértegetni, azt tudnak* (Móricz, i. m. 192) eredeti értéke: *Sértegetni! Azt tudnak.* Itt a casus absolutus alkalmi értékeként a tárgyí funkció derült ki.

Az emfatikus nominativus lélektani szerkezetét és nyelvi funkcióját a lélektani alany és állítmány fogalmának fényében ragadhatjuk meg. A beszélő a lélektani állítmányt, azaz a számára új képzetet formálja meg először felkiáltó mondatként. Utólag azonban rájön, hogy az előzmény: a lélektani alany ismerete elengedhetetlenül szükséges a megértéshez. Így lép előtérbe a hallgató igénye a beszédformálásban: s ennek hatása alatt a beszélő utólag megformálja a lélektani alanyt. Amint már WEGENER (Untersuchungen

über die Grundfragen des Sprachlebens. 1885. 33) rámutatott, a naív beszélő azt hiszi, hogy a hallgatót is ugyanaz foglalkoztatja, mint őt, s így rendelkezik a megértéshez szükséges előfeltételekkel. Beszéd közben azonban csakhamar kénytelen leolvasni a hallgató arkifejezéséből az értetlenséget, ezért most már utólag hozzáfűzi mondanivalójához a pontosabb megértéshez szükséges kiegészítést. WEGENER ezt a jelenséget utólagos korrekciónak nevezi és kiterjedt magyarázó elvként használja a mondatjelenségek vizsgálatában.

Véleményünk szerint utólagos korrekcióval van dolgunk az emfaticus nominativusban is. A beszélő eleinte csak ennyit szándékozott mondani: *Az öltözése!* Mikor azonban utólag ráeszmél, hogy ez a tagolatlan, globális kifejezésmód, ez az egytagú felkiáltás nem elég világos, nem eléggé egyértelmű annak a hallgatónak a számára, aki nincs tisztában a helyzettel, utólagos magyarázatként hozzáfűzi: *az aztán mulatságos volt.* Az utólagos korrekciót, a kiegészítésnek (*az aztán mulatságos volt*) a kezdeti felkiáltással (*Az öltözése!*) való azonosságát, egyértékűségét az újrakezdő névmáselem (*az*) mutatja. Ennek szerepe itt az, hogy a megelőző felkiáltó mondatot most már mondatrész: alany értékben megismétli, s így fűzi hozzá a helyesbítő kiegészítést.

Utólagos korrekcióként tárgyalja a francia újrakezdő szerkesztésmódot EUGEN LERCH is (*Historische französische Syntax* III. 1934. 53–60, 181–200). A *Ma scie, elle ne coupe plus* szerkezetet egy népnyelvi adat alapján úgy értelmezi, hogy a beszélő a tudatában levő képegészlet a *Ma scie!* felkiáltással akarta kifejezni; utólag azonban észrevette, hogy ez a felkiáltás nem egészen érthető, ezért fűzte hozzá utólagos korrekcióként azt, hogy *elle ne coupe plus* (LERCH, i. h. 53).

Ilyen és hasonló elemzések kétségtelenül igazolják azt, hogy az emfaticus nominativus a beszélő eredeti szándéka szerint önálló felkiáltó mondat ér fel, s ezt a beszélő csak utólag helyesbíti alanyi, tárgyi stb. mondatrésztétre. Ennek a jelenségnek nyelvfejlődéstani hátterét csak úgy tudjuk rekonstruálni, ha feltesszük, hogy eredetileg maga az utólagos korrekció is önálló mondat lehetett. Feltevésünk szerint ez a finn nyelvjárási kifejezés: *Piispa se hoastel ite!* (S. LATVALA, Lauscopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta. 1899. 44) két egymás mellett álló felkiáltó mondatból keletkezett: *Piispa! Hoastel!* A két — ugyanarra a tényálásra vonatkozó — felkiáltás elvesztette mondatönállóságát, egybevonódott. A szintézis alaki kifejezője a *se* névmás. Ez itt a kapcsoló elem szerepét tölti be, a mondatokból keletkezett részek szintaktikai kapcsolatát jelzi.

Kérdés azonban, mi volt a *se* névmás és más újrakezdő névmások még régebbi, eredeti funkciója. A kapcsolás, a mondatrészek viszonyítása ugyanis már másodlagos, amit ennek a szerepnek az elvontsága eléggé bizonyít. Véleményem szerint abból kell kiindulni, hogy a névmással bevezetett utólagos korrekció (*se hoastel*) már önmagában kéttagú mondatalakzat, amely maga is két egyszavú felkiáltás egybeesése útján állhatott elő: *Se! Hoastel!* A kapcsoló szerepű névmástó eredetileg maga is felkiáltó mondatértékkel bírt, s mint ilyen azt a funkciót töltötte be, hogy a beszédhelyzet tárgyi valóságára intenzív érzéssel rámutatott. Ebben az ősi névmásban egyesült a mai névmási rámutatás az indulatszói jelleggel: kifejezte a beszélő magasfokú érzését, felhívta valamire a hallgató figyelmét, s legalább célzásszerűen ábrázolta a beszédhelyzetnek valamely tárgyi mozzanatát. Hol kereshetjük a mondat legősibb formáját, azt a csírt, amelyből a későbbi fejlettebb mondatformák

mind kibomlottak, ha nem éppen itt? Az interjekcionális természetű ősi névmástövek nemcsak hangszerkezetük szerint — mint egytagú nyelvelemek — képviselnek primitívebb nyelvállapotot a névigéknél mint kétszótagú nyelvelemeknél, hanem funkciójuknál fogva is. Itt ugyanis még globális egységben hat a három mondatfunkció: a kifejezés, a felhívás és az ábrázolás funkciója. Ezzel szemben a névszói és igei tövek (illetőleg: a névigék) a nyelvi valóságnak csupán egyik oldalát, a dologi világot ábrázolják, tehát már bizonyos megosztottságnak a termékei.

A névmások fontosságát a ragozás rendszerének kialakításában az indoeurópai és az uráli nyelvészet képviselői egyaránt kezdik belátni. Ezzel a belátással azonban szükségszerűen kapcsolódnia kellene egy olyan kutatási iránynak, amely a névmások eredeti mondatnani értékét s azoknak a mondatformálásban betöltött szerepét igyekszik tisztázni. Mi a magunk részéről úgy látjuk, hogy a névmás eredeti funkciója a mondatfunkció volt. Ebből az önálló mondat szerepből keletkezett a későbbi fejlődés folyamán a névmásnak az a szerepe, hogy két névigei felkiáltást mint mondatrészeket kapcsol egymáshoz. Végül a fejlődés harmadik fokán a névmás hozzávonódott a megelőző vagy az utána következő névszói, ill. igei tőhöz, s így raggá vagy prae-fixalis elemmé vált.

4. Az értelmezőt a grammatikák is úgy szokták meghatározni, mint par excellence utólagos korrekciót. A beszélő, aki a maga élményeinek irányító hatása alatt áll, csak utólag veszi észre, hogy valamelyik kifejezése nem elég érthető a másik ember számára, ezért megvilágosító, magyarázó kifejezéssel toldja meg az előbbit.

Persze itt is abból kell kiindulnunk, hogy az értelmezős szerkezet eredetileg mondatértékű nyilatkozat volt, illetőleg helyesebben: az értelmezett szó is, az értelmező is külön-külön felkiáltó mondatként állott, s csupán a fejlődés folyamán halványodtak egymást kiegészítő, meg bővítő mondatrészekké. Például a *Zrinyit, a költőt* értelmezős szerkezet erre a két felkiáltó mondatra vezethető vissza: *Zrinyi! A költő!* A két mondat egybeejtése útján jött létre ez az attributív típusú mondat: *Zrinyi, a költő!*, majd ennek mondatértéke is megszűnván, a beszélő beleépíthette rész gyanánt más mondat szerkezetbe: *Zrinyit, a költőt*...

S hogyan függ össze az értelmezős szerkezet a névmás mondatnani szerepével? Úgy, hogy névmás is szerepelhet értelmezett tagként, amikor is a névmást egy utólag kitett névszóval értelmezzük. Az ilyen szerkezettípust tekinthetjük az értelmezős szerkezet alapformájának. Az interjekcionális értékű névmás után egy objektív képtartalommal bíró névszót tett ki a beszélő, hogy a hallgató érdekében érthetőbbé formálja mondanivalóját. Pl. *Az!* (casus absolutus értékű névmástő, amely tehát olyasmit is jelenthetett, hogy 'ott', 'oda', 'azt' stb.) *Ember!* A két felkiáltó mondat egybeejtése útján jött létre egy *Az, ember!* típusú mondat, amelyben a mutató névmás értelmezett tagként, a főnév értelmezőként áll. Majd ezt beleépítve más mondatba mondatrész gyanánt ilyeneket kapunk: *Az az ember ott volt. Azt az embert várom* stb. Ma már az ilyen névmásos szerkezetekben (*az az ember, azt az embert*) nem érezzük az eredeti értelmezői viszonyt. Az értelmezős szerkezet ártértékelődött jelzős szerkezetté: a névmást (kijelölő) jelzőnek, a főnevet pedig jelzett szónak fogjuk fel, a két tag korrelatív formáltsága, a congruentia azonban még világosan őrzi az ilyen szerkezet ősi értelmezői eredetét (vö.

TOMPA JÓZSEF, Anyanyelvünk az iskolában 2: 160). A kijelölő jelzős szerkezet aztán a fejlődés folyamán tovább differenciálódott: belőle vált ki a határozott névelős szerkezet (*az ember, a ház*). Itt a névmás már elvesztette önállóságát hangtanilag is (*az, a*: a hangalak az utána álló szókezdet függvénye), jelentésanilag is. Viszonyító, determináló elemmé süllyedt. Az egész fejlődési sorból azonban minket jelenleg az érdekel, hogy a magyar nyelv tanúsága szerint egy eredeti értelmezős szerkezet a forma legkisebb sérelme nélkül — tehát a congruentia megtartásával — jelzős szerkezetté értékelődhetik át, holott a jelzős formának legfontosabb alaki kelléke épp a ragozatlanság, a congruentia hiánya.

A finn nyelv ebben a tekintetben jóval előbbre haladt a fejlődésben: a jelző egyeztetése a jelzett szóval általános érvényű szerkezeti szabállyá izmosodott.

Régóta lekötötte a kutatók figyelmét az a tény, hogy az általános szórendi törvényekkel ellentétben a finn nyelv egyezteteti a jelzőt a jelzett szóval. A jelző egyeztetése megvan részben a lapp meg a mordvin nyelvben is, másfelől a tavgy- meg a jurákszamojédban. A finn jelző egyeztetését régebben indoeurópai hatásnak tulajdonították. Újabban N. SEBESTYÉN IRÉN (NyK. 53: 39–40) a protolapp nyelvből, azaz a lappoknak a nyelvcsere előtti szamojéd nyelvéből eredezteti ezt a finn szerkezeti sajátosságot, bár megengedi, hogy ezt a finn nyelv belső fejlődésének iránya is elősegíthette. Mások a finn jelző egyeztetését a jelzett szóval tisztán belső fejleménynek fogják fel, s mint analógiás kiindulópontokra az értelmezős szerkezetekre utalnak. FOKOS DÁVID — úgy látszik — ez utóbbi magyarázatot fogadja el (vö. Nyr. 63: 39–40) ma is. Az analógiás magyarázatot HAKULINEN (SKRK. II: 243) fogalmazza meg legvilágosabban. Szerinte az értelmezős és az ősi jelzős szerkezet kölcsönösen hatott egymásra, s a contaminatio eredményeként állott elő a mai jelzős szerkezet típus, amelyben az egyeztetés az értelmezős szerkezetből való, a szórend pedig az eredeti ragtalan jelzős szerkezetből: *syö lihaa, hyvää* × **syö hyvää-lihaa* = *syö hyvää lihaa*.

Véleményünk szerint az analógiás, contaminációs magyarázat nem képes elfogadható módon megvilágítani, hogyan terjedhet át az alaki egyeztetés szerkezeti kényszere az egyik kifejezéstípusról egy egészen más kifejezés módra. Mi nem az értelmezős szerkezet analógiás hatását keressük a finn jelző egyeztetésének törvényében, hanem azt állítjuk, hogy az értelmezős szerkezet maga fejlődött jelzős szerkezetté átértékelődés útján, a forma megtartásával. Magyarázatunk szerint a *Hän asuu suuressa talossa* ('ő nagy házban lakik') mondat eredeti értelme ez volt: *Hän asuu suuressa, (nimittäin) talossa* 'ő nagyban — ti. házban — lakik'.

Ilyenféléképpen magyaráz udmurt és komi szerkezeteket FOKOS is — anélkül azonban, hogy a permi adatok helyes értelmezéséből levonná a következtetést a finn jelzős szerkezetek eredeti értelmezői értékére. Ettől a következtetéstől bizonyára az tartotta vissza, hogy az uralkodó felfogás szerint a finn jelzős szerkezetben nem található meg az értelmezőnek minden lényeges kritériuma.

Mi is a fő különbség a jelzős és az értelmezős szerkezet közt? Úgy mondanánk, hogy a jelzős szerkezet szintetikus alakzat, az értelmezős szerkezet pedig analitikus nyelvi képlet. Az uráli nyelvek jelzős szerkezetei valóban szintetikus természetűek — oly nagy mértékben, hogy egyenesen az összetétel szoros egységét közelítik meg: pl. m. *nagyváros* — *nagyvárost* — *nagyvárosban*; f. *suurkaupunki* — *suurkaupungin* — *suurkaupungissa*. A jelzős

összetételek a finnben is hívebben őrzik az ősi uráli jelzős szerkezet szintetikus jellegét, mint az a néhány ragozatlan formában megmerevült szóalak, amely nem egyezik meg alakilag a jelzett szavával (*aika, ensi, eri, joka, kelpo, koko, pikku, viime*; 1. SETÄLÄ, Suomen kielen lauseoppi¹¹. 31). Ezzel szemben az értelmezős szerkezet analitikus, tagolt kifejezésmód, amelyben a tagok határozottan elválnak egymástól: pl. *Madarat, nem egyet, százat is meglőnek; Mátyást az igazságot*.

A szintetikus alakzatnak, tehát a jelzős szerkezetnek nyelvi kifejező eszközei a magyarban a következők: 1. A szórend: a jelző megelőzi a jelzett szót: *nagy város*. 2. Az egyeztetés hiánya: a járulékelem az egész alakzat végéhez tapad: *nagy város, nagy város-t, nagy város-ban* stb. 3. A hangsúly egyközpontú, a szerkezet egycsúcsú dinamikus kiképzést nyer, vagyis a szerkezet első tagjának hangsúlya alá rendelődik a második tag: *nagy város, jó napot*.

Ezzel szemben az analitikus nyelvi képlet, tehát az értelmezős szerkezet nyelvi kifejező eszközei nyelvünkben: 1. A fordított szórend: az értelmezett szót követi az értelmező: *Mátyás, az igazságos*. 2. A congruentia: a tagok alakai egyeztetése: *Mátyás-t, az igazságos-t*. 3. A hangsúlyeloszlás két csúcspontú dinamikus kiképzést mutat, azaz a szerkezetnek mindkét tagja nyomatékokat hordoz: *Mátyás, az igazságos*.

Ha a kifejező eszközök szempontjából vizsgáljuk meg a finn jelzős szerkezeteket, akkor azt tapasztaljuk, hogy végeredményben az analitikus jellegnek minden kellékét megtaláljuk bennük: 1. A finn melléknévi jelzős szerkezetet minden nehézség nélkül felfoghatjuk olyan értelmezős szerkezetnek, amelyben melléknév szerepel értelmezett tagként, főnév értelmezőként. Hiszen ha melléknévnek lehet főnévi jelzője, pl. *lumivalkoinen 'hófehér'*, annak sem lehet semmi akadálya, hogy melléknévnek főnévi értelmezője legyen: *suuri, talo* 'nagy, ti. ház'; *suuressa, talossa* 'nagyban, ti. házban'. 2. A finn jelzős szerkezetben megvan az analitikus formára jellemző congruentia is: *suure-ssa talo-ssa; hypä-ä päivä-ä*. 3. A leglényegesebb talán ebből a szempontból a hangsúly tanulsága. Nekem már régóta feltűnt, hogy a finnben egészen tipikusnak mondható a jelzett szó külön nyomatékolása, míg a magyarban a jelzett szó rendesen hangsúly nélkül simul a jelzőhöz: *suuressa talossä; hypää päivää*.

S hogy itt nem valami idegen hangsúlyozási szokás beáradásával van dolgunk a finnben, nem is csak alkalmilag — bizonyos logikai vagy emocionális többlet kifejezésére — hangsúlyozzák a jelzős szerkezetnek mind a két tagját, azt — úgy látom — a népnyelvi szövegek vizsgálata is igazolja. KETTUNEN nyelvjárási szövegei (Suomen murteet I. 1930) a legtöbb darabban jelzik a hangsúlyt, a beszédszakasz leghangsúlyosabb szótagját, s így kiválóan alkalmasak a dinamikus szerkezet vizsgálatára. Ezekből a szövegekből kiderül, hogy a jelzős szerkezet második tagja nemcsak hogy hangsúlyos, hanem egyúttal külön beszédszakaszt is kezd. Csak próbaképpen idézek néhány adatot a nyugati és a keleti nyelvjárásterületről: 1. (Nyugati) *rī-ki se oli sū-ri ro-svo | nīt-oli vī-s mi-äst a-in | no, jo-ivat e-nsimmä-istä ku-ppia | sill-oli ho-peinel lu-gri sit ta-skus* (KETTUNEN, i. h. 31—32). — 2. (Keleti) *minä kum mā-nin e-nsimäisen ke-rran ka-lam pūtēn nī | oli ka-ynis i-lma | mutta o-l, nīn tū-ne i-lma* (KETTUNEN, i. h. 279—80).

Kétségtelen, hogy a hangsúlyozási viszonyoknak a felvetett kérdésben döntő jelentőségük van. Tudatában vagyok természetesen annak, hogy

a fenti példák — amelyek ugyan KETTUNEN szövegeiből tetszés szerint sokasíthatók — nem dönthetik el véglegesen a kérdést. A finn jelzős szerkezet hangsúlyozási viszonyainak tüzetes és módszeres átvizsgálására volna szükség. Itt mindössze arra akartam rámutatni, hogy a finn hangsúlyozási viszonyok — legalábbis az első tájékozódás számára — nem mondanak ellent annak a feltevésnek, hogy a finn jelzős szerkezet egyenes folytatása egy értelmezős szerkezetnek, annak átértékelődése útján keletkezett. A külső forma — az értelmezős szerkezet analitikus szórendje, egyeztetése és kétsúcúsú dinamikája — megmaradt, a viszony logikai-grammatikai értéke eltolódott értelmezőiből jelzőivé.

5. Befejezésül még csak azt szeretném megjegyezni hogy a FOKOS előadásában tárgyalt mondattani kérdésekhez hasonló problémák szóba kerültek a finn szakirodalomban is: RAVILÁnak egyik mondattani tanulmányában, továbbá HAKULINENNél, legújabbban pedig RAPOLÁNál.

RAVILA „Lauseeseen liittyneet irralliset ainekset” (Vir. 1945: 1–16) című tanulmányában olyan különálló mondatelemeket vesz vizsgálat alá, amelyek mondatértékűek, érzelemhordozók s utólag merültek fel a beszélő tudatában, ennél fogva nincsenek beépítve a mondat logikai-grammatikai szerkezetébe. Bár RAVILA ebben a dolgozatában túlnyomórészt leíró nyelvtani szempontból igyekezett következtetéseit levonni, mindamellett a szóba-kerülő kérdéseknek (indulatszó, megszólítás, emfatikus nominativus, értelmező, utólagos korrekció stb.) egymással való fejlődéstani kapcsolatait is érinti.

Érdekes adalékot nyújt a RAVILA által tárgyalt mondattani jelenségekhez egy konkrét mondat szerkezetének elemzésével kapcsolatban HAKULINEN (Vir. 1954: 89).

RAPOLA „Erään tyylipiirteen taustaa” c. tanulmányában (Vir. 1954: 1–17) olyan mondatjelenségeket emel ki a finn nyelvhasználatból, amelyek a névmások fontos szerepét mutatják a mondatformálás primitívebb síkján, illetőleg a nyelv korábbi fejlődési szakaszaiban. Tanulmányában hivatkozik is RAVILA elméletére, amelynek mondattani háttérét finn nyelvi tények alapján igyekezett tisztázni.

Hasonló feladatot tűzött maga elé FOKOS DÁVID is jelen előadásában — tágabb, finnugor vonatkozásban. Meg vagyok győződve arról, hogy ez az út — amelyet RAVILA nyomán RAPOLA és FOKOS nyitott — új, értékes eredményeket ígér, olyan nyelvi kövületek feltárását és a kutatásba való bevonását, amelyeket eddig éppen közönséges, mindennapi voltak miatt nem vettek észre, vagy azért mellőztek, mert egyszerűen a hanyag beszédmód megnyilatkozását, illetőleg a lejegyző pontatlanságát látták bennük.

VÉRTES EDIT:

FOKOS DÁVID előadása a finnugor névragozás néhány igen érdekes fejezetét világítja meg, s egyúttal széles távlatot nyit a további kutatás számára. Fejtegetései a hallgatókban sok új gondolatot keltenek, továbbá olyan ötletek, sejtések esetleges helyességére figyelmeztetnek, amelyeket eddig talán még arra sem tartottunk érdemeseknek, hogy alaposabban megvizsgáljuk őket. Az itt feltárt gazdag anyaggal kapcsolatban felmerülő problémák közül egyet szándékozom kiragadni: a tárgy jelölését a finnugor nyelvekben.

FOKOS DÁVID előadásában több meggyőző példával igazolta, hogy elsősorban a helyhatározók, de más határozók is lehetnek ragtalanok, mégpedig akár deiktummal mint értelmezővel determináltak, akár anélkül. Kifejtette továbbá, hogy a mai értelemben vett ragos határozók talán a deiktumos határozókból fejlődtek ki. Az egymást követő lehetséges kifejezési állapotok nyomait elsősorban az obi-ugor szakrális szövegekből mutatta ki.

Felmerül a kérdés, nem vihető-e át ez a gondolatmenet a névszóragozás más területére is, nem képzelhető-e el a tárgyjelöléssel kapcsolatban hasonló fejlődésmenet. Talán lehetséges, hogy eredetileg a tárgy is jelöletlen volt, majd deiktikus-determináló elem segítségével jelölték s csak ezután fejlődött vagy fejlődhetett ki a mai értelemben vett tárgyjelölés a finnugor nyelvek névragozásában. Ezt az ötletet azért is érdemesebb közelebbről megvizsgálni, mert a finnugor nyelvek ma is ismerik a tárgynak nemcsak jelöletlen, hanem determinált és jelölt kifejezőmódját is. Jelöletlen tárgyat elsősorban az obi-ugor nyelvekben találunk: valamennyi chanti nyelvjárásban (a vachi kivételével) és a manysi nyelvterület jelentékeny részén ϕ morfémájú a tárgy, s jelölése csak a szórend segítségével történik. De igeneves szerkezetek mellett a legtöbb finnugor nyelv is használ jelöletlen tárgyat. Sőt lehetséges, hogy jelöletlen tárgynak kell tekintenünk pl. a finn többes számú tárgyat is, hiszen a finn pluralis accusativus alakilag azonos a pluralis nominativusszal. Elmarad vagy elmaradhat a tárgy jelölése a tárgyragot használó finnugor nyelvekben akkor, ha a tárgyat birtokos személyrag közelebbről determinálja.

A finnugor nyelvek mai tárgyjelölő elemei és az azokhoz fűzött eddigi magyarázatok nem zárják ki azt a lehetőséget, hogy a tárgyragot a RAVILA — LAKÓ — FOKOS-elmélet segítségével végső fokon mutató névmásból, ill. valamilyen deiktikus elemből származtassuk. A permi nyelvek tárgyjelölő eleménél, a 3. személyű birtokos személyragnál — tekintettel a 3. személyű személyes névmás és a mutató névmás közismert rokonságára — ez a magyarázat szinte magától kínálkozik. Valamivel nehezebb ugyan, de nem lehetetlen a magyar *-t* tárgyragban is deiktikus elemet látni. A *-t* tárgyrag eddigi magyarázatai (mutató névmásból, a sg. 2. személyű személyragnál, ill. a locativusi *-t*-ből) tkp. csak a fejlődés útját vázolják különböző módokon, de kiindulásul mindegyiknél szolgálhat egy deiktikus *-t* elem. Talán hasonló elgondolás alkalmazható egyéb finnugor nyelvekben található *-t* tárgyraggal (chtiV *-t* ragjával, talán a finn plur. acc. és — noha ezeket más módon magyarázták — néhány névmási accusativus *-t*-jével) kapcsolatban is.

Az előadásban vázolt elmélettel kapcsolatban legtöbb és legnagyobb nehézséget a legerterjedtebb finnugor accusativusragnak, az *-m*-nek a magyarázata jelent. De már eddig is felmerült az a gondolat, hogy a finnugor *-m* accusativusrag talán azonos eredetű az 1. személyű személyes névmás *m*-jével (MÉSZÖLY: NyK. LI, 3; ZSIRAI, idézi LAVOTHA: NyK. LIV, 210, 217–8)¹ FOKOS pedig mai előadásában azzal a lehetőséggel is számol, hogy az alapnyelvnek gazdagabb lehetett a névmásrendszere, mint az a mai finnugor nyelvek alapján elképzelhető.

A finnugor nyelvekben a személyes névmások ragozása gyakran eltér a névszókétól. Így a személyes névmások tárgyesetét több finnugor nyelv nem a paradigmatiság tárgyraggal képezi, hanem a személyragozott névmás-

¹ Ez a magyarázat azonban ellenzésre is talált, vö. LIIMOLA, SUSAIK. LVII. 25–47.

sal fejezi ki (*engem, téged; msi É. anem, nanen, tawü stb., chti. Szynj. manem, nanen, luwel stb.*). Azonban a személyes névmások tárgyesetének a magyarázatában is valószínűleg sikerrel alkalmazható a RAVILA—LAKÓ—FOKOS-elmélet, s így a finnugor tárgyragokat egységesen lehet az említett elmélet segítségével magyarázni.

A finnugor tárgyjelölés kérdése a szamojéd nyelvek tárgyjelölésének a vizsgálatával együtt feltétlenül közelebbi és részletesebb tanulmányozást igényel és érdemel. Ezt a munkát a közel jövőben szándékomban is áll elvégezni.

LAVOTHA ÖDÖN:

RAVILA és LAKÓ azon elméletét, hogy a határozóragok névmási elemből fejlődtek, FOKOS nyelvi anyaggal támasztotta alá. Ez az előadás azonban nemcsak megerősítette ezt az elméletet, hanem utat is mutatott arra, hogy az összehasonlító történeti mondattan milyen módon foghatja vállatára a mondattani jelenségeket. Igen szemléletesen bontakozott ki az előadásból, hogy a ragtalan és mondattani helyzetben aktualizált határozók mellett hogyan válhatott a nyomatékos főszóból és a rákövetkező mutató névmásból ragos határozó. Minthogy az obi-ugor nyelvek tanulmányozása során magam is felhasználtam a RAVILA—LAKÓ-elmélet tanulságait és arra nyelvi bizonyítékot is véltem találni, néhány kérdéshez szeretnék hozzászólni.

1. Az aktualizátor kérdése

LAKÓ az egyszerű ragok keletkezéséről írva azt mondja, hogy a névmások aktualizáló elemmé lettek, mert a „praeflexiós korszakban a ragozatlan szóalaknak nem volt (elég erős, világos) aktualizáló ereje...” (Oszk. Közl. I, 215). FOKOS ezt kiegészíti azzal, hogy a „szó minden megkülönböztető jel nélkül a mindenkori helyzetnek megfelelően fejezi ki egyúttal az illető névszónak egy másikhoz való viszonyát. Vagyis: a szó lehetett (későbbi értelemben) határozó is, minden külön jel nélkül.”

RAVILA és LAKÓ BALLY feltevéséből indult el, aki a „virtuális” és az „aktualizált” fogalmakat különbözteti meg. A virtuális fogalmak aktualizálására a nyelvek különféle elemeket fejlesztenek. De mielőtt ezek az elemek kifejlődtek, akkor sem lehettek a nyelvi jelek aktualizáló készség nélkül. Erre utal LAKÓ megjegyzése is, hogy „nem volt (elég erős, világos) aktualizáló ereje” a szónak. BÁRCZI azt mondja, hogy a szó jelentését is adott helyzetéből kapja, mint ahogy a gyermeknyelvben egy hangsoport, egy szó igen változatos jelentésű, sőt mondat értékű lehet („az *uú* jelent mindenféle tudattartalmat, ami a kutyával összefüggésben van: 'félek a kutyától', 'nini, itt egy kutya', 'a kutya jön' stb. Bev. a nyelvtudományba 9). Hasonló véleményen van PAIS akadémikus (Két fejezet a mondattanból 3 kk.), és ezen a véleményen volt FOKOS is előadásában. Tehát a ragok kialakulása előtt is aktualizálódhatott a szó, mégpedig külön nyelvi eszköz nélkül is.

Úgy gondolom, hogy a mondattani helyzet mellett a formások kialakulását megelőző korban a konkretizmus, a gondolkodás és a nyelvi jelek konkrét volta is erősen szerepet játszott. Azaz a valóságban adott egy-egy kép ábrázolására egy-egy külön nyelvi jelet használtak, és így egy időben

aktualizátorra — olyan szempontból, mint később a ragokra — nem volt szükség. A mondatbeli viszonyt akkor egyetlen szó is ki tudta fejezni, mert egy szó nem egy fogalmat jelölt, hanem egész képet ábrázolt. A gondolkodás felfogta a valóság tényeit, de (feltehetőleg) nem látta a sok tényben meglevő azonosat, nem tudott elvonni, és ezért a nyelv minden kép, minden helyzet jelölésére külön nyelvi elemet használt. Úgy gondolom, hogy más szóval jelölte, ha azt akarta mondani, hogy „a medve jön”, és mással azt, hogy „a medve megy”; ismét más nyelvi jele volt arra, hogy „a farkas jön”, és más arra, hogy „a sas száll” stb. Ha valamit észrevett az erdőben, külön elemmel jelölte, és más szót használt akkor, ha ugyanaz a jelenség a mezőn tűnt a szemébe. Tehát az objektív helyzetet ábrázoló nyelvi jelek különbözősége biztosította az aktualizáltságot. Ekkor tehát igen nagy gazdagsága lehetett az ún. mondatzavaknak, amelyek mind aktualizáltak, konkrétak voltak. Amikor azután az ember elvonatkoztató készség fejlődése révén megismerte a különböző jelenségekben az azonosat, és ezt elvonta belőlük, a szó maga már nem tudott olyan mértékben aktualizálni, mint előzőleg. Tehát újabb nyelvi elem vált szükségessé ahhoz, hogy a nyelv az objektív valóság egy adott helyzetét ábrázolni, annak képét a hallgatóban felidézni képes legyen.

Ennek a korai szakasznak, a konkretizmusnak a ragok kialakulását megelőző szakaszának nyomait vélem felismerni a rokonértelmű szavak egy részében, amelyek között a különbséget éppen bizonyos konkrét kötöttségek, bizonyos viszonyt is jelölő sajátságok adják. A cselekvés iránya is kifejezésre jut ezekben a szavakban: *jön* — *megy*, vagy a cselekvés tárgya is benne volt valamikor e szavakban: észt *móskma* — *pesema*, melyet ma egyaránt használunk 'mosni' jelentésben, de *pesu* 'mosni való, fehérnemű', *pesunaine* 'mosónő' jelentésű származéka a *móskma* igének nincs. Vagy például a hangutánzó szavak ma is konkrétak és átvitt értelmű használatukhoz legalábbis erős hangulati elem járul: *károg* (a varjú), *ciripel* (a tücsök), *brekeg* (a béka) stb. más állatra vonatkoztatva nem használható. Vagy a rokonság neveken: *süv* 'a férjnek öccse v. bátyja', *ipa* 'a feleség apja' stb. A konkretizmus miatt van pl. a lappban vagy szamojédban annyi szó a rénszarvas részeinek megnevezésére stb. (vö. JESPERSEN, Language 430, KAINZ, Psychologie der Sprache II, 124, VÉGH, Adalékok a rokonértelmű szavak keletkezéséhez 26 stb.).

Tehát a ragok keletkezését megelőző korban a szavak teljes mértékben konkrétak voltak, egy-egy helyzetet ábrázoltak, és amikor a gondolkodás elvonta belőlük az azonosat, akkor veszítették el aktualizáló erejüket, s ezért vált szükségessé aktualizátor. Az elvonás után a szavak már csak részképeket jelölnek, a gondolkodás a valóság egy adott helyzetében egyes fogalmak viszonyát látja, és a részképzetek megnevezése útján keletkezett mondattani helyzetben válnak aktualizáltakká. Később ez is kevésnek bizonyul, és külön nyelvi elem fejlődik a névmásokból, amely az aktualizátor szerepét tölti be. Ennek fejlődését mutatta be előadásában FOKOS DÁVID.

2. A nyelv és valóság

Fentebb azt mondtam, hogy a mondatzó, majd a mondat az objektív valóság egy-egy helyzetét ábrázolja. Nagyon fontosnak tartom a mondattani kutatásokban az ábrázolás kérdését, szerepének fokozott vizsgálatát. A gondolkodás a valóság tényeit eleinte egységben látja. Ezért fejezhetnek ki a mondatzavak egész — mai értelemben vett — mondattartalmat. Logikusnak látom, hogy a primitív gondolkodás az objektív valóságot nem a rész-

fogalmak viszonyaként fogja fel. Éppígy logikus tehát, ha felteszem, hogy az egységben látott képet egy szóval fejezi ki. Egy kép tehát egy nyelvi jel. És ahogy a képírásból lassan leegyszerűsödtek a mai betűk, a mondatyszavakból elvonás útján leegyszerűsödtek a mai szavak. Erre fentebb a rokonértelmű szavakból kíséreltem meg bizonyítékot hozni.

A feltevésből következik, hogy a primitív gondolkodású embernek csak homályos fogalma lehetett a valóságról. Ezt igazolják a babonák, amelyek éppen azon alapulnak, hogy a valóságban adott tényezők egymáshoz való viszonyát nem ismerték fel helyesen. Egyesek ma is félnek olyan szobába menni, amelyben halott van vagy volt. Kerülik azt a helyet, ahol valakivel valami baj történt. De hiszen a tudománynak éppen az a feladata, hogy helyes összefüggést állapítson meg a valóság jelenségei között.

A nyelv célja a valóságban adott és megismert egy-egy helyzet ábrázolása. Ezért vizsgálata alkalmával nemcsak a nyelvi formát, hanem az ábrázolt helyzetet is figyelemmel kell kísérnünk.

3. A határozóragok kialakulását vizsgáló módszer, a párhuzamos jelölések kérdése

FOKOS bemutatta, hogy egy kiemelt mondatrész mint főszó ragtalan állapotában a rákövetkező névmás, esetleg valamely elemmel megtoldott névmás és az állítmányként szereplő ige kapcsolatában határozóvá lett. A határozó minőségét főleg az ige jelentése szabta meg. Természetesen a később határozó raggá alakult névmás szerepét is az ige jelentése alakíthatta ki. Ezért fordulhat elő, hogy ugyanaz a rag vagy képző többféle jelentésben, szerepben használatos. És minthogy a ragok szerepe e kezdeti állapotban nem volt oly mértékben meghatározott, mint később lett, nem kell valami különleges gondolkodást vagy szemléletet látnunk abban, hogy a nyelvek — sőt akár ugyanaz a nyelv is — ugyanegy helyzet, tudattartalom kifejezésére többféle ragot, különféle kifejezést használnak. Vagyis a párhuzamos kifejezések, szerkezetek, amelyeket a történeti fejlődés hozott létre különböző időkben, lehetnek ugyanazon mondatbeli viszony jelölői is. A párhuzamosan használt kifejezések tehát nem feltétlenül eltérő viszonyérzékelés tükröződései. E téren igen erős idegen hatással is számolnunk kell. Lehetséges, hogy valamely idegen nyelvi szerkesztésmód szolgai átvétele eredményez nyelvünkben egy-egy újabb, a régitől eltérő szerkezetet. A most elmondott okok alapján szerintem egészen elfogadható az az eljárás, amelynek alkalmazása során FOKOS a ragtalan kifejezés, szerkezet ragtalan szavát határozónak fogja fel, rámutatva párhuzamosan előforduló és már határozóragos kifejezésekre. Egy későbbi fejlődési szakaszban, amikor már vannak ragok, esetleg egyidejűleg több, különféle ragos határozó tölti be ugyanazon mondatbeli funkciót, lehetséges azonban, hogy ezek különböző korokban keletkeztek, vö. *hisz valakit, valakiben, valakinek*.

A párhuzamos jelölések történeti kialakulására az alábbiakban én is hozok példát.

4. A domináló képzet kiemelése és megjelölése

FOKOS azt mondotta, hogy az általa idézett mondatokban a domináló képzet az a határozó, amelyet ragtalan szó fejez ki, és amely után a mondatba illeszkedő, már viszonyt keltő névmás éppen ennek a ragtalan szóval jelölt domináló képzetnek a kiemelését is célozza.

FOKOS megállapítását a finnugor nyelvek sajátossága alapján kiegészíteném azzal, hogy ennek a domináló képzetnek a kiemelése és mondattani viszonyba állítása nemcsak a főszót követő névmás útján történhetik, hanem az állítmány révén is. Legalább erre utal az, hogy a finnugor nyelvek nagy részében az állítmánynak igen jelentős szerepe van a mondat szerkesztésben. Gondoljunk arra, hogy az alanyi ragozáson kívül tárgyas igeragozást is találunk az ugor nyelvekben és a mordvinban, hogy a manyiban sok ige-képző van, melyek olykor viszonyjelölésre is alkalmasak (gyakorító képző több alanyra, több tárgyra utal, vö. SZABÓ DEZSŐ, A vog. szóképzés 11), hogy a mordvinban határozóragos szó is lehet állítmány, felveheti az állítmány ragot (vö. ZSIRAI, FUR 86; távolabb: CASTRÉN, Grammatik der Samojedischen Sprachen 106, 207 stb.). Vitathatatlan tehát, hogy az állítmány jelentős szerepet visz ezeknek a nyelveknek a mondat szerkezetében. Néhány példa a manyisból:

az állítmány az alanyra utal: *Volodja školan mini* 'V. iskolába megy' (BALANGYIN, Lovintan manyis könyve, Leningrád 1947, 4);

az állítmány tárgyat (patienst) jelöl:

a) határozott tárgy: *āšim ta tēn'-ut tēstā* 'atyám ezt az ételt ette' (MUNKÁCSI, VNGy. III, 112);

b) határozatlan tárgy (patiens): *šaj ajēyum, muŋi tēyum, wōjij nan tēyum* 'teát iszom, tojást eszem, vajas kenyeret eszem' (KÁLMÁN, Manyisi nyelvkönyv 44).

De a manyisban és a chantiban gyakran használják a patiens jelölésére a passzívumot, és ez a patiens véleményem szerint nemcsak a tárgy, hanem olykor a mai határozó előzményének is tekinthető. Ezt szerintem alátámasztja az a tény is, hogy általában későbbi, főként a mai használatban tárgy és tárgyas igeragozás, vagy ragos határozó és alanyi igeragozás felel meg az említett szerkezeteknek. Például *χum-ñaurēm ul āšān namtuwē* 'fiú gyermeknek nem atyjától kell-e nevet kapnia?' (tkp. fiúgyermek hadd neveztessék atyjától) (MUNKÁCSI, VNGy. I, 4); a mai nyelvben: *zavottt sav sirut varave* 'a gyárban sok dolgot készítenek' (Ilpi Lonhh 66). Másrészt a mai nyelvhasználatban ragos határozó állhat az efféle passzív mondat helyett: *ūlmēn joxtuwēs* 'álom jött rá' (MUNKÁCSI, VNGy. I, 7). Ugyanabban a medveénekekben a ritmikus ismétlődés közben találjuk az alábbi sorokat: *āwiñ kwol āwim joxtawē* 'ajtós házam ajtajához jön valaki' és *mān āri āwiñ kwol āwimnē joxti* 'kis agár jön ajtós házam ajtajához' (MUNKÁCSI, VNGy. III, 258: 78. és 88. sor).

Azt hiszem, nem jogosulatlan az a feltevésem, hogy ezekben az esetekben a passzívum olyan jelölésmód emlékét őrzi, amikor az állítmányhoz járó nyelvi elem utalt a domináló képzet patiens voltára és ebből a patiensből — a gondolkodás és a nyelvi differenciálódás eredményeképp — részben az állítmányul használt ige jelentésének hatására lett később tárgy, illetve határozó. Hogy a manyisi gondolkodás a medveénekből idézett mondat ragtalan főszavához (*āwiñ kwol āwim*) a határozó fogalmát kapcsolja, azt szerintem bizonyítja a tíz sorral lejjebb következő határozóragos szerkezet.

Nyelvi tény, hogy a mondatrészeket ragokkal jelöljük. Ha helyes az a feltevésem, hogy azok jelölése egy időben az állítmány útján is történhetett, kellene olyan elemet találnom, amely egy kezdeti szakaszban a főszóhoz és az állítmányhoz egyaránt járulhatott. Vagyis ugyanazon formansokat kellene megtalálnunk állítmányhoz járó elemként, mint amelyek határozó-ragokként fordulnak elő. Talán erre is akad példa.

A chantiban a passzívum jele *-i*, amelynek funkciója megegyezik a manysi *-w* elem szerepével. Például *si yèrdi xəm-iuxlən xojna lətləyət* 'a csinált koporsóitokat ki veszi meg' (PÁPAY, ÉO. 71); ebben a mondatban tehát a patiensre (az aktív szerkezet tárgyára) utal a passzív állítmány. Az alábbi-ban a patiens az aktív szerkezetben határozó is lehet: *ləlnə ētləjən-ki* 'ha ellenség támad rád' (PÁPAY, ÉO. 127). A következőben pedig mindig határozó lesz a patiens, ha cselekvő szerkezetté alakítjuk: *ləlnə jəxətsajəw* 'Feinde sind zu uns gekommen' (STEINITZ, Ostj. Chrest. 74.).

TOIVONEN a finnugor alapnyelvre kikövetkeztetett egy *-i* lativusragot, amelynek megfelelői megvannak a magyarban, manysiban, chantiban, ud-murtban, a finnségben és lappban (FUF XXVIII, 9 kk). A finnségi megfelelőket ugyan kérdőjellel kapcsolta a többihez, de TUNKELO ezekből a nyelvekből is több adatban kimutatta ennek az *-i* lativusragnak a megvoltát (Virittájä 1946, 255). Ez a rag feltevésem szerint azonos lehet a chanti nyelv passzívum jelével. Eredetileg valamilyen irányulást fejezhetett ki, jelölhetett meg, és határozóhoz meg állítmányhoz egyaránt járulhatott. A funkcióbeli különbséget azután a mondattani helyzet, a szók jelentése alapján a nyelvi differenciálódás hozta létre.

MOÓR ELEMÉR:

FOKOS DÁVID előadását a finnugor nominativusra vonatkozóan egy hipotézissel szeretném kiegészíteni. Ehhez a magyar mássalhangzórendszer kialakulására vonatkozó tanulmányaim során jutottam el, amikor bizonyos morfológiai kérdésekkel is kénytelen voltam foglalkozni, így egyebek között azzal is, hogy az ősmagyarban alaki szempontból volt-e különbség névszó és ige között. Arra a megállapításra jutottam, hogy az ősmagyarban az ige mindig mássalhangzóra, a névszó pedig általában magánhangzóra végződött. A névszóknál a mássalhangzós szóvég hozzájuk (vö. Moór, Acta Lingu. Hung. II. 82, 378). Feltehető, hogy az ősmagyarban a névszói és az igei alakok közötti különbség tekintetében még finnugor kori nyelvi állapot őrződött meg. Mivel pedig ennek a különbségnek a megléte semmiképp sem tekinthető véletlennek, és olyan feltevés sem lehetséges, hogy az ige végéről a magánhangzószóvég lekopott, a névszó végéről pedig nem, arra a megállapításra jutottam, hogy a névszói magánhangzó-végződés valami meghatározó elem lehetett. Erre a felfogásra elsősorban is a primitív népek gondolkozásmódjának figyelembevétele indított, amely ti. híjával van az absztrakciók mindenféle fajtájának. Pl. a primitív ember gondolkodásában nincs kéz és nincs ház, hanem csak ez a kéz, ez a ház, ez a rénszarvas létezik, amelyikről ti. pillanatnyilag szó van. Ezért a névszók magánhangzó-végződésében valami meghatározó-elemet voltam hajlandó látni. Ebben a feltevésemben megerősített SPECHT munkájának (Die Ausbildung der indogerm. Deklination) elolvasása is. SPECHT ugyanis szintén arra a megállapításra jutott, hogy az *s* nominatívusi végződés az indogermánban meghatározó, illetve rámutató névmási elemnek tekintendő, amely a praeindogermánban még nem volt meg. [Mellékesen megjegyezve, ennek bizonyos őstörténeti következményei is vannak számunkra; ti. az, hogy a finnugorok és indogermánok csak olyan korban kerülhettek

érintkezésbe egymással, amikor az indogermánban már megvolt a nominatívusi *s* végződés.] Mindezek megfontolásával arra a feltevésre jutottam, hogy a finnugor névszók magánhangzós végződésében is bizonyos rámutató névmási elem szerepelhet, ahhoz hasonló, mint amilyen az indogermán nyelvekben az *s*-es nominativusra nézve feltehető. Sajnos, eddig nem volt módomban, hogy ezt a feltevésemet behatóbban megvizsgáljam és teóriává fejlesztessem ki, mivel őstörténeti kutatásaim teljesen igénybe vettek.

ANDRÁSSYÉ KÖVESI MAGDA:

FOKOS DÁVID előadásának előzetes, alapos ismerete és mélyreható elemzése nélkül nem akartam, és eddig nem is mertem a most felvetett kérdésekhez hozzászólni. De az elhangzottak után mégis úgy érzem, hogy szólnom kell mindazok nevében, akik az előadóéhoz hasonló területen végzik kutatásaikat, és rá kell mutatnom, milyen alapvető jelentőségük számunkra az ilyen és ehhez hasonló, konkrét nyelvtörténeti tényekkel is igazolható elméleti fejtegetések.

A nyelvtudomány mai helyzetét vázolva éppen LAKÓ mutatott rá, milyen nagy hiba, hogy kutatóink nagy részéből hiányzik az átfogó elméleti kérdések iránti érdeklődés *s* a mélyebb filozófiai iskolázottság. Ez utóbbinak hiányát különösen akkor érezzük, amikor olyan korba kell visszanyúlnunk, amelynek nyelvtörténeti tényeit nem világítják meg pozitív nyelvi adatok, csupán logikus okoskodással, a primitív ember képzelet- és érzelmvilágába való belehelyezkedéssel próbálunk benne eligazodni. Itt a praeuráli időkre, a suffixumok kialakulásának korszakára gondolok, amelynek nyelvi jelenségeit csak ilyen úton tudjuk a lehetőség határain belül megközelíteni, ahogy erre már UOTILA (Vir. 1945: 333 kk.), RAVILA (uo. 314–326) és LAKÓ (I. Oszt. Közl. I. 210 kk.) is rámutatott. Az ő elméleti fejtegetéseik továbbfűzését, gyakorlati példákkal való megvilágítását és igazolását láthattuk FOKOS DÁVID értékes előadásában. Számomra ez az előadás különösen azért volt igen érdekes és gyümölcsöző, mert megerősített abban a feltevésemben — amely a komi képzéssel való foglalkozás közben egyre határozottabban alakult ki bennem —, hogy ti. legősibb ragjaink, de képzőink is¹ mutató vagy interjectionalis természetű névmási elemekre² vezethetők vissza. Az *-n* és *-t* locativusragoknak urali **n3* és **t3* mutató névmástövekből való eredetére LAKÓ GYÖRGY mutatott rá (i. h.). Véleményem szerint az **-s*, a **-k* és a **-j* fgr. lativusragoknak ősi **s3* (~ fi. *se*), **k3* (~ fi. *kuka*, *joku*) és **j3* (~ fi. *joku*, *jompi-kumpi*) mutató, illetőleg határozatlan névmástövekre való visszavezetése sem ütköznék nehézségekbe, különösen akkor, ha feltesszük, hogy ezekhez eredetileg is egy térben távolabb levés, bizonyos határozatlan térszemlélet képzete kapcsolódott.

A fejlődés menetét nagyon meggyőzően vázolta az előadó. A kezdetben csupán aktualizátor szerepét betöltő névmási elemnek konkrét helyviszonyjelölő suffixummá válása — a térben való gondolkodás kezdetleges fokán — könnyen elképzelhető. De éppúgy elképzelhető az is, hogy a gondolkodás fej-

¹ Hasonlóan RAVILA, Johdatus kielihistoriaan. 48. Tietolipas No 3.

² Vö. PAPP I. hozzászólását.

lődésével, bonyolultabb logikai viszonyok felismerésével (idő és benne végbenő cselekvés, cselekvés és eredménye, okozó és okozat stb.) és ezeknek mondatbeli kifejezésével az egyes ősi helyviszonyjelölő suffixumok különböző funkciók és jelentések hordozóivá adaptálódtak: ragokká, képzőkké, jelekké.

Mert máskülönben miképpen tudnók megmagyarázni azt az állandó összefonódást ragok, képzők és jelek között, amelyet a finnugor nyelvek suffixumrendszerének tanulmányozása közben megfigyelhetünk? Miért van az, hogy a *-t* locativusraggal mint participium perfectum és deverbális nomen képzőjével, valamint a múlt idő jelével találkozunk a magyarban, vagy a **-n* suffixummal mint locativus-instructivusraggal, mint deverbális nomen és adjectivum képzőjével, genitivusraggal és a több birtok jelölőjével a finnben? Hogyan magyarázhatnók meg azt is, hogy a fgr. **-j* suffixum mint helynévképző, pluralis jel, nomen agentis és nomen possessoris képző, továbbá mint adverbialis suffixum jelentkezik a komiban? Csakis úgy, hogy felteszünk valamilyen indifferens elemet, feltehetően névmási elemet vagy interjectiószerű mutató szócskát, amely a megfelelő tárgyi vagy beszédhelyzetben bizonyos jelentések vagy jelentésárnyalatok kifejezője lett. Majd később a gondolkodás, valamint a vele párhuzamos nyelvi kifejezés gazdagodásával különféle mondatbeli viszonyítások kifejezőjévé, változatos funkciók és jelentések hordozójává válhatott.

SZERE BRENNYIKOV megállapításai a „kiválasztódás törvényének” a ragok keletkezésében való szerepéről igen érdekesek és tanulságosak, de — úgy hiszem — az általunk vizsgált korra, a praeuráli korszakra vonatkoztatva nem egészen meggyőzőek. A kezdetleges kor embere nem ismert még konkrét bel- és külviszonyt, csupán a hármas iránynak megfelelő helyviszonyokat (hol? honnan? hová?). „Belső részt, külső, középső, felső részt” kifejező szavai sem lehettek — ezek már a specializálódást tükröző gondolkodás szülöttei. Csak később a pontosabb, körülhatároltabb helyviszonyok jelölésének szükségessége hozta magával a különféle belső és külső helyviszonyragoknak (inessivus, superessivus, elativus stb.) önálló lokális tartalmú szavakból agglutináció útján való keletkezését. De ez a folyamat nálunk is és más nyelvekben is már csak a történeti korban mehetett végbe (nálunk kb. a XI—XIV. században). E korra tehető nálunk a *-ról*, *-ről*, *-ra*, *-re* (< **roχ-*); *-ban*, *-ben* (< *bél*); *-tól*, *-től* (< *tő*) másodlagos határozóragoknak a kialakulása is — a SZERE BRENNYIKOV-tól vázolt módon.

NYIRI ANTAL:

Kétségtelen, hogy a névragozás történetében szinte a legvégső feltárható pontig jutunk, ha sikerül megfejtenünk a primér határozóragok eredetét. Hiszen a genitivus is a határozó egy bizonyos fajtája. Igazolja ezt pl. a magyar genitivusi *-nak*, *-nek* vagy a finn genitivusi *-n* története, de megemlíthető a németből is — mondjuk — ez a példa: *eines Tages*, amely genitivus-határozó. A magyar *-t* tárgyrag is a locativusi *-t*-ből lett (vö. *eszem a kenyérben*).

A genitivus kifejezhető a magyarban rag nélkül is: *a ház teteje* birtokos jelzője ma is ragtalan. Még eredetibb alakban ez *ház-tető* volt; ennek emlékét

őrzi a *háztető* birtokosjelzős összetétel. Vagyis: a ragtalan határozó a magyar ragtalan birtokos jelzőben még ma is megvan.

Az előadó a rokon nyelvekből sok olyan értelmezős szerkezetet idézett, amelynek az értelmezője mutató névmás.

Szeretnék rámutatni arra, hogy a mutató névmásos értelmezőjű szerkezet nagyon gyakori a magyar nyelvjárásokban, csak nyelvjárási mondat-tan-tanulmányaink ezekről nem emlékeznek meg. „A zselicségi Szenna és vidéke magyar nyelvjárása” c. tanulmányomból idézem a következőket: „Igen nevezetesek azok a mondatok, amelyekben valamely mondatrészt utánvetett mutató névmással tesznek nyomatékosabbá. Pl. *Mikor olajt ütöttek tökmagbu, akkor annak héjja: av vót a böre. — Tejet, azt szereti. — A Bolon Jankó: am mög csak ëty pár zöd ágat állított fő. — Av van bajba, ollanba, hogy möncse még az Isten még az ellenségömet is*” (i. m. 51).

Még azt jegyzem meg, hogy véleményem szerint az „én-ház-én”-féle szerkezet mellett vagy talán előtt kellett lennie egy „én-ház”-féle szerkezetnek is. Úgy gondolom, nagyon jól igazolja ezt az „én-lát-én” (= én látom)-féle igeragozási szerkezet mellett vagy előtt bizonyosan meglevő „én-lát”, mert csak ebből az utóbbiból keletkezhetett a *látok*, melynek -k-ja nem személynévmási eredetű, nem önálló szóból lett toldalék.

BÁRCZI GÉZA:

Tisztelt Konferencia! Én ennek a rendkívül tartalmas és igen messze mutató előadásnak egy részletéhez akarok hozzászólni, mégpedig a magyar nyelvész szempontjából. Az előadás voltaképpen a nyelv őstörténetével foglalkozott. Az előadás érdekességét és értékét egyebek között az is bizonyítja, hogy az ilyen jól megalapozott őstörténeti kutatások, bár bennük, mint általában a nyelvi paleontológiai fejtegetésekben, bizonyos spekulatív eljárásoknak jut a döntő szerep, a mai magyar nyelv, illetve a történelemben ismert magyar nyelv jelenségeinek a magyarázatához is igen jelentékeny mértékben hozzásegítenek.

Számunkra például mindig nehéz probléma volt az a kérdés, amelyet az előadó említett, hogy tudniillik hogyan magyarázható az, hogy a magyarban a szokásos alany—állítmány, illetve birtokos jelző—jelzett szó szórenddel szemben a birtokos és az igei személyragok, amelyek személyes névmásokból keletkeztek, ezzel ellentétes, fordított szórendet mutatnak.

Ezt a jelenséget egyetemi előadásaim során bizonyos mondathangsúlybeli jelenségek segítségével próbáltam magyarázni. Az a magyarázat azonban, amelyet az előadó adott itt, úgyszólván teljesen elfogadható és teljesen megértető feleletet ad erre a kérdésre. Tudniillik ezzel a jelenséggel, hogy itt a szórend fordított, párosul még egy másik elég nehéz kérdés, nevezetesen az, hogy bár a finnugor nyelvekben ezek a személyragok mindenütt ugyanígy, ugyanilyen sorrendben alakultak ki, mégis kétségtelen, hogy ezeknek az összetapadása már a magyar nyelv külön életében ment végbe. Hiszen bizonyos hangtani változások, például az, hogy a második személy *t*-je a *nézte*k esetében, illetőleg a *d* a *nézd* esetében, vagy ugyancsak a *t* és *d* a *háztok* és a *házd* esetében nem vált *z*-vé, azt mutatják, hogy a finnugor alapnyelv-

ben az összetapadás még nem történt meg, hanem ez csak a magyar nyelv külön életében indult meg, amikor az intervokális *t* már nem volt érintetlen, s ezért a *nézte*k, *háza*tok *t*-je, a *néze*d, *háza*d *d*-je úgy viselkednek, mint szókezdők. Ezt a jelenséget magyarázza meg az előadó elmélete, azt tudniillik, hogy ilyen esetekben a személyes névmás értelmező, azaz hangsúlyos volt. Értelmező mivoltából fakad ugyanis az, hogy a helye szilárd, állandó volt: a névmás azon szó mögé került, amelyhez — mint alany vagy birtokos jelző — szorosan tartozott, viszont értelmező mivoltából fakad az is, hogy eredetileg sokáig hangsúlyos volt. Mint hangsúlyos szó nem tapadhatott össze, nem forrhatott össze a megelőző szóval. Először hangsúlyát kellett veszítenie, mert az intenzitás-csökkenés, a hangsúlyvesztés általában véve a ragelemmé válásnak egyik feltétele. A szórendnek ez az állandósága, amely megmaradt a hangsúlyvesztés során és után is, okozza azután azt, hogy ez az elem a finnugor nyelvekben egyformán a szó végéhez és nem a szó elejéhez tapad. Viszont az a tény, hogy ez a magyar nyelv külön életében történt, mutat rá arra, hogy itt előzőleg az intenzitás csökkenésének, a hangsúly elvesztésének kellett végbemennie, hogy az összetapadás megtörténhessék.

Tehát ez az elmélet, amely voltaképpen FOKOS DÁVID elgondolásából fakad, megmagyaráz egy olyan jelenséget, amelynek magyarázatával eddig bizonyos zavarban voltunk. Ennek ellenére, hogy ezt nemcsak elismerem, de nagy örömmel üdvözlöm és a magyar nyelvtörténet szempontjából igen termékenynek ítélem, mégis felhívom a figyelmet arra, hogy bizonyos mondat-hangsúlybeli jelenségeknek ebben az esetben is meglehetett a maguk fontossága. Gondolok itt a román nyelvek analógiájára, ahol — hogy csak egy példát idézzek — egy névmás szórendje (nem alanyról, hanem tárgyról, illetve részeshatározóról van szó) és hangsúlyos volta nagyban függ a mondat felépítésétől. Itt nem akarok a spanyol és az olasz nyelv tanulságaira hivatkozni. Elég a franciának egy jelenségére, tudniillik az imperativus esetében használt személyes névmási tárgy, illetve dativus szórendjére és hangsúlyos vagy hangsúlytalan mivoltára rámutatni. Tudjuk, hogy a francia nyelvben imperativus esetében a személyes névmási tárgy csak az ige után kerül hangsúlyos formában. Tehát: *Regarde-moi!* A klasszikus francia nyelvben azonban, valahányszor nem az imperativusszal kezdődött a mondat, megmaradt az eredeti szórend. A személyes névmási tárgy hangsúlytalan volt és megelőzte az igét. Tehát: *Viens ici et me regarde!* Ez volt a szabályos szórend. Nyilvánvaló, hogy itt mondat-hangsúlybeli viszonyok játszották a vezető szerepet, s azt hiszem, hogy ezek alapján nem lesz egészen terméketlen vagy hiábavaló gondolat az, hogy ezeket a szempontokat, azaz a magyar, illetőleg a finnugor szó- és mondat-hangsúlyviszonyok figyelembe vételét is érvényesítenünk kell a személyes névmásokból keletkezett igei és birtokos személyragok és általában az értelmezős szerkezetek finnugor nyelvekbeli történetének vizsgálatában.

GÁLDI LÁSZLÓ:

Csak néhány szót szeretnék fűzni FOKOS DÁVIDnak *l'état c'est moi* példájához. A népi franciában — amint erre például A. MEILLET figyelmeztet (*Linguistique historique et linguistique générale* I, 178) — nagyon sokszor

találunk ilyen mondatokat: *la vache, elle mange; ton eau, elle bout*, sőt egyeztetés nélkül: *la vache, il mugit*. Hasonló jelenségeket tapasztalunk a francia gyermeknyelvben (O. BLOCH gyermeknyelvi példája: *var si le tonteu i march*, vagyis 'voir si le compteur il marche', vö. *Journal de Psychologie* 1924, 37).

Ilyenféle szerkezetek a népi franciában már a XVI. század óta közönségesek lehettek. Martinique szigetén, tehát az Antillákon a *tafia* bizonyos szesz ital neve (vö. fr. [*ra*]*tafia*). Ha az ottani francia-kreol nyelvjárásban ezt mondják: *tafia fò* (vagyis *fort*), akkor ennek a szintagmának jelentése: 'erős pálinka'. De ha ugyanezen nyelvjárásban azt mondják, hogy *tafia i fò* (vagy *tafia-là i fò*), akkor ez már azt jelenti, hogy 'a pálinka erős', s a mondat szerkesztésmódja így alakult: 'pálinka, az erős'. A példák tetszés szerint szaporíthatók, vö. Martinique: *tafia meinme i conm dleau* 'même la t. est comme l'eau' (TURIAULT: *Etude sur le créole de la Martinique*. Brest, 1874, 14–5); Haiti: *Nègue riche li mulatte, Mulatte pauve li nègue* 'le nègre riche est un mulâtre, le mulâtre pauvre est un nègre' (idézi E. RECLUS: *Géogr. Univers.* XVII, 768 és L. GÖBL-GÁLDI, *Zeitschr. f. franz. Spr. u. Lit.* LVIII, 288–290). Pleonasztikus névmásokat gyakran találunk a R. J. HALL gyűjtötte haiti-i szövegekben is, pl. *papa-m li lèvé* 'my father got up' (Haitian Creole. Philadelphia, 1953, 79).

De legyen szabad még valamit elmondanom. A francia-kreol nyelvjárásokban az elhomályosult névmásoknak másféle jelentése is lehet, például névmással fejezik ki a főnevek többesszámát. A Dél-Amerika északi részén beszélt guyanai francia-kreolban *bitachon-yéla* (fonetikus átírásban *bitaş-žēla*) azt jelenti, hogy 'a házak' ('ces habitations', A. SAINT-QUENTIN fordítása szerint, vö. *Introduction à l'histoire de Cayenne, comprenant une grammaire créole*. Antibes, 1872, 116). *Bitachon* nyilván a francia *habitation* 'lakóház' szó változata (a *ti-* helyén jelentkező *š*-et talán angol hatás magyarázza); utána következik a *yé* névmás, a közfrancia *eux* nyelvjárási (normand) *ieux* változatának kreol megfelelője, a szintagma végén pedig ott találjuk az artikulusként használt francia *-là* mutatószócskát. Végeredményben az egész szerkezet — francia elemei ellenére — afrikai eredetű (az ewe nyelvben pl. *ame* 'ember', *ame-wo* 'ember + űk', vagyis 'emberek', vö. *Zeitschr. f. frz. Spr. u. Lit.* LVIII, 270; S. SYLVAIN: *Le créole haïtien*. Port-au-Prince, 1936, 60), s megtaláljuk párját a portugál-kreolban is (vö. H. SCHUCHARDT: *Kreolische Studien* I, 22). Az újabb gyűjtések tanúsága szerint ez a szerkezet egyes kreol területeken, például Haiti szigetén, mindmáig a legközönségesebb többségek, s ezt a típust találjuk meg bonyolultabb szintaktikai esetekben is. HALL szerint ezt a fogalmat: 'apám állatai', Haiti szigetén így fejezik ki: *bèt papa-m yo*, vagyis *bête + papa + m [oi] + ioux* (i. m. 80).

Szeretnék SZEREBRENNYIKOV szavaihoz is egy francia-kreol adalékkal szolgálni. Mivel ő kizárólagosan nominális eredetű morfémákról beszélt, hadd figyelmeztessem őt arra a tényre, hogy Martinique szigetén — valamint más közép-amerikai francia-kreol nyelvjárásokban is — a dativust rendszerint a francia nyelvjárási *bailler* 'adni' igéből származó *ba* szócskával fejezik ki, pl. *li di ba yo* 'ő mondja nekik' (szó szerint: 'ő mond ad nekik', vagyis 'a mondatát adja nekik', vö. TURIAULT: i. m. 181; más példák: *Zeitschr. f. frz. Spr. u. Lit.* LVIII, 292). Ez a szerkezet is eredetét illetően afrikainak látszik: az ewében na a. m. 'adni', s na *ame-wo* 'az embereknek' (szószerint: 'ad + ember + űk').

Legyen szabad VÉRTES EDIT felszólalásához is hozzáfűznöm egy-két mondatot. Ha az *-m* accusativusjel magyarázatánál egy feltételezhető **m*-mutató névmás-tővel kell számolnunk, akkor véleményem szerint fel kell tételezni azt is, hogy az 1. személyű névmás ősi alakjának ettől a mutató névmástól hangteste (tehát például vokalizmusa) szempontjából valamiben különböznie kellett. Hiszen nem szabad felednünk, hogy az 1. személyű névmás bilabiális töve — amint ez közismert tény — messze Eurázsian túlr mutat (vö. például M. BARTOLI: *Linguistica spaziale*, R. BIASUTTI: *Le razze e i popoli della Terra c.* kötetében. Torino, 1940, 330), tehát nem korlátozható még az urál-altaji nyelvek körére sem, hanem valószínűleg egy sokkal régebbi, „Lautmetapher”-szerű elem. Azt, hogy ettől hangalakban különböző s nem az 1. személyre korlátozott deiktikus névmástő valóban volt-e, talán az eljövendő kutatások kissé megnyugtatóbb módon fogják eldönteni. A két névmás hangalakjában kellett tehát lenni valamelyes eltérésnek; a két névmástő az ősi tudatban aligha lehetett azonos.

DEME LÁSZLÓ:*

Az elhangzott érdekes előadásban mindenekelőtt azt tartom igen nagy értéknek, hogy elméleti kérdést vetve fel mégis konkrét talajon mozog. Ilyesféle volt már LAKÓNAK az előadásban idézett és föl is használt kezdeményezése (I. Oszt. Közl. I, 210). Mindkettőben biztató és föltétlenül előre mutató az, hogy általános nyelvészetinek tekinthető kérdést nem a levegőben, hanem egy megfogható szakterületen, megfogható vagy legalábbis valószínűsíthető adatok alapján vet fel az illető szakember. Az általános nyelvészetet s az általa vizsgált kérdéseket nálunk régebben szokás volt úgy tekinteni, mint ami már túl vagy fölül van a konkrét vizsgálódáson, de legalábbis érdeklődésében és eredményeiben — nem beszélve módszeréről — minőségileg eltér tőle. LAKÓÉ UTÁN FOKOS előadása világos és biztató cáfolata ennek a balhiedelemnek.

Szeretnék az elhangzottakhoz egy-két módszertani jellegű megjegyzést fűzni.

Előadásában FOKOS egy helyen ezt mondja: „Igazi végleges eredményt akkor jelentene ez az eljárás [ti. a *-t* és *-n* ragnak névmásból való származtatása], ha — éppúgy, mint pl. a személyragoknak a személyes névmásokból való levezetésénél — az egész ragozási rendszert, tehát nemcsak két locativusi ragot sikerülne egységes alapon megvilágítani.” — Én ezt a követelményt nem tartom föltétlenül helyesnek, sőt nemcsak hogy szükségtelennek érzem, hanem egy kicsit talán veszélyesnek is. Ehhez ugyanis csak abból a föltevésből indulhatnánk ki, hogy egy ma adott rendszernek minden tagját föltétlenül azonos úton kell származtatnunk. Ilyesféle végeredményben — más előjellel — SZEREBRENNYIKOVNAK az az elhangzott megjegyzése is, amely szerint ő FOKOS származtatásának a formansok ragos szavakból való „kiválasztódását” mint történeti és módszertani elvet vetné ellene. Érzésem szerint az ilyen merevség, a kizárólagosságnak ilyen föltételezése könnyen vezethet zsákutcába, könnyen elkanyaríthat bennünket a valóságtól. Mert az,

*Írásban benyújtott hozzászólás.

ami ma egyetlen rendszert alkot (pl. a névszóragozás), történetileg lehet azért több rétegű, azaz különféle időkből és különféle forrásokból eredő rendszer-részek összerakódása.

Nézzük ezt konkrétan. A finnugor nyelvekben jelentkező legrégibb ragok, a *-t* és az *-n*, valóban eredhetnek névmásokból: ezt LAKÓ és most FOKOS eléggé meggyőzően bemutatta. A továbbiakban itt legfőljebb azt kellene még megvizsgálni, hogy e két locativusi értékű ragnak mi a viszonya a finnugor nyelvek egy részében *-t*, más részében *-n* alakú tárgyraghoz. Magam nem riadnék vissza olyan föltevéstől, hogy az accusativusi *-t*, illetőleg *-n* rag eredetében a megfelelő locativusival egynemű lehet. Mert ha FOKOSnak eléggé valószínű *determinatív funkciójú agglutináció* → *locativusi funkciójú adaptáció* fejlődési sorát elfogadhatjuk, akkor elfogadhatunk egy akár közvetlen *determinatív funkciójú agglutináció* → *accusativusi funkciójú adaptáció*, akár esetleg egy *locativusi funkciójú adaptáció* ~ *accusativusi funkciójú adaptáció*, sőt esetleg egy *locativus* → *accusativus* sort is. A *-t*-vel kapcsolatban VÉRTES EDIT éppen most utalt ilyesféle lehetőségre; s ha azt elfogadhatjuk, szerintem az *-n*-nel kapcsolatban sincs okunk vonakodni ettől. Legfőljebb még annak lenne érdemes utánanézni: nincs-e a névszóragozási rendszerekben valamelyik finnugor nyelvben még olyan *-n*, illetőleg *-t* elem is, amely akár közvetlenül a determinatív, akár a locativusi stb. funkcióból való fejlődés közvetítésével az eredeti névmási *-n*, illetőleg *-t* elemhez lenne kapcsolható; meg különösen azt: véletlen-e a magyarban, ahol *-t* az accusativusi rag, a *-t* locativusi ragnak az *-n* javára való nagy mértékű visszaszorulása, s nem történt-e meg ugyanez a locativusi *-n*-nel olyan nyelvekben, amelyekben viszont az *-n* adaptálódott accusativusi raggá. — Végül talán nem lenne haszontalan körülnézni az indoeurópai nyelvekben sem abból a szempontból, hogy ott a legegyszerűbb casusok keletkezésében nem játszottak-e esetleg közre hasonló mozzanatok. Mert nem lenne meglepő, ha kiderülne, hogy a tárgy és a néhány legáltalánosabb határozó casusának alakulástörténete több rokon vonást mutat a különböző típusú nyelvekben, mint amennyi az egyezés például a finnugor nyelvekben a ragok első, majd további rétegének alakulástörténeté közt. Ezt azért mondom, mert egyre inkább erősödő meggyőződésem: a finnugor nyelveknek nem első, hanem csak későbbi ragjaik, illetőleg az azokkal kapcsolatos egyéb mozzanatok szabták meg végül is agglutináló irányba való fejlődésüket (vö. NyK. LIV, 33–4).

Mivel ma a finnugor nyelvek agglutinálók, persze logikus lenne az is, hogy ragállományuknak legrégibb és későbbi rétegei közt alakulástörténetük és forrásaik tekintetében is szoros kapcsolatot keressünk. Erre utal FOKOS, és egészen más szempögből SZEREBRENNYIKOV is. — Ám ha mégsem talál-nánk meg a feltehető vagy feltett azonosságot, ez nem föltétlenül kutató módszerünk hibája, s nem is eddigi eredményeink helytelenségének bizonyítéka. Lehet ez egyszerűen annak megmutatkozása is, hogy a nyelvben olykor egy ma homogén rendszer kialakulása történetét és forrásait tekintve nem homogén, hanem — mint említettem — esetleg több rétegű.

Persze ragozási rendszerünk egyes rétegeinek történeti útja annyiban kétségkívül együtt tart egymással, hogy eredetében szinte minden viszonyító elemünk agglutinációs-nak látszik. De abban a kérdésben, hogy miből és hogyan agglutinálódtak, már lehetnek, sőt nyilván vannak is rétegenként eltérések. LAKÓ és FOKOS kutatásai ugyanis eléggé valószínűsítik, hogy a névszóragok első rétege determinatív értékű névmásból agglutinálódott, még-

pedig kezdetben nem is viszonyító, hanem csak kijelölő funkcióval, majd e funkciónak megváltozásával, némileg konkretizálódásával. Itt én talán Fokosnál kissé bátrabban mutatnék rá arra, hogy az azonos értékű, vagy olykor éppen funkciótlan (illetőleg nem eléggé határozott funkciójú) alakváltozatoknak másodlagos funkciómegoszlása nem példátlan, sőt itt nagyon is valószínű.

Ragjaink régi rétegének kialakulásában tehát nyugodtan el tudnám fogadni a névmásokból való agglutinációt, noha legújabb rétegükben egészen más az agglutinációs folyamat kiindulási alapja. Mai névutórendszerünket vizsgálva már többen (pl. KLEMM: MTM. 187, 227 stb.) rámutattak arra, hogy ezeknek egy része birtokos szerkezetből fejlődött ki (pl. *Jóska után* = *útján*; *az asztal előtt*; vö. még: *ennek utána*, *annak előtte* stb.). Alig van közöttük olyan, amelyik ne így alakult volna, hanem például határozóragos kapcsolatból (pl. *a városon túl*, *a jával szemben*, *a székhöz közel*; de vö. ma: *váron kívül*, régen: *vár kívül* is stb.). S az alakulásnak ez a módja jellemzi korábbi, ma már névutóból testes raggá agglutinálódott viszonyító elemeink tekintélyes részét is. Persze még meg kell vizsgálnunk: valóban ezek is — legalábbis nagyobb részükben — birtokos szerkezetekből valók-e. S ha egy részükre vonatkozólag nem ez, hanem a PAISTÓL itt is említett határozószói eredet bizonyosodnék be, ez is csak azt a további kérdést teszi fel: a birtokos szerkezetből kialakult névutók agglutinációjából eredő ragokén kívül kell-e önálló (s talán időben is viszonylag homogén) réteggként számolnunk esetleg egy határozószókból eredővel is. — S végül érdemes lenne mindezt összevetően is megvizsgálni az indoeurópai nyelvek prepozíció-rendszeréhez hasonlítva; mert talán több is lehet véletlennél, hogy a finnugor nyelvekben, ahol a birtokos szerkezetnek *birtokos* + *birtok* a sorrendje, főleg névutók s ezekből ragok fejlődtek ki; az indoeurópaiakban viszont, ahol a birtokos szerkezetnek fordított a sorrendje, ott a később alakult viszonyjelölő eszközöknek a prepozíció a prototípusa.

De már kissé talán messzire is mentem. Csak azt akartam mondani mindezzel, hogy — Fokossal szemben — ha a mai névragozási rendszer legősibb tagjait névmásokból származtatjuk, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy a későbbieket is hasonló eredetűeknek kell tartanunk; illetőleg — SZEREBRENYNYIKOVVAL szemben — hogy a mai névszóragok tömegének névutón keresztül önálló ragos szóból való származtatása nem feltétlenül követeli ennek az eljárásnak minden ragunkra való érvényességét vagy érvényesítését. Ha egy ma egységes rendszernek különböző történeti rétegeit különböző forrásokból származtatjuk, ez — ismétlem — nem föltétlenül módszertani hiba. Sőt lehet igazabb a formális következetességnél, — ha rátapintás arra, hogy a nyelvben ugyanazon rendszer egyes rétegeinek nemcsak keletkezésük kora, hanem eredetük szempontjából is lehet más és más a forrása.

Fokos Dávid válasza a hozzászólásokra

Tisztelt Konferencia!

Mindenekelőtt hálás köszönetet mondok azért, hogy megtiszteltek azzal, hogy az előadásomban kifejtett gondolatokat figyelemre méltatták, mérlegelték és az előadáshoz hozzászóltak. Egy előadásnak nem is lehet nagyobb jutalma, mint az, hogy foglalkoztatja a szakembereket. De e mellett a jutalom mellett más jutalomban is részesültem, abban ti., hogy a hozzászólásokból sokat tanulhattam, sokat okulhattam. Hogy ezenfelül tudomány-szakunk legkiválóbb képviselőitől is elismerő szavakat hallhattam, olyan jutalom és kitüntetés számomra, amely igen nagy örömmel tölti el lelkemet. Hálásan köszönöm ezt a hármast jutalmat.

Annak, hogy most nem kívánok mindegyik hozzászólásra reflektálni, két oka van. Az egyik az, hogy az idő nagyon előrehaladott, és tekintettel kell lennünk arra, hogy délután is van előadásunk. A másik ok az, hogy gondolkodni szeretnék azon, amit ma hallottam, és csak akkor térnék vissza az itt felvetett kérdésekre, amikor a hozzászólások anyagát már alaposan átgondoltam.

Csak egy-két megjegyzésre fogok tehát szorítkozni.

PAPP ISTVÁN az értelmező jelző meghatározásával kapcsolatban rámutatott arra a felfogásra, hogy az értelmező „utólagos korrekciónak” tekinthető. Igen érdekes, hogy az a RAMSTEDT-féle idézet is, amelyre előadásomban hivatkoztam, egészen hasonló kifejezést használ; szó szerint „korrigierende Hinzufügung”-ot lát az értelmezőben.

SZEREBRENNYIKOV rendkívül érdekes és tanulságos észrevételeire csak annyit akarok megjegyezni, hogy én ma csak a primér ragok eredetéről beszéltem; ezekről — legalább ez idő szerint — nem tudjuk kimutatni, hogy valaha is egy mássalhangzó és egy magánhangzó kapcsolatánál testesebbek lettek volna. Hogy ennél testesebb önálló nomenre (főnévre) mennének vissza, mint testes ragjaink, pl. a *-ben*, azt nemcsak hogy ma nem tudjuk igazolni, hanem kétséges, hogy ezt valaha is sikerül-e bizonyítani. A t e s t e s e b b ragokkal kapcsolatban persze igen tanulságos volt az itt előadott kiválasztódás elmélete; világos, hogy mindenkor a lehetőleg legmegfelelőbb általános jelentésű szó lett a névutónak, majd a belőle fejlődött ragnak az alapja.

SZEREBRENNYIKOV annak a véleményének adott kifejezést, hogy nemigen igazolható, hogy a főnév ragtalan alakjában is, tehát minden külön viszonyító jel nélkül is mindenféle viszonyítást fejezhetett ki, vagyis hogy pl. *fa* ebben az alakjában eredetileg ragtalan határozó is lehetett 'fán', 'fára' stb. jelentésben.

Én itt csak néhány példát mutattam be erre a ma is meglevő kifejezés-módra (dolgozatomban persze sokkal több példát hozok fel erre a jelenségre is), de — azt hiszem — az itt ismertetett példák is kétségtelenné tették, hogy az uráli nyelvek ma is ismerik (vagy legalább hagyományozott nyelvű szövegeikből ki tudjuk mutatni) ezt az itt tárgyalt kifejezésmódot: a ragtalan határozók használatát. Dolgozatomban hivatkoztam indoeurópai nyelveknek ugyanilyen jelenségeire. És hogy e jelenség általános jellegét még jobban hangsúlyozzam, hadd mutassak rá arra, hogy sémi nyelvekben is gyakori a ragtalan határozó. Utalhatok pl. olyan ragtalan

(prepozíció nélküli) héber kifejezésekre, mint „nagy és keserves kiáltással felkiálta” (Gen. 27 : 34) stb.¹

A dolgozatomban bemutatott uráli mondatok ragtalan határozóit bizonyára nem érti félre sem a beszélő, sem a hallgató még ma sem, sőt nem értjük félre mi sem, pedig mi már a differenciált, nyelvíleg is jelölt kifejezőmódhoz szoktunk hozzá. Még kevésbé érthették félre ezeket a szerkezeteket abban az ősi korban, amikor a hallgató még látta is a szituációt, amelyre a közlés vonatkozott. Amikor azután idővel a ragok kialakultak, ezekhez kapcsolták a szó mondatbeli funkcióját; és mégis — ámbár akkor és azóta már majdnem minden esetben szükségét érezték e viszonyítás jelölésének — még ma is egy csomó ragtalan határozó használatos pl. a mi nyelvünkben is. A ragtalan határozó, elsősorban az ősi kor ragtalan határozója, minden tekintetben teljesen érthető nyelvi jelenség.

Nagyon érdekes a ma tárgyalt problémáknak olyan jellemzése és kibővítése, amely BÁRCZI GÉZA, GÁLDI LÁSZLÓ, PAIS DEZSŐ, PAPP ISTVÁN, MOÓR ELEMÉR és VÉRTES EDIT hozzászólásaiban került szóba. Talán valóban érdemes tehát ezen az úton, a RAVILA és LAKÓ által kijelölt és általunk követett úton tovább haladni, tovább kutatni! Ezek a kutatások fogják eldönteni, hogy a mi felfogásunk alkalmas-e legalább munkahipotézisnek, lehet-e ezen az úton újabb megnyugtató eredményeket elérni, vagy talán egészen más úton fogjuk-e az igazságot elérni, vagy legalább megközelíteni. Erre célzott dolgozatom jeligéje is.

Talán még a GÁLDI által említett egyik jelenséggel kapcsolatban emlékeztetek arra, hogy más nyelvben is előfordul az, hogy a harmadik személy névmása vagy mutató névmás kopulává, vagy a domináló képzetként kiemelt alanyt követő értelmezővé válik. Ilyen használatot látunk a héber nyelvben is; l. pl. GESENIUS szótárát *hū* 'ő' alatt.

Sajnálom, hogy nem hallhattam DEME LÁSZLÓ észrevételeit, de talán hamarosan láthatom majd írásban beadandó referátumát. És remélem, hogy a fentebb említett hozzászólásokat és a még eddig fel nem sorolt hozzászólásokat (LAVOTHA ÖDÖN, ANDRÁSSY KÖVESI MAGDA, NYIRI ANTAL hozzászólásait) is nemsokára tudom majd írásban vagy nyomtatásban tanulmányozni és gondolataikat, észrevételeiket hasznomra fordítani.

Még egyszer nagyon köszönöm az előadásom iránt tanúsított megtisztelő érdeklődést és a tanulságos hozzászólásokat, és azzal fejezem be, hogy ezek által olyan élményben volt részem, amelynek az emléke is mindig örömet, melegséget fog számomra jelenteni.

¹ [Utólagos kiegészítés: Éppígy ragtalanul: „felszóval (tkp. nagy hanggal) kiálték”, „a nép egyező szóval (tkp. egy hanggal) felele” (l. pl. GESENIUS szótárát *qōl*, *šēqāh* stb. alatt). Más példák: Gen. 12 : 17: „De megveré az Ur a Faraót és az ő házat nagy csapásokkal”; Ézs. 7 : 25: „Sőt a hegyekre... sem fogsz felmenni, félvén a tövistől és gáztól” (tkp. a tövis és gaz félelmében); Józsué 9 : 2: „Egybe gyülekezének, hogy megvívjanak Józsuéval és Izráellel egy akarattal” (tkp. egy szájjal), stb. L. pl. KÖNIG, Historisch-comparative Syntax der hebr. Sprache 263 kk., 372 kk.; BROCKELMANN: Grundriss der vergl. Grammatik der semit. Sprachen II, 282 kk., 338 kk. Általában ugyan ragtalan accusativust látnak ezekben a sémi szerkezetekben (KÖNIG egyes esetekben „accusativus instrumentalis”-t lát itten), az a körülmény azonban, hogy számos ilyen szerkezet határozói alakban (prepozícióval) is használatos, talán inkább amellett szólhat, hogy ezeknek a sémi szerkezeteknek legalább egy részében ősi ragtalan tőalakokkal, azaz ragtalan határozókkal van dolgunk.]

Lakó György elnöki zárószavai

Köszönetet mondok FOKOS DÁVIDnak előadásaért. Mindnyájan tisztában vagyunk azzal, hogy rendkívül nehéz kérdést fejtegetett, hiszen évezredekkel ezelőtt végbement nyelvi folyamatokat kívánt megvilágítani. Az előadásban — amint az előadó utalt rá — talán némi része volt az én egyik dolgozatomnak is („Az egyszerű ragok keletkezésének történetéhez” OK. I, 210—23). Ezt a dolgozatomat én annak idején bizonyos kétkedéssel tettem közzé. Magam is láttam ti., hogy ahhoz, amit benne állítok, nem szolgáltatok egyidejűleg bizonyítékokat is. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy megjelenése után dolgozatom csakugyan kapott olyan bírálatot, amilyenre kissé számítottam is. Azt a szemrehányást azonban, hogy amit dolgozatom tartalmaz, az nem más, mint pusztá elképzelés, fantazmagória, kissé sokalltam. Egyrészt a tudományban nemcsak szabad, hanem kell is néha olyasmivel is foglalkoznunk, amit nem tudunk azonnal közvetlen bizonyítékokkal igazolni, másrészt pedig — azon a nézetem voltam, s ma is azt vallom — tekintetbe veendőnek tartottam azt a körülményt, hogy azok a gondolatok, amelyeket dolgozatomban felvettem, a józan ésszel nem ellenkeztek, bizonyos nyelvi tényekkel összhangban állottak s nem ellenkeztek semmiféle általánosan elismert elmélettel sem. Mindezt figyelembe véve arra gondoltam, hogy a jövőben egy és más esetleg igazolódhatik abból, amit egyelőre csak mint állítást, feltevést kockáztattam meg. Számomra nagy öröm, hogy ez a sejtésem beigazolódott, s hogy FOKOS DÁVID mai előadásában nyelvi példákkal is valószínűsített egy olyanféle fejlődési folyamatot, amelyet én mint lehetségeset elképzeltem.

Az előadó nagy tudással világította meg az egyszerű ragok keletkezésének kérdését. Az a véleményem, hogy FOKOS elhangzott előadása nyelvtudományi irodalmunk jelentős gazdagodása, komoly nyeresége. Ez az előadás azt a régi meggyőződésemet is igazolta, hogy mai nyelvészeti irodalmunk mind problémakörét, mind pedig színvonalát illetően lényegesen más képet mutatna, ha finnugor nyelvészeinknek nem lennének olyan régi nagy adósságaik, amilyenek vannak, s ha pl. FOKOS DÁVID is már évtizedekkel ezelőtt kiadhatta volna komi szótárát. Akkor olyan kiváló képzettségű kutatóink, amilyen ő is, még többet foglalkozhatnának általános nyelvészeti érdekű kérdésekkel, s akkor talán kevesebbet hallanánk azt a divatos szemrehányást, hogy a nyelvészek elhanyagolják az elméleti kérdéseket. Dehát: a jelenleg fennálló helyzeten, amely a múlt mulasztásainak következménye, mi ma nem segíthetünk. Annál inkább sajnálom, hogy mai előadásunkon — úgy látom — senki sem jelent meg azok közül, akik munkánkat nagy előszeretettel szokták bírálgatni s állandóan az elméleti kérdések elhanyagolását, a nyelv és gondolkodás viszonya iránti nemtörődömséget szokták szemünkre vetni. Ha ma itt megjelentek volna, hallhatták volna, hogy igenis kedvvel foglalkozunk általános nyelvészeti, elméleti kérdésekkel is, sőt ezek közül egyik-másiknak a megoldásához az előadó is, meg némelyik hozzászóló is értékes megállapításokkal járult hozzá. Felteszem, hogy kritikusainkat csak elfoglaltságuk tartotta távol, nem pedig valami afféle meggondolás, hogyha haladásunkról, elért eredményeinkről nem vesznek tudomást, akkor nyugodtabban folytathatják a jövőben is a jelzett természetű s lassan elmaradhatatlanná váló megjegyzéseik ismételtetését. A magunk részéről persze kötelességünknek tartjuk, hogy a nyelv és gondolkodás viszonyának vizsgálatában

kövessük FOKOS DÁVIDOT azon az úton, amelyen ma az ő érdeméből több lépéssel előbbre jutottunk.

Tisztelt Konferencia! Bejelentem, hogy BORISZ ALEKSZANDROVICS SZEBRENNYIKOV szovjet professzor a tárgysorozaton kívül holnap, pénteken 11 órakor előadást fog tartani nekünk a finnugor nyelvek történetének néhány kérdéséről. Jelentem továbbá, hogy Zsirai Miklós akadémikus halála alkalmából több részvétnyilvánító táviratot kaptunk. Részvétét fejezte ki a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Nyelvtudományi Intézetének igazgatósága, a Csehszlovák Tudományos Akadémia, valamint a Csehszlovák Tudományos Akadémia Szláv Intézete, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Nyelvtudományi Intézetének Finnugor Csoportja és dr. Julius von Farkas, a finnugor filológia professzora, a göttingeni Georg-August Egyetem Finnugor Szemináriumának igazgatója.

Ezzel mai ülésünket berekesztem.

II.

B.

N. SEBESTYÉN IRÉN

Birtokviszonyt kifejező szerkezetek a szamojédban és az uráli genitivus kérdése*

*N. SEBESTYÉN IRÉN ezen előadása itt nem a konferencián elhangzott alakjában, hanem némileg módosítva és bővítve jelenik meg. A szerk.

I.

SIMONYI megállapítása szerint a birtokos szerkezeteknek „legegyszerűbb alakja az, mikor a birtokos szót és a birtokszót minden rag és képző nélkül rakják egymás mellé” (Jelzők 136). Ugyanerre az eredményre jutott FOKOS is „Finnugor-török mondattani egyezések” című tanulmányában: „A birtokviszonyt vagyis a birtokosnak és a birtoknak összetartozását a fgr.-ban eredetileg nem jelölték meg sem a birtokoson, sem a birtok nevével raggal, miként még ma is néha a fgr. nyelvekben láthatni” (Magyar Figyelő, 1935: 251). KLEMM is kimondotta, hogy „a fgr.-ban a birtokviszonynak ily módon való kifejezése valamikor általános volt, s ez összefügg a fgr. főnév tulajdonságjelzői használatával”. KLEMM kimondotta egyúttal, hogy a birtokos és a birtok összetartozását azzal fejezték ki, hogy egy hangsúllyal egységes szakasznak ejtették őket, s így a ragtalan birtokos és a birtok neve szoros egységet, mintegy összetételt alkotott. Az ilyen birtokviszonyt kifejező jelöletlen szerkezetekből származtak a finnugor nyelvekből kimutatható *atyafi, háztető, lóláb* típusú birtokos összetételek (Mondattan 342—3, 345 és az ott idézett irodalom; vö. még FALUDI ÁGOTA, Névszói összetételek az osztjákban 21—4).

A birtokviszony kifejezésének ez a finnugor nyelvekből kimutatható ősi formája uráli örökség. CASTRÉN és LEHTISALO nyenyec szövegeiben¹ számos olyan birtokviszonyt kifejező szerkezetet találunk, amelyben sem a birtokos, sem a birtok nevéhez nem járul formális elem. Az adatok egy része arról tanúskodik, hogy a főnévi minősítő jelző és a birtokos jelző között eredetileg semmiféle különbség nem volt.²

1. Az alábbi nyenyec adatokban akár minősítő jelzőnek, akár birtokos jelzőnek fogjuk fel a főnévi jelzőt, a jelzős szerkezet, illetőleg a mondat értelme

¹ CASTR. = Samojedische Volksdichtung. Gesammelt von M. A. CASTRÉN. Herausgegeben von T. LEHTISALO (MSFOu. LXXXIII).

CASTR. Wb. Anh. = Materialien zu einer Syntax CASTRÉN samojéd szótárában. DONN. = KAI DONNERS Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik. Bearbeitet und herausgegeben von. A. J. JOKI Helsinki 1944.

DONN. — JOKI = KAI DONNER fenti művének III. fejezete: Hauptzüge der Grammatik. LEHT. = Juraksamojedische Volksdichtung. Gesammelt und herausgegeben von T. LEHTISALO (MSFOu. XC). — LEHTISALO átírását bizonyos fokig egyszerűsítettem.

PROK. = Г. Н. Прокофьев, Селькупская грамматика. Ленинград 1935. A PROKOFEJEV szövegeiből való adatokat szelkup nyelvtanának német kiadásában közölt átírása szerint idézem (Ung. Jb. XI. 92).

A nyelvek, nyelvjárások, szótárak és egyéb művek rövidítéseiben a NyK. és az Acta Linguistica Hung. rövidítéseit követem.

² Ugyanezt bizonyítják finnugor, elsősorban manysi adatok (vö. SIMONYI: Nyr. XLVIII, 49—52; SZILASI: NyK. XXVI, 163—4, 176; BEKE: FUF. XXIII: 91—2).

nem változik: (CASTR.) *amgae t̃j ud* 'was für Renntierspuren es sind' [miféle rénszarvas-nyom?] (117); *t̃ō marahana siu meah* 'im Sande des Sees [tó-homokon] [sind] sieben Zelte' (143); *nienetsea njum* 'ich war der Sohn des Samojeden' [szamojéd fiú-vagyok; a *fiú* szó igeiként ragozva] (183); *siu d-dubeä ηatsek̃ih hunsier toholāmamda tjukū keāt̃ida* 'der Sohn des Riesen [óriás fiú] wie er gelehrt worden war, alles erzählte er' (i. h.); *nient s mirkana manj darppujiu(uh)* 'im Menschengestalt [ember alakban] kam ich herauf' (297); (LEHT.) O. β^z *ē n tar k k a h e pat̃im̃t̃v!* 'mit Hundehaar [kutyaszőrrel] umwickele er es!' (14); *ηōB'' t̃ō s̃ sv j̃ ā d a m a m'' x̃ō''* 'sie fanden die Spuren eines Zobels' [cobolynyomot] (46—7); O.-d. *t̃ū j̃ ā l̃ l e m'' mañnē t̃se* 'beim Anblick des Feuerscheines' [tűz-fényt látva...] (192); P. *s̃ u d̃ k̃ ē ē h̃ ē n u t̃s̃āx̃āñ̃j̃ h̃ājj̃ām̃t̃v j̃itt̃ād̃v* 'die Tochter des Riesen [óriás leány] hob ihren auf der anderen Seite befindlichen Kameraden auf' (128); Oksz. *χ a b̃ r̃ i'' j̃ ē r̃ β'' j̃ ē p̃ōt̃ h̃im̃ie j̃ād̃ær̃ñā* 'der Fürst der Ostjaken [chanti fejedelem] wandert auf dem Fussboden entlang' (561); *χ̃iβ̃et̃i-η̃āēβ̃β̃v* 'der Kopf des Menschen' [ember-fej] (592); Maik. *j̃x̃v x̃ēr* 'Flusseis' (85); *Λ̃imp̃ap̃ p̃i t̃s̃ān* 'bei dem Nest des Adlers' [sasfészekhez] (142); *j̃ō A' i b̃s̃iē k̃ōp̃v* 'die Renntierfelle' [rénszarvasbőr] (344); Nj. *k̃ātt̃ē r̃ix̃āet̃* 'aus Walfischknochen' [(cet)halcsontokból] (406). — A szelkupban ritka az ilyen szerkezet: (CASTR.) *šōle gumen porgot ā t̃ ā - k o b* 'des Samojeden Kleidung ist die Renntierhaut' [rénszarvas-bőr] (Wb. Anh. 396); (PROK.) *t̃ūm p̃ārik̃it̃* 'vörös fenyőcsúcs' (102, 106).

2. Számos nyenyec adatban a főnévi jelzőnek világos birtokos szó jelentése van: (CASTR.) *atsek̃i wuenikom teamdahani!* 'den Hund des Knaben [fiú kutyát] lass uns kaufen' (178); *i s̃ i ηatsek̃i seānokovĩih* 'die Kinder des Lagers [tábor-gyermek] waren beim Spiel' (118); *tanja h̃ōnih nie m̃ākana* 'dort schläft er an der Brust des Weibes' [nő-keblen] (155); *paridienje meāt̃ah taevĩih* 'im Zelt des Schwarzen [fekete sátorba] kam sie an' (199); *nie j̃iñjam taewāda* 'den Lenkriemen der Frau [nő gyeplőt] nahm er' (235); (LEHT.) O. *η̃ ā ē r̃ m̃ k̃ō r̃ r̃ a m'' x̃ā d̃ i j̃ā m̃ m̃ i d̃ u''* 'den Stier des Nordens können sie nicht töten' (17); *t̃ād̃v j̃ō m̃ p̃ u χ̃ ā ñ t̃ū h̃ū l̃''* 'dann hielt der Schlitten Jompu's [Jompu szán] hier an' (96); *pu x̃ū t̃s̃e saβ̃β̃v''* 'die Mützen der alten Frauen' [öregasszony sapkák] (172); O.-d. *j̃ i r̃ i t̃ u b̃ k a m'' t̃āl̃ l̃ e ñ g̃ r̃ u h̃ i''* 'wir [dual.] stehlen die Axt des Grossvaters' [nagyatya fejszét] (107); P. *p u χ̃ ũ t̃ s̃ ē ñ ũ x̃ ā ñ ē χ̃ a j̃ j̃ e* 'der Sohn des Mütterchens [anyóka fiú] begab sich auf den Wildbretfang' (114); BZ. *p u χ̃ ũ t̃ s̃ ē s̃ ā m̃ b̃ r̃ a d̃ a p̃ t̃ s* 'Zaubergesang des Mütterchens' [anyóka varázsének] (545); Kan. *j̃ ā ñ ñ ō'' β̃^z ē s̃ s̃ ā ē i, mañ m̃ātt̃ m̃ū h̃ h̃ e χ̃ ā s̃ p̃ ā n* 'Vater des Schwiegersohnes [vő atya], in diesem geschlossenen Zelte beginnst du zu sterben' (235); Maik. *se''ēβ̃ t̃s̃im̃h̃ap̃ jur* 'das Fett des Siebenklafter' [Hét-öl zsír] (86); *šēns̃āmm̃i m̃iñ t̃s̃i* 'den Bauch des Waldriesen' [erdőóriás has] (102); *k a p̃ p̃ i p̃ ē ā j̃'' m̃ ṽ h̃iēnss̃v* 'die Skipur des Ostjaken [chanti sinyom] ist gerade' (606).

Birtokviszonyt kifejező jelöletlen sztereotíp kapcsolat a nyenyecben is összetétel-szerű kapcsolattá válhatik: (CASTR.) *sa eu j̃ i'' j̃ r̃ ñ d̃ m* 'ich weine Tränen (eig. Augenwasser), (Wb. XXI). SPROGIS kanini szójegyzékében van feljegyezve a *η̃ō-l̃* összetétel, amelynek jelentése 'Schädel', szószerint 'fej-csont'. Ez az összetétel CASTRÉN és LEHTISALO szövegeiben is előfordul: (CASTR.) *wa isako η̃ ā e u ṽ ṽ a l̃ m̃ j̃ d̃ ā d̃ o* 'den Schädelknochen des Alten

hingen sie auf' (166); (LEHT.) O. $\eta \dot{a} i \beta \beta o \dot{t} \dot{e} m i$ 'pāñnakkēn 'mit meinem Schädel beginnst du wohl' (533); BZ. $\eta \dot{e} \dot{e} \beta \beta o - \dot{t} \dot{e} \beta \chi \dot{a}$ 'moñtam' 'ich neige meinen Schädel' (546).³ CASTRÉN szelkup szövegeiben is találunk ide tartozó adatokat: *sēlži čēlend gund tesse natkannede, tesse orm galemna* 'sieben Tage lang der Pfeil schabt, des Pfeiles Kraft [nyíl erő] lässt nach' (322); *nāl-gom mād topk an āmda* 'mein Weib sitzt an der Tür [sátor-szálen] (323), vö. N. *māda*, K., NP. *māttā*, Cs., FO. *muadā*, Jel., B., Taz, Kar. *māta* 'Tür' (*mūt* stb. 'Zelt'; *-a~* nyeny. *ho* 'Tür'); (Wb.) O. *māda pīr* 'Dach' [sátor felső], T. *māta pūr* id. (vö. *pūr*, *pāri*, *pare* 'das Obere, die Höhe'. Ennek a szónak locat., dat., abl. és prosec. raggal ellátott alakjai a szelkupban névutóként használatosak (CASTR. Gr. 584). Megjegyzendő, hogy a szelkup kivételével minden szamojéd nyelvben névutók alakulnak a *ni*, *nī* töből, amelynek eredeti jelentését a kamasz őrizte meg: *ni* 'das Obere (auch Dach)' (i. m. 585)); (PROK.) *mun kēzi* 'gyűrű' [ujj-vas] (109).⁴

A jelöletlen birtokviszonyt kifejező szerkezetben a birtokos szónak és a birtokszónak minősítő vagy számnévi, illetőleg névmási jelzője lehet: (CASTR.) *maro dēta meūd* 'die Zelte des geizigen Wirtes' [fösvény gazda sátrak] (83); *man j j a h a w a ā s a k o n j u d m* 'ich bin der Sohn des Zwilling-Alten' [iker öregember fiú- vagyok; a 'fiú' jelentésű szó igeiként ragozva] (182); *n j ū d e h a b i n i e n j a m n i e d a n d a m u e d a* 'die Schwester des jüngeren Ostjaken [fiatalabbik osztják nőtestvért] nahm er zum Weibe' (295); *hēau j i h a j ē n t a k a n a* 'in der Schnelle des Blutstromes' [vér-folyó zuhogóban] (303); *tjiki jahad si u η a j a n g u t a e v u i d* 'von dieser Stelle an sieben Fallen des Todesgeistes [hét halálszellem csapdá(hoz)] kamen sie' (170); (LEHT.) O. *pāda jāχā mātxānno sīde pāē jēs'e-ηānu* 'am Oberlauf des Sackflusses Eisenente der zwei Berge' [zsákfolyó végén két hegy vaskacsa] (470); P. *n ē r u j ā χ ā χ ā ē β χ a n n v m ē s ē t t j* 'am Ufer des Weidenflusses [fűzfafolyó parton] hält er sich auf' (114); U. *s i d e j ā χ a n ē ē b' è m' ē*, *n ā χ a r' j ē β β v n ā b' a m n r t i b' ē d ā n e' ū' ē*! 'der Mutter der Zwillinge der Stiefmutter von drei Waisen [két iker anyát, három árva mostohaanyát] befiehlst du nicht!' (582); Oksz. *β ὀ ὅ ρ β ο t a m d' ὀ m ē j j e m* 'mē ē η e' ū β 'die Schwiegertochter des schlechten Lamtoo [rossz L. menyét] nehme ich' (562); BZ: *t i k k i m a r r a d j ē r β χ ā n n ā d o* 'diesen Herrn der Stadt [e város fejedelem] führten sie fort' (326); Maik. *s i t s a p k ū r β p ā χ a n k a n n v* 'am Fusse zweier Lärchen' [két vörösfenyő tónél] (132–3). Igen ritkán a szelkupban és a kamaszban is előfordul ez a szerkezet: szelk. (PROK.) *šitti tūm pāri* 'két vörösfenyő csúcs' (107); kam. (DONN.) *d i n e b a i' k ā b a b ā z a s e j e p i* 'dieses Weibes Hals wieder durchschnitt er' (90).

A névutós kapcsolatok a szamojédságban éppen úgy, mint a finnugor nyelvekben, történeti szempontból főnévi minősítő jelzős, illetőleg jelöletlen

³ Hasonló szerkezetű és jelentésű összetételeket a finnugor nyelvekben is találunk. msiÉ (AHLQV.) *sam vit*, *sām-vit*, (MUNK.) *sam-vit*, *sām-vūt* 'Träne'; chti (AHLQV.) *Ē. sēm-jīnk*, PÁPAY *sēm-iēŋg*; PATK. *sēm jīnk* id.; kmi (WIED.) *sin-va* id.; mri P. (GEN.) *šinža-βūt* id.; mdÉ. (PAAS.) *sēlved* (< *sēlme-ved*) id. Az összetételek két tagja etimológiailag is azonos a nyenyec *saeu-jī* összetétel két tagjával; — chtiÉ (AHLQV.) *ox-lū* 'Schädel' (*ox* 'Kopf, Haupt', *lū* 'Knochen'); udm. (MUNK.) *jīr-lī* 'Hirnschale' (*jīr* 'Kopf, Haupt', *lī* 'Knochen'); mdE (WIED.) *pā lovaža* 'Hirnschale' (*pā* 'Kopf, Haupt'; *lovaža* 'Knochen'), vö. BEKE: KSz. XIII, 115–6. Hasonló összetételek vannak a törökségben is.

⁴ A finnugor nyelvekben is gyakoriak az ilyen szerkezetek, vö. pl. SZILASI: NyK. XXVI, 151–4; udm. *beste uramīn* 'auf der Strasse in *Beste*' stb. (WICHM. – FUCHS, Wotj. Chrest.² 135).

birtokos szerkezeteknek foghatók fel, „mert a ragtalan névszó eredetileg minősítő, illetőleg jelöletlen birtokos jelzője a névutó alapjául szolgáló névszónak” (SIMONYI, Hat. I., 11. Vö. még Jelzők 150; KLEMM i. m. 221): (CASTR.) *tjikkīn kōi n j ā n a* 'auf der Seite jenes Rückens' (40); *j i l e p t s j ā m b a n jūd n gājā* 'während der Lebenszeit zehnmal gingen sie [dual.]' (250); *tē pun-jāna* 'hinter den Renntieren' (269); (LEHT.) O. *tar tšē puđi-ŋa¹an²no* *pađā sāttaba- pōŋa¹añno jilē* 'unter solchen Umständen lebt er zwischen dem Eis' (27); *šip-χaβ¹ jāl²le³* *šip sāttabv χōi nimhe tōbatōv mārē³* 'sieben Tage doch sieben Eisrücken entlang nur meine Hufe sind gespreizt' (i. h.); *ñāđv χ i ē j'ēr n e šūrrā* 'sein Bruder dreht mitten im Strudel' (208). — Az erdei nyenyec nyelvjárásokban általában a jelöletlen névutós szerkezet használatos: Maik. *kārβ jiet* 'an die Lärche' (133); Nj. *ŋarōkkvā mēāt jiet* 'auf das grosse Zelt zu' (411); *kañ ŋāei jiet* 'gegen die Strebe des Schlittens' (413); Maik. *mār βijē¹ñap²* 'mitten in einem Sacksumpf' (343); *kattāēβōkku kăēβan* 'nében Mőwe' (102); *šin kăēβanno* 'an der Seite hinten im Zelte' (101); a *šin* 'sátor hátsó oldala' szóban a szóvégi -ŋ a tőhöz tartozik, vö. Kam. *šin* id.); Nj. *jāχa ŋu* 'in den Fluss' (414); *mienk sō¹n s s a p m ũ¹ñ a p* 'im Bauch des Riesen' (102); *βit ŋ'r* 'unter das Wasser' (141). *ŋiērm mīērsšap ŋi* 'gegen den Nordwind' (413); *marrv pōnt* 'zwischen den Sand' (83); *βētarv pōŋkno* 'im Walde' (606). — Ilyen névutós kapcsolat ritkán a szelkupból és a kamaszból is kimutatható: szelk. (PROK.) *sēlčimvāul mut tākti* 'a hetedik folyószakaszra' [folyószakasz mögé] (104); *sūm čāti* 'hang[gal] szembe' (i. h.).

A jelöletlen birtokviszonyt kifejező szerkezetekben nemcsak főnév, hanem személynév is lehet birtokos szó, s a birtokos szóul álló személynév más — éppen úgy, mint a főnév — nominativusi vagy helyesebben alakokban áll a birtokszó előtt. Ilyen ősi szerkezetre a nyenyecből csak elvétve találunk adatot: (CASTR.) *mañ n ũ* *ñebenda tōlaha* 'mein Sohn [én fiú] gleicht seiner Mutter' (Wb. Anh. 388); (LEHT.) T. *mañ puχū. t s e jāŋku* 'ich habe keine Frau' [én feleség nincs] (371); Maik. *mañ β i ē s s a p ŋōkkv* 'ich habe viel Geld' [én vas (=pénz) sok] (85). Figyelmet érdemelnek a következő kamasz szerkezetek: (DONN.) *t a n mōy muiə nāyər mizə?* 'warum hast du drei Finger?' [te miért ujj három ujj?] (197); *mān ŋi tērrēbi* 'mir ist ein Sohn geboren' [én fiú született] (48).⁵

E ritka és elszigetelt szerkezetek mellett ott vannak a birtokos személyragokkal ellátott névszók, amelyek a nyenyecben és általában a szamojéd nyelvekben éppen olyan általános használatú alakok, mint a finnugor nyelvekben: (LEHT.) T. *jūñnañi¹* *βēbtj* 'mein Pferd ist böse' (95) vagy *pađar jūñnañi¹* *tumtār?* 'kennts du mein Pferd?' (i. h.). A *jūñnañi¹* 'mein Pferd' típusú alakok, éppen úgy, mint az uráli nyelvek összes birtokos személyraggal ellátott névszói (m. *háza-m*, f. *kota-ni* < **kota-mi* stb.) jelentés szempontjából körülbelül egyenlő értékű kifejezések a *mañ n ũ* 'mein Sohn' [én fiú] típusú kétagú kifejezésekkel (ez utóbbiakban a hangsúly a birtokost jelölő személynév módon van). Eredetileg kétagú nyelvi kifejezések voltak a birtokos személyraggal ellátott *jūñnañi¹* 'mein Pferd' (m. *háza-m*, f. *kota-ni* stb.) típusú alakok is, mert történeti szempontból a birtokos személyraggal ellátott névszók össze-

⁵ FOKOS DÁVID szíves felvilágosítása szerint az ilyen szerkezet a finnugor nyelvekben különösen névutókkal kapcsolatban feltűnő és gyakori, vö. pl. PATK. — FUCHS 82, § 67; WICHM. — FUCHS, WotjChrest.² 147. jegyz.; FOKOS-FUCHS, Volksdichtung der Komi 402, 3. pont, 435, 4. pont.

tételek, amelyek névszó+személynévmás kapcsolatából alakultak. Az összetételben a személynévmás fokozatosan elvesztette önállóságát, enklitikus elemmé vált, s eredeti jelentésének elhomályosulásával rendre személyraggá kopott. Ennek a folyamatnak megítélésénél és megértésénél figyelembe kell vennünk, hogy a személynévmások nem mai testesebb, képzős alakjukban társultak a névszóval, hanem képző nélküli tőalakjukban. Míg az uráli nyelv szótövei eredetileg kivétel nélkül kéttagúak voltak, a névmások tőalakjai egytagúak, s egytagúak voltak a birtokos személyragozás kifejlődését megelőző nyelvi állapot korában is. Az egytagú személynévmásból azért fejlődhetett birtokos személyrag, mivel birtokviszonyt kifejező használatában állandóan enklitikusan a birtokszóhoz tapadt. A személynévmás enklitikus használatát azonban kétségtelenül megelőzte a személynévmás önálló szóként való használata: a személynévmás mint önálló elem második tag volt a birtokviszonyt kifejező kapcsolatban. Mi volt ebben a kapcsolatban a személynévmás? A birtokszót követő jelző volt-e, s enklitikus elemmé vált már abban az ősrégi időben, amikor még nem alakult ki az uráli szórendi szabály: a jelző megelőzi a jelzett szót? Ennek a feltevésnek ellentmond az a tény, hogy pl. a finn névszók birtokos személyraggal ellátott esetragos alakjaiban a névmás a névszó ragos alakjához járul: *talo-ssa-ni* 'házamban', ami azt jelenti, hogy az esetragos alak+névmás kapcsolatnak kialakulása korábban az egytagú névmás még önálló elem volt. Éppen a finn birtokos személyraggal ellátott névszók esetragos alakjai alapján gondolhatunk arra a magyarázat-lehetőségre, hogy az egytagú névmás eredetileg értelmezője volt a birtokszónak: *talo-ni* < **talo-mi* 'ház, én', azaz 'ház, enyém', *talo-ssa-ni* 'házban, én', azaz 'házban, enyém'.⁶ Az állandó kapcsolatokban az egytagú személynévmásból éppen egytagúsága miatt fejlődhetett hangsúlytalan enklitikus elem, majd pedig — megkopva — személyrag. A személynévmás önálló alanyi, jelzői használatában már az uráli alapnyelv korában testesebb, képzős alakban jelenik meg (az uráli eredetű névmásképzőkre vö. LEHTISALO, AblSuff. 386—393), s az alaki elkülönülés elősegítette a személyraggá válás folyamatát.

Az elszigetelt *mañ nū* 'mein Sohn' [én fiú] típusú szerkezetek, amelyekben a névmási jelző — a birtokos személyét hangsúlyozva — testesebb, képzős alakban jelenik meg, valószínűleg későbbiek, mint a személynévmás tőalakjával alakult értelmezős kapcsolatok.

A nyenyec (LEHT.) *O. mañ pužũ.tš.mi* 'mein Weibchen' (582), T. *mañ xažjěrmĩ* 'meine Sonne' (91) féle szerkezetek, amelyek grammatikailag azonosak a magyar *az én házam* típusú szerkezetekkel, szintén későbbi alakulatok, s valószínűleg kezdettől fogva a birtokos személyének kiemelésére szolgáló nyomatékos kifejezések. Ilyenek a következő szamojéd kifejezések is: (LEHT.) *O. noṗpōi māṗpōi tī jiñnaptōdā m a n e* 'n ā n n v jēdv' 'eine Karawane eines leichten Zelt es kommt dort schaukelnd auf unser Zelt zu' (28); Oksz. *mañ βšēsakkōβ* 'mein Mann' (349). A szelkup és a kamasz szövegekben is találunk ilyen szerkezeteket: szelk. (CASTR.) *man emam* 'mein Weib' (320);

⁶ RAVILA fejtegetései alapján (MSFOn. XCVIII, 311—23) tudjuk, hogy a személynévmásnak az uráli alapnyelvben csak nominativusi alakja volt, tehát a személynévmás az esetragos névszókkal is csak nominativusi alakban alkotott értelmezős kapcsolatot. — Az értelmezőnek az értelmezett szóval való megegyeztetése nem lényege az értelmezős kapcsolatnak; egy ilyen típusú kapcsolat, mint a nyenyec (LEHT.) P. *puřim noṗpōi namtān, siβ puři* 'nur Hecht wirst du essen, sieben Hechte' (114) bizonyára ősrégi típust képvisel.

t a n e m a l o n ʒ e t õ m b a 'dein Weib ist selbst gekommen' (320); kam. (DONN.) *m ă n u ı a m a m n u 'b i* 'er ass mein Fleisch' (94); *m ă n s i m ă m t e z ă r d ă i 'ă m* 'ich werde mein Auge heilen' (99); *m a n t ă n k a y a a i g e m* 'ich bin dein Bruder' (93); *t a n s i m a a t e z ă r l a d ă n* 'deine Augen werden sie heilen' (99).

Visszatérve a jelöletlen birtokos szerkezetekre, meg kell állapítanunk, hogy ezek a szerkezetek nem mindig egyértelműek. Vannak esetek, amikor nem is a mondatból, hanem csak az összefüggő szövegből derül ki, hogy tulajdonképpen nem főnévi jelzős, hanem birtokos szerkezettel van dolgunk. Nézzünk pl. egy ilyen mondatot: (LEHT.) Oksz. *t i ŋ a ɽ ɔ s s v ŋ ē ŋ u m'* *ŋ ă d a m p' v m s ʒ d v* 'die Tochter des Tungusen [tunguz leányt] nahm er zur Frau' (347). Más a mondat értelme, ha a 'tunguz' jelentésű szót főnévi jelzőnek tekintjük és más, ha birtokos jelzőnek fogjuk fel: előbbi esetben egy tunguz származású leányról volna szó, márpedig a történet egy bizonyos tunguz ember leányáról szól. Hasonló módon kétféleképpen lehet értelmezni a következő mondatot is: (LEHT.) Kan. *j ă p t a m b ɔ i b ă x ũ, a m y ă r j ă ŋ y u m m v?* 'Alte des Ziemlich Schlanken [Karcsúcska anyóka] ohne was bleibst du?' (226).

A birtokos személyragok kifejlődésével kapcsolatban keletkezhetett a nyenyecben a birtokviszony kifejezésének pontosabb, az egyértelműség elérésére szolgáló formája: a birtokos szóhoz vagy a birtokszóhoz vagy — ritkábban — a birtokos szerkezet mindkét tagjához birtokos személyrag járult.

a) A birtokos szóhoz, amelynek jelzője (birtokos jelzője) is lehet, birtokos személyrag járul olykor csak determináló elemként (vö. f. *i s ă n i t a l o*): (CASTR.) *m e ă t a n ɔ n j ă n a o p o j h a n* 'an der Tür des Zeltes [sátra ajtónál] ist ein Schlitten' (5); *n j ă d i e n j u* 'der Sohn ihres Sohnes' [fia fiú] (150); *s j u n d i w a ă s a k o n j ă u n d j e n j i m n j ă r u i s e ă r t j o* 'des Geweihlosen Alten Sohnes Name ist [Agancstalan Öreg fia név] Gebundener Doppelpfeil' (82—3). A kettős birtokviszonyt kifejező mondatban a *n j i m* 'Name' szó birtokos jelzője birtokos szerkezet, amelyben *s j u n d i w a ă s a k o* — egy név — a birtokos, *n j ă u n d j e* 'sein Sohn' pedig a sg. 3. sz. birtokos személyraggal ellátott birtokszó. — Gyakran megtaláljuk ezt a szerkezetet LEHTISALO szövegeiben: O. *t ă d v x ă j j e r ă d v ŋ ē ŋ u t ă i ɔ ɔ ɔ i* 'alsdann kam die Tochter der Sonne [napja leány] an' (46); *s ă t t v x ă e ɔ p a r i d ă* 'die eine Seite seines Gesichtes [arca oldal] ist schwarz' (523); *n ă r k k v x ă e b i d e t ɔ j j ă n n ă w x ă e ɔ ɔ n* 'am Ufer unseres grossen heiligen Sees' [nagy szent tavunk partra] (11); *t ă d v p a d i' n ă j ă t s i' t a r' m ă t ɔ ɔ k k a d ă* 'dann entfernten sich alle ihre Hauthärschen' [ő testük (dual.) szór] (10); Oksz. *n i ŋ ŋ ũ t t v ɔ a' ɔ a' m i j* 'bereite deiner Tochter Lager!' [leányod fekvőhely] (279); *x a j j e d i' n i s' s e ŋ n a t t i' j ă n* 'begebt euch in das Land eurer Väter' [atyátok (dual.) földre] (264); *x a ŋ ŋ i s e ŋ n v' p ă l l e m' m a ŋ' n e t t ă ɔ ɔ ɔ t s* 'die Hälfte unserer Beute [zsákmányunk felet] gaben wir' (561); BZ. *ă r k k v p i j j e j n ă ɔ i s ă t t v x ă e ɔ ɔ p a r m i* 'des ältesten Hermelins eine Wange [Nagy Hermelin egyik arca oldal] wurde schwarz' (311); *n ă t t v n ă t' t ă ɔ r ă* 'er brachte sie ins Zelt seiner Kameradin' [társa sátorba] (545); Arch. *j ă r i n n v' p ă n ă ɔ r* 'die Zaubertrommel unseres Grossvaters' [nagyatyánk samándob] (181). — Az erdei nyenyec nyelvjárásokban meglehetősen gyakoriak az ilyen szerkezetek: Maik. *n u j s ă t* 'das Gesicht meines Sohnes' [fiam arc] (135); Nj. *k u ŋ k a l ă t n e* 'Kun'kalleas Weib' (K.-d feleség] (407); Maik. *x i l m i k k a t t v k ɔ p v* 'das Fell seines Zobels' (80); *t ă t t v n a m s s v* 'Renntierfleisch' [rénszarvasa hús] (133); *t ă t t v k ɔ p v* 'das Fell seines Renntieres' (i. h.); *n ă e ɔ ɔ ɔ t t v p ă j j ă r* 'die eine Hälfte seines Kopfes' (143); *x ă r ɔ ɔ t t v s i m n ă p* 'durch die Rauchöffnung des Zeltes' (145); *j ă l' ă e t t v*

βῖj̄j̄əp, *jā A' A'etto n̄ir* 'die Sonnenschnur (d. h. der Sonnenstrahl), das Sonnenbild' [napja zsinór, napja kép] (146). — A szelkupban is megvan a birtokviszony ilyen módon való kifejezése: (CASTR.) *šit kōb*, *tōdet kōb* 'Zobelfelle, Otterfelle' [cobolya szőrme, vidrája szőrme] (305); *kuačet p̄ar* 'das Stadtdach' [városa tető] (318, 320). A nyenyecben és a szelkupban névutós kapcsolatok is alakulnak ilyen módon: az a főnév, amelyhez névutó járul, birtokos személyraggal van ellátva. A nyenyecben igen gyakoriak az ilyen típusú névutós kapcsolatok: (LEHT.) O. *n̄āttv n̄ūñ'ne* 'in seinem Zelte' (543); BZ. *χὰνδv n̄ñ'ne* 'in ihrem Schlitten' (328); Maik. *maχ̄āttv n̄z̄ā* 'auf den Rücken' [hátára] (145); Nj. *n̄āciβ̄pattv̄ t̄šiemnv̄* 'um seinen Kopf herum' (415) stb. s előfordulnak a szelkupban is: (CASTR.) *čuečēt tāžūt* 'unter der Erde' (311); (PROK.) *sēlčim̄dāl̄l mutit̄ tākt̄i* 'a hetedik folyószakaszra' [folyószakasza mögé] (104), vö. fentebb *mut tākt̄i* id. (i. h.). Mindezek a nyenyec és szelkup névutós kapcsolatok megfelelnek a magyar *házam*, *házad*, *háza mellett* stb. típusú kifejezéseknek.

b) A birtokszóhoz birtokos személyrag járul (vö. a régi magyar *keuris teue* féle kapcsolatokat, KLEMM i. m. 345—6): (CASTR.) *side jangōra siumboj meāto* 'der zwei Mammuts sieben Zelte' [két mammut hét sátruk] (144); *side siuddubeāh annodi seažā* 'der zwei Riesen Boot' [két óriás csónakja (dual. 3.)] ging unter' (188); *tarem jinirtādi nie η̄inda wuoma* 'während sie so schiessen, wurde der Bogen des Weibes [nó íja] schlecht' (262); (LEHT.) O. *t̄šikk̄i η̄a t̄šekk̄i p̄ā ējj̄ēn̄antv̄ χ̄āj̄j̄ēr* "n̄āēβ̄β̄i" 'auf die Stirn dieses Kindes [eme gyermek homlokán] war die Sonne' (15); T. *η̄ēro i si r̄r̄ēδv̄ χ̄āmm̄i*"^a 'es schneite Herbstschnee' [ősz hava leesett] (373); P. *η̄ā β̄ē s̄ōkk̄u t̄i δ̄ē jāη̄Γadōβ̄β̄i* 'die Knochen des Totengeist-Alten [halálszellem-öreg csontja] waren auseinander gefallen' (21); Oksz. *n̄ār*" *mānv̄ō n̄āb̄Γakkōdo* 'der drei Maantoo ältere Schwester' [három M. nénjük] (349); Kan. *ārkk̄v n̄ēñnet̄s* "n̄imde" 'das ältere ist der Mann, sein Name ist...' [nagy (=idősebbik) férfi neve] (215); Arch. *j̄ēš̄še sat̄*" *j̄ā š̄i β̄δv̄ t̄šūntad̄v* 'die eiserne grosse Säule hat sieben Kanten' [a (nagy) vasoszlop hete szeglete; a birt sz. ragot a számnévi jelző is felveszi] (177); Maik. *ka A' A'ittv m̄iēnnv̄ p̄ūuśš̄əp χ̄āēmtv̄* 'die Augen der einzelnen alten Frau' [maga levő anyóka szeme] (84); *t̄šp̄kk̄i t̄i η̄amssa p̄ējrat̄v* 'die Hälfte vom Fleische jenes Renntieres' (133); *n̄i j̄ji p̄ā paχ̄ānt* 'an die Wurzel eines anderen Baumes' [másik fa tövedhez] (143); *rus̄s̄əp η̄ā ēβ̄β̄v η̄uttāt̄tv j̄uort p̄itt̄āst̄u* 'den Kopf [und] die Hände des Russen [orosz fej(ét) kezét] steckt er in das Fett' (85—86). A két jelöletlen tárgy szoros kapcsolatát azzal fejezi ki a nyelv, hogy a birtokos személyragot csak a második tárgy veszi fel.⁷ Szórványosan a kamaszból is kimutathatók olyan kapcsolatok, amelyekben a birtokszóhoz birtokos személyrag járul; (DONN.—JOKI) *kudā(i) n̄iet*, *iāb̄ kudāi n̄iet* 'Gottes Tochter, Muttergottes Tochter' [isten leánya, anya-isten leánya], *men t̄šimat* 'der Schwanz des Hundes' [kutya farka] (132, § 19). Ritkán, jelöletlen alapszó mellett, a névutóhoz járul birtokos személyrag: *k̄i īiaḡend̄* 'unter dem Monde', *γ̄ūia īiaḡind̄* 'unter der Sonne' (i. h.; vö. még 183, 184). Elhomályosult birtokos személyrag van a szelkup *magand*, *p̄arond* típusú névutókban (l. lentebb 136. l.).

⁷ Hasonló nyelvi jelenségre az obi-ugor nyelvekből is vannak adataink (vö. PATKANOV—FUCHS: KSz. VII, 130; LEWY, Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung 47; RAVILA: FUF. XXVII, 30—31).

c) Igen korlátozott a nyenyecben a birtokviszony kifejezésének az a módja, amikor mind a birtokos szóhoz, mind pedig a birtokszóhoz birtokos személyrag járul (vö. m. *apám háza*): (CASTR.) *njāvi mun guta peā-ledo h minhanda kajeh* 'die eine Hälfte der Pfeile [egyik nyila féljük] ging vorbei' (89). A birtokszóhoz járuló plur. 3. sz. *-doh* birtokos személyrag itt tulajdonképpen determináló elem, s a használatát az magyarázza meg, hogy a jelenetnek több szemlélője van (CASTRÉN kéziratában a megfelelő helyen jegyzetben valószínűleg egy másik nyelvmestertől feljegyzett adatként *peāle*, vagyis személyrag nélküli alak áll). LEHTISALO szövegeiből is idézhetek néhány példát: O.-d. *jūr^{ts}e pēlempōdv xājjuβi* 'ein geringer Teil Fett [zsírja részecskéje] war übriggeblieben' (108); P. *ηāñnon b̄zi* 'jā m b^r a d a d ā jū^{ts} tsīb^re 'die Länge ihres Bootes [csónakjuk (dual.) hossza] ist zehn Klafter' (122); Oksz. *tēt sērrakkōβ o p pōi m t v xādañiβās* 'von meinen vier Hellen wurde ich eins [négy fehérem egyét] töten' (302); *mañ pu x ū. tsāβ sāttn βōēβo ni ā^{ts}* 'meines Weibchens Gesicht [én feleségem arca] ist nicht hässlich' (563); *xāññi sēñ n v^{ts} n āβi pēllem v^r n nēmze lūtsā^{ts} mīji, βv^{ts}* 'die eine Hälfte unserer Beute [zsákmányunk egyik felét] gaben wir den Ausländern' (557); Kan. *piri v^r te nūde nīmde* 'der Name ihres Jungfraukindes [leánygyermeke neve] (215); Maik. *pī A'-lēāt mītōkōt nām^{ts}* 'iss Hechtleber' [csukád májad edd] (103). Ezek a kapcsolatok valószínűleg analógiás úton keletkeztek az a) és b) pontban tárgyalt kapcsolatok keveredése következtében.

Külön kell foglalkoznunk azokkal a nyenyec kapcsolatokkal, amelyekben a birtokos szó a *χar*- visszaható névmás birtokos személyragokkal ellátott alakja.⁸ Birtokos személyragok járulnak a birtokszóul álló főnévhez is: (CASTR.) *hartta jadanda āni müusieh* 'aus dem eigenen Lande [magad földjéről] fährt er wieder' (15); *hārtta jirir* 'dein eigener Grossvater' [magad nagyatyád] (91); *hartti nise mdo* 'ihrer eigenen Vater' [maguk (dual. 3.) atyjuk (plur. 3.)] (187); (LEHT.) O. *χarttē nāen tiēns^r anñtē* 'mit der Sehne seines eigenen Beines' [maga láb-inával] (116); Oksz. *χar^r n iñnūβ* 'mein eigener Bogen' [magam nyílám] (281); *χartt v n ē^{ts} je p t v χijjem-β^rir* 'dein eigenes Weib' [magad asszonyodat] verlässt du' (563); *χar^r n v^{ts} aññōñnañ n v^{ts}* 'auf unserem eigenen Schiff' [magunk csónakunkban] (556). Ezekben a kapcsolatokban a visszaható névmásnak, mint birtokos szónak nyomatékosító, kiemelő szerepe van. A szelkupban a visszaható névmás birtokos személyragos alapalakul használt alakjaival ugyanolyan szerkezetek alakulnak, mint a nyenyecben (a nyenyec és a szelkup névmás etimológiailag nem tartozik össze): (CASTR.) *selžemželi čeleagand onž e čue čeda m^{ts} tek* 'den siebenten Tag seine eigene Stelle er erreichte' (310); *andēse mogone pāralk on i čue čogan i!* 'kehre mit dem Boot zurück an unsere eigene Stelle!' (310); *onž e māt k and kuenbág* '[sie] kamen [dual.] zum eigenen Zelt' (342). A kamaszban is vannak hasonló szerkezetek, de ezekben a visszaható névmáshoz mind a három személlyel kapcsolatban 3. személyű birtokos személyrag járul (DONN.—JOKI 144–5).

⁸ A *χar*- névmástőnek az obi-ugor nyelvekben van etimológiai megfelelője: chti (PAAS.) K. *χpr* 'Form, Gestalt', msi (AHLQV.) *qōr, xōr* 'Schattenbild, Gestalt, Gesicht', vö. MUNK.—SZIL. *is-χār* 'Schatten' (LEHTISALO: NyK. L, 227). A manysi szó és alakváltozatai határozatlan jelentéssel érdekes összetételeket alkotnak névmásokkal, névszókkel, igenevekkkel. Néhány adat szerint az északi chantiban is van a szónak ilyen használata (vö. BEKE: NyK. LV, 259–61).

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül LEHTISALO szövegeiben azokat a kifejezéseket, amelyekben a birtokos személyraggal ellátott főnév vagy birtokviszonyt kifejező kapcsolat mellett *tañ'ñā* ige vagy ennek az igenek *tañ'ñēββi* stb. verbum finitumként használt igenévi alakja jelenik meg a német fordítás szerint 'haben' jelentéssel. CASTRÉN nyenyec szótárában a *tañā* ige 'es gibt, ist da' jelentésben van feljegyezve; vö. (BUD.) *tañā*, *tañā* 'van, megvan', (SPROG.) *tañā* 'ist, es gibt'. REGULY feljegyzéseiben a *mannānan tañūe* kifejezés értelmezése 'besitzen [tkp. nekem megvolt]'. A kifejezésben a *man nānan* alak a sg. I. sz. személynévmás locativusi alakja, tehát a kifejezés jelentése pontosabban 'nálam megvolt'. — CASTRÉN szövegeiben leggyakrabban a szó verbum finitumként használt igenévi alakjai fordulnak elő 'ist vorhanden' jelentésben: *njudie danjuuveh* 'sein Sohn ist vorhanden' (1); *nieβedi danjuwa* 'ihre [dual.] Mutter ist vorhanden' (172). A *tañ'ñā* igét, illetőleg igenévi alakját LEHTISALO szövegeiben is megtaláljuk 'ist, ist vorhanden' jelentésben: O. *nēde ñāñi' xūsaββu ñūde ta'ñēββaxē'* 'er hatte ein Weib und einen Sohn' [nője és férfi-gyermeke létezett (dual.)] (34); Oks. *ñimde taññā* 'sie hat den Namen' [neve megvan] (254); BZ. *ñūβ taññēββā* 'ich habe einen Sohn [fiam létezik] (322). A *tañ'ñā* ige, illetőleg igenévi alakja mind CASTRÉN, mind pedig LEHTISALO szövegeiben birtokviszonyt kifejező kapcsolatokban is előfordul, olyan kapcsolatokban, amelyekben a birtokos szóhoz vagy a birtokszóhoz birtokos személyrag járul: (CASTR.) *njudie nju danjuwa* 'der Sohn ihres Sohnes ist vorhanden' (150); (LEHT.) O. *sākkī βērru-dēttu nēñādu taññēββā* 'Gänseknöchelhaar-Wirt hat eine Schwester' [s. β. gazda testvére létezik] (439). Hasonlóképpen értelmezhető valamennyi ilyen típusú kifejezés: T. *mañen tse xasoββo ñāñu taññā* 'der Renntierfänger-Samojede hat einen Bogen' (100); P. *puxū tse ñūda taññā* 'ein Mütterchen hatte einen Sohn' (114); Oks. *si'ip nōi jējje ñē pāppakkōdon p'aññe, βē* 'Sieben Tuchenen Zeltdecken haben eine jüngere Schwester' (252). Személynévmással is alakulhat ilyen kapcsolat: Kan. *pīr pīrīb' tār taññēββi* 'du hast eine Jungfrau' [te hajadonod megvan] (227).

Vannak olyan birtokviszonyt kifejező kapcsolatok is, amelyekben a létige tölt be ugyanolyan szerepet, mint a *taññā* ige és igenévi alakja: (LEHT.) P. *sūdb'e šīβ ñññūde ñāñi* 'der Riese hatte sieben Töchter' [óriás hét leánya volt] (131).⁹ A *mē-* létige is előfordul hasonló szerepben: (LEHT.) T. *ñē, rntu ñāð sūdb'e tō.βorkko mē, ñāðattī* 'von vorn kam ein Riesenunhold. Er hat Bären, er fährt' [elülről óriás jött, medve van (létezik), ő megy] (98).

Érdekes, hogy LEHTISALO szövegeiben is előfordulnak olyan típusú kifejezések, mint amilyen a REGULY feljegyzéseiben található *mannānan tañūe* 'nálam megvolt' kifejezés: O. *mañ ñāññān tārāñno tēñnatš'* *tšām' ñāñ' n i β'* 'dies ist ja der von mir benötigte Köcher' (149); *mañ ñāñmān nī tārā'* 'ich brauche es nicht' (153); *xōb'p ñāññān t v' tārā'?* 'hast du Felle nötig?' (468); *s'rodēttu' jērkkara xā' n v ñōb'* *tādeβ'e taññēββi* 'unter den Stämmen der Witwerwirte war ein Zauberer' [özvegy-gazda törzseknél varázsló volt] (22); *ñēβxa' n v ñāβxi' mālenka' n v jāñ tē r xā' n v ñōb'* *ñārkkā tādebe taññēββi* 'einst in früheren Zeiten hatten die Bewohner der Erde einen grossen Zauberer' [földieknél egy nagy varázsló volt] (30).¹⁰

⁹ A magyarban is: *házam van*, tulajdonképpen: 'házam létezik'.

¹⁰ Lényegében ilyenek a finn *minulla on rahaa* 'pénzem van' [nálam pénz van] típusú jellegzetes kifejezések is (vö. HAKULINEN, SKRK. I, 91). Hasonló kifejezések igen gyakoriak a permi nyelvekben is: udm. *odig ačamilān kwih piez vilām* 'egy embernek három fia volt' (vö. FOKOS: NYK. XXXVI, 444).

A *taññā* és a *taññēḥḥi* igével, illetőleg igenévvel alakult kapcsolatokhoz hasonlóan értelmezendők a *jāṇu* 'es gibt nicht' és alakváltozataival alakult tagadó szerkezetek: (CASTR.) *ōdembeā njūdeāh nimdie jāṅgu* 'der jüngste des Faulbaumes hatte keinen Namen' [Zelnicefa legfiatalabbik fiú neve nem létezett] (240); *nie atseki njūndjeh hāmada jāṅguh* 'seiner Tochter Leiche war nicht da' (248); (LEHT.) P. *ñēb'ēdā jāṅc'u*, *ñūde jāṅc'u*, *ñēdā jāṅc'u*, *ḥēḥkodā taññā jāṅc'u*, *tēdā jāṅc'u* 'er' hat keine Mutter, keinen Sohn, kein Weib, keinen Hund, kein Renntier' (78).

A létigével a szelkupban és a kamaszban is alakulnak birtokviszonyt kifejező kapcsolatok: szelk. (CASTR. WbAnh. 395) *kwālek soma porgot ēṇa* 'der Jurak hat ein gutes Kleid' [nyenyec jó ruhája megvan]; *tat kai pitāl ēṇa?* 'hast du ein Beil?' [te mi fejszéd van?]. Mindkét mondat idézett helyen azonos értelmezéssel más változatban is fel van jegyezve: *kwāleṇ magan soma porgot ēṇa* és *tan magand kai pitāl ēṇa?* A *magan*, *magand* szó a szótárakban nincs meg, a nyelvtanokban sem találtam rá utalást, s a szövegekből sem került elő. CASTRÉN szelkup példamondataiban a következő mondatokban is előfordul a *magan* szó: *k y n m a g a n i l a ṇ* 'ich lebe am Flusse'; *t i b e ṇ a n m a g a n w u e r k a* 'er lebt beim Bruder'; *w u e n e l - g u m e n m a g a n w u e r k a* 'er lebt bei einem fremden Menschen' (i. m. 394).

Mindezen adatok alapján a *magan*, *magand* szó névutónak fogható fel és pedig — a három utóbbi mondat értelmezése alapján — locativusi alaknak. A *tan magand* kapcsolatban a *magand* alakban levő szóvégi *d* elemet sg. 2. sz. birtokos személyragnak magyarázom. Determináló funkciót teljesít a sg. 2. sz. birt. személyraggal egybeeső sg. 3. sz. birtokos személyrag a névmástövekből származó *tend* 'hier', *nend* 'dort' adverbiumokban, amelyekben a személyrag a kopott végű locativushoz járul (Gr. 596). A *magan* alak kopott végű locativusnak fogható fel éppen úgy, mint a névmástövből származó *kun* 'wo' és *tēn* 'dort' adverbiumok, amelyeknek ablativusi funkciójuk is van (i. h.), valamint a *tukčan*, *tagan*, *tān* 'hinten' névutó (i. m. 590), amelynek alapalakja a nganaszban maradt meg: *taka* 'das hinten Befindliche' (i. m. 588). Azonban a *magand*, *magan* alakok dativusoknak is magyarázhatók. Egy *magand* dativusi alaknak — a *d* elemet determináló szerepet betöltő birtokos személyragnak magyarázom — grammatikailag pontosan megfelelnek a *pāronḍ*, *pāriṇḍ* 'hinauf', *kodend* stb. 'zwischen', *čonžond* stb. 'mitten hin' típusú szelkup névutók s a *tan*, *tat* (sg. 2.) személynév más *tend* dativusa. A *magan* alak is magyarázható dativusnak, vö. *āren* 'in die Quere, querüber', *čumben* 'in die Länge, längs' (i. m. 591) névutókat, valamint a *tep*, *tap* (sg. 3.) személynév más *teben*, *taban* dativusi alakját. A fentebb említett birtokviszonyt kifejező két mondat, amely *magan*, *magand* névutót tartalmaz, szószerint tehát így fordítható: 'a nyenyecnél (nyenyecnek) jó ruhája van'; 'nálad (neked) mi fejszéd van?'

Létigével alakult birtokviszonyt kifejező kapcsolatokra a kamasz szövegekben is találunk példát: (DONN.) *man ko'ptōm ibi* 'ich hatte eine Tochter' [én leányom volt] (197); *o^B nit ibi* 'einen (ihren) Knaben hatte sie' [egy fia volt] (94); *šidā nidān ibi* '(ihre) zwei Söhne hatten sie' [két fiúk volt] (91); *naid'adān ibi* 'sie hatten einen Freund („ihr Freund war")' (99).

A létige a névszó birtokos személyraggal ellátott dativus-locativusi alakjával kapcsolódva fejez ki birtokviszonyt a következő mondatban: *ami' ka ṛ ā n i i'gā i b i* 'mein anderer Bruder hatte viele' (90). A mondatot magyarra

kétféleképpen fordíthatjuk le: 'másik bátyámnál sok volt' vagy 'másik bátyámnak sok volt'.

Személyrag nélküli dativusszal, amely eredete szerint — mint más alkalommal ki fogom fejteni — kopott végű locativus is lehet, a létige szintén birtokviszonyt kifejező kapcsolatot alkothat: *om_n o k e n k o p t ō i b i*, *o'm n u k a n i i b i* 'das eine Weib hatte eine Tochter, das andere Weib hatte einen Sohn' [egyik asszonynál (asszonynak) leány volt, a másik asszony(nál) vagy -nak) fiú volt] (197); *u r ā ž ə n š i d e n u k a t i' b i* 'Uraž hatte (seine) zwei Frauen' [U.-nál (U.-nak) két felesége volt] (93); *d ə n u k e n n i t i b i* 'dieses alte Weib hatte (ihren) Sohn' [öreg asszonynál (asszonynak) két fia volt] (98); *b ū z ə n n ā g u r k o' b d o t i b i* 'ein Alter hatte (seine) drei Töchter' [öreg embernél (embernek) három leánya volt] (97).

A nyenyec *P. nēb'ēdɔ jəŋɕʊ*, *nūde jəŋɕʊ* stb. 'er hat keine Mutter, keinen Sohn' stb. [anyja nincs, fia nincs] kifejezéseknek pontos megfelelői vannak a nganaszban és a kamaszban: *ngan.* (ПРОК.) *ŋokagā tādu jəŋɕuʷa* 'sok rénszarvasa nem volt' (ЯЗЫКИ И ПИСЬМЕННОСТЬ НАРОДОВ СЕВЕРА) I, 74); *kam.* (DONN.) *uɪam nāɣə* 'ich habe nicht Fleisch' [húsom nincs] (94); *yjūt nāɣə, uɔt nāɣə* '(seinen) Fuss gibt es nicht, (seine) Hand gibt es nicht' [lába nincs, keze nincs] (86). — A nyenyec *jəŋɕʊ* megfelelőjével érdekes kapcsolatokat idézhetünk a szelkupból is: (CASTR. WbAnh. 395) *nāl-gom porgo tāŋ* 'das Weib hat kein Kleid' [nőember-ruha nincs]; *man ātām tā* 'ich habe kein Renntier' [én rénszarvasom nincs]; *mat pitāp tāŋa* 'ich habe kein Beil' [én fejszém nincs], *man magan pitāp tāŋa* 'ich habe kein Beil' [nálam (nekem) fejszém nincs].

* * *

A birtokos jelzős szerkezetek mellett egyes uráli nyelvekben a birtokviszony kifejezésére szolgálnak olyan szerkezetek, amelyekben a birtokos szóhoz a genitivus ragja járul. RAVILA megállapítása szerint „die Genitivendung *n* des Finnischen und Lappischen hat eine Entsprechung im Mordwinischen, Tscheremissischen und Samojedischen. Dagegen ist sie nicht wiederzufinden im Ungarischen, in den obugrischen Sprachen, und auch nicht in den permischen Sprachen, in denen auch kein eigentlicher Genitiv vorhanden ist” (FUF. XXVII, 75).

CASTRÉN szamojéd nyelvtanában a szamojéd nyelvek genitivusára vonatkozóan a következő megállapítást olvashatjuk: „Im Samojedischen haben die südlichen Dialekte im Genitiv Sing. *n*, welches in der Tawgy Sprache in *ŋ* übergeht, in dem Jurakischen und Jenisseischen Dialekt aber fortfällt und gegen die Aspiration ... vertauscht wird” (110—11, § 225). Ez az aspiráció, amely tehát CASTRÉN szerint egy elveszett *n* helyett jelenik meg, az úgynevezett nasalis aspiráció, amelynek fonetikai jele egy sorfeletti kis függőleges hullámvonal. A nasalis aspiráció fonetikai értékére vonatkozólag CASTRÉN nyelvtana nem ad felvilágosítást (vö. XVI, §§ 225, 254, 297, 321). CASTRÉN és LEHTISALO szövegeiben a nasalis aspiráció nincs jelölve.

Viszont CASTRÉN és LEHTISALO nyenyec szövegeiben a birtokviszony kifejezésére olyan kapcsolatok is szolgálnak, amelyekben a birtokos szóhoz egy *n* (*ŋ*, *m*) hang járul. PROKOFJEV szerint a nyenyecben a sg. genitivus általában jelöletlen, de az I. deklinációhoz tartozó szók mellett a sg. genitivusnak ritkán *ŋ*, *n*, *d* [*d* < *n*] jele van (Ненецкий (юрако-самоедский) язык

24). Fel kell tehát tennünk a kérdést, van-e *n* ragos genitivus a nyenyecben, volt-e *n* ragos genitivus az ós-szamojédban és az uráli alapnyelvben?

Mielőtt erre a kérdésre feleletet adnék, vizsgáljuk meg, hogy milyen hangtani helyzetekben jelenik meg a genitivusragnak felfogható *n* elem.

a) *n* elem járulhat egy- és többtagú magánhangzóval végződő birtokos szóhoz *v, t; t; g; j; s, s̄ (t̄s̄, z̄, úz̄); n, m* hanggal kezdődő birtokszó előtt: (LEHT.) P. *jōren t̄iē t̄tan*'' *t̄āβt̄iō*''^a 'an den Rand der tiefen Stelle kamen sie' (61); (CASTR.) *njārtson goin t̄jāngana lōrsa sieda tanju'eh* 'am Fusse des Bärenmoosrückens ist der Grashügel' (302—3); *seādan gara jieruh* 'der Wirt der Hügelkrümmung' (220), vö. *seāda harah jieru* (218); *hōjin garmhad* 'von der Krümmung des (Land-)rückens' (89); (LEHT.) P. *ηēr m̄kōrran j̄āχa n̄n v̄ χānā* 'in das Land des nördlichen Stieres führt' (200); (CASTR.) *nieru jun sallāh* 'der Dumme des Weidenwehrs' (116); (LEHT.) O. *ηa t̄s̄ēkk̄n s̄ūdeχē*'' 'in die Schulterblätter des Kindes' (25); P. *mōkkōd̄an s̄iβ̄ñē η̄t̄nā*'' *man̄tai*''^a 'durch die Rauchöffnung herab fiel er' (118); T. *nāb̄i p̄āēd̄aran s̄ūδb̄e* 'der andere [ist] ein Wald-riese' (91); Oks. *ton s̄āda η̄i t̄*'' *nāβ̄b̄atti*''^a 'er lief an den Fuss des Uferberges vom See' (75); O. *s̄iβ̄ s̄āttabn χ̄ōi n̄ t̄s̄āχa n̄n v̄* 'hinter sieben Eisrücken' (26); Oks. *juñnan z̄ōiβ̄er*''^a 'das Krummholz des Pfeiles' (593); *pādan b̄i*''^a 'die Löcher des Topfhaken' (i. h.); Arch. *tūn s̄ēiχa n̄n v̄* 'im Herzen des Feuers' (181); Oks. *n̄ār*'' *j̄āpt̄ō η̄āēn m̄āttan*''^a *β̄āēβ̄j̄iβ̄*''^a 'bei dem Zelte des drei Japtoongäe kam ich an' (353); Oks. *s̄ide s̄ērra d̄ē t̄tan n̄ū* 'vom Witwer-Wirt zwei Söhne' (306).

b) Bizonyos hangtani helyzetekben — *k-, g-, ritkán η-* hanggal kezdődő birtokszó előtt — a birtokos szóhoz *η* hang járul: (LEHT.) O. *j̄i d̄a η^Γ ā-n̄ē d̄v j̄ηk̄z̄β̄i* 'im Wasser war keine Beute' (32); P. *ηārkkv j̄āβ̄η k̄β̄χa n̄n v̄* 'am Ufer des grossen Flusses' (57); *ηa n̄n η^Γ k̄uη^Γ an*'' 'in das Vorderteil des Bootes' (120); *j̄i d̄η η̄l̄l̄ēkk̄v* 'den Wasserteufel' (126); Oks. *χ̄ōra η^Γ ā^Γ b̄v* 'das Fell des männlichen Renntieres' (592); *j̄āβ̄η^Γ āēβ̄an*'' 'an die Meeresküste' (265); *χa b̄i*'' *j̄ērβ̄ō η^Γ ārdan*'' 'in das Dorf des Ostjakenfürsten' (561).

c) Bilabiális *p-, b- (B-), m-* hanggal, ritkán *l-* hanggal kezdődő birtokszó előtt a birtokos szóhoz *m* hang járul: (CASTR.) a) variáns: *üösīm leatambada* 'der Wachter des Zeltlagers' (1), b): *īsīm leatambada* (18), c): *ηesi*'' *l̄ēatambada* (25); *puijem beā niensáh* 'der Gerade Nasenrücken' [egy név] (66 stb.), *puijem beā nienzeh* id. (102; vö. *puijea* 'Nase, Schnabel', *niensa* 'gerade'; a *puijembeā* összetétel második tagjában, a *-beā* szóban valószínűleg a magyar *fő*, finn *pää* 'Kopf, Haupt; Ende' és finnugor megfelelőik eddig hiányzó főnévi szamojéd megfelelőjét kell látnunk;¹¹ *sallako(m) buhutsea* 'die Frau des Dummen' (143); *p̄iengaem pahangana* 'am Fusse der Schaukel' (171); (LEHT.) O.-d. *s̄ūdb̄em pux̄ū t̄se* 'die Alte des Riesenunholdes' (108); Oks. *n̄ēñn̄ t̄s̄ām b̄u j̄je* 'die Nase des Mannes' (595); Arch. *tādi b̄ēm pux̄ū* 'das Weib des Zauberers' (173); *χa n̄nam b̄ūñād* 'von der hinteren Seite des Schlittens' (174); P. *pām m̄āttan*'' 'in den Wipfel des Baumes' (60).

¹¹ A 'Nasenrücken' jelentésre vö. a következő finn összetételeket, amelyekben az összetétel második tagja, a *-pää* szó etimológiailag is azonos a nyenyec *beā* szóval: *rinta-pää* 'Brustbein, Brustknochen; Brust' (*rinta* 'Brust, Busen'); *kanta-pää* 'Ferse, Hacke, Fersenspitze' (*kanta* 'Ferse, Hacke'); *poski-pää* 'das am meisten hervorstehende an der Wange, der Backenknochen, das Wangenbein, die Kinnlade' (*poski* 'Wange, Backe, Seite') (vö. BEKE: KSz. XIII, 114).

Külön kell foglalkoznunk azokkal a kapcsolatokkal, amelyekben a magyar *fél*, finn *puoli*¹² szó nyenyecmegfelelője (vö. PAASONEN, Beitr. 39, 68. sz.) nem mértékjelző és mint ilyen az ősi uráli szórendi szabálynak megfelelően a jelzett szó előtt áll, nem is páros testrész egyikét jelöli, hanem amelyekben a 'fél' jelentésű szó birtokviszonyt kifejező kapcsolatban birtokszóul áll, a birtokos szóhoz pedig *m* elem tapad. CASTRÉN nyenyec szótárában van feljegyezve a *jalembaele* kifejezés 'Mittag' jelentésben. A kifejezés SPROGIS kanini szójegyzékében is megvan: *jalem-pēle* id. Hasonló szerkezetekkel a nyenyec szövegekben is találkozunk: (CASTR.) *sire jāmbhana tā m be āle h sit biurnam* 'den ganzen Winter den halben Sommer [nyár-fél] suche ich dich' (176); (LEHT.) Oksz. *s i r r e m* _B *r ē l l e m ū š s ē h i* 'den halben Winter [tél-fél] fuhren wir mit unserer Karawane' (352); Arch. *η à i δ α τ α β β α m* _B *r ē l l e χ à j j e p t z p ā d n* 'eine halbe Fahrstrecke [útszakasz-fél] fuhr er' (178). Érdekes a következő okszinói adat: *tašihē jērβ nā xōrram* _B *r ē l l e jidam* 'tāra kō ājje' mit dem *tašihē*-Fürsten das halbe Wedro Branntwein begannen sie zu teilen' (297), amelyben a *xōrram* _B *r ē l l e* 'hordó-fél' kifejezés jelzője a 'Branntwein' (= 'Wasser'; sg. acc.) szónak. A magyar *fél* szó megfelelőjének 'Stückchen'¹³ jelentése van a következő adatokban: (LEHT.) O.-d. *χ à x e η* _G *ā n n a m ū d p ā r k k a η* _G *r ō b a m b' ē l l e t ū l l e β i η i ē j j e* 'aus dem Götzenschlitten ein Stückchen Bärenfell [medve-bőrdarabka] möge man hereinbringen!' (193); *p ā r k k a η* _G *r ō b a m b' ē l l e m t ū n* 'p ā t t ā d u' 'das Stückchen Bärenfell zündete sie an' (i. h.). A két utóbbi adatban kettős birtokviszonyt kifejező szerkezetet találunk. — Szintén birtokviszonyt kifejező 'fél' jelentésű szóval alakult kapcsolat a *jālewaeta* 'nap-fél' kifejezés is CASTRÉN egyik énekében: *haunda nientseām opoj jālewaeta sappadāngu* 'den sterbenden Mann in einem halben Tage erreiche ich' (44) (vö. N. SEBESTYÉN IRÉN: Acta Lingu. Hung. III, 318–9). Hogy ezeket a kapcsolatokat valóban birtokos szerkezeteknek kell felfognunk, azt olyan adatok igazolják, amelyekben a magyar *fél* szó megfelelője más szerkezetű birtokviszonyt kifejező kapcsolatokban fordul elő: (CASTR.) *n j ā v i m u n g u t a p e ā l e d o h m i n h a n d a k a j e h* 'die eine Hälfte der Pfeile [egyik nyíla féljük] ging vorbei' (89); *n a r e n d a b e ā l e d a h ā j u w i j h* 'die Hälfte der Eisen spitze [vashegye-fele] war geblieben' (80); (LEHT.) Oksz. *χ a n n i s ē n n v* _p *ē l l e m* _D *ā η a r ū β v* 'geben wir die Hälfte unserer Beute' [zsákmányunk

¹² A magyar *fél* szót újabban a finn *pieli* szóval egyeztetik (vö. TOIVONEN: FUF. XXVIII, Anz. 204–5; BÁRCZI, SzófSz.). Azonban nemcsak a szó uráli, hanem uráli eredetűek bizonyos szerkezetek is, amelyek a magyar *fél* szó megfelelőivel alakultak. Páros testrészek egyikének a *fél* szó megfelelőjével való jelölésére a kamasz szövegekben találtam egyetlen példát: (DONN.) *p'ēl simib kajla a'bi* 'das eine Auge schloss er aber' (99). A megfelelő szelkup szerkezetekre vö. FOKOS: Nyr. LXV, 30. (A szelkup szerkezetekben a *fél* megfelelője *l* képzős alakban jelenik meg.) Éppen ezért feltehető a kérdés, hogy a finnben a *jalka-puoli*, *silmä-puoli*, *isä-puoli*, *ehtoo-puoli* stb. pregnáns kifejezések miért nem alakultak a *pieli* szóval, és miért *puoliso* a házastárs neve. A nehézséget valószínűleg azzal a feltevéssel lehet áthidalni, hogy a *fél* szónak legalább is a finnugor alapszavban velaris párja is volt, s a finnben a két alak jelentés szempontjából elkülönült.

¹³ Vö. (LEHT.) O.-d. *j ū r t' s e p ē l e m p ō d v χ à j j u β i* 'ein geringerer Teil Fett [zsírja részecskéje] war übriggeblieben' (108). Vö. továbbá FOKOS–FUCHS manysi, komi, chanti példáit (FUF. XVI, 79–80), FALUDI ÁGOTA chanti adatait (i. m. 27 kk.), valamint LIIMOLA manysi példáit és következő megjegyzését: „es ist ja eine bekannte Tatsache, dass 'Stück, Teil eines Ganzen, Lappen usw.' bedeutende Wörter oft auch eine deminitive Bedeutung haben” (JSFOu. LVII, 15–16).

felet] (556); Maik. *ŋammī jāχannāttv appī ŋā è β β a t t v p ē j j ē ā r m a l' - j ū r a e j' a* 'irgendwo in seinem Lande begann dem Bären die eine Hälfte seines Kopfes [medve feje-fél; a sg. 2. sz. birt. sz.-rag determináló elem] zu schmerzen' (143). Ezekre a kapcsolatokra még visszatérek.

d) Tanulságosak azok a névutós kapcsolatok, amelyekben a névutós névszóhoz *n*, *ŋ*, *ñ*, *m* vagy más hang tapad: (CASTR.) *se ā d n d j ā n a j ā r* *adimon* 'hinter dem Hügel Weinen erschien' (221; érdekes ebben az adatban a *jār* 'Weinen' szó, amely nomen-verbum, vö. [SPROG.] *jār-s*, *jār-c* 'weinen'); *sēran goin gaeuhana* 'neben dem Eistrücken' (303; az 'Eis' jelentésű főnévi jelzőhöz is *n* hang járul); *ŋaewa mīr m j e m ñ e h ā n t ā d m* 'ich jage um die Kopfsteuer zu bezahlen' (WbAnh. 389); (LEHT.) *P. n a d o n j ē r'' t ā n d ē B' a n i'' a* 'mitten auf dem gerutschten Uferabsturz, dahin führen wir [dual.]' (123); *ŋāññōŋ kēββān'' a* 'neben das Boot' (61); Oks. *jā β ŋ p' ā ñ ñ ā n n v* 'hinter dem Meere' (260); Arch. *saŋŋ k ā è β β a n'' a* 'neben die Säule' (178); *β ā è s c k k ō ŋ a m t s ū β i t ū ŋ k ā è β β a n n v* 'der Alte sass beim Feuer' (180); O.-d. *s ū d b' ē β è s o k k u p a β s ē m m e ñ ñ ā n n v t ō* 'der Riesenunhold-Alte kam am Abend' (106); BZ. *m a ñ χ a t ē ŋ a' ā β t i j p p ō m n v* 'ich trieb an unter den Renttieren' (318); Maik. *k ā A' A' ə p j ā p s r ō A' A' ə p t u k k ā è β β a n n v* '[er] brät Fisch am Spiess an dem Feuer' (138).

Az *n*, *ŋ* hang nemcsak birtokviszonyt kifejező kapcsolatokban fordul elő, hanem szervetlen hangként gyakran megjelenik egy hangsúly alá tartozó másféle kapcsolatban is a kapcsolat magánhangzóval (semivocalissal, liquidával) végződő első tagjához tapadva: (CASTR.) a): *p i r i t s e n g ō i n i n j e o p o j m e a h d a n j ā a d i b a t a . . .* 'auf einem hohen Rücken als ein Zelt dort sichtbar ist . . .' (37–8), b): *p i r i t s e n g ō i n i n j e* (50), vö. c): *p i r t j e ā h o i n j i n j e* (57); *t j u o n j e n s a u v v a j i e r u p ā p a d a t a n j u u v e h* 'der Wirt Fuchsfellmütze hat einen jüngeren Bruder' (246), vö. *t j u o n j e s a u v a j i e r u h ā s a u ā d a t a n j u v i e* 'bei dem Wirt Fuchsfellmütze ein Mann ist vorhanden' (264); *p i n t a n a n g ā s a u ā' a h h u n a t a n j u u v i h n o j m ā l i t s e a d a* 'der Mann der Werkbäume suchte, hatte irgendwo seine tuchene Malitsa' (276), vö. *p i n d a n a h a s a u a h* (278), *p i n t a n a h a s a u' a h* (276); a): *t j i k i n k o i n j ā n a* 'auf der Seite jenes Rückens' (40), b): *t j i k i n g o i n j ā n a* (51), vö. c): *t j e k i h o i n j ā n a* (58); *t u b k a s a u a e i n t o n g a h a* 'mit der Axt kamen sie [dual.]' (186); (LEHT.) O. *ŋ ā β n ā n t v s i d e j u r ō s a χ ā n t a ñ ñ e β β a χ ē'' a* 'einst waren zwei Freunde' (31); O.-d. *p ā p p a m i n t a ñ ā , p u x ū m i n t a ñ ā* 'mein jüngerer Bruder ist vorhanden, meine Frau ist vorhanden' (188); *p u x ū m i n c' ā* 'meine Frau starb' (i. h.); T. *p i β β a d a m i n t ā'' a , m ā l' t s ā d a m i n t ā'' a , s ō k k ā d a m i n t ā'' a* 'gib mir die Stiefel, gib mir die Malitsa, gib mir den Sowik-Pelz!' (374); *ñ ā χ a r m ā t t ū n s ē r'' n ā χ a r - j u k k ā s o β β o ŋ ā e i β β i'' a* 'ihren drei Zelten entsprechend dreissig Männer sind es gewesen' (378); Oks. *ñ ā l t ō n p' i''* 'die Renttiere ihrer Kameraden' (78); *ñ ā r'' m ā n v' a k k ō l t v ñ ā B' a k k ō d o n p' a ñ ñ e β β ē* 'die drei Mantoo haben eine ältere Schwester' (349); *t u k k ō d p i r d a t i ŋ c' ā è B' a n* 'wenn ich mich begeben von hier zurück' (296); *j β ñ ŋ c' a j j ē ñ i'' a* 'wir begaben uns [dual.] auf das Meer zu' (551); *t a r ŋ c' ō i j d a χ a n n v* 'am Abhang eines haarigen Erdrückens' (592). Számnévi jelzők mellett is megjelenik *d-* (*v-*), *g-*, *k-* hanggal kezdődő szók előtt egy *n*, *ŋ* elem: (CASTR.) b): *s i u j u r n d i e r h ā m u i d* 'die Bewohner von siebenhundert [Zelten] liessen sich herab' (22), vö. a): *j u r t i e r* (10), c): *j u r t j i e r* (29); (LEHT.) Oks. *t a s i n ē'' j ē r β ō n n v j u r n p' ē m m ā m m a n z ā* 'dem Fürsten der *t ā s i n ē* gab ich hundert Renttiere' (292); *ñ i d a n c' ā e i t t ē l t v ñ ā r'' j u r ŋ c' ā p t a m'' χ ā p t a m''*

jörkkatnāš 'der Njaadangai-Wirt, dreihundert Renntierochsen, Ochsen sonderde er von der Herde aus' (348); O. *š i β η k ā r β ŋ ē j ē r β* 'Fee der Sieben Lärchen' (470).

Olykor a szókezdő mássalhangzó járul kapcsoló hangként az előtte álló szóhoz: (LEHT.) O. *χāēt tañnāid*^a 'die Gewitter stiegen auf' (29); *mañ pāreñōdāñnō ā χ a r p p o*^a *jīlēdamtš* 'ich lebte bei dem Kaiser drei Jahre' (39–40); Oks. *tirk kajjenā*^a 'die Wolken wandern' (255); *jōñnark kaptē* 'tausend Renntierochsen' (299); *mādoññōññāñnō χ ā r β t t a ñ ñ e β β i*^a, *χ o t t a ñ ñ e β β i*^a 'an der Türseite der Zelte waren Lärchen, waren Birken' (252–3); *tēββ māl'leñc'añnō j u r t t ē d jōñnar*^a *tē adi-māñ c'aße* 'während dieser Zeit aus hundert Renntieren tausend Renntiere sind sicher geworden' (292); *χar'n j ā ñ t t ē r t ū t s ē ñ n a t t o*^a 'unsere eigenen Landleute, die Russen, kamen' (554); *j u p p o βōjjerā* 'zehn Jahre sind vergangen' (292); BZ. *s ē β p p ē ñ n a β β i*^a *χ a b r i tidičkān* 'meines Onkels Ostjaken Augen sind ganz weit aufgegangen' (315–6); Arch. *š i d e j u r t t i ŋāē tēkkaptū* 'von zweihundert Renntieren die Füße spaltete er' (174).

Figyelemre méltók azok a kapcsolatok, amelyekben a kapcsolat első tagjához *g*-, *j*-, *p*- hanggal kezdődő második tag előtt szervetlen *m* hang tapad: (CASTR) *siu paridienje h a r t t o m p ā p a m d o o h āedādo o h* 'Sieben Schwarze ihre eigene jüngere Schwester sie schicken' (199); *t j i k i m p a e u s e m e ānin daevj ih meākanda* 'an diesem Abend kam er wieder an in seinem Zelte' (248); (LEHT.) BZ. *j ē š s e m - a r ē e χ ē β i t t v māl'tē por'tēββi* 'der mit einem eisernen Gott Versehene (d. h. Russe, welcher ein Kreuz um den Hals trägt) hat schon verdorben (nämlich die Kranke)' (546).

Ezekben az egy szólamot alkotó kapcsolatokban az első taghoz tapadó *m* szervetlen hang. Szervetlen hangnak kell tekintenünk azt az *m* hangot is, amely birtokviszonyt kifejező kapcsolatokban a birtokos szóhoz járul. Ezek az *m* elemet tartalmazó birtokos szerkezetek tehát tulajdonképpen jelöletlen birtokos szerkezetek, s a birtokos szóhoz tapadó *m* elem nem *n* hangból fejlődött formális elem (vö. N. SEBESTYÉN IRÉN: Acta Lingu. Hung. III, 319), hanem kapcsoló hang. E megállapítás alapján kimondhatjuk, hogy a nyenyec *jālembaele* típusú kapcsolatok tulajdonképpen éppen olyan jelöletlen birtokviszonyt kifejező kapcsolatok, mint a finn *käsipuoli* 'félkezű', *sivupuoli* 'krüppelig an einer Seite' típusú összetételek (vö. BEKE: NyK. XLII, 383), és egyúttal szerkezet tekintetében pontos megfelelői a magyar *éjjel* összetételnek, amely PAIS magyarázata szerint szintén jelöletlen birtokos szerkezet (MNY. L, 39).¹⁴

Ha megvizsgáljuk azokat a nyenyec birtokos szerkezeteket és egyéb kapcsolatokat, amelyekben az egy hangsúly alá tartozó, egy szólamot alkotó két tag között bizonyos hangtani helyzetekben az első taghoz tapadó *n* (*η*) hang jelenik meg, arra a meggyőződésre jutunk, hogy ez az *n* hang lényegében éppen olyan szervetlen hang, mint a hasonló kapcsolatokban fellépő *m* hang. A finnugor nyelvek tanulságai alapján kétségtelen, hogy a nyenyec szövegekben nagy számmal, a déli szamojéd szövegekben szórványosan előfordul

¹⁴ A magyar *éjjel* összetételnek, amelyben a *fél* szó, mint PAIS kimutatta, nem időpontot, hanem időtájt jelent, pontos megfelelői vannak a finnben: *syksyypuoli* 'ősztáj' (vö. m. *tavasz félen*); *ehtoopuoli* [estfél]: *se lähti ehtoopuolella* 'délután indult el' (SEBESTYÉN: NyK. XLIV, 38).

jelöletlen birtokos szerkezetek valóban a birtokviszony ős-szamojéd kifejezési formáját őrizték meg. A jelöletlen birtokos szerkezet tehát uráli alapnyelvi örökség mind az ős-szamojédban, mind pedig a finnugor alapnyelvben.

A nyelvi tények vizsgálata indokoltta teszi azonban azt a feltevést, hogy az ős-szamojédban (talán már az uráli alapnyelvben is) a jelöletlen birtokos szerkezetekben intervokalikus helyzetben (esetleg egyéb fonetikai helyzetekben is) a birtokos szóhoz tapadva szervetlen *n* hang léphetett fel, amely fokozatosan szoros összetartozást kifejező kapcsoló elemmé, a déli szamojéd nyelvekben pedig valóságos genitivusi raggá fejlődött. Az előflexió állapotát tükröző nyenyec nyelvi adatok tanulságosan szemléltetik a fejlődés útját. Valóban nehéz eldönteni, hogy a CASTRÉN és LEHTISALO szövegeiből kimutatható, *n* elemet tartalmazó birtokos szerkezetekben ezt az *n* elemet kialakulóban levő genitivusi ragnak fogjuk-e fel vagy pedig kapcsoló hangnak, amely tulajdonképpen csak a szerkezet két tagjának szoros összetartozását fejezi ki.

A nyenyec nyelvi tények igazolják RAVILÁnak azt az elgondolását, amelyet az uráli nyelvek *n* ragos genitivusának glottogonikus magyarázat-lehetőségeként fejtett ki: „...es ist durchaus wahrscheinlich, dass es ein euphonisches *n* schon in uralter Zeit gegeben hat, vielleicht schon ehe sich die Flexion entwickelt hatte. Es liegt nichts Unnatürliches und Gezwungenes in der Annahme, dass ein solches frühzeitiges, unter leicht verständlichen phonetischen Bedingungen entstandenes *n* eine semologische Funktion bekommen und sich dann zu einem selbständigen, nicht nur in intervokalischen Stellungen geltenden formalen Element entwickelt hätte” (FUF. XXVII, 85).¹⁵

Mivel négy finnugor nyelvben, a lappban, a finnben, a mordvinban és a mariban *n* ragos genitivus van, feleletet kell adnunk arra a kérdésre, hogy kereshetünk-e genetikus kapcsolatot a finnugor nyelvek és a déli szamojéd nyelvek *n* ragos genitivusa között. Erre a kérdésre a szamojéd nyelvi adatok alapján határozott nemmel válaszolhatunk. Még abban az esetben is, ha be lehetne bizonyítani, hogy az említett finnugor nyelvek singularis genitivusa eredetét tekintve nem *n* képzős adjektívum (vö. RAVILA i. m. 85–6), hanem az *n* rag szervetlen hangból fejlődött, még akkor is csak azonos tendencián alapuló, hasonló fonetikai feltételektől függő párhuzamos fejlődésről beszélhetünk, nem pedig genetikus összefüggésről.

¹⁵ COLLINDER „Jukagirisch und Uralisch” c. művében fordított viszonyt lát a juk. *n* ragos genitivus és az *n~d* eufonikus hang között. A jukagirban bizonyos kapcsolatokban *n~d* ($< n$) elem lép fel, s ezt az elemet COLLINDER szerint a gen. ragjának lehet felfogni. Bár a genitivus objectivus megléte nem mutatható ki (a birtokos szó nominativusi alakban jelenik meg, éppen úgy, mint a névutós névszó is), és bár a jukagirban van hiátustöltő *n~d* hang, COLLINDERnek az a véleménye, hogy az említett, bizonyos kapcsolatokban fellépő *n~d* elem eredetileg minden valószínűség szerint a genitivus ragja, amely hangtani feltételektől függően éppen úgy elveszhetett, mint a sg. gen. *n* ragja a lulei lappban. Mivel a gen. *n* ragja a jukagirban főleg magánhangzóval kezdődő szók előtt jelenik meg, már maga ez a körülmény is oda vezetett, hogy az „-*n* ohne Rücksicht auf die Funktion des Wortes im Satze, mit der Stellung vor einem Vokal assoziiert worden ist. Dadurch hat -*n* in dieser Stellung allmählich eine vorwiegend euphonische Geltung bekommen.” — A jukagir *n* ragos gen. materiae és gen. generis funkció szempontjából jól egyeztethető COLLINDER szerint a nyugati finnugor nyelvek *n* ragos genitivusával, amely BUDENZ és SETÄLÄ felfogása szerint *n* képzős adjektívum possessi (i. m. 34–42). — Mégis COLLINDER bizonyító anyaga olyan kevés, hogy a juk. *n* ragos genitivus kérdését és általában az uráli-jukagir ősrokonság kérdését egyelőre nyílt kérdésnek tekinthetjük.

II.

Fejtegetéseim elolvasása után azok, akik ismerik CASTRÉN szamojéd grammatikáját, olyan nyenyec nyelvi tényekre hivatkozhatnak, amelyek cáfolatai lehetnek elgondolásaimnak s amelyek arra mutatnak, hogy a nyenyecben valóban elveszhetett a sg. genitivus *n* ragja, és hogy ez az *n* rag eredete szerint morfológiai elem volt.

Az egyik ilyen nyelvi tény a következő: CASTRÉN nyelvtana szerint a nyenyec névragozásnak egyik szembeötlő jellegzetessége az, hogy bizonyos ragozási kategóriákban a kopott végű nominativusi alakokkal szemben a sg. genitivusnak felfogható alakban az ún. teljesebb tőalak vagy alapalak jelenik meg. Ennek a jelenségnek vajon nem az volna-e a legtermészetesebb és legkézenfekvőbb magyarázata, hogy a teljesebb alak a sg. genitivus eredetileg meglevő, de később elveszett *n* ragjának konzerváló hatása következtében maradt meg?

Van még egy nyelvi tény, amely meggondolásokra késztet. Hogyan értelmezendő az az *n* elem, amely a birt. személyragokkal ellátott névszók sg. genitivusnak felfogható alakjában, a singularisban és a dualisban a 2. és a 3. személyű birt. személyrag előtt jelenik meg? Vajon nem azonosítható-e ez az *n* elem a sg. genitivus eredeti *n* ragjával, amely tehát bizonyos hangtani helyzetekben megőrződött?

Ha a szövegek alapján összeállítjuk egyes olyan szavak alakváltozatait, amelyek CASTRÉN szóragozási paradigmáiban kopott végű nominativusi alakban találhatók meg, arra az eredményre jutunk, hogy a szó teljesebb vagy teljes alakja nemcsak a sg. genitivusnak felfogható alakban s nemcsak a sg. accusativus *m* ragja előtt vagy a plur. nominativusban jelenik meg, hanem egyes nyelvjárásokban a sg. nominativusban is.

Vizsgáljuk meg a nyenyec szövegekben sűrűn előforduló 'Zelt' jelentésű szónak bennünket érdeklő alakváltozatait (vö. CASTRÉN, Gr. § 265) figyelembe véve a szóra vonatkozó szótári adatokat is: nyeny. (CASTR.) *mea* 'Zelt'; (REG.) *meä* 'Haus'; (BUD.) *mea* 'ház, sátor'; (SPROG.) *ma* 'Zelt'; (SCHLÖZ. 431. sz.) *ma* („kurz ausgesprochen”) id.; — ngan. (CASTR.) *ma* 'Zelt'; — eny. (PALLAS II, 118) „Mangaseja”, „Turuchansk” *mä* 'Haus'; — szelk. (CASTR.) *N. mät, mat, FO. muat* 'Zelt'; — kam. (CASTR.) *ma'd* 'Zelt'; (DONN.) *mä', mä'* id.; — koib. (KLAPR.) *mač* 'Haus, Jurte', (Atl.) *mač* 'Haus'; — taigi (KLAPR.) *met* 'Haus'; — mot. (KLAPR.) *men* 'Haus, Jurte', (Atl.) *men* 'Haus'; (PALLAS II, 118) *мѣть 'домъ'*. — KLAPROTH mot. *men* adatában a szóvégi *n* másodlagos hang (l. PAASONEN, Beitr. 254, 321. sz. Vö. még i. m. 228—9, 293. sz. és 294. sz. kamasz adatait).

A szó teljesebb alakját a *mea*, *meä*, *meäh* változatok mellett megtaláljuk CASTRÉN szövegeiben: Az 1. sz. hősének c) variánsában *njahar m e a d* 'drei Zelte' [három sátor] (32). Az a) és b) variánsban *njár meatah (mea + sg. 3. sz. birt. sz. rag; 17, 25)*. A 2. sz. ének a) variánsában *siu jur m e ä d* 'siebenhundert Zelte' (40), a b) variánsban *siu jur m e a d* (51), a c) variánsban *siu jur m e a* (58). Ugyanebben az énekben ugyanez a kifejezés *siu jur m e a d a* (37) változatban fordul elő, a b) variánsban a megfelelő helyen *mead* alak van (50), a c) variánsban *mead* (57). A 'Zelte werden sichtbar' [sátor látszik] kifejezést szintén többféle változatban találjuk meg: az 1. sz. ének a) variánsában *m e ä d adih* (11), a b) variánsban: *m e a d v adih* (22), a c) variánsban: *m e a d a nadi* (30), vö. még *m e ä d adih* (74), *m e a d adih* (106); *hübeä*

meäd? 'wessen Zelte?' [ki sátor?] (119); *meäd isi* 'die Zelte lagerten sich' (123); *meäd öka ġevioih* 'Zelte waren viele gewesen' [sátor sok volt] (247). Érdekesek a következő adatok: *maro dēta meäd siu ĵur meäd* 'die Zelte des geizigen Wirtes siebenhundert Zelte' [Fösvény Gazda sátor hétszáz sátor] (83); *siu ĵur meäd ħ ĵongleāri meäd* 'siebenhundert Zelte sind Joongleari's Zelte' (119).

LEHTISALO szövegeiben a szó kopott végű nominativusi alakja a következő változatokban fordul elő: O. *mā*^a, *mā*^a, Oksz. *mā*^a, *mā*^a, *mā*^a, Kan. *mā*^a. A szó teljesebb alakját azonban ezekben a nyelvjárásokban is megtaláljuk sg. nominativusi, illetőleg jelöletlen accusativusi használatban: O. *takkī* *mā δ*^a *ṇāḍaraḡā*^a 'jene Zelte sind es scheinbar' (441); P. *šēñā* *mā δ v*^a *ṇēšōḡḡī*^a 'die Zelte von jüngst sind aufgeschlagen' (79); Oksz. *mā δ*^a *adi*^a 'Zelte waren sichtbar' (351); *mā δ*^a *adi*^a id. (352); *nāttv* *mā δ*^a 'die Zelte deiner Brüder' [bátyád sátor] (353); *mā δ ā ḡ-ōḡḡ* *ḡakkī*^a 'sie fanden wohl das Zelt' (560); BZ. *mā δ*^a *mūššē*^a 'Zelte sind auf der Umzugsfahrt' (569); Kan. *mazarānnv nēnde nā*^a *šidīṇāē mā δ*^a *pādatṇā*^a 'mit ihrer Arbeitsfrau zu zweien stellten sie ein Zelt auf' (217).

Meg kell jegyezni, hogy ezekben az adatokban a 'Zelt' jelentésű szóban a *-ō*^a, *-δv*^a a tőhöz tartozó elem ott is, ahol a fordításban többes számú alakot találunk: a pluralitást ezekben az adatokban egyes számmal fejezi ki a nyelv. Differenciálódás következtében azonban esetleg a teljesebb alakot pluralisi alaknak foghatja fel a nyelvérzék szemben a kopott végű alakkal: (CASTR.) *siu ĵur meäd ħ ĵongleāri meäd* 'siebenhundert Zelte sind Joongleari's Zelte' (119) s a LEHTISALO szövegeinek 441. lapján található fentebb említett obdorszki *māδ*^a 'Zelte' adat mellett is ott van ugyanazon a lapon 'Zelt' jelentésben a kopottvégű *mā*^a alak.

LEHTISALO erdei nyenyec szövegeiben, a maikovszkajai és a njalinai nyelvjárást képviselő szövegekben a 'Zelt' jelentésű szó sg. nominativusi és jelöletlen accusativusi alakja *māāt* változatban fordul elő: Maik. *piētarrv pōṇkṇv šēnsāmmī piēššāp mā ē ā t ḡāttapārḡv* 'in der Mitte des Waldes ist das eisartige, eiserne Zelt des Waldriesens' [erdő-középen erdőóriás vas-sátor jégszerű] (134); *tājnnv ka iittv miēnnv pūuššāp mā ē ā t kōṇṇv*^a 'dort fanden sie das Zelt der einzelnen alten Frau' (83); russz *mā ē ā t biōkṇāp kēšōtu* 'das russische Haus ging in das Wasser' (140); Nj. *mā ē ā t tsi ṇāšvā, ṇōp ṇarōkṇv mā ē ā t* 'ein Zelt ist dort sichtbar, ein grosses Zelt' (406).

A birtokos személyragok rendszerint a kopott végű alakhoz járulnak, s az ilyen személyragos alakokkal birtokviszonyt kifejező, illetőleg névutós kapcsolatok is alakulnak: (CASTR.) *ġiese meāta ġieru njuḡ* 'der Sohn des Wirtes vom Eisenzelt' (48); vö. *ġese meāda ġieru* (~ *ġiervu*) *nju* (61); *meāta hāewuuna* 'neben dem Zelt' (85), 'bei ihrem Zelt' (145); *hat-tarie meäd meāta hāeuuna ioasī* 'die Zelte des Grauen Renntier-ochsen lagerten neben dem Zelt' (145); (LEHT.) O. *padū mā ā t t ū ḡ ū*^a *pōjju toḡtaḡājā* '[dann stellten sie,] die Zwischenräume der Zeltstangen ihres Zeltes zählend' (150); *mahe*^a *mānnv*^a *ġēδv*^a 'auf unser Zelt zu' (28); *mā ā t v mā ū ī māḡ*^a *tūrḡv* 'in seinem Haus [ist] alles feuerähnlich' (40; vö. még 51); *māttv mūūñe* 'in seinem Zelte' (543); Oksz. *tōraḡkom*^a *namtā mā ā t t v n ā ḡ*^a *j ū n n v* 'er hörte Geschrei vom Zelte her' (75); Kan. *šip ju*^a *māttv, mā ā t t v ġērβ n i m dē ġāb t āmbōi pir tšembōi ġērβ* 'der Name des Fürsten von siebzig Zelten ist Ziemlich Schlanker, Ziemlich Grosser Fürst' [hetven sátra, sátra fejedelem neve Karcsúcska, Magasocska Fejedelem] (214); *mā ā t v*

ã è ž ž e η a mañnæssèrnp 'den (Aufstell)platz des Zeltes betrachtet er' (224); māl māltp mūññe 'in deinem geschlossenen Zelte' (235); māltp nājju 'seinem Zelte entgegen' (175).

CASTRÉN szövegeiben birt. személyraggal ellátott pluralitást kifejező egyes számú nominativusi, illetőleg jelöletlen accusativusi alakban is megjelenik a kéttagú, ill. egytagú teljesebb alapalak: *siu maro deata me ä d a d o mallië* 'sieben geizige Wirte brachen ihre Zelte ab' (65); *sideä h'ieuhad me ä d a d o lirmioih* 'von beiden Seiten wurden ihre Zelte durchlöcheret' (148); *me ä d a t o pieledo urido* 'die eine Hälfte der Zelte ist nur Zeltstangen' [sátruk féljük csak sátorfájuk] (153).

A teljesebb alapalak képzős alakban is megjelenik: (CASTR.) *opo j me ä d i k o n j ä r t s o h meah* '[am Ufer] ist ein kleines Zelt, ein Bärenmoos Zelt' (116).

A *meäd-* vagy a *meäda-* teljesebb fő jelenik meg a sg. accusativus alakjaiban: (CASTR.) *wuari me ä d m ä n i n beüida paevudje pñje* '[er] begann wieder mit dem Zelt am äussersten Rande in der dunklen Nacht' [a legszélső sátrat kezdte ismét a sötét éjszakában] (39); *siu jur me ä d m tjukü señsido'oh* 'siebenhundert Zelte alle raubten sie gänzlich aus' (200); *me ä d a m takkalñah* 'um das Zelt schaufelte er zum Schutze Schnee auf' (123); *me ä d a m gongun hattarië meäd* 'ein Zelt findest du, die Zelte des Grauen Renntierochsen' [egy sátrat találsz, Szürke Rénökör sátor(t)] (138); *njār tasinje j me ä d a m beäritā'ah* 'die drei Tasinje j umzingelten das Zelt' (287); *jiesi me ä d a m gonaeua'ah* 'das Eisenzelt wir fanden' (303); (LEHT.) O. *ηoppòl m ä d a m* 'maññ' 'er sah ein Zelt' (105); *nōlōkkū m ä d a m* 'mārā''[sie] stellten ein kleines Zelt auf' (159); *māñ śikkū βērra-džitv m ä d a m* 'pūdīm''[ich suche das Zelt von Gänseknöchelhaar-Wirt' (465); P. *ηōB'' m ä d m* 'maññ' '[in der Richtung vor sich] sieht er ein Zelt' (117–8); *jēšše m ä d a m* 'šīñadē 'er durchbohrte das eiserne Zelt' (118); *ārkkv jīñvñèl m ä t t a m d o pādatkkan''* 'Dem älteren Vielfrass lasst uns ein Zelt aufrichten!' (217); Oksz. *m ä t t a n p r o* 'mārā''[sie] stellten sich das Zelt auf' [sátrukat felállították; *m-* > *n-* a birt. sz. rag *n* hangja előtt] (78).

LEHTISALO szövegeiben a kopott végű alak is felveheti a sg. acc. *m* ragját: Oksz. *šī''iβ mšēββan-šūrjaljēn šī''iβ jū'' m ä m* 'siebenmal umkreist du siebzig Zelte' (305).

A *meäd-* vagy *meäda-* teljesebb fő jelenik meg birtokviszonyt kifejező, illetőleg névutós kapcsolatokban: (CASTR.) *āni siu jur me ä d j u o r k k a n nūljī* 'abermals im Halbkreis von siebenhundert Zelten hielt er an' (12); *me ä d j i e r u r i hājih* 'der Zelte Wirte nur blieben' [csak a sátor-fejedelem maradt] (10); *jiese meada jieru* 'Wirt des Eisenzeltes' (46), vö. *jiese meäd jieru* id. (47; l. még 54, 61); *meäda njo njāna* 'an der Türseite des Zeltes' (282); *me ä d m ü u n d j ū* 'er trat in das Zelt hinein' (290); *me ä d m ü n j e öka äevuih* 'im Innern des Zeltes waren viele' (154); *me ä d m ü u n j ā n a hāmjoī* 'in das Zelt hinein fiel es' (más változat szerint: *meäd m münjāna* (155); *nisenda me ä d (n) g ä e u a n meäta padalngāda* 'neben dem Zelt seines Vaters richtete er sein Zelt auf' (99); *meädan gaeuhana* 'neben dem Zelt' (277; a *meädan* alak szóvégi *n* hangját szervetlen hangnak fogom fel).

Érdekes a 'sátorbeli' kifejezés CASTRÉN szövegeiben: *me ä d a n d i e r hādambih* 'er tötet die im Zelte befindlichen' (42). Ugyanez a kifejezés az ének c) variánsában *meada tjier* (59) alakban fordul elő (ebben a változatban a *meäda* főhöz nem tapad *n* hang) s egy adat van a *meätan dier* (179) változatra is. Ezen

utóbbi változatban a *meātan* alak a *meā* szónak sg. 3. sz. birtokos személyraggal ellátott alakja, amelyhez *n* szervetlen hang járul. A kifejezés LEHTISALO szövegeiben is megvan: O. *mādmn tšer*²¹ 'im Zelte Befindliche' (515); Kan. *aṣṣōrī m ā δ n d'ēr* 'die zu einem Zelte gehörigen' (224). CASTRÉN *obo meadotier seāras jādarnah* 'die Bewohner der einzelnen Zelte gehen gebunden' (10) és LEHTISALO O. *mādu tšer*²² 'die Bewohner [dieser] Zelte' (466) adatában a *meado*, illetőleg a *mādu* szó *β, illetőleg *β + *i képzős alak.

LEHTISALO szövegeiben a 'Zelt' jelentésű szó ritkán fordul elő birtokos szói használatban, viszont a szó teljesebb alakját gyakran megtaláljuk névutós kapcsolatban: O. *χājjerādam puχū tše m ā δ a η ηit*²³ *tāiββi*²⁴ 'er kam unterhalb des Zeltes der Sonnenalten an' (44); *jēšše m ā δ a η i m n e ηadiṁe* 'er wurde oberhalb des eisernen Zeltes sichtbar' (2); *ηōB*²⁵ *m ā δ a η i m n e ηadiṁe* 'er kam wieder zu einem Zelt' (172); *ηōB*²⁶ *jēšše m ā δ a η i m n e ηadiṁādm*²⁷ 'oberhalb eines eisernen Zeltes wurde ich sichtbar' (506); *sāmma i māda mu*²⁸ 'in das unreine Zelt hinein' (542); *tšukku m ā δ a η m ū n n e* 'in diesem Zelte' (542); T. *māda nā*²⁹ 'auf das Zelt zu' (379); P. *ηōB*³⁰ *māda nimne* 'oberhalb eines Zeltes' (63; ugyanezen a lapon: *ηōB*³¹ *mā nimne* id.; ebben a példában a névutó a kopott nominativusi alakhoz járul); *ηōB*³² *m ā δ a n n i m n e ηajjime*, *m ā δ a η G ā è β ā n*³³ *tāiββi*³⁴ 'oberhalb eines Zeltes wurde er sichtbar, zu dem Zelte kam er' (119); *māda mūmne* 'für das Innere des Zeltes' (119); *m ā δ a m p i n ā*³⁵ *χāmmi*³⁶ '[er] fiel ausserhalb des Zeltes' (118); Oks. *mād šijje mañno* 'an den hinteren Teilen der Zelte entlang' (296); *m ā δ a η i m n e šurā* 'oberhalb des Zeltes dreht er' (281); *nāβi m ā δ a η G ā è β β a n*³⁷ 'neben das eine Zelt' (268); BZ. *mād šide mañno* 'um das Zelt' (568); *m ā δ a η G ε è β β a n*³⁸ *tō* '[sie] kam neben das Zelt' (312); Kan. *m ā δ v n ā*³⁹ *tō'eñnā* 'nach dem Zelte zu ruft er' (237); *m ā δ n ā j j ū*⁴⁰ *s'it*⁴¹ '[er] blickte nach dem Zelte hin' (217); *m ā δ m ū n n e s ā n a j i*⁴² 'das Zelt entlang fingen sie zu springen an' (236); *mā δ η γ p è β β a n*⁴³ 'neben dem Zelt' [sátor mellé] (220).

A birtokviszonyt kifejező és névutós kapcsolatokban a birtokos szó, illetőleg a névutós szó teljesebb vagy teljes alakja nem a sg. genitivus egykor meglevő, de később elveszett ragjának konzerváló hatása következtében őrződött meg. Ezekben a kapcsolatokban a birtokos szó, illetőleg a névutós szó eredetileg teljesen azonos volt a sg. nominativusban is megjelenő alapalakkal, amely a sg. accusativus *m* ragja előtt is fellép. Mindezek a kapcsolatok tehát eredetileg jelöletlen kapcsolatok, amelyekben a birtokos szó, illetőleg a névutós szó azonos az alapalakkal. Mikor később a szóvégi vokális lekopása után az eredeti szóközépi mássalhangzó is lekopott, a teljesebb vagy teljes alapalak birtokviszonyt kifejező, illetőleg névutós kapcsolatban az egyértelműségre való törekvés következtében szorosabb összetartozást kifejező alakká differenciálódott éppen úgy, mint ahogy pluralitást kifejező alakká válhatott a kopott végű nominativusi alakkal szemben. A teljes tőnek birtokos személyragos alakjait a fentebb tárgyalt kapcsolatokban úgy kell megítélnünk, mint általában a birtokos, illetőleg névutós szó birtokos személyragos alakjait a birtokviszonyt kifejező, illetőleg névutós kapcsolatokban.

Érdekesekek a 'Zelt' jelentésű szónak *o*, *u*, *ō*, *ū*, *ō*⁴⁴, *ū*⁴⁵ végű alakjai,¹⁶ amelyekben szintén megőrződött az eredeti szóközépi mássalhangzó. Ezek az alakok *β, illetőleg *β + *i képzővel alakult származékok, amelyek — a for-

¹⁶ Az *ō*, *ū* végzet hosszúsága másodlagos is lehet (vö. LEHTISALO, AblSuff. 25).

dítás szerint — pluralitást fejeznek ki. Birtokos személyragokkal vagy azok nélkül egyaránt előfordulnak nominativusi, jelöletlen accusativusi és birtokos szói; illetőleg névutós szói használatban: (CASTR.) *me ä d o hōngudi* 'Zelte findet ihr [dual.]' (144); *tjikī me ä d o h nīsi taeu nūltada* 'diese Zelte ohne sie zu erreichen hielt er an' (217); (LEHT.) *O. n ā d ū* " *qadde jān* " *qāēsōb'ānī* " *saβbo qāēp'tsu* 'wenn wir an dem Platze, welchen man von den Zelten sieht, unser Lager aufschlagen, so ist es wohl gut' (441); *mīm'mantū* " *šēr* " *qānī* " *n ā d u* " *maññē* " *ā* 'während sie gehen, sahen sie wieder Zelte' (466); T. *n ā d ō nōdēttā dm* " *ā* 'den Zelten gehe ich nachjagen' (379); Oks. *šē'radēttu n ā d ō xādaββēdō* " *ā* 'die Zelte des Witwer Wirtes sie hatten getötet' (300); (CASTR.) *tjukī jād me ä d o n adīsi* 'von diesem Platze waren meine Zelte (früher) sichtbar' (45); *me ä d o n nīnīu adju* '(jetzt) sieht man ja meine Zelte nicht' (i. h.); *me ä d o n adīmē'eh* 'meine Zelte kamen in Sicht' (282); *me ä d o n a ko'odi!* 'bringet [dual.] die Zelte' (tkp. 'unsere Zelte', 186); *nīeukī me a d o d a njar meātah sinīndo padliḥ* 'seine alte Zelte, drei Zelte, in alter Weise stehen' (17); *meādota nja* 'nach ihren Zelten zu' (201); *opoj me ä d o d i h hājuvī,ih* 'nur ihre Zelte [dual.] blieben' (214); (LEHT.) *O. n ā d ō n ī* " *pūt'xartšē dm* " *xāēxer tšē dm* " *ā!* 'wenn ich doch gehe meine Zelte zu suchen' (449); *n ā d ō d v xōīdv* 'er fand seine Zelte' (449); *tādv n ā d ū d u* " *xām-mīd* " *ā* 'hierauf wurden die Zelte abgebrochen' (466); T. *n ā d ū n ī jānku* 'meine Zelte sind nicht vorhanden' (377); Oks. *mañ tēdv n ā d ō n pūrtš xāntām* " *ā* 'ich begebe mich nun meine Zelte zu suchen' (308); Kan. *nīē* " *n ā d o d o* " *mal'tē* " *ā* 'die Frauen brachen die Zelte ab' (231); *xan'xataββv n ā d ū d ō* " *ōkku āēββī* " *ā* 'die Zelte von x. waren viel' (224); (CASTR.) *me ä d o j u o r k k a n taevī,ih* 'in dem Halbkreis der Zelte langte er an' (220); *ōk me ä d o nājūn gajeh* 'er ging auf viele Zelte zu' (142); (LEHT.) *O. n ā d ū* " *n ē ē r e* , *xāda-kkoβ!* 'Mutter der Zelte, meine Grossmutter!' (508); *tšikkī n ā d ū t š ē r* " 'die Bewohner dieser Zelte' (466); Oks. *n ā d ō* " *n ō n ā η-a r a* " *m ī d* " *ā* 'sie liessen sich herab zur Türseite der Zelte' (255); *n ā d ō* " *n ō n ā n n v xārβt-taññēββī* " *ā* 'auf der Türseite der Zelte waren Lärchen' (252); BZ. *mādo-tšīññā'nv* 'auf der Hinterseite der Zelte' (329); Kan. *mādo* " *nājju* 'nach den Zelten' (225). A birtokos, illetőleg névutós szóul használt *mādo* " *mādu* " alakokból nem a genitivus *n* ragja veszett el, hanem egy **i* képzőelem.

Mi volt ennek a **i* képzőnek eredeti funkciója? A szövegek fordítása alapján gondolhatnánk arra a lehetőségre, hogy egy uráli **i* pluralisképzővel van dolgunk. Vannak azonban **β*, illetőleg **β*+**i* képzős nyenyec szavak, amelyek világos egyes számú alakok. Ilyen pl. a 'Boot' jelentésű szó: nyeny. (LEHT.) *O. qañnū* 'Boot', Szj., K. *qañnō*, U-Ts. *añnō*, U. *āñnō*, Lj., Sz., Nj. *qannū*, Kisz. *qannū* id.; — ngan. *qandui*; — eny. *ōddu*; szelk. N. *and*, K. *anddu*, NP. *andu*, FO., Jel., B., Taz, Kar. *ande*, Csl. *anže*; — kam. *āni*; — mot. (KLAPR.) *ondoī* id.; — taigi (Ad.) *āndai* 'navis, linter', (KLAPR., Atl.) *andai* 'Schiff' (vö. LEHTISALO, AblSuff. 55). Ezzel a 'Boot' jelentésű szóval azonos képzésű a nyenyecben a 'Schlitten' jelentésű szó, amely a szövegekben általában többes számú jelentésben fordul elő, de amelynek eredeti egyes számú jelentése megőrződött néhány kifejezésben: számnévi jelzős szerkezetben, névutós kapcsolatokban és a szó birtokos személyraggal ellátott alakjaiban: (LEHT.) *O. taññv s i d e j ū d e-m ā n* " *x a n ū xōd'm* " *tōjjānī xāēβxāñnv* 'dort neben unserem See fand ich etwa zwanzig Schlitten' (463); Oks. *x a n ū β pēdērnādv* " *ā!* 'schirrt meinen Schlitten!' (293, vö. még 349); BZ. *x a n* -

n ū β pānɔ̃ʔāβ 'meinen Schlitten füllte ich' (285); *χ a ŋ n ɔ̃*'' *ń i d n ū*''^a '[sie] stehen auf den Schlitten' (310); *χ a ŋ n ɔ̃ ŋ n v*'' *p u j j e m a l' l i* 'der Schnabel unseres Schlittens [szánunk orr] brach' (546). Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a *i képző eredeti funkciója szerint specializáló elem. A bol-saja-zemljai *χ a ŋ n ɔ̃ ŋ n v*'' *p u j j e* kifejezéshez hasonló kifejezést találunk egy njalinai énekben, ahol azonban a kifejezésnek többes számú jelentése van: *k a n n ū s p u j j e*'' *m a n n v ɔ̃* 'bei den Schnäbeln der Schlitten' (416). A képző pluralitást kifejező funkciója tehát a nyenyecben másodlagos funkció és differenciálódás eredménye.

Ha megvizsgáljuk a 'Mensch, Mann, Samojede' jelentésű szónak a szövegekben fellelhető alakjait, azt látjuk, hogy a kopott végű alakok mellett a szó teljesebb alakja nemcsak birtokos szóul állhat, hanem nominativusként is használatos. A teljesebb alak sg. nominativusi használata CASTRÉN grammatikájában is fel van tüntetve (l. § 259).

A szó kopott végű alakja a szövegekben a következő alaki változatokban fordul elő: (CASTR.) *n i e n t s* (297), *n i e n e t s* (160), (LEHT.) O. *ń e ŋ n ɛ t s*'' (3, 9, 11, 14, 33 stb.), *ń e ŋ n ɛ t s*''^a (463), Oksz. *ń e ŋ n e t s*'' (77, 256, 259, 352), Kan. *ń e ŋ n e t s*'' (215), *ń e ŋ n ɛ t s*''^a (160).

A teljesebb tő sg. nominativusi, illetőleg jelöletlen accusativusi használatára a következő adataim vannak: (CASTR.) *t j u k i n i e n t s ā n ū m l a h a* 'dieser Mann ist wie Gott' (268); (LEHT.) O. *j i l' l e β β v j ā m v' a n ń e ŋ n ɛ t s ā*'' *ń ā n t v χ a ŋ n ɔ̃ n t a ŋ c' ū*''^a 'während der Lebenszeit opfern dir die Menschen (Blutopfer)' (4; vö. még pl. 16, 23, 25, 37, 95, 164); *j ā n - t s ē r ń e n n ū ē t s ā*'' 'die auf der Erde wohnenden Menschen' (157); P. *t s i k k i ń ē ŋ n ɛ p ɔ̃ z ā*'' *m ā t η - a' ā d a i d ō* 'die Männer alle erschlug er' (79); Oksz. *ń ē ŋ n e t s ē - ŋ ē β β i* 'er war ein Samojede' (352); *t i k k i ń ē ŋ n e t s ē - ŋ ā ŋ ń n a t t ō* 'der Mann kam zu uns' (353); *ń ā β i ń ē ŋ n e t s ē - ŋ a t s e k k i* 'das andere ein Knabe' (279); *s i d e ń ē ŋ n e t s ɔ̃*'' *j ā n d i*'' *j ā m v' a j j i*''^a 'zwei Männer in ihr Land gehen auf die Umzugsreise' (269; l. még 276); *ń ā β i ń ā r*'' *ń ē ŋ n e t s ā*'' *m ā m m o ŋ n ō - d a m m v* 'die anderen drei Männer hört man sagen' (77); *ń ā r*'' *ń ē ŋ n e t s ā*'' *m ā*'' *m v* 'die drei Männer sagten' (i. h.); *ń ē ŋ n e t s e l i*'' *t a ŋ n e β β e ŋ ā β*''^a? *ń ē ŋ n e t s e m i*'' *j ā ŋ c' u* 'einen Mann habt ihr? Wir haben keinen Mann' (265—6); *β e ō β β o ń ē ŋ n e t s ā*'' *t i k k i t o χ ō d ŋ o β o r t s e l t i*''^a 'die armen Menschen essen aus diesem See' (320); *ń ē ŋ n ɛ t s ɔ̃ - ŋ ē β β i* 'ein Samojede war es' (572); Nj. *ŋ o p ń i ē s s ɔ̃ p* 'ein Mann' (607); Maik. *ŋ i j j i ń i ē s s ɔ̃ p k ā t t a m - m ā t t v* 'ein anderer Mann hat erlegt' (344). Érdekes a következő okszinói adat: *n u m c' ā d v ń ē ŋ n e t s e - ŋ a' ā m i*''^a 'vom Himmel liess sich ein Mann herab' (261). Ebben az adatban a *ń e ŋ n e t s e ŋ* nominativusi alak *- t s e ŋ* végzetében valószínűleg megőrződött az az *η* képzőelem, amely eredetileg a képzőbokorhoz tartozott, s amelynek elveszésére a több adatban fellépő gége-zár is utal. Ez az *η* képzőelem az okszinói nyelvjárásban megjelenik a dualis jele előtt is: *ń ē ŋ t s e ŋ a' a j u i t v - ń ā*'' *m ā n t ō n* 'den Männern sage' (258). Megjelenik ez az *η* képzőelem a puri nyelvjárásban is a sg. 3. sz. birtokos személyrag előtt, úgyszintén a dualis jele előtt: *m ā*'' *j ē r β e β i*'' *ń ē n e p z e n t v j ā ŋ c' u* 'das Zelt war herrenlos, Menschen sind nicht' (63); *t ā i k k u i ń ē n e p z e ŋ k*'' *ń ū χ u j j ū ŋ i*''^a 'jene zwei Menschen sind meine Kinder' (64). Az obdorszki nyelvjárásból olyan adatok is vannak, amelyekben a *- t s e -* képzőhöz *i* elem járul: (LEHT.) O. *t s e d ā β*'' *ń e ŋ n e t s ē i β ā ŋ ē*'' *ń i r χ ā d v m*'' *χ ā n*''^a 'nun werde ich wahrscheinlich kein rechter Mensch' (36); *m ā n ń ē ŋ n e t s ā i β ā m i*'' *j ā ŋ k ū m t ā* 'ich werde kein Mensch sein' (158).

Mivel a számnévi jelző mellett a jelzett szó mindig egyes számban áll, a számnévi jelzős *ñēñne.tšā* alak kétségtelenül egyes számú, nem pedig többes számú alak. CASTRÉN szóragozási paradigmájában sem szükséges tehát a pluralis nominativusként feltüntetett *nienecēa* alakban egy elveszett *t* plur. jelt keresnünk, hanem a *nienecēa* alakot pluralitást kifejező egyes számú alaknak tekinthetjük. Meg kell jegyeznem, hogy LEHTISALO szövegeiben a kopott végű *ñēñnētš* alak is kifejezhet pluralitást: pl. O. *jān.tšēr ñēñnā ñēñnētš* 'die auf der Erde wohnenden richtigen Menschen (d. h. die Samojeden)' (33; l. még 7, 9, 11, 12, 14, 23, 30, 31).

Ezek után nézzük meg azokat a birtokviszonyt kifejező, illetőleg névutós kapcsolatokot, amelyekben a 'Mensch, Mann, Samojede' jelentésű szónak teljesebb alakja birtokos szóul, illetőleg névutós szóul áll: (LEHT.) O. *mañ qāñi* 'ñēñnā ñēñnētšā-χā ēχē.δm nā.δm qā'^a 'ich wiederum bin kein Haehe der Samojedenstamm' (33; a *haeche* szó igeiként ragozva); *ñēñnā ñēñnētšā-jērkkar χāēχēδv jāñkū* '[weil] der Samojedenstamm keinen Haehe hat' (i. h.); *ñēñnā ñēñnētšā-ηāpt sōßβa-nōδv* 'er scheint sehr nach Mensch zu riechen' (45). Mindezekben az adatokban a *ñēñnētšā* szó főnévi minősítő jelzőül is felfogható. Az obdorszki nyelvjárásból való a következő adat is: *χūssapāñ ñēñnētšā-ηā ēßβv nī* 'auf den Kopf eines jeden Menschen' (30). Más nyelvjárásokból is vannak adataink a szó birtokos szóul való használatára: Oksz. *ñēñn^E.tšām^B.uñje* 'die Nase des Mannes' (595); *ñār* 'ñēñnētšā-ηārkkāδō' *mā* 'naßβv' 'von drei Männern der älteste sagte' [három ember nagyjuk (legidősebbjük) mondta] (77); *mākkī ñēñnētšā* 'χāñχāñδ^rv īndv-daññēßβī 'im Schlitten des im Zelte befindlichen Mannes war sein Bogen' [sátorbeli ember szánjában ijjá volt] (268); *jēššēkko saßβa.tšā mākkī ñēñnētšā* 'iññamδ^rv nātškā' 'Kleine Eisenmütze des Zeltmannes Bogen zog heraus' [Vassap-kácska a sátorbeli ember ijját előhúzta] (i. h.). A három utóbbi adatban a *ñēñnētšā* alak nem feltétlenül rangja vesztett genitivus. A gégezőr, mint fentebb kimutattam, egy elveszett képzőre utalhat. Mind a három adat a birtokviszony kifejezésének azt a típusát képviseli, amikor a birtokos szó jelöletlen, a birtokszóhoz pedig birtokos személyrag járul (vö. régi magyar *keuris.teue*). Ezekkel a kifejezésekkel szerkezetileg teljesen azonos az a kanini kifejezés, amelyben birtokos szóul a szó kopott végű alakját találjuk meg: *ārkkv ñēñnētš* 'ñimδe' 'das ältere ist der Mann, sein Name ist' [idősebbik (tkp. nagy) férfi neve] (215).

A 'Mensch, Mann, Samojede' jelentésű szó -i, -ij, -ējji, -ēji' végű többes számú birtokos szói és accusativusi használatára csupán néhány adatom van: (CASTR.) *nientšī tsauk* 'ōnalmjoid' [neben dem Türwinkel] sind Oberpelze der Männer aufgehängt' (41), vö. b) variáns: *nienetšij tsauk* (51), c) *njienetjiji sauk* (58); (LEHT.) O. *tāδv ñēñnētšējjī χōñnarāñāχā*^a 'dann teilten sie es den Menschen mit' (15); *tšēδv* 'ñidū' *χāδæ^B.adā ñēñnētšējjī padā χōkkaptām^B.idv* 'er lockt ihre Kameraden tötende Menschen' (25); *ñēñnētšējjī jīl'leñe* 'Samojedenleben' (31); BZ. *βēōēßβō* 'ñēñnētšīj' *jāptō*^a 'Gänse der armen Menschen sind sie' (319). Az -ij, -ējji végű alakok többes számú nominativusi használatára nincs világos adatom. Ezekre a pluralitást kifejező alakokra még visszatérek.

A 'Zobel' jelentésű szó LEHTISALO obdorszki szövegeiben birtokos, illetőleg névutós szóul kéttagú teljes alakjában fordul elő: *qōb* 'tōssv jādāma^m' *χō*^a 'sie fanden die Spuren eines Zobels' (46–7); *mañ qāñi*,

*tšukškū tōššv jādæmàβñnv xāntādm*¹⁷ 'ich wieder begeben mich längs der Spuren dieses Zobels' (47); *šēñhē' šimin tōššv jēiηāē xādaβ*¹⁸ 'wenn du mich kürzlich anstelle des Zobels getötet hättest' (51); Arch. *tōšsē jāttemtaittv nadimlīxāββās* 'als der Tagesanbruch des Zobels nur sichtbar wurde' (175). Ez a teljes tő, amely a sg. accusativus *m* ragja előtt is megjelenik, eredetileg azonos az alapalakkal, a kopott végű *tōs* nominativusi alak mellett¹⁷ a szövegekben a teljes alak is előfordul világos nominativusi használatban: O. *tōšsædā pā mātxañnv tšikkañnv ηām tšūββī* 'sein Zobel sass da in der Krone des Baumes' (47). Teljes alapalakban a *ηāē* szóval való összetétel első tagjaként találjuk meg a 'Zobel' jelentésű szót a következő mondatban: O. *tād pukku tšūi tōšsa ηāē xāββī* 'der Nachtsjüngere ging als Zobel' [cobolylevő] (150). A birtokviszonyt kifejező kapcsolatokban a 'Zobel' jelentésű szó teljes alakja tehát nem ragjavesztett genitívus, hanem jelöletlen birtokos szó, illetőleg főnévi jelző.

Folytathatnám még olyan adatok felsorolását, amelyek azt bizonyítják, hogy a birtokos szóul álló teljesebb alak eredetileg azonos az egyes számú nominativusi, azaz alapalakkal. Bonyolultabb a *num* 'Gott, Himmel, Luft, Wetter' és a *jam* 'Meer, grosser Fluss' típusú szavak problémája. Az ezekkel kapcsolatban felmerülő kérdésekre majd a nyenyec egytagú szavak történetét tárgyaló dolgozatomban igyekszem feleletet adni.

Feleletet kíván — mint említettem — az a kérdés is, hogy a névszók sg. genitívusnak felfogható alakjában hogyan értelmezendő a singularis és dualis 2. és 3. sz. birtokos személyrag előtt megjelenő *n* elem.

Ha megvizsgáljuk az érdekes archaikus sajátosságokat őrző erdei nyenyec szövegeket, feltűnik, hogy ezekben a szövegekben a birtokviszony kifejezésének legáltalánosabb módja a jelöletlen birtokos szerkezet. Vannak adatok azonban a birtokviszony pontosabb jelölésére is: a birtokos szóhoz, ritkábban a birtokszóhoz (és elvértve a birtokos szerkezet mindkét tagjához) birtokos személyrag járul. Ugyanez a megállapítás vonatkozik a névutós kapcsolatokra is.

Az erdei nyelvjárásokban — a rendelkezésünkre álló adatok szerint — tulajdonképpen egyetlen szó van, amelyhez birtokos szói, illetőleg névutós szói használatában a sg. genitívus ragjának felfogható *n*, *η*, *ń* elem tapad. Ez a szó az 'Erde, Stelle, Land' jelentésű szó, amely a szótári adatok szerint minden szamojéd nyelvben egytagú vokális végű szóként jelenik meg: nyeny. (CASTR.) *jā*, *jea* 'Erde, Stelle', (REG.) *ja* 'Erde, Land, Boden', (BUD.) *jā* 'föld, hely', (SPROG.) *ja* 'Erde, Land, Boden'; — eny. (CASTR.) Ch. *jā*, (mscr.) *dā*, B. *da*; — szelk. (CASTR.) N. *ču* 'Ton, Erde', B., Jel. *tū* 'Sand', KO., K., FO., Cs. *tū* 'Erde, Lehm'; — kam. (CASTR.) *tū* 'Erde, Stelle', (DONN.) *du*, *dū*, *đu*, *dū*, Fl. *tu* 'Land, Erde, Boden, Bodenbeschaffenheit, Ton, Lehm' (MESSERSCHMIDT, Asia polygl. 160) *dsha* 'Erde'; (KLAPR. Atl.) *dža*, (PALL. I, 306) *džu* id.; — mot. (KLAPR.) *tčia* 'Erde, Ort', (Atl.) *čia* 'Erde', (PALL. i. h.) *dža* id.; — taigi *dža* 'Erde, Ton', (PALL. I, 325) 'Sand' (vö. PAASONEN, Beitr. 266).

Az erdei nyelvjárásokban s a többi nyelvjárásokban is az egytagú alapalak jelöletlen birtokviszonyt kifejező, illetőleg jelöletlen névutós kapcsolatok alakulnak: (LEHT.) Maik. *jā βāñkmannv* 'durch die Erdgrube' (147), *jeā jā* 'der Abhang der Erde' (606), *ńińmī jā βāēt* 'auf die Seite eines anderen

¹⁷ SCHLÖZERNÉL (254. sz.) *tos* 'Marder' mellett *to* id. is. KLAPROTH Atlaszában Puszt. *taš*, Obd. *tóse*, Jur. *to*; eny. „Mangaseja” *to*.

Landes' (607); O. *tāδv j ā - η ā è η ā è patḥāδv* 'dann richtete er ihn als Fuss der Erde auf' (4); *χāēbīde j ā sallīxv* 'die Landzungenanhöhen der heiligen Stätten' (14); *hāb'e j ā β ē t'* 'an das Ende des anderen Landes' (97); *šib'im tšē j ā - h ā m t v pēn tšerm* 'tāxar'¹⁸ 'die siebente Trommel aus Mammutknochen [föld-szarv] bringe doch!' (210); *j ā h ē b' e χāδākkōβ* 'Erdmutter, meine Grossmutter' (514). Arch. *j ā jōrrarixi* 'in die Tiefen der Erde' (187). Jelöletlen birtokos kapcsolat az a sztereotíp kifejezés is, amellyel az obdorszki nyelvjárásban főleg mondák bevezető mondataként találkozunk: *j ā mīda-χanv* 'als die Erde geschaffen wurde' (1, 9, 11, 15, 16, 22, 38, 95), *j ā mīdaχanv* id. (6, 24, 32, 36). Jelöletlen névutós kapcsolatra is van példa: O. *j ā - η i t' n a* 'unter der Erde' (29), *j ā - η i l' n a* id. (i. h.) stb.

Az 'Erde stb.' jelentésű szóhoz az erdei nyelvjárásokban birtokos szóul, illetőleg névutós szóul való használatában *η* hanggal kezdődő névutó előtt *η*, *n* hanggal kezdődő birtokszó vagy névutó előtt *n*, illetőleg *k*, *j* hanggal kezdődő szó előtt *k*, *j* hang járul: (LEHT.) Maik. *j ā i l' a p pū uššap hū j ē ā η - η i r ηāēttarāḥv* 'die Tochter der Mutter Sonne liess sich unter die Erde herab' (146); *j ā η - η i r n v* 'unter der Erde' (146, 147); *tšiemtaej* 'j ā η - η i r r a t tšōhnap pūjḥap tarapjet 'nun kam unter der Erde das Maul des Fuchses empor' (144); *j ā n - h ā m t* 'Mammuthorn' [földszarv] (605); Nj. *j ā h - h ā η* 'an das Ufer' (71); Maik. *j ā k - k ā m pōt* 'die Körnchen der Erde' (141); Nj. *tšššap j ē ā j - j i ē t* 'hinunter gegen die Erde' (412).

Az obdorszki nyelvjárásban a birtokos vagy névutós szóul álló *j ā* szó végén gyakran megjelenik egy *n*, *η* (*m*) elem: (LEHT.) O. *j ā n - t ā bōr* 'Staub der Erde' (7); *šāmān j ā n - s ā r m i k* '[die Bilder] aller Tiere auf der Welt' (149); *j ā n - s ē i χurikkād!* 'Finder des Herzens der Erde' (511); *j ā η - g'ō b' v nōjjām'v* 'seine Torftür' (48); *j ā η - k'ō r r v nūb'ēs*¹⁸ 'dein Name sei Mammut! [föld-ökör]' (51; ebben az összetétel-szerű kapcsolatban¹⁸ CASTRÉN szövegeiben *n* hang jelenik meg: *sideā j a n g'ō r a* 'Zwei Mammut' '[személynév]' (144); *j ā n - s i m* 'χō 'er fand ein Erdloch' (2); *j ā n - s i - h i m h e* 'oberhalb der Erdöffnung' (i. h.); *j ā m - p ū s m* 'χō η g'ē dā 'ein Erdstück riss [er]' (513; vö. CASTR. *j a m bō n g a n a haroana okats* 'auf dem Wege Wollende (Freier) waren viele', 14); *mañ šittv j ā η - η i t' t i η ā jirint tābē - dādamtš* 'ich habe dich unter der Erde befindlichen Grossvater *η ā* bestimmt' (4); *j ā η - k'ā ē β ū n n v ηādiḥme* '[er] wurde am Ufer sichtbar' (106). A puri és okszinói nyelvjárásban is megjelenik birtokviszonyt kifejező, illetőleg névutós kapcsolatban a *j ā* szó végén egy *n*, *η* elem: Oksz. *j ā n χ'ō b' a n* 'c'arβām'¹⁸ 'nach der Scholle meines Landes verlange ich' (279); *j ā η - g'ō i n i n h e* 'auf dem Landrücken' (257); P. *χārb'ide j ā η - k'ē β χ ā n* 'tēβbarādō 'neben die heilige Stätte brachte er [sie]' (59).

Figyelmet érdemelnek LEHTISALO szövegeiben a sajátos O., P. *j ā n - tšer*, BZ. *j ā n - dēr* 'die Bewohner der Erde' sztereotíp kifejezés értékű összetételek, amelyekben a *j ā* szó végén kivétel nélkül megjelenik egy *n* elem. CASTRÉN szövegeiben az összetétel *jeandier*, *jiendier* alakban van meg, míg a szótárban a *jānder* 'Einwohner' változat mellett a *jafer* változat is fel van jegyezve. Jelentősége van az okszinói (LEHT.) *χar'n j ā n t' - tēr tūt - sēnnat - tō*¹⁸ 'unsere eigenen Landleute, die Russen kamen' (554) mondatban a *j ā n t' - tēr* kapcsolatnak, amelyben a *j ā n t' - tēr* összetétel első tagjában a *j ā n t'*.

¹⁸ Hasonló szerkezetű neve van a mammutnak az obi-ugor nyelvekben is (l. BEKE: KSz. XIII, 120).

szóban az *n* hang mint tőhöz tartozó elem jelenik meg. Mindezek a kapcsolatok tehát jelöletlen birtokviszonyt kifejező szerkezeteknek foghatók fel.

Ha megvizsgáljuk LEHTISALO szövegeiben a *jā* szó sg. dativusi alakjait, azt látjuk, hogy a sg. dativus *n* ragja rendszerint a *jā* alakhoz járul: O. *jān* (2, 12, 14, 17, 30, 105), T. *jān* (378); Oksz. *jān* (255, 256, 347, 353, 560), *jān*^a (266); BZ. *jān*^a (313); Maik. *jān* (142), Nj. *jān* (414, 548).

A nem személyragos sg. dativusi alakok között feltűnik a következő obdorszki és tazi alak: O. *jānna-mōjjōdōn* 'er warf sie [a halakat] auf die Erde' (106) (vö. *tāttōn jān* 'sein jüngerer Weib fiel zur Erde' (17); T. *nāxar-pēl'leidōn jān n-mōnnaid*^a 'seine drei Seitenrenntiere fielen auf die Erde' (376). Egy okszinói adatban az 'Erde' jelentésű szóban félhosszú szóvégi *n* tűnik fel: *jān* 'v' *āēβjiβ*^a 'ich erreichte das Ufer' [földre érkeztem] (351). Az obdorszki és a tazi adatban a dat. (vagy a locativus?) -*n* ragja a teljesebb *jān*- tőhöz járul, az okszinói adatban a félhosszú *n* hang valószínűleg szintén azzal magyarázható, hogy a rag a teljesebb tőhöz járult. A birtokos személyraggal ellátott dativusi alakokban a sg. és a dual. 2. és 3. sz. rag előtt — mint látni fogjuk — *n* elem tűnik fel, a dual. 1. sz. birtokos személyragos alakban *n* vagy *nn* hang utal egy teljesebb tőalakra.

Birtokos személyragos sing. dativusi alakok: Oksz. *jān n-g'ajjēni*^a 'jā n i' *mūsšēni*^a 'wir [dual.] begaben uns in unser Land. Wir fahren mit unseren Karawanen in unser Land' (355); *jā n n e n-v'āēβjiβi*^a 'wir [dual.] kamen in unserem Lande an' (353); *jā n b i n-g'ajjēdi*^a, *jānb in-v'āēβji*^a 'sie [dual.] begaben sich in ihr eigenes Land, trafen in ihrem Lande ein' (355); *jānv ak-kajjēdōn*^a 'begebt euch in eurer Land' (308); *jā n t v* 'pūttuptāinnv'^a 'in ihr Land begaben wir uns segelnd' (553); *jānv v xarβā* 'in sein Land wünscht er' (279); *jānv v tāēβji*^a '[er] traf in seinem Lande ein' (281).¹⁹

Foglalkoznunk kell még azokkal a birtokviszonyt kifejező kapcsolatokkal, amelyekben a genitivusnak felfogható birtokos szóhoz sg. 2. vagy 3. személyű birtokos személyrag járul: *nār jā n t a β s ē s o k k u jirinda mān*^a 'tāēβji'^a 'dein Gefährte traf in dem Zelte seines Grossvaters, des Erda l t e n, ein' (2); *xjān tv jā n t v s ē i x a d* 'aus dem Innern seines singenden Landes' (511); P. *qōv n tampe tammv jā n t v s ē r i m a n n ē mimmē* 'eine Spur (der Skis) ist längs des Erdfrosts gegangen' (127); *pādaβēkkā jā n t v m ā t x a n n v* 'am Ende ihres etwas bunten Landes' (539); O. *amg ē-jā n t v j ē d*^a 'pāptano'^a 'nachdem er auf irgend ein Land zu begonnen hatte (zu fahren)' (461); *amg ē-jā n t j ē d*^a 'lōv xaljen?' 'gegen welches Land hin begabst du dich?' (475).²⁰

Ha e kapcsolatok birtokos, illetőleg névutós szóiban a 2. és 3. személyű birtokos személyrag előtt megjelenő *n* elemet a tőhöz tartozó elemnek fogjuk fel, akkor ezek a kapcsolatok a finn *isäni talo*, m. *házam mellett* típust képviselik.

Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül azt sem, hogy a *jānta*, *jāntv* típusú ún. birtokos személyragos genitivusi alakok formailag teljesen egybe-

¹⁹ Az ilyen dativusok mellett *-xā*-elemet tartalmazó birtokos személyragos dativusi alakok is előfordulnak: Oksz. *jā x ā n e n-g'ajjēni*^a 'wir [dual.] gingen in unser Land' (353); vö. (CASTR.) *ja h a n d a harbili* 'in sein Land begann er zu wollen' (133).

²⁰ Az erdei maikovszkajai nyelvjárásban nemcsak az 'Erde' jelentésű szóban, hanem egy adat szerint a birtokszóul álló 'Russe' szóban is megjelenik egy igen rövid szóvégi *n* hang: *nāēββo russe n n āēββv* 'der Kopf ist ein Russenkopf' (86). Ez a sorfeletti rövid *n* hang kétségtelenül szeretlen hang.

esnek a *jānv^rv* típusú birt. személyragos sg. dativusi alakokkal, s hogy ez a formai azonosság — mint majd látni fogjuk — az eredet azonosságát is jelentheti.

Figyelmet érdemel a szövegekben sűrűn előforduló 'rénszarvas' jelentésű szó is (CASTR. nyenyec *ty, te, tō*), amelyben egy *n* elem birtokviszonyt kifejező és névutós kapcsolatokban birtokos, illetőleg névutós szói használatban a sg. 3. sz. birtokos személyrag előtt, de elvétele a birtokos személyrag nélküli alakban is megjelenik.

(CASTR.) *te a n d a j i n j e m m u e d a* 'sie nahm die Zügel seines Renntieres' (35); *te ä n d a j i n j e m u e r d ä d a* 'den Lenkriemen seines Renntieres zog er auf' (72); (LEHT.) O. *tēntv xäðßan²¹* 'neben sein Renntier' (90); *tēntv nūm²²* 'des Renntieres Kalb' (373). A puri nyelvjárásban *p* hanggal kezdődő birtokszó előtt *-n > -m*: *tīm patkko* 'der Kot des Renntieres' (605); *tīm pīr tši* 'der Blättermagen des Renntieres' (i. h.). Legtöbb adatunk az okszinói nyelvjárásból van: *tīn^r äðßv* 'der Schwanz des Renntieres' (592); *tīn^r čbn²³* 'der Renntierhuf' (592); *tīen tōb'a²⁴* 'die Hufe des Renntieres' (594); *tīen sūjnik²⁵* 'Renntiernieren' (593); *pēl'ledv tīn-ŋū* 'die Hälfte sind Renntierspuren' (299). Az archangelszki nyelvjárásban egy névutós kapcsolatban névutós szóul *tī²⁶* alakot találunk, míg egy tazi adatban a névutó szókezdő hangja járul a névutós szóhoz: Arch. *tī²⁷ n ä j j ū xajje* 'er begab sich zu der Herde' (421); T. *tīp pōntv* 'unter die Renntiere' (379); vö. még BZ. *tīp pēl'lesaðßi ei* 'mit einigen Renntieren' (321). A 'Renntiergeweih' jelentésű összetétel-szerű kapcsolatban a második tag szókezdő *n*-hangja felett a félhosszúság jelét találjuk; ez a megnyúlás azonban nem okvetlenül elveszett hangra utal, hanem ennek a jelenségnek fonetikai oka is lehet: Oksz. *tī nām^ra²⁸* (594), Maik. *tī nēamt* (606). Megjegyzem, hogy a gégezőár, illetőleg másodlagos hangként a következő szó szókezdő hangja nem birtokviszonyt kifejező vagy nem névutós kapcsolatban is fellép a 'rénszarvas' jelentésű szó végén: T. *jur-mān tīt tō²⁹* 'etwa hundert Renntiere kamen' (377); *tīs-si³⁰ i j kännāŋqoß!* 'Renntier führt mich!' (414). Vö. még Nj. *tīt t a j j a p ŋi tši³¹* 'Renntiere sind dort sichtbar' (406).

Ennek a 'rénszarvas' jelentésű szónak ismerjük az etimológiáját: SETÄLÄ (JSFOU. XLIII, 58) a f. *tevana*, LÖNNR. *teva* szóval kapcsolta össze. A finn szó alapjelentése SETÄLÄ szerint valószínűleg 'peura-eläin (naaras tai vasikka)' [jávorszarvas (tehén vagy borjú)] volt. (A magyar *tehén* szó nem tartozik ebbe a szócsaládba, s a HALÁSZ lpD. *tievona, tiavoni*, plur. *tievoni* 'Elentierkuh' valószínűleg jövevényszó a finnból). Vö. még COLLINDER 62.²²

A szamojéd nyelvekből a szónak a következő szótári alakjait ismerjük: nyeny. (CASTR.) *ty, te, tō* 'Renntier'; (REG.) *tie* 'Renntier', *tem podertam* 'ich spanne ein' [rénszarvast fogok be]; (BUD.) *tie* 'rénszarvas'; SPROG. *ti* 'zahmes Renntier'; (SCHÖLZ.) *tā* 'Renntier', *ty* 'rangifer'; — ngan. (CASTR.) *tā* 'Renntier', (MESSERSCHM.) *tah* 'zahmes Renntier'; — eny. (CASTR.) *tia* 'Renntier'; — kam.

²¹ Az obdorszki nyelvjárásban a *tēn²²* alak sg. dativusként van meg a következő kifejezésekben: *side jur²³ tēn²⁴ jōl tšēdu²⁵* 'zweihundert Renntiere machten sie aus (massen sie den Preis für das Weib)' (442); *mīr tšē side jur²⁶ tēn²⁷ jōl tšēdu²⁸* 'als Preis für sie vereinbarten sie zweihundert Renntiere' (458).

²² COLLINDER = BJÖRN COLLINDER, Fennougric vocabulary. An etymological dictionary of the uralic languages. Uppsala 1955.

(CASTR.) *tho*; (DONN.) *to*, *tə* 'Renntier', plur. *to'ju* od. *tozan* 'Renntiere, Renn-tierherde', vö. még *toi* 'Renntier-': *t. àmno* 'Renntierhorn'; *t. pp'ɣa* 'Renntier-pelz'.

CASTRÉN nyenyec szövegeiben a szótárban feltüntetett alakokon kívül még a következő változatok fordulnak elő: *tih* (243), *tie* (65, 132), *tie-da* (67), *djeh* (68), *tə* (67), *teh* (257), *teä* (66), *téä'h* (223), *tə-mda* (205), *deä-na* (68), *tean-da* (35), *teän-da* (72). CASTRÉN szövegeiben érdekes, teljesebb alakokat is találunk a fordítás szerint többes számú jelentéssel: *t i v a j* ($\sim t i v e j < t i u v a j$) *òkmiòj* 'Renntiere sind viel gekommen' (146); *òka t i v o j* 'viele Renntiere sind es' (254); *òka t i v a j* 'viele Renntiere' (257); *òka t i v a e j* id. (191).

Kétségtelen, hogy a *t i v a j* stb. alakokban a **i* képzőnek nincs pluralitást kifejező funkciója. Ezek az alakok egyes számú alakok, s az idézett kifejezések többes számú jelentését csak az *òka* 'sok' jelző adja meg. Az ilyen kapcsolatok megvilágítják a képző másodlagos, pluralitást kifejező funkciójának kifejlődését. Hasonló jelenségről a 'Zelt' jelentésű szó * β + **i* képzős alakjaival kapcsolatban szoltunk. Ha a kamasz (DONN.—JOKI) *to'ju* (128, § 13) többes számú alak a nyenyec (CASTR.) *t i v a j* stb. alak megfelelője, akkor kimondhatjuk, hogy a **i* képző pluralitást kifejező funkciójának kifejlődése már az ősszamojédban, sőt talán már az uráli korban megindult. A kamasz *to'ju* alakban a gégezárr egy elveszett szóközépi hangra utal, amelynek képviselésében az összetételek első tagjaként használatos (DONN.) *toi* alakban (*toi àmno* 'Renntierhorn' *toi p'p'ɣa* 'Renntierpelz') szóvégi *i* jelenik meg. Az eredeti szóközépi hang folytatójaként a nyenyec adatok egy részében gégezárr (SPROG. *ti**, LEHT. Arch. *tj**, Nj. *tj**), illetőleg ezt helyettesítő másodlagos hang), egy másik részében *n*, *η*, *m* hang, s az adatok harmadik csoportjában *v* található. Ez utóbbi csoporthoz tartoznak azok a bolsaja-zemljai adatok, amelyekben az első szótag vokálisának labializálódása tűnik fel: (LEHT.) *òkka jil'liβ'āβ*, *t ē o jil'liβ'āβ num**, *β' a' ē β β i* 'meinen grossen Reichtum, meinen Renntierreichtum hat Gott geschenkt' (580); *mē o ē t' t i n β' ē o s s a β β ē e i* 'mit den von mir gehaltenen Renntieren' (285); *t ē o δ ū β t ē o m β' ā β β a' ū t s* 'um Renntiere für mich zu kaufen' (572); *t ē o χ ē o t t a k k a j j ē d o**^a 'geht zu den Renntieren' (569).

Az eredeti szóközépi hangnak a szamojéd adatokban mutatkozó *η*, *n* (*m*), *β*, gégezárr, *φ* (a kamaszban gégezárr mellett *i* is: *toi* 'Renntier-') képviselése mellett a finnben *-v-* képviselést találunk. Mindezek a hangok levezethetők egy *-*η*- szóközépi hangból (vö. PAASONEN, Beitr. 25—32).

Foglalkoznunk kell a 'Weib, Frau, Gattin' jelentésű szóval is, amely a magyar *nő* szó etimológiai megfelelője (l. PAASONEN, Beitr. 28, 44. sz.; COLLINDER 41—2). Az eredeti *-*η*- szóközépi hang a szamojéd nyelvekben — és részben a finnugorságban is — elveszett. Nyenyec szótári adatok: (CASTR.) *né*, *nie*, *nie* 'Weib', *nejieru*, *nejierwu* 'Hausfrau'; (REG.) *neä* 'Weib'; (BUD.) *nie* 'nő, asszony'; SPROG. *né* 'Frau, Gattin, Weib', *né-jerowo* 'Wirtin'. CASTRÉN szövegeiben sűrűn előfordul a *nieh* változat. Az elveszett *-*η*, illetőleg az ebből fejlődött *n* hang azonban bizonyos helyzetekben megjelenik, így a szó sg. 3. személyű birtokos személyraggal ellátott nominativusi, illetőleg jelöletlen accusativusi használatában. CASTRÉN szövegeiben a *niede*, *niedeä*, *niedeä*, *njedä* birtokos személyragos alakok mellett előfordul a *niendje* 'sein Weib' (134) változat is. Ilyen *n* elemet tartalmazó birtokos személyraggal ellátott alapalakot LEHTISALO szövegeiben is találunk: O. *nēn t'se* 'seine Frau' (152).

Összetétel-szerű főnévi jelzős szerkezetben, valamint birtokviszonyt kifejező, illetőleg névutós kapcsolatban is feltűnik a szó teljesebb, *n*, *η* végű alakja, vagy pedig — bizonyos fonetikai helyzetekben bilabialis magánhangzóval kezdődő birtokszó előtt — a szó *m* végű alakja: (CASTR.) *nien deāh* 'die Renntiere des Weibes' (235); *nien gaeuwan* 'neben das Weib' (130); *niem banīda* 'die Kleider des Weibes' (142). Az i. sz. hősének a) variánsában található a következő kifejezés: *sidē nien pōnda'ah* 'zwischen zwei Weiber' (4); a b) variánsban: *niem pond* (19), a c) variánsban *njie pond* (27); (LEHT.) O. *χaṇnō'' māχaṇnō ηōb''* *ñ ē η-k a ñ taññeββi* 'am Ende der Schlitten war ein Frauenschlitten' (441); Oks. *ñēm-buŋje* 'die Nase der Frau' (595). Figyelemre méltó a következő két adat, amelyben a 'Frau' szó határozói értelemben használt főnévi jelző: Oks. *ñ e'' p ā m''-b' äërrā, ñ e'' j ī d a m''-b' äërrā* '[sie] spaltet für die Frauen Holz, trägt den Frauen Wasser' (273); BZ. *hep-p ā m-b' ēëritakkī, ñ e'' j ī d e m-b' ēëritakkī* 'er splatet wohl Holz für die Frauen, trägt wohl für die Frauen Wasser' (331).²³ Azok a birtokviszonyt kifejező, illetőleg névutós kapcsolatok tehát, amelyekben a 'Frau' szó birtokos (névutós) szóul áll, és amelyekben szóvégi *η*, *n*, (*m*) elem jelenik meg, jelöletlen birtokos, illetőleg névutós kapcsolatok, mert a szóvégi *η*, *n*, (*m*) hang a tőhöz tartozik, nem pedig a sg. genitivus ragja. Figyelembe kell vennünk, hogy bizonyos szelkup nyelvjárásokban (K., Cs., FO.) a 'nő' jelentésű szó az 'ember' szóval való összetételben *nai-gum*, *nei-kum* alakban jelenik meg. A *nai*, *nei* szóban a szóvégi *i* képzőelem is lehet, (éppen úgy, mint a *nai-gum* stb. adatok *-l* eleme), de gondolhatunk arra a lehetőségre is, hogy a *i* az eredeti **-η-* szóközépi hang folytatója (vö. kam. *toj* 'Renntier-'). Figyelembe veendő az is, hogy a nyenyec *ši* 'Deckel' szó szóközépi **-η-* hangjának képviselésében a szó plur. genitivusi alakjában *j* jelenik meg (*siji* a *siŋo*, *siŋu* alak mellett; vö. PAASONEN, Beitr. 26).

Birtokos szóul való használatban is megjelenik a sg. (és dual.) 3. sz. birtokos személyrag előtt a 'Frau, Weib' szóban az *n* elem: (LEHT.) O. *χājōbnto ñ ē n, t̂ s e ñ ā t t a n t̂ s ū* '[er] trat in das Zelt seines dagebliebenen Weibes' (161); P. *ñ ē n b̂ ẑ ē - η ā i β ō m'' pām-māttān''* *ñi dādn* 'das Kopf seines Weibes hängte er in den Wipfel des Baumes' (60).

Ez a birt. személyrag előtt fellépő *n* elem tartozhatik a tőhöz, mint a fentebb tárgyalt nominativusi, illetőleg jelöletlen accusativusi használatú (CASTR.) *niendje* 'sein Weib' (134), (LEHT.) O. *ñēn t̂ s e* 'seine Frau' (152) alakokban. De lehet ez az *n* hang — amint ezt a továbbiakban ki fogom fejteni — a sg. dativus ragja is. A **k.* elemet tartalmazó birtokos személyraggal ellátott dativusok mellett — pl. (CASTR.) *n i h e n d e ā mah* 'zu seiner Frau sagte er' (167); (LEHT.) O. *χāssaββo ñ ē χ ē n, t̂ s e mā* 'der Mann sagte zu seinem Weibe' (34) —, sűrűn előfordulnak a szövegekben az olyan dativusi alakok is, amelyekben az *n* rag közvetlenül a kopott végű alapalakhoz járul: (CASTR.) *n i e n nāmtdō* 'nieru jun sallakum' 'zu einem Weib setzten sie Weidenwehrs Dummén' (133). A kéziratban a *nien* alak mellett valószínűleg más nyelvmestertől származó adatként *nieng* [= *nien*] változat is fel van jegyezve. CASTRÉN szövegeiben a szó *n* ragos dativusa birtokos személyraggal ellátva is előfordul: *n i e n d j e mah* 'zu seinem Weibe sagte er' (224). LEHTISALO szövegeiben is

²³ Ilyen régi magyar *tűzfa* 'Brennholz' típusú kapcsolatok a finnugor nyelvekben is vannak, l. SZILASI: NyK. XXVI, 176; SIMONYI: Nyf. XLVIII, 50–52; BEKE: FUF. XXIII, 91–2.)

megvan az *n* ragos dativusi alak birt. személyraggal ellátva és birt. személyrag nélkül is. A 62. számú okszinói hősénekből állandó kifejezésként található a *šide n ē n* 'mōßßn 'zu den zwei Frauen sagte er' mondat. Ugyanez a dativusi alak birtokos személyraggal ellátva okszinói és kanini adatokkal igazolható: Oksz. *n ē n d e mā* 'nīß' 'er sagte doch zu seiner Frau' (296); Kan. *χarītā n i ē n d e lānā* 'zu seinem eigenen Weibe spricht er' (215); *χarītā manzarāñnā n i ē n d e βātñā* 'zu ihrer eigenen Arbeitsfrau begann [sie] zu sprechen' (217).

Az erdei nyenyec nyelvjárásokból rendelkezésünkre álló adatok szerint birtokos személyraggal ellátott névszók genitivusnak felfogható alakjaiban a 'Mund', a 'Tür', valamint a 'Kind, Sohn' jelentésű szavak birtokos személyragja előtt jelenik meg genitivusi ragnak magyarázható *n* elem.

A 'Mund' jelentésű szóra vonatkozó szótári adatokat és a szó etimológiájára vonatkozó irodalmat l. HAJDÚ: NyK. LV, 80; vö. még COLLINDER 68–9. Az eredeti szóközépi hang **-η-* volt. Ez a hang a szótári adatok szerint szóvégi hangként megőrződött a nyenyecben CASTRÉN Knd. *ñan*, LEHTISALO Sz., Nj., P. *ñāñ*, KLARP. (Atl.) Obd. *njän*, „Jurazen” *njän* adatában.

LEHTISALO szövegeiből is idézhetünk adatot annak igazolására, hogy a *ñā* sg. nominativusi alak mellett bizonyos helyzetekben az obdorszki nyelvjárásban is megjelenik a teljes tóalak: *ñadā mērkku* 'ñ ā η u d i' 'taχññāje' 'na, möge eurer Mund [dual.] schnell sprechen' (17).

Nézzük meg most már azokat az adatokat, amelyekben a 'Mund' jelentésű szó birtokos személyraggal ellátott birtokos szóul fordul elő: (LEHT.) Maik. *tšōññap n ē ā n t v s i m n v χā* 'ñūtto mōñattv 'der Fuchs warf das Ei durch seinen Mund hinein' (143). Az obdorszki nyelvjárásból is van néhány adat: *šib tñe χab i paññū χā rmtv noṣṣōi n ā n t v s i β ñ ē β i r a t t ā d v* 'der Siebenklaffer-Ostjake machte mit seinem dünnspitzigen Messer einmal einen Schnitt längs seines Mundes' (90); *n ā n t v s i r i t a β ñ ā n n ā* 'sein Mundloch nur kaut' (112); *n ā n t a s i* 'seine Mundöffnung' (541). Birtokos személyrag nélkül van meg a szó a következő kapcsolatban: *n ā n s i β ñ ē* 'längs ihres Mundes' [szájnyílás mentén] (90). A *n ā n* szóban a szóvégi *n* eredeti **η* hangból fejlődött a birtokszó szókezdő *s* hangja előtt.

Kétségtelen, hogy a *n ā n t v* stb. birtokos szókban a birtokos személyrag előtti *n* elem a tőhöz tartozik (*n* < **η* a sz. rag *t* hangja előtt). A fentebb említett kapcsolatok tehát nem birtokos személyragos genitivusszal alakult szerkezetek, hanem *njūdīe nju* 'fia fiú' típusú kapcsolatok, amelyben a birtokos szóhoz birtokos személyrag járul. A *n ā n t v s i m n v* kapcsolat tulajdonképpen jelentése tehát 'szája nyílás keresztül'. Említést érdemel az is, hogy a *s i m n v* prosecutivusi alak jelöletlen birtokos szerkezet második tagjaként fordul elő ugyanabban a maikovszkajai szövegben, ahonnan a szóban levő adatot idéztem: *numkī s i m n v* 'von dem Sternloch' [csillag-lyukon-át] (141).

Egy, az Ob-delta vidékének nyelvjárását képviselő szövegből való adat szerint a sg. dativus sg. 3. sz. birtokos személyragos alakjában is megjelenik az eredeti szóközépi hang: *tšikkī tš i β ñ d s n ā η a r e n t v m o i d v* 'er warf diese Zähne in seinen Mund' (191). A njalinai nyelvjárásból hasonló adatunk van: *n ē ā η k t v s k ā* 'murōttv' 'tañtem ηammurjettnā' 'was in seinen Mund trifft, so isst er' (415). A njalinai adatban vokális-elem nélkül, az ob-deltai adatban vokálissal kapcsolódva van meg az a **k.* elem, amely a szamojéd névragozás locativusi, ablativusi és részben dativusi alakjaiban a tő és az esetrag között megjelenik. TOIVONEN ezt a **k.* elemet az uráli lativusi **k.* raggal

azonosította (FUF. XXVIII, 16–17). Ez a **k*. elem a Maik. *βi'khnəp*, Nj. *βi'khnəp* 'im Wasser' locativusi alakokban szintén vokális nélkül lép fel éppen úgy, mint a szóban levő Nj. *nəānktəp* alakban. A lativusi *k* + birt. személyrag kapcsolatát megtaláljuk a 'Zelt' jelentésű szó bizonyos sg. dativusi alakjaiban is: (LEHT.) Nj. *nāj m ē ākt v ə kajjəp* 'wieder begab sie sich nach Hause' (417); *m ē ākt u ŋəbkañnpə kajjəp*^{2A}. *m ē ākt u tæβjet*^{2A} 'nach Hause begaben sie sich zusammen; zu Hause kamen sie an' (419). Számos adatunk van a maikovszkajai nyelvjárásból: *māktəp* 'nach Hause' (85), *mañ m ākt v kænəñāt* 'ich gehe in sein Zelt' (86; l. még 134, 147, 344). A tundrai nyelvjárásokból is vannak adatok: O. *tāðv tsikkə maññtə puxū tsākkūjji* " *m ākt u* " *xañje*^{2A} 'als sie dann dies sahen, begaben sich die armseligen Mütterchen in ihr Zelt' (160); T. *tōdi* " *m āk ka ts i* " *jätjəxp*^{2A} 'beide begaben sich nach Hause' (92); Oksz. *m āk ka tt v xāñ*^{2A}! 'begib dich in das Zelt!' (256); BZ. *ši'ipri piriñtem* " *m āk ka n xāññāβ* 'sieben Jungfrauen brachte ich in mein Zelt' (204, l. még 285, 319); *ŋəkkə jil'liβ'ār m āk ka t tāñnad*! 'deine grosse Renntierherde treibe nach Hause' (291). A tazi és az okszinói adatokban a lativusi *k* teljesebb alakjában van meg. CASTRÉN szövegeiben a 'Zelt' szóban a *k* lativusi rag vokális nélküli és vokálissal kapcsolódott alakjában fordul elő: a) varians: *nieuhi me a kt ō jileljiedo* 'in ihren ehemaligen Zelten begannen sie zu leben' (17), b) varians: *nieuhi me a kt o jileljied* (25), c) varians: *njeuhi me a ka tu jililjed* (33); *me ā kt o n* (*me ā kt o n*) *gajeh* 'sie gingen in ihr Zelt' (88), *me ā ka to* 'o h taevioid' 'zu ihren Zelten kamen sie' (128); *pi'ddi me ā ka ti* 'e h taevuvae' 'bei ihren Zelten [dual.] langten sie an' (267).

Ugyanez a lativusi *k*, valamint a *k'*, *k''* (< *k* + vok.) rag van meg a *meāk* típusú többes számú dativusi alakokban: CASTR. *me ā k* (*me ā k a*) *kaengum* 'ich gehe in die Zelte' (146); *njāvi me ā k' taevioih* '[er] kam zu den andern Zelten' (39, l. még 148, 190, 212, 218, 238, 267, 300; vö. *meāk'a* 217, *meāk'ah* 200). LEHTISALO szövegeiből kevés adatunk van erre az alakra: O. *tāðv tsikkə jixād puñjje-səβ' i* " *m ā k'* " *kajje*^{2A} 'von diesem Platze dann begaben sie sich zu den Zelten der Trockennasen' (468); Oksz. *βa'fəttə ŋñe m ā k'* *kā'mi*^{2A} 'er liess sich herab zu den Zelten des Bogens der Uferflüssigen' (275).

Ezekben a *meāk*, *māk''* típusú többes számú dativusi alakokban voltaképpen nincs pluralitást kifejező elem, ezek az alakok lényegében semmiben sem különböznek az egyszámú *māktəp*, *mēāktu* típusú dativusi alakoktól. Hogy a *meāk*, *māk''* típusú alakok ma pluralitást fejeznek ki, az differenciálódás következménye.

A 'Tür' jelentésű szó is egyike azon szavaknak, amelyekben — birtokos szói használatban — a sg. 3. sz. birtokos személyrag előtt az erdei nyenyecben genitivusi ragnak felfogható *n* elem jelenik meg. A szó a szamojéd nyelvekből általában egytagú alakban van feljegyezve, de a kamasz adatok kéttagúak: (CASTR.) *āje*, (DONN.) *ājē*, *ājn*, *ājə* 'Tür' (vö. még koib. *ai id.*). A nyenyec adatok közül figyelemre méltó SPROGIS *no* adata.

A szamojéd szónak az obi-ugor nyelvekben (msi TJ. *əiβ*, TCs. *aiβ*, AK. *əβ*, KK. *əβ*, FK. *əβ* stb. 'Tür'; chti ay. FD. *xāpa-y* (vö. *xət* 'Haus'), Ni. *ay* stb. 'Tür, Tor') és a finnben (*ovi* 'Tür') van megfelelője (TOIVONEN: FUF. XVII, 281; l. még HAJDÚ: NyK. LV, 81 és az ott idézett irodalom; vö. továbbá COLLINDER 45).

A nyenyec szövegekben a *njo*, *njoh*, *nō* alak mellett a szó teljesebb alakban is megtalálható: (CASTR.) *njən haevnjākuna* 'an der TÜRseite' (70); *njoñ*

gäeunjäkune id. (104). LEHTISALO maikovszkajai szövegeiben feltűnik a *ńóssí* 'Türöffnung' (606) összetétel, amelyben a geminátó *ss* az *-ns-* hangkapcsolatra vezethető vissza. Egy obdorszki szövegben szintén a *ši* 'Öffnung' szóval való összetételben a 'Tür' jelentésű szó teljesebb alakban található meg: *ńōn-siþhe* 'durch die Türöffnung' (48); *parneþ þēsōðkkojjań ōńsíńnaŋ ŋāmī*²⁴ 'der Parnee-Greis setzte sich in die Türöffnung' (113). Teljesebb alakban jelenik meg a szó két okszinói és egy bolsaja-zemljai névutós kapcsolatban is: *ńōŋ-čʼäðβχānnv* 'neben der Tür' (77), *ńōńńāńnnv* [*ńōn* vagy *ńōŋ* + *ńāńnnv*] 'auf der Türseite' (306); BZ. *ńāðo*²⁵ *ńōńńāńnv* 'an der Türseite der Zelte' (332). CASTRÉN szövegeiben ugyanez a kifejezés *meādańjōńjāńna* 'an der Türseite des Zeltes' (282) alakban van meg. Ebben a kifejezésben névutós szóul a kopott végű nominativus szerepel.²⁴

A teljesebb tő nem csupán ezekben a kapcsolatokban tűnik fel, hanem a szónak *nī* szóval való összetételeiben is: (LEHT.) Maik. *ńirrapś ōńnnī kääßpan tačkarjet* 'der Hobel versteckte sich am Türpfosten' (83); *ńīmńī ōńnnī kääßpan parrī tačkarjet* 'am anderen Türpfosten verbarg sich der Bohrer' (i. h.); *ńāpajjuńīmī ōńńńī pačānt tačkarjet* 'das Weib des älteren Bruders versteckte sich in den einen Türwinkel' (103). Az archangelszki szövegekből is van adat a 'Türpfosten, Türstange' összetételre: *ńōńńī-čʼäðβūßānnv* 'neben der Türstange' (174); *śideńōńńēð* 'von den zwei Türpfosten' (213). Ez a *nī* tag valószínűleg alakváltozata a 'Stange' jelentésű szónak, amelynek a szamojéd nyelvekben a következő szótári alakjait ismerjük: nyeny. (CASTR.) *ŋu* 'Stange, Leiste (am Zelt)', (REG.) *ŋu* 'Dachstange'; (BUD.) *ū* 'sátorpózna', (SPROG.) *ŋu* 'Stange'; — ngan (CASTR.) *ŋui*; — eny. (CASTR.) Ch. *ŋū*, B. *ŋudo*. A maikovszkajai és az archangelszki adatokban a *nī* alak valószínűleg a *ŋu* tő végvokálisának a **i* képzővel való összeolvadásából magyarázható (vö. ngan. *ŋui*). A *ńōnnī* stb. összetételben a második tag *n*-szókezdő hangja asszimilálódott az első tag szóvégi *n* hangjához. — Mindezekben a tárgyalt összetételekben, illetőleg névutós kapcsolatokban a 'Tür' jelentésű szó végén levő *n*, *ŋ* elem tehát a tőhöz tartozhatik, s nem a sg. genitívus ragja.

A *ńōn* alak megjelenik a sg. 3. sz. birtokos személyrag előtt a birtokos szóul álló maikovszkajai *ńōntv* és a névutós szóul álló kanini *ńōndv* alakban is: Maik. *ńōntv pāńxāńnv ŋammī nērčkattaßbūn* 'man hörte jemanden den Rand der Tür berühren' (101); Kan. *ńōndv čāðβχāńnv nū* 'sie steht an der Tür' (234).

A sg. 3. személyű birtokos személyrag előtt megjelenő *ńōn* alak azonban nem egyértelmű, mert ugyanez az alak éppen a maikovszkajai és a kanini nyelvjárásban sg. dativusként is kimutatható: Maik. *tātoķu ōńń karssajjet* 'die Diele legte sich auf den Rücken an die Tür' (83); Kan. *pāðm-däðßā, ōńōn* 'mōðv' 'er nahm die Tasche, warf an die Tür' (236). Éppen ezért az említett birtokviszonyt kifejező, illetőleg névutós kapcsolatban a *ńōntv* birtokos-, illetőleg névutós szó birtokos személyraggal ellátott sg. dativusi alaknak is felfogható éppen úgy, mint a már tárgyalt 'Erde', 'Renntier', 'Weib', 'Mund'

²⁴ A *ńōn* alak szóvégi *n* hangja **ŋ*-hangra vezethető vissza. (Hogy CASTRÉN *njōŋ gäeunjäkune* adatában és az okszinói *ńōŋ-čʼäðβχānnv* kapcsolatban a *ńōŋ* tag szóvégi hangja eredeti hang-e vagy pedig *n*-ből fejlődött másodlagos hang a második tag *čʼ* szókezdő hangja előtt, nehéz eldönteni.) Az obi-ugor és a finn megfelelők szóvégi, illetőleg szóközépi hangjai nemcsak **β*- (l. TORVONEN: FUF. XVII, 281), hanem **ŋ*-folytatói is lehetnek.

jelentésű szavak megfelelő alakja, úgyszintén a 'Kind' Sohn' jelentésű szó *njündje* stb. alakja, amelyről az alábbiakban lesz szó.

Érdekes tanulságokat szolgáltat a birtokos szóul vagy névutós szóul álló 'Kind, Sohn' jelentésű szó. Az erdei nyenyec njalinai nyelvjárásából való adatok szerint a szónak névutós szói használatában a sg. 3. személyű birtokos személyrag előtt *n* elem jelenik meg: *háxar n ũ n t t v ə n ě ä* 'mit seinen drei Söhnen' (412); *šə tšəp n ũ n t t v ə n ě ä* 'mit seinen beiden Söhnen' (420). Ez az *n* elem CASTRÉN szövegeiből való adatok szerint a sg. és dualis 3. sz. birtokos személyrag előtt olyan esetekben is megjelenik, amikor a személyragos alak nem birtokos szó, hanem alanya vagy tárgya a mondatnak. Az 1. számú hősének a) variánsából való a következő mondat: *tarem jadanāndi n j ũ n d ĩ sōjā* 'während sie so wandern, wurde ihr Kind geboren' (3). A b) variánsban a 'Kind' jelentésű szóhoz a sg. 3. sz. birtokos személyrag járul: *tarem jadanahandi n j ũ n d e a sōjā* (19). A c) variáns megfelelő helyén a sg. 3. sz. birtokos személyrag előtt nincs *n* elem: *tarem jadanahandi n j ũ d e ä sōjā* (26). LEHTISALO szövegeiben egy puri adatban a birtokos személyrag előtt másodlagos *m* jelenik meg a szó alanyi használatában: *n u m t v māl'le xāββi* 'sein Sohn war schon tot' (128).

CASTRÉN adatai és LEHTISALO puri adata alapján a birtokos személyrag előtt megjelenő *n* elemet a tőhöz tartozó elemnek foghatjuk fel, s ezen az alapon az alábbi birtokviszonyt kifejező kapcsolatokat, amelyekben a 'Kind, Sohn' jelentésű szó birtokos szóul áll, jelöletlen birtokviszonyt kifejező szerkezeteknek tekinthetjük: (LEHT.) O. *šide n ũ n ěβ'e!* 'zweier Knaben Mutter!' (472); Usztje *matto n ũ n n i š s e* 'der Vater von sechs Kindern' (581); P. *puχū tšintv n ũ η ā i β ā d ə* 'der Kopf des Sohnes vom Mütterchen' (118); *puχū tšē n u šūdē k xāsaββo-nūη k ō n n u m ā n' m'ēdn* 'den Sohn des Mütterchens setzte sie auf den Schlafplatz vom Sohne des Riesen' (128).

A birtokviszonyt kifejező és névutós kapcsolatokban a birtokos személyrag előtt, a birtokos, illetőleg a névutós szó végén megjelenő *n* elem más eredetű is lehet.

CASTRÉN szövegeiből idézem a következő igen tanulságos mondatot: *jādarmioih n j u h u n d e ä s i u n j ũ d e a* 'mein Sohn, der gewandert war, hat sieben Söhne' [vándorolt fiamnak hét fia] (179). A *njuhundeä* szó világos birtokos személyraggal ellátott sg. dativusi alak. Mellette — valószínűleg más nyelvmestertől származó adatként — a *njündje* alak is fel van jegyezve, ez utóbbi pedig CASTRÉN grammatikája szerint személyragos sg. genitivusi alak. A birtokszóul álló *njūdea* alak mellett — mint láttuk — *njūdea* nominativusi alak is van, s ebben, valamint a szintén alanyi szerepet betöltő *njūndi* alakban a birtokos személyrag előtt fellépő *n* a tőhöz tartozik.

CASTRÉN szövegeiben, a 3. számú hősénekben még egy nagyon figyelemre méltó adatot találtam: *njündje* (mellette valószínűleg más nyelvmestertől származó adatként: *n j u h u n d j e*) *n j ā side jur meätjī* 'mit seinem Sohne zweihundert Zelte besitzen sie' (81). A b) variánsban: *n j u h u n d j e n j ā side jur meäte*' (108), a *njuhundje* névutós szó világos birtokos személyraggal ellátott sg. dativusi alak.²⁵

²⁵ Személyrag nélkül is állhat sg. dativusi alak névutós szóul: (LEHT.) O.-d. *š i x e n t s ə x a n ā n n v mādš' nōkko nāēββi'x* 'hinter der Öffnung waren viele Zelte' (189).

CASTRÉN szövegeiben előfordul a *n j u h u n d j e mah* 'zu seinem Sohne sagte [er]' (178, 180) kifejezés. A *njuhundje* sg. dativusi alak mellett a 178. lapon jegyzetben a *njündje* változat is fel van tüntetve. A sg. dativus mindkét változatát megtaláljuk LEHTISALO szövegeiben is: O. *mākkañnn nēdē n ū - χ ū n t s e m ān t s e t t i* 'in dem Zelt sein Weib sagt zu ihrem Sohn' (34); *tādv tsikkē namtaxaββn nīššēdn jārsaββār* 'n u χ ū n t s e sañnai'^a 'dann jenes hörend sprang sein Vater weinend zu seinem Sohn' (165); — Oks. *βēsokko n ū n d e mōββn* 'der Alte sagte zu seinem Sohne' (280); Kan. *n ū n d e βātḡāš* 'zu seinem Sohn begann er zu sprechen' (218).

A *njundje*, *nünde* stb. alakváltozat több adatban megvan birtokviszonyt kifejező kapcsolat birtokos szavaként: (CASTR.) *sjundi waāsako n j ū n d j e n j i m njūruī seärtjo* 'Der Geweihlosen Alten Sohnes Name ist Gebundener Doppelpfeil' (82—3); (LEHT.) O. *n ū n t s e χ a n n a - β s ēñā* 'tā-ηmti'^a '[er] setzte sich auf die rechte Seite vom Schlitten seines Sohnes' (165); *n ū n t v η u d a m* 'mñaxantv χāβrādv' 'er machte sogleich die Hand seines Sohnes frei' (130).

Érdekes tanulságokat szolgáltat a szónak a maikovszkajai nyelvjárásból feljegyzett *nukkuji* származéka, amely jelöletlen birtokos szerkezet birtokszavaként sg. nominativusi alakban áll: *pū uššəp n u w k k u j j i šēnsāmmī βāēōkku βīēššəp βījəp tā'innəttu* 'der Sohn des Mütterchens stahl den Eisendraht des Waldriesen-Alten' [anyóka-fiú erdőóriás-öreg vas-szíj ellopt] (133). A *-kkujji* képzőbokor két összetett képző kapcsolata: *-kku + jji*. Ez a képzőbokor az obdorszki nyelvjárásból is kimutatható: *tādv tsikkē maññētš p u χ ū - t s ā k k ū j j i* 'māktu' 'χajje'^a 'als sie dann dies sahen, begaben sich die armseligen Mütterchen in ihr Zelt' (160). Bár a *puxū tsākkūjji* szóban egy hang elveszett, nem szükséges ebben az elveszett hangban a pluralitás *t* jelét látnunk, inkább arra gondolhatunk, hogy egy **i* képző veszett el. (A samojéd nyelveknek s éppen a nyenyecnek egyik legszembeötlőbb jellegzetessége a képzőhalmazás). Ugyanez a sajnálkozást kifejező összetett suffixum határozott egyes számú jelentésű szóban is kimutatható: (LEHT.) O. *tādv tsikkē η a t s ē k k e t s i j i* 'nāēda nērū' 'βīrdā'^a 'dann kratzten die Weiden die Beine jenes armen Kindes' (35). A *ηa tsēkkē tsiji* alakban a szóvégi hosszú *i* arra mutat, hogy egy **i* képző beleolvadt a szóvégi vokálisba. A *ηa tsēk tsiji* szóban nem kereshetünk egy elveszett genitivusragot: a *ηa tsēkkē tsiji nāēda* szerkezet a birtokviszony kifejezésének azt a formáját mutatja, amelyben a birtokos szó jelöletlen, a birtokszóhoz pedig birtokos személyrag járul. A *ηa tsēkkē tsiji* sg. nominativusi alakban álló birtokos szóval formailag azonos az okszinói *jil'lip tsējji χādamb'i*^a '[sie] erlegen wilde Renntiere' (277) mondat jelöletlen tárgya, a *jil'lip tsējji* szó. Aligha kételkedhetünk abban, hogy a *-tsiji*, *-tsējji* képzőbokorban a *-ji*, *-jji* összetett képző pluralitást jelölő funkciója éppen olyan másodlagos funkció, mint a **β + *i* összetett képző pluralitást kifejező funkciója a *mādo*, *mādu* típusú szavakban (l. 149). Ez a megállapítás bizonyos meggondolásra késztet. Ha összehasonlítjuk a 'Mensch, Mann, Samojede' jelentésű szó fentebb (151) tárgyalt *-tsi*, *-tsij*, *-tsējji*, *-tsiji* végű pluralis jelentésű alakjait az obdorszki *ηa tsēkkē tsiji* vagy az okszinói *jil'lip tsējji* szóval, azonnal feltűnik a végzetek azonossága, s ezen az alapon arra gondolhatunk, hogy a 'Mensch stb.' szó ezen alakjainak többes számú jelentése szintén másodlagos és hogy az obdorszki *neñnē tsēji* 'jil'leme' 'Samojedenleben' (31) vagy a bolsaja-zemljai *βzoββo* 'nēñne tsij' 'jāptō'^a 'Gänse der armen Menschen sind sie' (319) szerkezetek birtokos szavaiban nem szük-

séges egy elveszett genitivusi *n* ragot keresnünk, hanem ezeket a kapcsolatokat jelöletlen birtokos szerkezeteknek foghatjuk fel. Az obdorszki és a bolsajazemljai kapcsolatnak grammatikailag megfelel a maikovszkajai *ñěššejje* *vj puŋŋə* 'die Nase des Menschen' (605) kifejezés. Ez utóbbinak birtokos szavában megjelenő *-jje* *vj* képző gyakran előforduló élő képző a maikovszkajai nyelvjárásban, s a képzőbokornak egyetlen adat szerint sincs pluralitást jelölő funkciója: (LEHT.) *kałaitto miennə pūuššājje* *a j* 'die alte einzelne [maga levő] Frau' (83); *kōrriē ŋōjje* *a j* 'das Birkeninselchen' (84); *pāējje* *a j kōŋŋə*, *pāei mārrammə* 'es] begegnete einem Stein, der Stein sagte' (81); *narokkə tūjje* *a j* 'ein grosses Feuer' (103). Figyelembe kell vennünk, hogy ugyanez a képzőbokor az okszinói nyelvjárásból is kimutatható: a *puχū tsākkō* *jē* 'die Alte' (253) szó megfelel az obdorszki *puχū tsākkūjje* szónak, amelynek végéről ugyanaz a **i* képző veszhett el, amely az okszinói adatban a szóvégi vokállissal egyesülve az *ē* hangot eredményezte. A *-jē*, *-jja* képző okszinói, a *-jja* változat pedig puri adatokból is kimutatható: Oksz. *ñeññāei u m B^ra j j ā* 'Silberner Fingerhut' [személynév] (254); *zaritv n ē* *j e p t v xājjem B^rir* 'dein eigenes Weib verlässt du' (563); *χab^ri j ē r β* *j ē* 'der Fürst der Ostjaken' (561); *šide χā p t a j j ē β* 'meine zwei Renttierochsen' (304); P. *χā B^ride j ā j j ā* 'heilige Stätte' (60); *χ ā l B^r i j j e j ā n* *χ ā d ā i d u* *a* 'der heiligen Stätte töteten sie (sie)' (59); *ñ ū i B^r i j j e j ā n* *tsōrdv j ā β t i* 'das Schreien seines Sohnes [fi a kiáltása] ist schrecklich' (128). L. még fentebb az obdorszki *ñeññē tsēiβāñāē*, *ñeñne tsāiβāmi* (36, 158) alakok *i* elemét.

Világos adataink vannak arra, hogy két- vagy háromtagú szavak birtokos személyragos ún. sg. genitivusi alakja formailag teljesen azonos a birtokos személyragos sg. dativusi alakkal:

'Vater': (CASTR.) *n i s e a n d a p u h u t s e a h n j ā b a d a h n j ā m d a m ō r a n j u h* 'die Frau seines Vaters, seine Stiefmutter [ist es] die Tochter des Hautgeweihs' (2); *n i s e ā n d a j ā n h ō r j i n i e* 'in deines Vaters Land gehen wir zu versuchen' (227); *n i s e n d a i n m n e ā k a l n g a d a* 'den Bogen ihres Vaters erhaschte sie' (262); (LEHT.) O. *t ā d v n u m* *ñ i š ā n t v p a n n i m* *χ ā n n ā* 'dann nahm er das Gewand seines Vaters *num* mit' (19); — *ñ i š ā n t a m ā* 'er sagte zu seinem Vater' (18); Oksz. *puχūd v m ā n d^r a k k i n i š š ā n d^r v* 'sein Weib sagte wohl zu ihrem Vater' (279); Kan. *n i š ā n d v β ā t ŋ v* 'zu seinem Vater fing er zu sprechen an' (222).

'Grossvater': (CASTR.) *h u n n a m a l g a n a i n d a t p ū u b a t j ā ŋ i l i j i e r i n d a h a n s i u ŋ i n d e* 'bisweilen wenn du einen Bogen für dich selbst suchst: in dem unter der Erde befindlichen Schlitten deines Grossvaters sind sieben Bogen' (100); (LEHT.) O. *t ā d v p a d ā j i d e j ē r β j i r i n t v n ā t* *t ā ē β r ā d v ŋ ē r m g^rōrrə n ū m* *a* 'dann brachte er das Junge des nordischen Stiers in das Zelt seiner Wassergeist-Grossvaters' (27); *ŋ ā β^šē s ō k k u j i r i n t v m ā m n v ŋ a d i m e* 'er wurde bei dem Zelte seines Grossvaters, des *ŋ ā*-Alten sichtbar' (5); — *t ā d v ŋ ā β^šē s ō k k u j i r i n t t a m ā* 'dann sagte er zu dem *ŋ ā*-Alten, seinem Grossvater' (i. h.); Oksz. *p i n* *tar p p i t v j i r i n d^r v i n n ā* *m ā*. *j i r i n d^r v m ō β β v* 'nachdem er heraus getreten war, nahm er den Bogen seines Grossvaters. Zu seinem Grossvater, sagte er' (256).

A példák számát szaporítani lehet: (LEHT.) O. *β a r k k v p ā p p a n t v n ā t t a n t ā i β β i* *a* 'sie erreichte das Zelt des Bären, ihres jüngeren Bruders' (156); — *t ā d v p ā p p a n t a m ā n n a m v* 'darauf sagte sie zu ihrem jüngeren Bruder' (462); Oksz. *ñ ā r* *m ā n d^r ō n ā B^r a k k ō d o* *š u r β i m ā n β^šē s v k k ō n* *a*.

mañ. βzē s v k k ō n χ a ñ χ a ñ n a n d^r v jāptōt tañnéββī^a 'der drei Maantoo ältere Schwester lief zu meinem Mann. In meines Mannes Schlitten waren Gänse' (349) stb., stb.

Hogyan vált az eredeti dativus birtokviszony kifejezőjévé? Ebből a szempontból igen tanulságos a következő két puri adat LEHTISALO szövegeiből: *ñ ā ñ a^r a n t v m zē ð a sērttā* 'sie bereitete das Essen des Sohnes ihrer älteren Schwester' (60); *piš'im pīrip tse χ ā s o β β a n t v m zē sērttā* 'das Mäusefräulein bereitet für den Mann Essen' (65). Az első mondat bátran fordítható így is: 'sie bereitete Essen für den Sohn ihrer älteren Schwester', a második mondat így is: 'das Mäusefräulein bereitet das Essen ihres Mannes'.

Figyelmet érdemelnek továbbá azok a birtokviszonyt kifejező kapcsolatok, amelyekben a mai birtokszó éppen úgy sg. dativusi alak, mint a mai birtokos szó. A második dativus, a kapcsolat második tagja tulajdonképpen értelmezője volt a mai birtokos szónak: (LEHT.) *O. tāðv ñ i^r ē j j ā m t v p z i j j ē n t a m ā t t a n* 'pākkatñāðv' 'darauf stach sie eine grosse Nadel durch ihre Nasenspitze' [azután nagy tűjét orrába, a végbe szúrta] (34); *tāðv šīβm* 'ñāēβōttv ñ i i l i k k ā n i v m ā χ a ñ i^r tšij^a 'dann setzte er sich auf den Rücken des siebenköpfigen Teufels' [azután a hétfejű ördögére, a hátra ült] (42); *tāðv ñ ō b a n k ű n n v χ a b i j j u m* 'χ ā s a β β v j u t ō n t v ñ ā t^r χ a j j e m ā d e m ā r m ā n t s 'dann ging einmal der Ostjake von ihnen in das Zelt seines Freundes Samojede [szamojéd barátjához, a sátorba] zu Besuch' (31); *χ ā r β a n t v p ā χ a n t^r ñ ā s ū^a!* 'am Fuss der Lärche lagere!' [vörösfenyődhöz, tődhöz üss tábor!] (205); Oksz. *mañ χ ā s o β β ā n χ a ñ n a n* 'zūram b^r i' 'zu meines Mannes Schlitten [férjemhez, a szánhoz] läuft [sie]' (354).

Jól szemléltetik a következő adatok is, hogyan válhat dativusi alak birtokos szóvá: (LEHT.) *O. mañ jān t s ē r ñ e ñ n ē t s ā n* 'num tam^a' 'ich bin der Himmels-gott für den Menschen der Erde' [földi ember számára = földi embernek isten-vagyok] (13); *t s u k k ű jān t s ē r ñ e ñ n ē t s ā n* 'num' 'nāēββī' 'dies war für den Menschen der Erde der Himmels-gott' [földi embernek isten volt] (i. h.); *māttv ñ ē ñ n e t s ā n s i d e m ā t t ō^a* 'sechs Männer haben zwei Zelte' [hat embernek hét sátruk] (76). Érdekes a következő okszinói adat is: *ñ ā d a n g ā e i t t ē t t v m a ñ χ a s o β β ā n ō p p ō r i j ō ñ n a r t t ē d v* 'der Njaadangai-Wirt, mein Mann hat tausend Renntiere' [Nyáadangai-gazda én férjnek ezer rénszarvasa] (348). A két utóbbi nyenyec kapcsolat lényegében azonos a fentebb tárgyalt (CASTR.) *j ā d a r m i o i h n j u h u n d e ā s i u n j ū d e a* 'vándorolt fiamnak hét fia' (179) kapcsolattal és egészen közel áll a magyar *apám-nak a háza* típusú kifejezésekhez (vö. KLEMM, Mondattan 346).

Világos sg. dativusi alak a birtokos szónak felfogható tag a *š i è r* 'Art und Weise stb.' szóval alakult kapcsolatban is: (LEHT.) *Nj. ñ i ē s s ē o k ā n s i è r t ō t t ū k a n f i x i* 'sēārurōkājijēn' 'nach der Art meines Vaters jeden in seinen Schlitten band ich sie' (418).²⁶

Igen érdekes a következő névutós kapcsolat, amelyben a névutós főnév világos sg. dativusi alak, a névutó pedig ablativusban áll: (CASTR.) *mueta j i n j e m d a j i k a n d a t j a h a d s e ā r ā d a* 'seinen Lenkriemen band er hinter

²⁶ Felvethető a kérdés: milyen elem a *mañ χ ā s s o β β ā n, ñ i ē s s o k ā n*-féle alakokban a szóvégi *n*? Vajon a dativus ragja-e, személyrag-e, vagy pedig eredetileg a birtok pluralitását kifejező elem-e, amely kiegyenlítődség következtében került át az egy birtokra vonatkozó paradigmába? Erre a kérdésre csak további kutatások alapján lehet választ adni.

seinen Hals' [fogó szíját nyakához, hátulról kötötte] (121). Fentebb szó volt már a *njuhundje njā* 'mit seinem Sohne' (81) névutós kapcsolatról, amelyben a névutós szó szintén világos sg. dativusi alak.

Megemlítendőnek tartom azt is, hogy két ablativusi alak értelmezős kapcsolatából is alakulhat birtokviszonyt kifejező kapcsolat: (LEHT.) *patkkā šeinañnō amc'ēritu patkkādō jānc'u, numkēd jikkāδ xāmβēraxp* 'Der den Kot schnell strömen lässt hat gar keinen Kot, wie aus dem Wasser des Himmels herabgelassen ist [er] (200).

Feltehetjük a kérdést, hogy pl. egy *neñnē tsān'' num'' nāēββī*-féle kifejezésnek van-e megfelelője a finnugorságban? Elsősorban a finn *pojan on nälkä* 'a fiú éhes' [a fiúnak van éhség] típusú jellegzetes kifejezésekre kell hivatkoznom, amelyek grammatikailag teljesen azonosak a nyenyec kifejezéssel. Ennek a finn ún. dativus-genitivusnak használata a régi irodalmi nyelvben, pl. AGRICOLA nyelvében szélesebb körű volt, mint a mai nyelvben. A *Terue teiden* = 'teille' [üdvözet nektek], *coska mine wijsi Leipe mursin, widen tuhannen Inhimisen* = 'viidelle tuhannelle ihmiselle' [mivel én hét kenyeret törtem meg, ötezer(nek) embernek] (HAKULINEN: SKRK. I, 87) típusú kifejezéseknek pontosan megfelel a következő nyenyec kifejezés: (LEHT.) BZ. *sēβp-pēñnaββī'' xab'i tīdikkān* 'meines Onkels Ostjaken Augen sind ganz weit aufgegangen' [szem szélesre nyílt chanti nagybátyám-nak] (315–6).

Dolgozatom legfontosabb eredményeit a következőkben foglalhatom össze. Felfogásom szerint az uráli alapnyelvben nem volt *n* ragos genitivus. Az uráli alapnyelv a birtokviszonyt nem jelölte meg formális elemmel sem a birtokos, sem a birtok nevéen.

Az egyértelműségre való törekvés hozhatta létre talán már az uráli alapnyelvben a tulajdonképpen jelöletlen birtokviszonyt kifejező szerkezeteknek azokat a formáit, amelyekben a birtokos vagy a birtok nevéhez birtokos személyrag tapad.

Az uráli alapnyelvben megindulhatott a birtokviszony kifejezésének több más módja is. A magyar *háza van*, a finn *pojalla on nälkä* és *pojan on nälkä* típusú egyes finnugor nyelvekben ma is élő pregnáns kifejezések uráli eredetűek lehetnek.

Hozzászólások N. Sebestyén Irén előadásához

Sz. KISPÁL MAGDOLNA:*

1. A birtokos szerkezet mint a jelzős szerkezetek egy faja kétségkívül a legősibb szintagmatikus viszonyok közé tartozik. Kezdetben alakilag semmi különbség nem volt e kétféle jelzős szerkezet között, és jelentés szempontjából is talán csak az, hogy a birtokos jelző — természeténél fogva — nagyobb önállósággal bírt jelzett szavával szemben, mint az egyszerű minősítő jelző, pl. *apai ház: az apa háza*. — Később ez a nagyobb önállóság nyelvi elemekkel is kifejezésre jutott, s a birtokviszonyt vagy a birtokon (pl. ms. *jgut kit guläyä* 'az íjnak két vége' VNGy. II, 70), vagy a birtokoson (finn *isän talo* 'az apa háza'), vagy mindkettőn (mari *βüt ian üdəržö* 'die Tochter des Wassergeistes' SUSA VII, 5) megjelölték. A birtokviszonynak e háromféle jelölési módja — a teljes jelöletlenséggel együtt — mind máig egymás mellett él a legtöbb uráli nyelvben. Általában mégis a **birtokszó** hordja az alaki kitevőt, hiszen a birtokos személyragozás az uráli nyelvek egyik legjellemzőbb sajátága. A **birtokos** alaktani megjelölésére minden uráli nyelvben van ugyan mód (csirájában még az obi-ugorban is), de közös formánst, *n* „genitivusragot” finnugor részről csupán a mari, a mordvin, a finn és a lapp nyelvben találunk.¹

A genitivist WUNDT a nominativussal, accusativussal és dativussal együtt a „belső determináció” esetének nevezi, s megállapítja róluk, hogy egy nyelvből sem hiányoznak, még akkor sem, ha nincs is külön formáns a jelölésükre (Die Sprache II,² 83 kk.). A nyelvtudomány e négy közül kettőnek, az accusativusnak és genitivusnak (a nominativus jelöletlen) azonos alakú kitevőjét mutatta ki az uráli nyelvcsalád mindkét ágában. Figyelemre méltó azonban, hogy sem az accusativusi *m*, sem a genitivusi *n* használata nem következtet meg azokban a nyelvekben sem, amelyekben megvannak e formánsok: majd mindenütt kifejezhető a tárgy és a birtokviszony ez alaki kitevők nélkül is. A mondattani szerepben mutatkozó eme ingadozás, meg más formánsokkal való hang- és funkcióbeli nagy hasonlóság alapján ismételtén fölvetődött a probléma: mi volt e ragok eredeti, elsődleges szerepe a kérdéses nyelvekben, illetőleg, ha van történeti összefüggés köztük, az uráli alapnyelvben. Különösen a genitivusi *n*-re vonatkozólag merültek föl már korán különféle elképzelések.

2. a) Minthogy az úgynevezett „külső determináció” rag-rendszere az irányhármassággal már az uráli korban kétségtelenül kialakult, a „belső determináció” formánsai meg nagyrészt az egyes nyelvek külön életében keletkeztek,² érthető, hogy elsősorban a határozóragok körében keresték az

*A hozzászólások N. SEBESTYÉN IRÉN dolgozatának a konferencián elhangzott változatán alapulnak. A szerk.

¹ SIMONYI (Budenz-Album 60, Jelzők 137 kk.) és WINKLER (KSz. XII, 9) szerint a magyarban is világos nyomai vannak az ősi *n* genitivusragnak. E föltevést általában nem fogadják el. Legújabbban pl. FARKAS GYULA fejezte ki azt a véleményét, hogy az *n* birtokviszonyt jelölő szerepének a finnugor nyelvek közül csupán a magyarban nincs nyoma (UJb. XXV, 65).

² WINKLER többször hivatkozik erre, mint olyan tényre, amely élesen elválasztja az urálit az indoeurópaítól és nagyon közel viszi az altajhoz, l. pl. Nyr. LIX, 66.

n genitivusrag eredetét. Így a régebbi kutatók közül WESKE (Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes, 97 kk.), AHLQVIST (Suomen kielen rakennus, 99 kk.), WINKLER (Uralaltaische Völker und Sprachen, 208 kk.), SZILASI (Nyelvészeti Tanulm. I, 46 k.). Később WIKLUND foglalkozott igen behatóan a kérdéssel az *-n* végződésű lapp igei adverbiumokkal kapcsolatban. Megállapította, hogy azokban a lapp nyelvjáráásokban, amelyekben a szóvégi *n* megőrződött, az igei adverbium mindenütt *n*-re végződik, s alakjában és jelentésében teljesen megegyezik az *n* végű genitivussal (Festschr. Qvigstad 318),³ pl. *bötin lavluen juoigen* 'kamen singend und jodelnd', *wattsien* 'gehend', *puatā čuojecken* 'kommt auf Schneeschuhen gelaufen' stb. (i. m. 332). Megvizsgálva a többi finnugor nyelv viszonyait is, arra az eredményre jutott, hogy az instructivus minden uráli nyelvben, ahol van genitivus, hangalakban azonos vele.⁴ Ebből azt következteti, hogy a kettő tulajdonképp egy eset, amelyet talán legáltalában connectivusnak lehetne nevezni, mert két fogalom (névszó-névszó, névszó-ige, ige-ige) közelebbi vonatkozásának kifejezésére szolgál (i. m. 334).

b) A tudósok egy másik csoportja: BUDENZ (UA. 272 k.), SETÄLÄ (ÄH. 382 k.), SZINNYEI (FgrSprw.², 61), RAVILA (FUF. XXVII, 77, 82) és legújabban TAULI (UJb. XXIV/2 : 31,36) azon a nézeten van, hogy ez az *n* elem eredetileg melléknévképző (nomen possessivum) volt.⁵ Tüzetesen csak RAVILA fejtette ki álláspontját. WIKLUNDnak abból a tételéből indult ki, hogy a genitivus és instructivus eredetileg azonos volt. Ezen az alapon WIKLUND arra a következtetésre jutott, hogy az *n* nem lehet eredetében melléknévképző, mert hiszen esetrag. RAVILA azonban, még nagyobb távlatból nézve a kérdést, úgy látja, hogy a kettő nem zárja ki egymást. A genitivus ugyan jellegzetesen adnominális eset, az instructivus pedig adverbális — de egy korábbi fokon a határozott igealakok is túlnyomórészt névszói alakok voltak, tehát eltűnik az elvi különbség adverbális és adnominális funkció között, éppúgy, mint ahogy eltűnik a nomen és a verbum között. Így nincs akadálya annak, hogy a genitivust és instructivust azonosítsuk s egy ősi adjectivumot lássunk bennük (FUF. XXVII, 81 k.).⁶

c) Külön csoportot alkot SKÖLD és COLLINDER elmélete, mert egy hasonlóan értelmezhető uráli és indoeurópai névragozási jelenség párhuzamba állításán alapszik. SKÖLD szerint az *n* genitivus, amely „a tulajdonképpeni tipikus, sok nyelvben közös függő esete az urálinak”, összevethető az indoeurópai heteroklitikus deklinációban mutatkozó *n*-nel. Elgondolása szerint föl kell tennünk egy korszakot, az indoeurópai és az uráli egy közös előzményét, amikor csak két eset volt: a végződés nélküli casus rectus és az *n*-re végződő casus obliquus (FUF. XVIII, 226, 228). — COLLINDER kiindulópontja MARKnak azon tétele, hogy a birtokos személyragozásban a birtok többségét jelentő *n* elem bizonyos esetragokkal „összenőve” került bele az

³ Hogy a lapp verbaladverbium *n*-je genitivusrag, azt már HUNFALVY fölísmerte (NyK. V, 384, 419), mint arra WIKLUND i. m. 335. l. rámutat.

⁴ E körülményt RAVILA szintén hangsúlyozza. Bizonyítékként hivatkozik a mordvinra, ahol mindkét rag alakja *n* anélkül, hogy a jésítettség kielégítően meg volna magyarázva (FUF. XXVII, 79 k.).

⁵ Korábban hasonlóan WIKLUND (MO. I, 52), COLLINDER (Jukagirisch und Uralisch, 41), FARKAS GYULA (UJb. XXV, 65).

⁶ Ugyanezen *n* elemhez kapcsolhatónak véli TOIVONEN esetleg az *n* lativusragot is, l. FUF. XXVIII, 18 k.

egyes számú birtokot jelölő paradigmákba is (I. MARK, SUST. LIV, 248 kk.). COLLINDER megállapítja, hogy a MARKtól említett *n*-es esetragok közül tulajdonképp csak az *n* genitivusrag jöhet számításba. Ez az uráli nyelvek birtokos személyragozásában mutakozó *n* pedig végső fokon az az *n* obliquum lehet, amelynek az abszolút ragozásban az *n* genitivusrag az egyetlen maradványa (Indo-uralisches Sprachgut 29, 30; lényegileg ugyanígy legújabbban „Zur indo-uralischen Frage”, 87; vö. még UAJb. XXIV/2: 6, 7).

d) Egészen új magyarázatot kísérel meg FARKAS GYULA. Szerinte az „öt uráli nyelvben” (szamojéd, lapp, manysi, finn, mordvin) meglevő *n* elem és „hangbeli változata, a *t*” (vö. pl. finn *tuo*: *nuo*; md. határozott ragozás gen. sing. *moda-n-t*: gen. plur. *moda-t-he-n*; ms.-cht. 2. személyű személynévmás és birtokos személyrag *n*-nel, szemben a többi finnugorságbeli *t*-vel stb.) tulajdonképp névmási eredetű, és egy ősi nyelvforma legrégebbi anyagához tartozik. Ebben a nyelvfarmában bizonyos mondatrészek funkciójának kiemelésére használták. Úgy látszik, hogy ezzel az *n*, ill. *t* elemmel főleg azokat a mondatrészeket emelték ki, amelyek különben jelöletlenek voltak, pl. a 3. személyű állítmányt és a birtokos jelzőt. Jelzői használatban később az *n*-es alakok genitivusi értéket kaptak, sőt más végződéseket is fölvehettek, s ezzel újabb esetek kialakulásához adtak alapot. A birtokos személyragokkal kapcsolatban esetlegesen többesi jelentést is adaptálhattak (UAJb. XXVI, 53 k.).

FARKAS GYULÁnak ez az elképzelése több ponton érintkezik azzal az elgondolással, melyet LAKÓ GYÖRGY fejtett ki „Az egyszerű ragok keletkezésének kérdéséhez” c. nagyjelentőségű tanulmányában (I. OK. I, 210 kk.), s amelyre FARKAS GYULA mint a saját elméletét igazoló, ill. megerősítő fölfogásra hivatkozik (UAJb. XXVI, 60). Azt hiszem, a két — egyébként egymástól független — fölfogás a kérdéses *n* (névmási) elem végződésé válásának két különböző szakaszára vonatkoztatható. LAKÓ aktualizátorról, FARKAS GYULA mondatrész-kiemelőről szól, s ha figyelembe vesszük, hogy az előbbi a locativusi, az utóbbi pedig a birtokviszony kifejezésére szolgáló *n* elemről beszél, az elnevezés különbségét nem tarthatjuk csupán terminológiai különbségnek. Az aktualizátor ugyanis a fogalomnak a valósághoz való viszonyát fejezi ki, tehát egy fokkal előbbre van a szintaktikai elemmé fejlődés útján, mint az a nyelvi elem, amely pusztán a kiemelést szolgálja. Ez a fokozati különbség megmutatkozik az uráli nyelvek jelenlegi állapotában is. A **n*. névmás, mint aktualizátor, s mint a mondatbeli „külső determináció” eszköze, már az uráli korban szintaktikai elemmé alakult, s mint ilyen származott tovább az egyes rokon nyelvekbe. Viszont (esetleg) ugyanez a **n*. névmás — mikor nem volt igazi mondatnyi funkciója, hanem csupán mint kiemelő elem szerepelt — nem fejlődött raggá, hanem megmaradt kissé határozatlan értékű, a szintaktikai viszony kifejezésére nem föltétlenül szükséges nyelvi jelnek. Éppen ezért nem őrződött meg minden uráli nyelvben, s ahol megőrződött is, többnyire ott sem kötelező és nem következetes a használata.

3. Mindezek az elképzelések valami funkcióval bíró elemnek tekintik az *n*-t (*a*) eredetileg helyhatározó rag, ill. connectivus; *b*) adjectivum-képző; *c*) a függő esetek tövét képező obliquum; *d*) névmási elem). Egy korszakkal még hátrább megy az *n* glottogónikus magyarázatában RAVILA (FUF. XXVII, 85 k.) és N. SEBESTYÉN IRÉN most előadott tanulmányában. RAVILA utal az uráliban, az altajiban és esetleg (COLLINDER szerint) a jukagirban is meg-

levő *n* genitivusra, valamint az ide tartozó nyelvek némelyikében jelentkező *n* hiátustöltőre. E kétféle szerepű *n* szerinte történetileg összetartozik oly módon, hogy a hangréstöltő funkció volt az eredeti, s abból fejlődött másodlagosan a szintaktikai funkció. Valószínűnek tartja, hogy a legősibb időkben, talán még a ragozás kialakulása előtt, volt már egy ilyen eufonikus *n* hang.⁷ Föltehető, hogy egy ilyen korai, könnyen érthető fonetikai föltételek közt kialakult *n* hang szemológiai funkciót kapott, majd önálló, nem csupán hangzóközi helyzetben érvényesülő formális elemmé fejlődött (i. h.). — Érdeemes e fölfogással párhuzamba állítani COLLINDER nézetét az urálival rokonnak tartott jukagir *n* genitivus és hangréstöltő kapcsolatáról. Ő ugyanis, RAVILÁVAL homlokegyenest ellenkező módon, az *n* birtokosragi funkcióját veszi elsődlegesnek. Később megtörténhetett, hogy ez a végződés bizonyos prozódiai föltételek következtében tisztán hangtani úton eltűnt, mint pl. a lpL-ban, ahol már csak egytagú tövek végén található, továbbá helynevekben, de csupán két magánhangzó közötti helyzetben; így van a *Sāmē-ātnam* 'Lapland' mellett *Sāmēn-ātnam* alak is. Az *-n* fokozatos eltűnése tehát a lpL-ban már csaknem befejeződött, a jukagirban azonban még korai fokon van, bár a hang és funkciója közti asszociatív kapocs már meglazult. Mivel pedig az *n* különösen gyakran fordult elő magánhangzók között (mert eredeti funkciójában is ott maradt meg legtovább), jelenlétét ezzel a fonetikai helyzettel asszociálták. Ezáltal az *n* kiszakadt eredeti morfológiai összefüggéséből s lényegében eufonikus értéket kapott (Jukagirisch und Uralisch 41).

N. SEBESTYÉN IRÉN RAVILÁÉHOZ hasonló fölfogást képvisel, mégis azzal a különbséggel, hogy RAVILA szerint az eufonikus *n* már az uráli alanyelvben adjectivum-képzővé, azaz két fogalom közelebbi kapcsolatának alaktani elemévé vált. Legalább erre következtethetünk abból a megjegyzéséből, hogy „az adjectivumot véve kiindulásul, könnyebben válik érthetővé a genitivus hiánya a magyarban, az obi-ugorban és a permi nyelvekben. Ha már az uráli ősnelvben határozottan genitivus lett volna, a genitivusnak ilyen kiterjedt eltűnése nehezen volna érthető, különösen azért, mert helyette nem keletkezett új genitivus. Minden esetre sokkal egyszerűbb az adjectivumot venni kiindulásul.” (FUF. XXVII, 77.)

4. N. SEBESTYÉN IRÉN előadásában fölveti a szamojédban és a négy finnugor nyelvben található *n* genitivus kapcsolatának kérdését. Erre vonatkozólag — más összefüggésben — FARKAS GYULÁNÁL találunk igen meglepő elgondolást. Abból kiindulva, hogy az *n* possessiv elemmel bíró öt uráli nyelv egyéb hang- és alaktani közösséget is mutat (*m* accusativusrag, abszolút többesi tövet képző *t*, a névmási tövekben váltakozó *t* ~ *n*), fölteszi, hogy a szamojédban, s a vele valószínűleg nyelvjárási viszonyban levő protolapp nyelvben volt egy névmási eredetű, a mondatrész kiemelésére szolgáló *n* és *t* elem, mely fokozatosan a birtokos jelző, ill. a 3. személyű állítmány jelölőjévé lett. E szerkezeti változások idején a szamojédok és a protolappok kapcsolatban éltek az obi-ugorokkal, s azokkal együtt fejlesztették ki a duálist, a *t* és *n* többes jelet. A lapp—obi-ugor közösség felbomlása után a lappok

⁷ Az eufonikus *n* föltevését COLLINDER némileg önkényesnek tartja (l. Jukagirisch und Uralisch 41). Vö. hogy az egyes finn nyelvjárásokban a többes 1. és 2. személyű birtokos személyrag végén jelentkező *n*-et szintén mondatfonetikai helyzetben keletkezett másodlagos hangnak magyarázták; e magyarázat E. ITKONEN szerint „teljesen önkényes” (UAJb. XXVII, 38).

tovább vándoroltak nyugatra s új közösségbe kerültek a finn-volgaiakkal, akinek szintén átadták a *t* többes jelet, valamint az *n*-származékot jelzői (genitivusi) funkcióban, azzal a tendenciával, hogy ez utóbbit eset-képzések, s a birtokos személyragozásban a birtok többségének jelölésére alapul használják. A rendszer kialakulása azonban minden érintett népnél már kezdetekben elakadt, s csak nyomokban mutatkozik (UAJb. XXVI, 54 k.).

Ez elgondolással szemben természetesen sok megjegyzést lehetne tenni, hogy azonban jelen tárgykörünknel maradjunk, röviden csupán egyet említek: egyáltalán semmi bizonyíték nincs arra, hogy az *n* genitivusi, vagy akár nomen possessivum-képző funkciója a szamojédoknál vagy a protolappoknál alakult ki. Éppen az elhangzott előadás mutatott rá hangsúlyozottan, hogy a genitivusi *n* használata a szamojédban éppúgy ingadozó és következtelen, mint a finnugor nyelvekben.

5. Az *n* genitivus glottogonikus eredetének kérdésével kapcsolatban szeretném fölhívni a figyelmet az uráli nyelvek egy olyan sajátására, amelynek behatóbb vizsgálata hozzájárulhat a probléma megoldásához. Az *n* esetrag és a birtokos személyragok kapcsolódási sorrendjére gondolok.

CASTRÉN szerint a szamojédban a birtokos személyragok soha nem kerülnek a szótó és az esetragok közé, hanem mint a finnben és több más rokon nyelvben, az esetragokhoz és számjelekhez függesztődnek (Grammatik der samojedischen Sprachen, 237–8). Tehát pl. a nyenyec *lamba* 'Schneeschuh' birtokos személyragozott genitivusa így alakul: *lamban*, *lamband*, *lambanda* stb. (I. CASTRÉN, i. m. 244; vö. PROKOFJEV: Языки и письменность народов Севера I, 28 kk.), vagy a szelkupban a *loga* 'Fuchs' szó megfelelő alakjai *logann*, *logand* stb. (I. CASTRÉN, i. m. 312; vö. PROKOFJEV, i. m. 104 kk., valamint UJb. XI, 294).

Az *n* genitivussal bíró finnugor nyelvekre vonatkozólag SZINNYEI megállapítása szerint a finnben, lappban és mordvinban a sorrend: *tő* + esetrag + személyrag, a mariban pedig ingadozás van: bizonyos esetekben a személyrag megelőzi az esetragot, más esetekben pedig követi azt (FgrSprw.², 102).

Ez a megállapítás a mordvinra nézve nem pontos, mert a moksában a genitivusi *n* (mint egyébként más esetrag is) a birtokos személyrag mögé kerül; pl. a *tšora* 'Sohn' genitivusának személyragos alakjai *tšora-ža-n*, *tšora-tšə-n* stb. (I. PAASONEN, MdChrest. 4–5).

A mariban BEKE szerint „A birtokos jelző ragja, a tárgyrag, a *-lan*, *-leč*, *-yač* ragok rendesen a személyragok után állnak, a *-š*, *-štə*, *-ška* ragok pedig előttük. Kivételes eset mindkét csoportnál előfordul” (Cser. nyelvtan 180). Érdekes azonban, hogy bár más esetragokkal bőven idéz példákat a különböző sorrendre, a genitivusi *n*-nek személyrag előtti helyzetére nincs példája: *ätämən* 'atyámé', *aj'adən* 'gyermekedé', *üdəržən* 'leányáé' stb. (i. h.).

A finnben és a lappban a birtokos személyrag mindig az esetragok mögé, tehát a birtokszó legvégére kerül, mint a szamojéd nyelvekben.

Az esetrag és személyrag kapcsolódási sorrendjére vonatkozólag TAULI „The Sequence of the Possessive Suffix and the Case Suffix in the Uralian Languages” c. tanulmányában arra az eredményre jut, hogy a permi és a volgai nyelvekben az újabb keletkezésű esetragok követik, az ősi uráliak pedig megelőzik a birtokos személyragot. Később az ugorban, főleg a magyarban, az előbbi, a finnben és lappban pedig az utóbbi sorrend általánosult (Orbis II, 397 kk., idézi UAJb. XXVI, 59). E tétel, mint látjuk, nem

áll meg: akár ősinek tekinti TAULI az *n* ragot, akár nem (szerinte szekrécióval, ill. adaptációval keletkezett, l. UAJb. XXIV/2, 36), kezelése a volgai nyelvekben sem egyértelmű.

Az *n* genitivusragnak és a birtokos személyragoknak az uráli nyelvekben megfigyelhető kapcsolódási sorrendjéből a következő megfontolások erednek:

a) Annak a véleménynek, amelyet N. SEBESTYÉN IRÉN képvisel most előadott értekezésében, s amely szerint az *n* elsősorban hangzóközi helyzetben keletkezett szervetlen hang — kétségtelenül ellene szól az uráli nyelvek többségében mutatkozó esetrag + személyrag sorrend. A személyragok ugyanis eredetileg mind mássalhangzón kezdődtek, előttük tehát nincs helye hiátustöltő hangnak. — Megítélésem szerint azonban a moksában és mariban meglevő személyrag + esetrag sorrend sem támogatja különösebben ezt a foltévet, mert csak rákövetkező magánhangzós szókezdet esetén állhatott be a magánhangzón végződő birtokos személyrag után hangrés-helyzet. Ez azt jelenti, hogy az eufonikus *n* jelentkezéséhez aránylag ritkán adódtak megfelelő mondatfonetikai föltételek, genitivusi szerephez jutását s analógiás elterjedését tehát a gyakori előfordulás aligha indokolhatná.

b) A másik, RAVILÁTÓL képviselt fölfogásnak, hogy az *n* az uráli korban már nomen possessivum-képző, megfelel a szamojéd, finn, lapp és erzamordvin sorrend (*n* képző + birtokos személyrag), de határozottan ellene mond a moksa-mordvin és a mari: hogyan járulhatna a birtokos személyraggal már determinált szóhoz utólag még egy fogalom-módosító elem? — A genitivusragnak személyrag utáni helyzete szerintem egyelőre mégis csak úgy magyarázható legtermészetesebben, ha föltesszük, hogy az *n*-nek — bármilyen eredetű volt egyébként (melléknévképző, connectivus, a függő esetek ragja vagy helyhatározórag) — már legalább a finnugor korban birtokviszonyt jelölő értéke is volt. Ha már mondattani funkció fűződött hozzá, akkor természetesen függetlenül a szótótól, s mint önálló szintaktikai elem, kerülhetett a birtokos személyrag mögé is azokban a nyelvekben, ill. nyelvjárásokban, amelyekben az esetrag-személyrag sorrend állapotodott meg. — Egészen más indokolással hasonló eredményre jut GYÖRKÉ, de már az uráli alapnyelvre vonatkozólag. Azon az alapon, hogy az instructivus és genitivus azonos eredetű, s a két funkció szétválása az ige és névszó formai elkülönülésével párhuzamosan folyt le, azt következteti, hogy „az *-n* ragnak mégis csak lehetett már genitivusi funkciója az uráli alapnyelvben is.” (MNY. XXXIX, 194).

Egy ilyen uráli vagy finnugor kori szintaktikai elem nyomtalan eltűnését az ugor és permi nyelvekből kétségtelenül nehéz megmagyarázni, de azt hiszem, még mindig könnyebb, mint egymástól független kifejlődését föltenni a többi uráli nyelvben.⁸ Mivel a birtokviszony minden uráli nyelvben lehet jelöletlen, viszont jelölése (a birtokos személyragokon kívül) több uráli nyelvben *n* raggal is történhetik, joggal gondolhatunk arra, hogy e genitivusi *n* használata az uráliban nem volt következetes és szintaktikailag kötelező, s talán valóban csak akkor járult a birtokost jelentő szóhoz, ha azon különös nyomaték volt. Egy ilyen — bár mondattani szerepben

⁸ Aligha segít közelebb a kérdés megoldásához TAULI véleménye, amely szerint az *n* genitivus valamely „terjedési központból” került az uráliba és altajiba, vagy esetleg ez utóbbiból jutott a szamojéd nyelvekbe (l. UAJb. XXIV/2: 40).

jelentkező, de lényegében mégis csupán kiemelő értékű — morfémának eltűnése természetesen már sokkal könnyebben érthető, mint volna egy teljesen megállapodott használatú szintaktikai elemé. Jól elképzelhető, hogy az enklitikummal való kiemelés tendenciája a rokon nyelvek némelyikében megmaradt, sőt megerősödött, s hatására újabb kiemelő partikulák is keletkeztek. Így pl. a finnben igen általános az efféle simulók (-*han*, -*hän*, -*pa*, -*pä*, -*s* stb.) használata. A rokon nyelvek másik csoportjában viszont e tendencia elsorvadt. A magyarban pl. általában nincsenek ilyen kiemelő értékű enklitikumok; az *itt a*, *ez e*-félék inkább interjekció-szerűek, s használatuk egyébként is egészen szűkkörű.

6. Azok a nyelvi tények, amelyek az előadó tudóst arra a meggyőződésre vezették, hogy a genitivus ragjaként fölfogható *n* tulajdonképp szervetlen hang, úgy látom, a következő három típusba sorozhatók: a) a birtokos jelölő szóhoz nem mindig *n* járul, hanem helyette a birtokszó kezdő mássalhangzója szerint *m*, ill. *η* is jelentkezik; b) „Olykor a szókezdő mássalhangzó járul hiátustöltő hangként az előtte álló szóhoz” (kézirát 25. l.); c) *n* (*m*) hang jelentkezik sokszor olyan, egy hangsúly alá tartozó kapcsolatokban is, amelyek nem fejeznek ki birtokviszonyt. — E nyelvi tények értelmezésével kapcsolatosan, inkább kérdés formájában, szeretnék néhány elvi megfontolást fölvetni.

a) Az első csoporthoz tartozó esetek, pl. *sallako(m) buhutseä* 'die Frau des Dummen', *sūdō'em puxū.tše* 'die Alte des Riesenunholdes', *pām mūttn* 'in den Wipfel des Baumes' stb. (l. kézirát 21. l.) erőltetés nélkül magyarázhatók volnának úgy, hogy a genitivusi *n* részlegesen hasonult a rákövetkező szó bilabiális kezdő hangjához. De nehézséget okoz, hogy *l* kezdetű birtokszónál ez a magyarázat nem alkalmazható. Fontosnak tartom azonban, hogy az előadás szerint az *l* előtti *m* esetek ritkák; ezt bizonyítja talán az is, hogy a megfelelő helyen csupán egyetlen adatot találtam rá: *üösīm leatambada* 'die Wächter des Zeltlagers' (kézirát 20. l.).

b) Ha egy szó végén a rákövetkező szó kezdő mássalhangzója jelentkezik, akkor az tulajdonképp nem tekinthető hiátustöltőnek, hiszen magánhangzó + mássalhangzó, vagy éppen mássalhangzó + mássalhangzó közt nem keletkezik hangrés: *χāēl taññārd*^{2a} 'die Gewitter stiegen auf'; *jōñnark kīptē* 'tausend Renntierochsen'; *juṇp-pō* βōjjerā 'zehn Jahre sind vergangen' stb. (l. kézirát 25. l.). Azt hiszem, az ilyen esetekben nem szervetlen hangról, hanem a szóvégi gégezárra hasonulásáról van szó. HAJDÚ PÉTER mutatott rá, hogy a szamojéd nyelvekben ún. erősen vágott szótaghangsúly van, s ez az oka a szamojédra oly jellemző szókezdő aspirációnak és szóbelseji, ill. szóvégi gégezárnak (NyK. LV, 88). Egyébként a szókezdő mássalhangzónak a megelőző szóhoz tapadására sok adat található pl. REGULY manysi gyűjtésében: *ill tāk kgzentau*, vö. KL *il tā khašentqu* 'folytonosan pengeti' (VNGy. IV, 116); *jāit tullsem lāiling tull*, KL *jāi tulsem lailēn tul* 'atyám állította lábas éleskamra' (IV, 135); *māttl lqbingnā māt kāsingnā tēnn pāttsia*, FL *mat lopiñnē, mat kašingnē tēn patsev* 'valami suttogásba, valami susogásba kezdett (a két öreg) (IV, 150) stb. A chanti anyagban aránylag kevesebb efféle van, de azért ott is akad: *sāss ogi nār kātt vuoj talyilem* 'hátbőrrel szorongató állat módjára húzogató engem' (vö. a következő sorban: *meil sogi norrkatt vuoj tal silem* 'mellbőrrel szorongató állat módjára ráncigál engem') (REGULY — ZSIRAI, OH II, 237); *poseng amp posskallke tiel jilln nari un kolom sop eutlem* 'farkos eb kölyke ha ide jön, a szablya nagy három darabjára vágom' (i. m. 260; *jilln*

egyes szám. 3. személyű állítmány); *lun atel peltäptelä* 'övele ijesztgetik' (i. m. 257) (vö. V -*nät*, -*nät* 'kera; mit' KARJ.-TOIV. Wb. II, 598 a), stb. Igen jellemző, hogy pl. MUNKÁCSINÁL vagy PÁPAYNÁL, azoknál a gyűjtőknél, akik — persze minden elvi megfogalmazás nélkül — nem egyes közlik beszédét, hanem az egyéni sajátságokból kihámozható szociális érvényű nyelvet igyekeztek megragadni, ilyen jelenségek nincsenek. Hasonlóképp aligha véletlen, hogy N. SEBESTYÉN IRÉN is csupán a nagyon pontos fonetikai átírással készült LEHTISALO-szövegekből idéz ide tartozó adatokat: CASTRÉNTÓL, akinek a gyűjtése szintén langue- (és nem parole-) jelenségekre vonatkozott, nem találtam egy példát sem a tanulmány idevágó részében. — Kérdés mármost, nem tehető-e föl, hogy a szókezdő mássalhangzó jelentkezése a megelőző szó végén tulajdonképp a gégezárra hasonulása a következő mássalhangzóhoz? Teljesen hasonló fonetikai jelenség lenne a közismert finn *tule pois*-félék ejtése, meg a *sadetta*, *kirjettä*-típusú partitívus. Ha a szamojéd esetek is így volnának értelmezhetők, akkor nem kellene a szóban forgó inetimológikus mássalhangzókat szervesen hangoknak tekinteni, hanem úgy lehetne fölfogni őket, mint a gégezárnak a különböző fonetikai környezet szerint különféleképp történő realizációit.

c) A nem birtokviszonyt kifejező szerkezetek két tagja közt mutatkozó nazálisok, legalább részben, talán szintén egy fajta hasonulás eredményeinek tekinthetők. Az értekezésben idézett példákból úgy látom ugyanis, hogy e nazálisok főleg olyan egy hangsúly alá tartozó kapcsolatokban jelentkeznek, amelyekben egyébként is van nazális, esetleg több is, a szervesen hang közvetlen közelében: *p̄ntanan gāsau'ah huna tanjuuvih noj m̄litseada* 'der Mann der Werkbäume suchte, hatte irgendwo seine tuchene Malitsa; *ḡāβnān̄t̄v side jw̄t̄osayān tan̄neβ̄pax̄*²⁴ 'einst waren zwei Freunde'; *jāβnān̄-g'ajjēn̄*²⁴ 'wir begeben uns [dual.] auf das Meer zu' stb. (I. kézirat 24. l.). Nem volna-e föltehető, hogy a szervesen szóvégi nazális az erősen vágott szótaghangsúly hatására keletkezett gégezárnak vagy aspirációnak „hasonulása” a környező nazálisokhoz? A mediopalatális nazális pl. HAJDÚ PÉTER szerint szókezdeten úgy keletkezett, hogy „a magánhangzóval kezdődő szók elején erős gégezár vagy aspiráció állt elő, amely az esetek nagy részében nazalizálódott... A szókezdő gégezár vagy aspiráció nazalizálódása először valószínűleg olyan szavakban zajlott le, amelyek szóbelseji nazálist tartalmaztak...” (NyK. LV, 89). Ha ez a magyarázat alkalmazható volna a szókapcsolatokban mutatkozó szervesen nazális elemekre is, akkor ez utóbbiak, mint másodlagos jelenségek, elkülönítendőek lennének a birtokos szerkezetekben meglevő, genitívusi ragnak tekinthető *n*-től.

E kérdéses *n*-nek hangréstöltő, vagy akár „eufonikus” eredete azért sem látszik valószínűnek, mert ilyen szerepben rendszerint valamely zöngés réshang: *v*, *j*, *γ*, *h* (zöngés környezetben ez is zöngésül!) szokott jelentkezni, ami fonetikailag teljesen érthető, sokkal inkább, mint volna az *n*. Nem meggyőző tehát a tanulmánynak az a következtetése, hogy a finnugor és szamojéd *n*-genitívus „azonos tendencián alapuló, hasonló fonetikai feltételektől függő párhuzamos fejlődés” eredménye, s nem függ össze genetikusan egymással (I. kézirat 29. l.). Ezzel szemben, azt hiszem, az uráli nyelvek jelentékeny részében meglevő genitívusrag történeti kapcsolata aligha vonható kétségbe. Mivel pedig azt a föltevést, hogy e formáns vándorúton vagy kölcsönképp került egyik nyelvből a másikba, semmilyen nyelvi tény nem támogatja, egyelőre mégis az a vélemény látszik legvalószínűbbnek, hogy az *n* (névmás-

elem?), mint eredetileg kiemelő értékű morféma, már az uráli alapnyelvben bizonyos mondattani funkciót is nyert. E föltevessel érthetővé válik egyrészt eltűnése (mint kiemelő morfémáé) a permi és ugor nyelvekből, másrészt ingadozó sorrendje a birtokos személyragokkal kapcsolatban (mint önálló esetragé) azon uráli nyelvekben, amelyekben megőrződött.

FOKOS DÁVID:

N. SEBESTYÉN IRÉN előadása három főrésze oszlik, ezeken belül több részletkérdés kerül szóba.

Az első rész a jellemző példák egész sorával igazolja, hogy a szamojéd birtokos szerkezetnek ősi és ma is általánosan használatos formája a magyar *atyafi, háztető*-féle birtokos szerkezeteknek, illetőleg összetételnek megfelelő jelöletlen szerkezet: a birtokviszonyt nem jelölték sem a birtokoson, sem a birtokszón, hanem a két mondatrész sorrendje (a *rectum* a *regens* előtt) és egységes szólamba foglalásuk szolgált ennek a viszonynak a kifejezésére. Ez a kifejezés mód persze egészen közel áll az egyéb (jelöletlen) főnévi jelzős szerkezetekhez; így a birtokos szerkezeteket sok esetben akár főnévi minősítő jelzős szerkezeteknek lehet felfogni, és éppúgy igazi összetételeknek is számíthatnak.

A birtokost jelölő főnévvel azonos szerepű lehet a személyes névmás. Ez éppúgy, mint az ilyen szerepű főnév, ragtalan alakban (alapalakban, úgynevezett nominativusban) állhat, tehát nem külön birtokos névmás, mint pl. az indoeurópai nyelvekben, sem nem ragos alakja a személyes névmásnak (vagyis: *én-ház*), de ilyen szerkezet a szamojédban ritka; általános a birtokos személyragos szerkezet: **én-ház* helyett **ház-én* (= 'ház, enyém') > *házaam*.

Ezekkel a szerkezetekkel foglalkozott az előadás második része.

Itt N. SEBESTYÉN IRÉN egy olyan kérdést igyekszik tisztázni, amely az egész névragozás eredetének kérdésével függ össze, és amelynek — a véletlenek érdekes találkozásával — az én mai előadásomban is fontos szerep jutott. Minthogy azonban ezt a kérdést részletesebben tárgyaltam, főlegesen lenne felfogásomnak újból való kifejtése. Örömmel látom, hogy a legfontosabb pontban ugyanarra az eredményre jutottunk: a személyes névmás azért követhette a birtokszót, azért lehetett belőle enklitikus elem és idővel személyrag, mert értelmező-szerpű volt ebben a szerkezetben. Talán csak azt jegyez-ném meg, hogy N. SEBESTYÉN IRÉNnek az a megállapítása, hogy „az értelmező-nek az értelmezett szóval való megegyeztetése nem lényege az értelmezős kapcsolatnak” (a kézirat 9. lapján), véleményem szerint nem értelmezővel, hanem domináló képzettel kapcsolatban érvényes.

A harmadik rész a szamojéd genitivus kérdésének van szentelve. Világos és módszeresen felépített következtetéssel arra az eredményre jut, hogy a szamojéd genitivusi ragnak tekintett *-n, -ŋ* eredete szerint nem igazi genitivusi végződés, hanem szervetlen hang, amely gyakran jelentkezik „egy hangsúly alá tartozó másféle kapcsolatban is, a kapcsolatnak magánhangzóval végződő első tagjához tapadva” (29. l.). A birtokos szónak genitivusi raggal való jelölésére nem is volt szükség a szamojédban, hiszen itt is — mint általában az uráli nyelvekben — a birtokos szerkezetben eredetileg

nem szerepelt semmiféle külön rag. A genitivusi végződésnek gondolt szamojéd nazális „fokozatosan szoros összetartozást kifejező kapcsoló elemmé, a déli szamojéd nyelvekben pedig valóságos genitivusi raggá fejlődött” (28. l.).

Ha figyelembe vesszük, hogy RAVILA a finnugor genitivusi *-n*-ben eredetibb *-n* képzős melléknevet lát (l. FUF. XXVII, 81 kk.), és hogy már ő rámutat arra, hogy uráli és altaji nyelvekben is jelentkezik egy hiátustöltő *-n*, amely persze idővel könnyen vehetett fel szemológiai funkciót (l. uo. 84–5) (l. még SCHRIEFL fejtegetéseit: KSz. XIII, 48 kk., 278 kk., COLLINDER, Jukagirisch und Uralisch 37–8, FOKOS: Nyr. LXX, 41–4 stb.), akkor N. SEBESTYÉN IRÉNNek számos biztos adatra támaszkodó nézetét ebbe a gondolatkörbe beleillőnek és valószínűnek fogjuk találni. Az előadó egyébként számol azzal a lehetőséggel is, hogy ilyen nazális végződés más módon is fejlődhetett, de ekkor sem a genitivus ragjaként.

Még egy dolgot szeretnék ezzel a kérdéssel kapcsolatban megjegyezni.

Minthogy HAJDÚ PÉTER „A másodlagos szókezdő nazálisok a szamojéd-ban” c. értekezésében (NyK. LV, 60) megállapította, hogy a szamojéd nyelvek nagy részében eredetileg magánhangzón kezdődő szavak elején másodlagos nazális (*η*-, *ń*-, *n*-) fejlődött, érdekes volna annak a megvizsgálása, hogy lehet-e valami párhuzamot találni a szókezdő magánhangzó előtt és a szóvégi magánhangzó után (persze bizonyos mondatfonetikai helyzetekben) jelentkező szervesen nazálisok területi előfordulása között.

B. A. SZEREBRENNYIKOV:

Az előadás egyes tételei számomra nem egészen világosak. Hozzászólásomban főleg ezekre a pontokra kívánok kitérni.

Az előadó azt állította, hogy az az állapot, amikor jelöletlen szerkezet fejezte ki a birtokost, a legősibb az uráli nyelvek történetében. Ebben az állításban azonban bizonyos ellentmondás található. A mai finnugor nyelvekben — különösen a keleti finnugor nyelvekben — kétségtelenül vannak olyan szerkezetek, amelyekben a két főnévhez semmiféle olyan formáns nem járul, amely egymáshoz kapcsolná őket. A dolog lényege azonban abban áll, hogy a különféle nyelvekben meghatározott törvényszerűségek vannak, s amikor a két főnév egy adott sorrendben egymás mellett van, akkor az első rend szerint elveszti főnévi jellegét. Ennek bizonyítására két példát említek a komi-zürjén nyelvből.

1. *kər kɔktuɨ*
2. *kər kɔktuɨs voʃi*

Az első szerkezet két szóból áll. Az első szó jelentése: 'rénszarvas'; a másodiké: 'nyom'. A második mondat azt jelenti, hogy 'a rénszarvas nyoma eltűnt'. Ebben az esetben a két főnevet harmadik személyű birtokos személyrag kapcsolja össze. Az illető nyelvet beszélő úgy érzi a mondatból, hogy az adott esetben egy bizonyos meghatározott rénszarvas nyoma veszett el, például azé, amelyet éppen kergetett. Az első példában a nyelvet beszélő az első szót, amely főnév, nem úgy fogja fel mint birtokost, hanem mint jelzőt. Itt egy tulajdonság elvonása ment végbe, s az a szó, amely e tulajdonságot kifejezi, jelzője a másodiknak.

Ha vannak is olyan esetek, amikor a főnév nem válik teljes egészében ennek a tulajdonságnak a hordozójává, a két eset közötti határ eléggé meghatározhatatlan. Például a *vador* 'part' jelentésű komi-zürjén szóban, amely a 'víz' és a 'szél' jelentésű szavakból van összetéve, nehéz meghatározni, hogy az első elem önálló főnév-e, vagy pedig egy tulajdonság hordozója.

Ha ezekből az alapfeltételekből indulunk ki, akkor az előadó egyik-másik példája nem látszik nagyon szerencsésnek. Én például a *nyenyec ty ud* 'rénszarvas-nyom', *nientsea njum* 'szamojéd fiú vagyok' példákban nem látok birtokviszonyt. A *komi zon* 'komi fiú'-féle szerkezetek nagyon emlékeztetnek a mai finnugor nyelvekben és például a tatár nyelvben is található olyan kifejezésekre, amelyek nem egy bizonyos kominak a fiát jelentik, hanem általában 'komi fiú' jelentésűek. Egyszerűen tulajdonságjelzőről van itt szó.

A *nyenyec nients mirkana* 'ember alakban' példa sem fejez ki birtokviszonyt. Itt is az 'ember'-t mint tulajdonságjelzőt kell felfogni.

Ha tehát ezt a tézist nagyon széles körben akarjuk általánosítani, akkor egész sor ellentmondásra akadunk. Ezért, véleményem szerint, az ellentmondások elkerülése végett több anyagot kellene felhasználni és magát a tézist mélyebben ki kellene dolgozni.

Nem teljesen világos számomra a szervetlen *n* problémája sem. Milyen okból bukkant elő és tűnt el a szervetlen *n*? Hogy vajon hiátustöltő volt-e, vagy pedig egyéb fonetikai okai voltak-e megjelenésének, illetve eltűnésének, az nem eléggé derült ki az előadásból.

A harmadik probléma a jelenségek régi voltának a kritériuma. A jelenségek ősi voltának egyes kritériumai, amelyekkel a nyelvészek operálnak, a Szovjetunióban elég világosnak tűnnek fel. Amikor például a *mari kit* 'kéz' jelentésű szót és a zürjén *ki* szót összehasonlítjuk, senki számára sem kétséges, hogy a *kit* az ősi. Amikor azonban a különféle esetviszonyok vagy a birtokviszony kifejezésének egyes módozatairól beszélünk, akkor nagyon nehéz tisztázni, hogy melyik kifejezésforma tartozik a legősibb réteghez. Annakidején MEILLET azt mondta, hogy a kifejezésformák módozatai a különféle nyelvekben eléggé korlátozottak. Ugyanakkor arra is figyelemmel kell lennünk, hogy a különféle kifejezési formák és módok időnként változnak, tehát ami igen ősi volt, az több ezer évvel később újra előtűnhetik.

A nyelv-lélektani kutatások azt bizonyítják, hogy az emberi gondolkodás számára teljesen mellékes, hogy ezt vagy azt a viszonyt milyen módon fejezzük ki. Ezért tehát annak bebizonyítása során, hogy a kifejezésformák közül melyik az ősi, rendszerint nem lingvisztikai természetű bizonyításhoz kell folyamodnunk, hanem a különféle stádiumokhoz, az emberi gondolkodás különféle minőségi változásaihoz stb.

Az emberi gondolkodás fejlődésének és a kifejezési formák váltakozásának kölcsönös viszonya azonban számunkra egyelőre rendkívül homályos és ingatag.

Végezetül csak annyit, hogy egyáltalában nem akarom ezzel cáfolni az előadás fő mondanivalóját. Mindössze véleményt kívántam nyilvánítani azokkal a kérdésekkel kapcsolatban, amelyek számomra nem eléggé világosak.

HAJDÚ PÉTER:

A rendkívül értékes, tanulságos és sok újat nyújtó előadásnak azzal a részével szeretnék foglalkozni, amelyben a szamojéd és az uráli genitívus eredetéről van szó.

N. SEBESTYÉN IRÉN dolgozatának ebben a felében a szamojéd genitívus ragjául emlegetett *n* hangot mondatfonetikai okokból létrejött szervetlen hangnak tekinti, amely nem áll genetikus kapcsolatban a finnugor nyelvekből ismert **n* genitívusraggal.

Mielőtt az uráli alapnyelv genitívusáról mondanám el véleményemet, szeretném a szamojéd genitívus kérdését közelebbről megvizsgálni.

Az előadásban több nyenyec példát hallottunk a jelöletlen birtokviszony kifejezésére és arra, hogy az ún. genitívusi alakokban egy szervetlen *n* hang jelentkezik. A jelöletlen birtokos szerkezetek — ahogy az előadó is rámutatott — kétségkívül ősi, az alapnyelvből örökölt kifejezési formák. Vannak azonban a nyenyecben olyan genitívusi szerkezetek is, amelyek nem tartalmazznak szervetlen *n* elemet, a szó alapalakjától, nominatívusától mégis eltérnek.

Egyes számú genitívusi funkciójuk az alábbi alakok: Oksz. *jē d* "bār nī" 'auf den Rand des Topfes' (Vd. 108), vö. Oksz. *jē d* 'der Topf' (Vd. 592, l. még MSFOu. LVI, 38); O. *n ū β u n i š s ā β* 'mein Vater des Himmels' (Vd. 549), vö. O. *n ū m* 'Himmel' (MSFOu. LVI, 23, 113); P. *n ā d a n i m n e n a j j i n e* 'er kam zu einem Zelt' (Vd. 127); O. *n ā d a* "s'idi" *n ā m n n* 'auf beiden Seiten des Zeltes' (uo. 112), vö. O. *n ā* 'Zelt' (MSFOu. LVI, 99); O. *j i d p n i l l i k k v* 'der Wasserteufel' (Vd. 105); BZ. *j i d j e r β, j i r i β* 'Wassergeist, mein Grossvater' (uo. 290), vö. O. *j i* 'Wasser' (MSFOu. LVI, 105); BZ. *j ā β j i t* "a" 'in das Wasser des Meeres' (Vd. 289), vö. Maik. *j ā m* 'Meer' (uo. 137); ATA. *m ū n* "sōdŋ j ā n" *t ā β x ā β β ā* 'als er in Hörweite gekommen war' (Vd. 94), vö. O. *m ū* 'Laut, Stimmé' (MSFOu. LVI, 22); a *j* 'korom, üszök', *т ю* 'cövek', *м а н* 'bokor' szavak genitívusa pedig így hangzik: *я с*, *т ю с*, *м а н а с*, (PIRERKA—TERESCSENKO, Русско-Ненецкий Словарь 339).

A fenti példákban azt látjuk, hogy a genitívusi alakban gégezár, *δ*, *β*, *n* vagy *s* elem jelentkezik. A *δ*, *β*, *n*, *s* ezekben az esetekben nem foghatók fel ragnak, hanem a szó tövével azonosak, s gen.-i funkcióban rendszerint gégezár követi őket.

A nyenyec nyelvtanok az egyes szám genitívusáról azt tanítják, hogy az az I. ragozási osztályba tartozó szavaknál a hangszalagzárral megtöltött alapalakkal, a II. ragozási osztályba sorolt szavaknál a gégezárral ellátott teljes, mássalhangzós tőalakkal azonos (I. PROKOFJEV, Самоучитель ненецкого языка 78—9; PIRERKA—TERESCSENKO, i. m. 336—9).

N. M. TERESCSENKO és L. V. НОМІС az 1953. évi nyenyec expedíciójukról szóló beszámolóban (Доклады и сообщения Инст. Яз. АН. СССР. VII. [1955], 160—161) azt írják, hogy a jamali nyenyec nyelvjárásban — éppen úgy, mint a bolsaja zemljaiban — (gégezár) a genitívus ragja. A gégezár — leírásuk szerint — kényszerűen hangzó szünet vagy szándékosan tagolt ejtés formájában élesen elkülönül az utána következő szótól (pl. *х о ū* || *нгэва сырахана мондавы* 'вершина горы покрыта снегом'; *То* || *вар нгадима* 'показался берег озера'). Sokszor azonban fonetikai változás áll elő a gégezár és az utána következő *x*, *m*, *n*, *c* hangok kapcsolódásából, amelynek az a következménye, hogy a *x*-ből *z*, a *m*-ből *δ*, a *n*-ből

σ^Γä^Bqⁿ 'wenn ich mich begeben von hier zurück' (vö. *naðon-jédar'i* 'auf den gerutschten Uferabsturz zu' [Vd. 123]). A CASTRÉNTől idézett *tjuonjen sauwa jieru* 'der Wirt Fuchsfellmütze' (246) kifejezés birtokos szerkezet is lehet, a *tjikin koi njana* 'auf der Seite jenes 'Rückens' (40) megítélésénél pedig emlékeznünk kell arra, hogy a *tikki* mutatónévmás olykor gégezárra végződik (l. MSFOu. LVI, 39), másrészt lehet, hogy birtokos személyragos formával van dolgunk (erre a CASTRÉNNál variánsként közölt *tjikkēd* alak is utal). A *tq, r η σ^Γōi jādazānnv* 'am Abhang eines haarigen Erdrückens' (Vd. 592) mondat megítélésénél figyelembe kell venni, hogy a ritkítottan szedett szó alalakja *tar* 'Haar' (MSFOu. LVI, 86). A számnevekhez járuló *n* elemnél is számolnunk kell azzal, hogy a '100' jelentésű számnév nominativusban így hangzik: *jūr*. Ilyen jellegű analízis után két-három példa marad, amelyben a szóvégi *n, η* valóban másodlagos, inetimológikus hang lehet, bár talán ezekre is található más magyarázat. Érdemes lenne e siklóhangokat egyszer külön részlettanulmányban feldolgozni és kikutatni, hogy milyen előzményre mehetnek vissza. Az a benyomásom, hogy e kapcsolóhangok a legtöbb — vagy talán minden — esetben gégezár helyett jelennek meg. A szóvégi gégezár pedig a legtöbb esetben etimológikus, valaminek a lekopását jelzi. Vannak persze olyan szavak, amelyek nominativusban gégezár nélküli magánhangzóra végződnek, pl. *P. naðo* 'gerutschter Uferabsturz'. A *naðon-jédar'i* 'auf den gerutschten Uferabsturz zu' (Vd. 123) -féle alakokban nem szükséges szervetlen *n*-t látnunk, felfoghatjuk ezt úgy is, mint a genitívusi gégezár nazalizált formáját. Hasonlóképpen az AO. *tādib'en tēttu nu ~ tādib'e t. n.* 'der Sohn des Zauberer Wirtes' (Vd. 184, 182), *P. patkkan-s'ūtngānā ~ patkka s'.* 'Kot-Plätschernlassender' (Vd. 196) alakpárokban is az első változatot a gégezáros genitívusi alak megjelenési formájának, a második változatot jelöletlen birtokos szerkezetnek tekintethetjük.

A gégezár — mint genitívusrag — kimutatható a nyenyecből. Hogy pedig ez a gégezár valóban létezik, azt a többes genitívusi alakok is bizonyítják. A plur. gen. gyakran a plur. nominativusszal egyalakú: *tī* 'rénszarvasok' (nom., gen.). Egyes ragozási típusokban azonban különbözik a plur. gen. a plur. nom.-tól, ugyanakkor pedig a plur. acc.-tól csak abban különbözik, hogy gégezárra végződik. Egyes mássalhangzóra végződő szavak esetében: *hāpt* 'rénbika': plur. nom. *xaðm*, plur. gen. *xaðmo*, plur. acc. *xaðmo*; vagy egyéb esetekben: *tubka* 'fejsze': plur. nom. *tubka*, plur. gen. *tub t's'i*, plur. acc. *tub t's'i*; *mā* 'sátor': plur. nom. *mād*, plur. gen. *mādo*, plur. acc. *mādo* stb. Míg a plur. nominativusban levő gégezár kétségkívül a **t* többesjel relictuma, addig a plur. genitívus végén levő gégezarat egy többesi tőhöz járuló **n* sg. gen.-rag maradványának kell felfognunk (l. BO WICKMAN, The Form of the Object in the Uralic Languages 89). A nyenyec szövegekben — sajnos — aránylag kevés példa van a többes számú genitívusra. Érdemes megjegyezni, hogy a rendelkezésemre álló nyenyec többes genitívusi példák szóvégi gégezára nemnazalizálódik.

Hogy a sg. gen.-ban jelentkező gégezár primér esetrag maradványa, azt a nominativusban gégezárra végződő (tehát a II. névragozási osztályba tartozó) szavak bizonyítják. Ezekben ugyanis a gégezár a szó *n, d, s, β* mássalhangzót tartalmazó teljes tövéhez járul (a példákat lásd fent). A teljes tőalak jelentkezése genitívusi funkcióban nem lenne érthető, ha a birtokviszony kifejezésére csak jelöletlen szerkezetek álltak volna rendelkezésre. A mással-

hangzós, teljes tőalakot mutató genitivusok az egyelemű, primér, ősi **n* rag emlékét őrzik.

Genitivust kell látnunk továbbá bizonyos időhatározói kifejezésekben is. Pl. *x y' məkanda tuma* 'он придет домой утром', *n u' sama merčyā* 'ночью дул сильный ветер', *šorxalēŭ n o' tjucona ile* 'он живет здесь круглый год' (l. TERESCSENKO—HOMICS, i. m. 161), O. *pī* 'in der Nacht' (Vd. 161), Od. *jā l l i' jārṇādm* 'ich ... weine jeden Tag' (Vd. 188), AO. *nāxar' jā l l e'* *jā dā dām t' s'* 'drei Tage wanderte ich' (Vd. 185), O *jā l l e' p' ē dārān' tē β β i'* 'er kam am Tage in den Wald' (Vd. 107).³

A genitivus **n* ragját őrzik a nyenyec, enyec, nganaszan és szelkup visszaható névmások genitivusi alakjai is (l. sz. nyenyec *harn*, enyec *kereno*, nganaszan *ṇonana*, szelkup 2. sz. *onende* stb.).

E rag létezésére további bizonyítékokat nyerünk a birtokos személyragos genitivusok vizsgálatából. A nyenyec szövegekben számos birtokos személyragos genitivust találunk a birtokviszony kifejezésére és névutós szerkezetekben is (zömük sg. 3. személyű birtokos személyragos alak). Ezek az alakulatok nagy mértékben különböznek a nominativusi személyragos alakoktól. Mondatpéldák helyett összehasonlításul lássuk a nominativusi, genitivusi és accusativusi birtokos személyragokat (l. az alábbi táblázatot).

A táblázatban jól megfigyelhető a nom., gen. és acc. személyragos alakjai közötti különbség. A genitivusi személyragokban a tulajdonképpeni birtokos személyragot -*n*-, az accusativusi személyragokban a személyt jelölő elemet -*m*- előzi meg. Nagyon nyilvánvaló az a feltevés, hogy az -*n*- a gen., az -*m*- pedig az accusativus ragja. Eltérést csupán az 1. személyben látunk.

Egyes szám

		Nom.	Gen.	Acc.
I. osztály		1. - <i>w</i> , - <i>m</i> , - <i>mi</i> 2. - <i>r</i> 3. - <i>da</i>	- <i>n</i> , - <i>ni</i> - <i>nd</i> - <i>nda</i>	- <i>w</i> , - <i>mi</i> - <i>md</i> - <i>mda</i>
II. osztály	1. csop.	1. - <i>mi</i> 2. - <i>l</i> 3. - <i>da</i>	- <i>n</i> , - <i>ni</i> - <i>d</i> - <i>da</i>	- <i>mi</i> - <i>d</i> - <i>da</i>
	2. csop.	1. - <i>mi</i> 2. - <i>l</i> 3. - <i>ta</i>	- <i>n</i> , - <i>ni</i> - <i>t</i> - <i>ta</i>	- <i>mi</i> - <i>t</i> - <i>ta</i>

³ E kifejezések mellett a jelöletlen időhatározó is előfordul: P. *s'ide xābe s'iβ jā l l e jārṇāxū* 'zwei Ostjaken sind sieben Tage fort' (Vd. 168), O. *nāxar' jir i jā dərṇp* wandert es drei Monate' (Vd. 33), O. *nāxarp p o jilleβān' xarβāβāf at* 'wenn du drei Jahre leben willst' (Vd. 39).

Duális

		Nom.	Gen.	Acc.
I. osztály		1. - <i>ni'</i> 2. - <i>ri'</i> 3. - <i>di'</i>	- <i>ni'</i> - <i>ndi'</i> - <i>ndi'</i>	- <i>ni'</i> - <i>mdi'</i> - <i>mdi'</i>
II. osztály	1. csop.	1. - <i>ni'</i> 2. - <i>li'</i> 3. - <i>di'</i>	- <i>ni'</i> - <i>di'</i> - <i>ui'</i>	- <i>ni'</i> - <i>di'</i> - <i>di'</i>
	2. csop.	1. - <i>ni'</i> 2. - <i>li'</i> 3. - <i>ti'</i>	- <i>ni'</i> - <i>li'</i> - <i>ti'</i>	- <i>ni'</i> - <i>li'</i> - <i>ti'</i>

Többes szám

		Nom.	Gen.	Acc.
I. osztály		1. - <i>wa'</i> 2. - <i>ra'</i> 3. - <i>do'</i>	- <i>na'</i> - <i>nda'</i> - <i>ndo'</i>	- <i>wa'</i> - <i>mda'</i> - <i>mdo'</i>
II. osztály	1. csop.	1. - <i>ma'</i> 2. - <i>la'</i> 3. - <i>do'</i>	- <i>na'</i> - <i>da'</i> - <i>do'</i>	- <i>ma'</i> - <i>da'</i> - <i>do'</i>
	2. csop.	1. - <i>ma'</i> 2. - <i>la'</i> 3. - <i>to'</i>	- <i>na'</i> - <i>ta'</i> - <i>to'</i>	- <i>ma'</i> - <i>ta'</i> - <i>to'</i>

Ennek bizonyára az az oka, hogy az accusativus és genitivus ragjai ugyanúgy nazális képzésűek, mint az I. személyű birtokos személyragé. A két nazális egymás melletti helyzetben egyesült. A II. névragozási osztály genitivusi és accusativusi személyragjaiban nincsen nazális elem. Ennek az a magyarázata, hogy a II. osztály 1. csoportjában a birtokos személyragok bizonyos esetektől eltekintve a tőalakhoz járulnak. Az I. csoportba pedig az *n* tövű és az *-m'*-re végződő szavak tartoznak. A *na'* 'száj' szó töve: *nan-*. Ennek sg. 3. személyű birtokos személyragos alakja *nan-tə* (= *nan-da*) (Vd. 90):

az egyébként *-nda* alakú sg. genitivusi birtokos személyrag *-n*- eleme — nazálisra végződő *tő* esetében — feleslegessé vált. Ez az alak ilyenképpen nemcsak a sg. 3. sz.-ragos genitivusnak, hanem a sg. 3. sz.-ragos nominativusnak és accusativusnak is a kifejezője. A II. osztály 2. csoportjában viszont a ragok — talán aránylag újabb fejlődés folytán — általában nem a (*-d*-, *-s*-) *tő*höz, hanem a gégezár után járulnak (e szabály alól kivétel pl. az acc. ragja az abszolút ragozásban). Ilyenformán pl. a mai *máta* sg. gen. (és egyben = acc., nom.) sg. 3. személyű alak ebből alakult: *ma* (tő: *mad-*) + *n* + *da*. Ez a rekonstruált alakulat a gégezár + *n* + *d* mássalhangzókapcsolatot nem tűrhette, a nazalist kivetette magából a zöngés zárhang pedig a gégezárhoz kapcsolódva zöngétlenült.

Ami a duális és többes birtok személyragjait illeti: ezekben a genitivusban nem találunk *n* elemet. Bizonyára azért, mert az esetragok a szamojédban, miképpen az uráli alapnyelvben is, eredetileg nem differenciálódtak szám szerint. Mindenesetre a duális és többes birtokot jelző genitivusi személyragok különböznek a nominativusi és accusativusi birtokos személyragoktól. A többes birtokot kifejező birtokos személyragok genitivusban, különben is a névszó plur. genitivusi alakjához járulnak (pl. *ṛuda* 'kéz': plur. gen. *ṛudī*:> plur. gen. + sg. 3. sz. birt. sz. rag plur. birtok: *ṛudita*; *han* 'szán': plur. gen. *hano*:> plur. gen. + sg. 3. sz. birt. sz. rag plur. birtok *hanota*, vö. O. *š'ikkī ḡ a ṇ n ō t t v jēš s'e ḡurkkū* 'die eisernen Schnüre jener ihrer Schlitten' [Vd. 163]).

Külön problémája a szamojéd birtokos személyragozásnak, hogy miképpen magyarázzuk azokat a nem genitivusi birtokos személyragokat, amelyekben ugyancsak *n* elem jelentkezik. Ilyenek a nyenyecben a dativus, locativus, ablativus és prosecutivus birtokos személyragos alakjaiban mutatkoznak. A dativus *-h.n*-, *-h.nd*-, *-h.nda* stb. birtokos személyragjaiban az *n* elemet a dativus *n* ragjával is azonosíthatjuk, s azt kell hinnünk, hogy a többi esetben (loc., abl., pros.) analógiás úton kerültek be az *-n*-, *-nd*-, *-nda* birtokos személyragok. Az *-nd*- 2. személyű személyragot a hasonló szerepű magyar *-d* személyraggal egyezteteti GYÖRKE (Tő, képző, rag 36), azt hiszem azonban, hogy reálisabban járunk el, ha a szamojéd nyelvek hasonló birtokos személyragjainak *n* elemét a genitivusi, illetőleg a dativusi *n*-nel kapcsoljuk össze.

A különböző, birtokos személyragokkal ellátott esetragokban lassankint elhomályosult az elemek eredeti funkciója, az esetrag + birtokos személyrag kapcsolat közös raggá olvadt, s evvel magyarázható, hogy pl. az eredetileg csak a gen. birtokos személyragjaként használatos *-n*-, *-ni* rag (< **n* + **m*) mint 1. személyű személyrag az északi szamojéd nyelvekben a kettős és többes birtokú személyragozás minden alakjában (a nominativusban is) elterjedt.⁴

E feltevések persze még tüzetesebb vizsgálatra szorulnak. Fejtegetéseimből az azonban biztosnak látszik, hogy a genitivus *n* ragjának nyomai a nyenyecből kimutathatók, s feltehetjük, hogy az *n* genitivusrag az ősnenyecben is megvolt.

⁴ A nyenyec, enyec és nganaszan igeragozás bizonyos első személyű alakjaiban (különösen a duálisban) használatos *n* elemű személyragok régi duálisjelölő elemek is lehetnek. Vö. ERKKI ITKONEN egyik cikkét, amelyben egy *n* elemű, a lappban és finnben kimutatható esetleges duális jelet tárgyal (Vir. 1955, 161–174).

N. SEBESTYÉN IRÉN szerint „nehéz eldönteni, hogy a CASTRÉN és LEHTISALO szövegeiből kimutatható *n* elemet tartalmazó birtokos szerkezetekben ezt az *n* elemet kialakulóban levő genitivusi ragnak fogjuk-e fel vagy pedig egyszerűen kapcsoló hangnak, amely tkp. csak a szerkezet két tagjának szoros összetartozását fejezi ki”. Erre a kérdésre én így felelnék: a birtokos szerkezetek *n* (stb.) eleme az elenyészőben levő **n* genitivusrag nyomát őrzi, és a szerkezet két tagjának szoros összetartozását fejezi ki.

A többi szamojéd nyelv vizsgálatából ugyanez a tanulság szűrhető le. A nganaszanban a gen. -*η* ragja ritkán használatos. Ez a rag szintén a 2. tőalakhoz járul: pl. *kanta* 'szán': sg. gen. *kanda(η)*. A birtokos személyragos genitivusi alakokban itt is megtaláljuk az *n* genitivusi elemet, ugyanúgy mint az enyecben, ahol azonban az -*nd*- kapcsolat a 2. és 3. személyű birtokos személyragokban szabályosan -*dd*-vé változott s egybeesett az accusativusi birtokos személyragokkal (< **-md*-). Az -*n* mint genitivusrag a mai napig él a szelkupban (s homorgán zöngétlen orális zárhangjával, -*t*-vel váltakozik, ugyanúgy, mint az acc. eredeti -*m* ragja a homorgán -*p*-vel). Az **n* genitivusrag a birtokos személyragos genitivusi alakokban is megvan. Az -*n* genitivusrag a kamaszban is a teljesebb tőalakhoz járul (pl. *nō* 'Gras': sg. gen. *nōdān*; *mā* 'Zelt': sg. gen. *mādān* stb.), a birtokos személyragozásban azonban a nom., gen. és acc. egybeesett.

Összefoglalva az eddig elmondottakat:

1. A nyenyecben az ún. "szervetlen", másodlagos siklóhangok a legtöbb esetben gégezárral váltakoznak. A gégezár pedig általában valamilyen egyéb hang (mássalhangzó vagy magánhangzó) nyomát őrzi.

2. A többi szamojéd nyelvből nem mutattak még ki olyan tendenciát, hogy a magánhangzóra végződő szó és az azt követő mássalhangzós szókezdő között másodlagos siklóhang keletkezik (ebből a szempontból csak a szelkup és a kamasz jön számításba, mert sem a nganaszban, sem az enyecből nincsenek feljegyezve szövegek).

3. A genitivusi funkciójú alakok a nyenyecben vagy jelöletlenek, vagy pedig kapcsolóhanggal, ill. gégezárral, vagy mássalhangzós tőalakokkal vannak jelezve. Különösen a két utóbbi megoldás arra mutat, hogy hajdan ezek a szavak ragos alakok voltak.

4. A genitivus **n* ragja a többi szamojéd nyelvben is megvan.

5. E rag nyoma — a kamasz kivételével — valamennyi szamojéd nyelv birtokos személyragozásában kimutatható.

Mindezekből arra következtethetünk, hogy a genitivus **n* ragját az ősszamojéd alapnyelv ismerte és használta. Nem hinném tehát, hogy az ősszamojéd **n* genitivus ragot másodlagosnak kellene tartanunk annak a mai nyenyec jelenségnek az alapján, hogy mondatfonetikai okokból egy gégezárra vagy magánhangzóra végződő szó és egy mássalhangzós szókezdő között siklóhang jöhet létre. Azt a felfogást, hogy az uráli genitivus **n* ragja másodlagos, csak akkor lehetne valószínűvé tenni, ha több szamojéd és finnugor nyelvből ki tudnánk mutatni másodlagos szervetlen kapcsolóhangok keletkezését. Így azonban azt kell mondanunk, hogy az **n* genitivus megvolt az ősszamojédban, megvan a mai szamojéd nyelvekben, kimutatható a finnben, a lappban, a mordvinban és a mariban, következésképpen nem vétünk az összehasonlító nyelvtudomány módszerei ellen, ha ezt a ragot az uráli alapnyelvre is rekonstruáljuk. Az utóbbi időkben RAVILÁN kívül mások is kételkednek a genitivus ragjának uráli eredetében,

az általuk képviselt álláspont azonban nem meggyőző. Az a nézet, hogy az uráli alapnyelvig megy vissza ennek a ragunknak az eredete, nem érinti RAVILÁNAK az **n* eredeti funkciójáról vallott vélekedését, amellyel ezen a helyen szándékosan nem foglalkozom.

Végezetül arról szeretnék még szólni, miért nincsen nyoma e ragnak az accusativushoz hasonlóan a permi és az ugor nyelvekben. Erre több magyarázat lehetséges. Az egyik számbajöhető felfogás szerint az uráli alapnyelvben a birtokviszony kifejezésének két módja volt: a jelöletlen és a genitivusraggal jelölt szerkezet. Egyes nyelvekben azután a jelöletlen szerkezetek terjedtek el, más nyelvekben pedig mindkét szerkezet megmaradt. Azt is lehetségesnek kell azonban tartanunk, hogy a genitivusrag használatában már az uráli alapnyelvben bizonyos nyelvjárási megoszlottság érvényesült: az **n* elem azokban a nyelvjárásokban vált genitivusraggá, amelyekből a szamojéd és a nyugati finnugor nyelvek erednek. Kevésbé lenne valószínű az a felfogás, hogy a genitivusrag az ugor és permi nyelvek külön életében valamilyen okból kiveszett. Akármelyik lehetőséget választjuk is, a magam részéről nem vonnám kétségbe a szamojéd és finnugor genitivusi **n* genetikai kapcsolatát.

N. Sebestyén Irén válasza a hozzászólásokra

Először SZEREBRENNYIKOV akadémikusnak szeretnék válaszolni. Most bemutatott dolgozatom egy nagyobb dolgozatnak egyik fejezete. Azt hiszem, hogy ha SZEREBRENNYIKOV akadémikus elolvassa majd a főnévi jelzőről szóló fejezetet, amelyben többek között a főnév és a melléknév funkciójának elkülönülését tárgyalom, talán más véleménye lesz egyes dolgokról, amelyeket ez a felolvasás nem világíthatott meg kielégítően.

A továbbiakban nem követem az érdekes és gondolatébresztő hozzászólások sorrendjét s nem is foglalkozom minden felvetett kérdéssel, mert ezt a hozzászólások egyszeri hallása alapján nem is tehetem meg, s a feldolgozott nagy terjedelmű anyagból sem idézhetek adatokat tisztán emlékezetből. Hangsúlyozni kívánom, hogy amikor foglalkozni kezdtem a birtokviszony kifejezésének kérdésével, akkor főleg CASTRÉN nyelvtana alapján magam is abból a megfontolásból indultam ki, hogy a nyenyecben volt *n* ragos genitivus, és hogy ez a genitivusi rag elveszett. A szövegek vizsgálata közben azonban más meggyőződés alakult ki bennem. A gégezárról nem vizsgáltam meg nyelvjárásonként és tüzetesen, de azzal az igyekezetemmel, hogy a genitivusi *n* rag elveszését a gégezárral való összefüggésben bizonyítsam, nem jutottam megnyugtató eredményre. A gégezárnak a genitivus *n* ragjával való összefüggését a szövegekben nem látom olyan világosnak, mint az HAJDÚ PÉTER hozzászólásából kitűnik. N. M. TERESCSENKO és L. O. HOMICS 1953. évi nyenyec expedíciójáról szóló beszámolót nem ismerem; ezt a fontos forrást — amint hozzájutok — tanulmányozni fogom. Általában tanulmányozni fogom a hozzászólásokban felvetett érdekes és értékes gondolatokat, szempontokat, s ezeket összevetem azokkal a nyelvi tényekkel, amelyek a szövegekben rendelkezésünkre állanak. Kíváncsinos volna az élőbeszéd tanulmányozása is, mert a szövegek alapján nem látok olyan kritériumot, amelynek alapján határozottan elkülöníthető volna egy teljesebb vagy teljes alapalakban megjelenő nominativus és az ezzel formailag teljesen egybeeső birtokos (névutós) szó.

Korrektúra jegyzet:

HAJDÚ PÉTER hozzászólásának azon érveire, amelyekkel az *n* ragos genitivus ősnenyec, illetőleg uráli voltát bizonyítja, a déli szamojéd nyelvek birtokviszonyt kifejező kapcsolataira vonatkozó kutatásaimat is magában foglaló, az Acta Linguisticában megjelenő dolgozatomban még visszatérek. Itt csak egy megjegyzéssel óhajtom kiegészíteni válaszomat. A hozzászólás elhangzása óta rendszeresen megvizsgáltam LEHTISALO szövegeinek jelentős részét a gégezárra helyettesítése szempontjából. A „szervetlen hang” kifejezés valóban kifogásolható, s a másodlagos nasalisokat nem használom fel későbbi fejtegetéseimben bizonyítékul annak az alaptételnek igazolására, hogy az uráli álapnyelvben nem volt *n* ragos genitivus. A gégezárra valóban a legtöbb esetben etimológikus, s etimológikus lehet azokban az esetekben is, ahol ezt ma még nem tudjuk igazolni. A szervetlen hang legtöbbször (de nem mindig) a gégezárral helyett lép fel, azonban nem az elveszett hang folytatójaként, hanem másodlagos hangként. Fonétikai szempontból nem érdektelen, hogy ez a gégezárra helyettesítő másodlagos hang általában nasalis: a következő

szó szókezdő hangjától függően *n*, *η*, *m*. Adataim alapján úgy látom, hogy a gégezárnak másodlagos hanggal, illetőleg a következő szó szókezdő hangjának megnyúlásával való helyettesítése igen érdekes fonetikai jelenség a nyenyecben, de nem bizonyítéka a genitivusi *n* rag egykori létezésének. Hiátustöltő *n* hangra a déli szamojéd nyelvekből is van adat.

Kálmán Béla elnöki zárószavai

Megköszönöm NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉN értékes előadását és a hozzászólásokat, amelyek szamojéd nyelvi tényekből indultak ugyan ki, de fontos uráli alapnyelvi és általános nyelvészeti tanulságaik is vannak.

Örvendetes ténynek könyvelhetjük el azt, hogy ezen a finnugor konferencián szamojéd tárgyú dolgozat is ilyen alapos megvitatásban részesült. Ez is azt mutatja, hogy noha nálunk kétségtelenül az obi-ugor nyelvek kutatása áll az előtérben, finnugor nyelvészeink igyekeznek szélesebb alapon végezni kutatásaikat. Az újabb időben az előadó is igen behatóan foglalkozott szamojéd kutatásokkal, és ez a hosszabb dolgozata is szamojéd tárgyú. Erre a szélesebb körre kiterjeszkedve kétségtelenül megalapozottabbak lesznek kutatásaink, és szélesebb körben vizsgálhatjuk a nyelvi jelenségeket.

Külön köszönetet mondok SZEREBRENNYIKOV professzornak hozzászólásáért. Nagyon jól esik nekünk, hogy nem vendégnek, hanem a konferencia cselekvő részvevőjének érzi magát, és a mi őszinte örömünkre közli velünk a felmerült kérdésekre vonatkozó tanulságos megjegyzéseit.

Befejezésül felhívom a figyelmet arra, hogy mai ülésünkkel még nem fejeztük be konferenciánkat. Amint LAKÓ GYÖRGY már bejelentette, holnap délelőtt 11 órakor a konferencia szerves részeként SZEREBRENNYIKOV professzor tart előadást.

Ezzel a konferencia mai, harmadik ülését bezárom.

III.

B. A. SZEREBRENNYIKOV

A finnugor nyelvek történetének néhány kérdése

I.

Az első múlt idő két típusának eredete a mari nyelvben.

Mint ismeretes, a mari nyelvben az első múlt időnek két, egymástól elég világosan elkülönülő típusa van. Az első típust a *лудаш* 'olvasni' típusú, első igeosztályba tartozó igék múlt ideje képviseli. A *лудаш* ige paradigmája a múlt időben a következő:

Egyes szám:		Többes szám:
1. <i>лудым</i>	'olvastam,'	<i>лудна</i>
2. <i>лудыч</i>	stb.	<i>лудда</i>
3. <i>лудо</i>		<i>лудыч</i>

Ennek a típusnak az eredete már véglegesen eldöntött kérdés. Nem más ez, mint annak a közös finnugor *i*-s praeteritumnak a képviselője, amely a ma élő finnugor nyelvek túlnyomó többségében megőrződött.

A múlt idő második típusát a *возаш* 'írni' típusú, második igeosztályba tartozó igék múlt ideje képviseli. Ennek az igenek a paradigmája a múlt időben a következő:

Egyes szám:		Többes szám:
1. <i>возышым</i>	'megírtam,'	<i>возышна</i>
2. <i>возышыч</i>	stb.	<i>возышда</i>
3. <i>возыш</i>		<i>возышт</i>

Ennek a változatnak az eredete is többé-kevésbé megoldottnak látszik. Ez az ún. *s*-es praeteritum.

A finnugor nyelvészek véleménye szerint a praeteritumnak ez a típusa is a közös finnugor alapszavakból származik. Jelének legrégebbi alakja **š* vagy **ž* volt. Ez a praeteritum-típus az obi-ugor nyelvekben — a chantiban és a manysiban — terjedt el leginkább; vö. chanti *мәш* 'járt', manysi *минс* 'járt'.

A magyar nyelvben ennek a praeteritumnak semmi nyoma sem maradt. A mordvin nyelvben azonban megtalálhatók a nyomai, vö. az *š* elemet a múlt idő harmadik személyű alakjában, mind az egyes, mind pedig a többes számban: *ловнось* 'olvasott', *ловность* 'olvastak'. SETÄLÄ felteszi, hogy a palatalizált *š* történetileg a palatalizált **ž*-ből fejlődött, pl. a *күлөс* 'meghalt' régebbi **күлөзь*-ből, SZINNYEI véleménye szerint a palatalizált *š* a többes

számú, harmadik személyű igealak hatására jött létre, amelyben a következő zöngétlen mássalhangzó hatására *-ž- > -š-változás történt.

Egyes mordvin nyelvjárásokban az ősi ž még megtalálható a tagadó igében, pl. *ežin*, *ežit* stb.

A permi nyelvekben ez az ősi *ž' szintén a tagadó igében, az egyes számú harmadik személyű alakban jelentkezik, lásd a komiban: *ciūō oz myh* 'nem megy', az udmurtban *yz mihhi* 'nem fog menni' stb.

SZINNYEI¹ a *ž-nek a nyomait megtalálja a lív nyelvben is, mégpedig az *iz* tagadószóban (eredetileg a tagadó ige egyes számú harmadik személye).

Az már más kérdés, hogy a múlt idő e két típusának formánsai eredetileg milyen jelentésűek voltak.

SZINNYEI az *i*-s praeteritum formánsát eredetileg deverbális névszóképzőnek tartja, amely később más jelentést kapott. SZINNYEI szerint a deverbális névszók különböző jelentései nem kapcsolódtak meghatározott képzőkhöz. Legalábbis a finnugor együttélés korában ez a kapcsolat még jelentéktelen volt. Az általunk vizsgált képzőnek is különféle funkciói voltak, pl. lapp *mennēi* 'menő' és '(aki) elment', mordvin *kuli* 'haldokló' és 'halott', karjala-aunusi *iuoi* 'ivó (aki iszik)', *kuoliä* 'gyilkos', *nevvoi* 'tanácsos', finn *opettaja* 'tanító', *luoja* 'alkotó' és 'aki alkotott'.

Nehéz megítélni, mennyire helyes ez a hipotézis. Az az egy mindenesetre kétséssé teszi, hogy nem lehet elképzelni olyan nyelvet, amelyben eredetileg ne lettek volna igeik és amely csak deverbális névszókból állott volna.

A másik múlt idő *š* vagy *ž* formánsát szintén azonosítják egy deverbális névszó, illetőleg melléknévi igenév képzőjével, vö. mordvin *кyлoзъ* 'a meghalt', *нyмoзъ* 'állított, helyezett', mari *moнyo* 'érkező', manysi *ünlēs* 'ülés', *urās* 'várakozás', chanti *nomās* 'értelmelem' stb.

BEKE ÖDÖN lényegében ezt a hipotézist ismétli „Zur Geschichte der tscheremissischen Konjugation” című cikkében. BEKE számos *š*-képzős mari deverbális főnév vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy az *éš*-képzős jelentő mód egyes szám harmadik személyű alak deverbális névszó.² Ezen az állásponton vannak a szovjet finnugor nyelvészek is, akik a *eoзбуи* 'irt' típusú igeik múlt idejének egyes szám harmadik személyét összefüggésbe hozzák ugyanannak az igeének a melléknévi igenevével, a *eoзбуиo* alakkal.

De ezek a látszatra oly meggyőző hipotézisek nem mentesek bizonyos ellentmondásoktól.

A melléknévi igeneveknek igeidők képzésére való felhasználása természetesen eléggé elterjedt eljárás, amelyet több példával is illusztrálhatnánk. Az említett elmélet azonban nem felel két, számunkra igen fontos kérdésre: 1. miért van az, hogy a múlt idő egy sajátos típusának képzésére a mari nyelvben egy, az idő szempontjából teljesen közömbös melléknévi igenevet használtak fel (ismeretes ugyanis, hogy a *uo*-ra végződő melléknévi igenévnek a mariban és az *-ычъ*-re végződő melléknévi igenévnek a komiban nincs határozott idő-jelentése; a szövegkörnyezettől függően ezek egyaránt jelölhetnek folyamatos és befejezett cselekvést), 2. miért csak a második igeosztályba tartozó igeknél van meg az *š*-es praeteritum a mariban?

Éppen ezért, hogy világosabban lássunk e kérdésben, nem arra van szükség, hogy az *š* affixumot a melléknévi igenév és a deverbális főnév végző-

¹ J. SZINNYEI, *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*¹ 143, 144.

² FUF. XXII, 130.

désével összevessük; jobb, ha a kérdés vizsgálatát a második igeosztályba tartozó mari igék jelentéskörének a tanulmányozásával kezdjük.

Annak idején már BUDENZ észrevette, hogy a mari nyelvben vannak bizonyos igék, amelyek mindkét típus szerint ragozhatók. Jelentésük azonban e két esetben más és más lesz. Az az ige, mely az *-em-es* ragozási típus szerint ragozódik, cselekvő és tranzitív, az pedig, amely az *-am-os* típus szerint ragozódik, intranszítív, szenvedő vagy visszaható ige.

Mivel a marival rokon mordvin nyelvben az ige intranszítív voltát gyakran a *-v* suffixum jelzi, pl. *кадомс* 'hagyni', de *кадооомс* 'maradni', *еемс* 'látni', *ееоомс* 'látszani', BUDENZ arra a következtetésre jut, hogy ez a suffixum valaha megvolt az *-am-os* mari igéknél is.

Érdekes E. LEWYnek erre vonatkozó felfogása a „Grammatik der tscheremissischen Sprache” c. munkájában. E. LEWY BEKÉRE hivatkozva megállapítja, hogy az *-e* osztályhoz tartozó igék cselekvő és tranzitív jelentésűek, az *-a* osztályhoz tartozó igéknek pedig intranszítív, visszaható és általában szenvedő jelentésük van. Ugyanakkor érdekes elméletet állít fel, amely igen nagy jelentőségű a két típus eredete kérdésének megoldásában. „Beke führt... richtig aus, dass den *-e*-Verba aktive, transitive, den *-a*-Verba intransitive, reflexive, passive Bedeutung zukommt, wie mir scheint, jene mit einer Betonung des Resultates der Handlung, diese der Dauer. Jedenfalls handelt es sich nicht nur um das Verhältnis des Genus Verbi, sondern auch um die Aktionsart.”³

E. LEWY részletesen felsorolja a két osztályba tartozó különféle jelentésű igék csoportjait.

A mari igék kétféle ragozásának eredetéről szóló új munkák közül P. RAVILA „Über die Entstehung des tscheremissischen Konjugationssystems” c. cikkére kell utalnunk (FUF. XXV). P. RAVILA ebben a cikkében a mari igék két ragozási típusára vonatkozólag önálló elméletet fejtett ki. P. RAVILA BEKE elméletének nem tulajdonít különösebb jelentőséget. Őt inkább e törvényszerűség megsértésének az esetei érdeklik, sőt azt állítja, hogy „Obgleich unter die intransitiven *am*-verben auch die aufgenommen sind, die als transitive entsprechend ein *em*-verb haben, ist die zahl der transitiven *am*-verben doch grösser als die der intransitiven” (i. m. 13). Kétségesnek tartja BUDENZnek azt a feltevését, hogy ezeknek az igéknek a régiségben volt egy *-v* suffixumuk, mint a tárgyatlanság jele. Éppen ezért igyekszik a kérdést újra megvizsgálni és kimutatni, hogy a kétféle mari igeragozás eredetének okai sokkal mélyebbek, mint eddig gondolták. P. RAVILA azt az egyetlen eszközt, amelynek segítségével a kérdésre világosságot lehet deríteni, a mari igéknek a nyugati finn és a mordvin igékkel való összehasonlításában látja, mivel ezekben a nyelvekben az első szótag utáni szótagok vokalizmusa viszonylag jobban megmaradt, mint a többi finnugor nyelvben. A cikk a mari igéknek két nagy csoportját összehasonlítja a finn, a lapp és a mordvin nyelv igéivel, s az összehasonlítás eredményeként arra a következtetésre jut, hogy az *-em-es* ragozási típushoz tartozó mari igék tulajdonképpen régi *-a* (*ä*) tövű igék, az *-am-os* igék pedig részben régi zártabb tőhangzójú igék, részben pedig az *-a* tövű igékből valamilyen suffixum segítségével képződtek (uo. 24). Végeredményben P. RAVILA véleménye szerint tehát a kétféle mari igeragozási rendszer a régi mari vokalizmus sajátosságait tükrözi.

³ ERNST LEWY, Tscheremissische Grammatik. Leipzig 1922, 94.

Szerintem igen valószínű, hogy a kétféle mari igeragozás létrejöttének oka sokkal mélyebben van, mindamellett annak a finnugor nyelvészetben meglevő nézetnek, hogy az *-em*-es igék nagy része tranzitív, az *-am*-os igék nagy része pedig intranszítív, kétségkívül van valami alapja.

A mari igék jelentésánának vizsgálata valóban alátámasztja azt a feltevést, hogy a *молам* 'eljövök' típusú, első igeosztályba tartozó igék eredetileg intranszítív, a *нулем* 'nyalok' típusú második igeosztályba tartozó igék pedig tranzitív igék voltak. Emellett szól az a tény, hogy az első igeosztályba tartozó mari igék nagy része ma is az intranszítív igékhez sorolható, pl.: *воштылам* 'nevetek', *иям* 'úszom', *коштам* 'járok', *кечкыжам* 'sóhajtok', *кудалам* 'ugrom', *куркам* 'futok', *кумалам* 'imádkozom', *келам* 'gázolok', *лиям* 'vagyok', *модам* 'játszom', *пужам* 'hozzáragadok, felakadok', *почангам* 'heverek', *пыалам* 'fújok', *пужалтам* 'izzadok', *толам* 'eljövök', *шижам* 'érzek', *шым* 'elérek', *шомам* 'elpusztulok' stb.

Az első igeosztályba tartozó igék között csak viszonylag kis csoportot alkotnak azok, amelyeknek jelentése tranzitív. Ide tartoznak: *кочкам* 'eszem', *куралам* 'szántok', *лудам* 'olvasok', *луктам* 'kiveszek', *нумалам* 'viszek', *почам* 'kinyitok', *пүчкам* 'vágok', *пурам* 'rágok', *түпедам* 'aratok', *ужам* 'látok', *үштам* 'seprek', *шолыштам* 'lopok', *шуншалам* 'esókolok', *шелам* 'osztok', *элталам* 'ölelek'. Ez a csoport valószínűleg valamely későbbi analógias kiegyenlítődésnek az eredménye, amelynek főbb okai egyelőre nem világosak.

A második ragozási osztályba tartozó igék túlnyomó többsége a tranzitív igékhez tartozik. Ilyenek:

<i>анчалем</i>	— javítok	<i>лаптырем</i>	— összelapítok
<i>вашаклем</i>	— bepiszkolok	<i>лапыштем</i>	— behajlítok
<i>вончем</i>	— átkelek	<i>лапемдем</i>	— megalázok
<i>вүдем</i>	— vezetek	<i>лодем</i>	— bevágást csinálók
<i>возем</i>	— írok	<i>локтем</i>	— elrontok
<i>вурсем</i>	— szidok	<i>луштем</i>	— elgyengítok
<i>вучем</i>	— várok	<i>моктем</i>	— dicsérek
<i>вудем</i>	— vetek	<i>нөртем</i>	— megáztatok
<i>вурлем</i>	— bevérezek ; elájulok	<i>нулем</i>	— nyalok
<i>карем</i>	— ásítok, eltátom a számat	<i>нерынчем</i>	— bemázolok
<i>когартем</i>	— megégetek	<i>ойырем</i>	— elválasztok
<i>кодем</i>	— elhagyok	<i>ончем</i>	— nézek
<i>кондем</i>	— előhozok	<i>олтем</i>	— befűtök
<i>корем</i>	— rajzolok	<i>ончыктем</i>	— megmutatok
<i>куэм</i>	— szövök	<i>оралем</i>	— csomóba rakok
<i>кугештем</i>	— felemelek	<i>ордыжтем</i>	— megdöntök
<i>күзыктем</i>	— emelek	<i>нагалем</i>	— tisztetek
<i>күштем</i>	— parancsolok	<i>перем</i>	— megütök
<i>кынештем</i>	— felemelek	<i>пиктем</i>	— megfojtok
<i>кырем</i>	— csépelek	<i>пөрдем</i>	— köszörülök
<i>лавыртем</i>	— bepiszkolok	<i>пыштем</i>	— leteszek

<i>пүтырем</i>	— megcsavarok	<i>түрлем</i>	— hímezek
<i>пунем</i>	— sodrok	<i>түтрем</i>	— megfüstölök
<i>рончем</i>	— fölfejték	<i>ужалем</i>	— eladok
<i>руэм</i>	— vágok	<i>ужатем</i>	— elkísérek
<i>савырем</i>	— elfordítok	<i>ургем</i>	— varrok
<i>сөрвалем</i>	— könyörgök	<i>урем</i>	— elások
<i>силем</i>	— megvendégelek	<i>үзмдем</i>	— megújítok
<i>солалтем</i>	— élesítek	<i>чыгылтем</i>	— csiklandozok
<i>солкалем</i>	— lengetek	<i>чытем</i>	— tűrök
<i>сулем</i>	— kiváltok	<i>шавем</i>	— vetek
<i>сынем</i>	— kipróbálok	<i>шалатем</i>	— szétdobálok
<i>сырыктем</i>	— megharagítok	<i>шарем</i>	— kiterjesztek
<i>таганлем</i>	— megpatkolok	<i>шындем</i>	— ültetek
<i>танастарем</i>	— hasonlítok	<i>шорандем</i>	— piszkolok
<i>тарлем</i>	— felfogadok	<i>шуалдарем</i>	— feltűrok
<i>толем</i>	— rabolok	<i>шүрем</i>	— mázolok
<i>тошкем</i>	— taposok	<i>шүдырем</i>	— fonok
<i>туныктем</i>	— tanítok	<i>шыжыктем</i>	— permetezek.
<i>түкалем</i>	— meglökök		

A második igeosztályba tartozó igék körében is van azonban egy kis csoport, amely intranszitiv jelentésű. Ilyen igék a következők: *илем* — 'élek', *үшанем* — 'reménykedem', *малем* — 'alszom', *мием* — 'megyek', *мокта-нем* — 'dicsekszem', *мурем* — 'énekelek', *мыскылем* — 'gúnyolódom', *ойлем* — 'beszélek', *өрканем* — 'lustálkodom', *савырнем* — 'visszatérek', *тыршем* — 'törekszem', *үчашем* — 'vitatkozom', *черланем* — 'megbetegszem', *шогем* — 'állok', *эптем* — 'elhaladok'.

Ezek a kivételek nyilvánvalóan arról tanúskodnak, hogy az alaki megkülönböztető jegyek elvesztésének folyamata e két igitípusnál már régen elkezdődött. A mari nyelv tehát rávilágít az *š*-es praeteritum formansának eredeti jelentésére. Az *š* formans eredetileg az ige tranzitív voltának jele volt. A finnugor együttélés korában a finnugor alapnyelv keleti nyelvjárásaiban a tranzitív és az intranszitiv igék különbözőképpen képezték múlt idejüket. Az intranszitiv igéknek *j*-s, a tranzitíveknek pedig *š*-es praeteritumuk volt.

Ez az általunk felállított hipotézis nem volna elég meggyőző, ha csak a mari nyelv anyagára támaszkodnánk, és nem támogatnák a többi finnugor nyelv adatai is. De a komi nyelvben megfigyelt egyes jelenségek, véleményünk szerint, minden tekintetben támogatják feltevésünket. Mint ismeretes, a múlt idő egyes szám 3. személye *s*-re végződik, pl.: *муніс* 'ment', *гуиіс* 'megírta', *босытіс* 'elvette' stb. A finnugor nyelvészek már rég észrevették ezen *s* végződés ingadozását. A *муніс* és a többes számú *мунісны* helyett néha *муні* és *муніны* alakot találunk. Megfigyeltek egy másik törvényszerűséget is: az *-s* nélküli alakok csak az intranszitiv igéknél fordulnak elő. A tranzitív igéknél az *-s* végződés fakultatív használata többnyire nem figyelhető meg. E jelenség bemutatására megemlíünk néhány példát. *Силы тыри дас квайт арос* „Betöltötte a 16 évet”. *Вайōдіс Иван вок ордō вōвсō да висъ-таліс, мый сідзи и сідзи, вōлыдлōн бōжыс ори* „Iván elvitte a lo-

vat a bátyjához és elmondta, hogy a dolog így és így történt és a lónak leszakadt a farka" (Мойд).

Додь бõрсяныыс Мылдінсянь пыр на вõтчис сьõд пон да õнi ко ли бõрõ, вош и рытья пемыдас „Mildintõl kezdve állandóan egy fekete kutya szaladt a szán után, de most már lemaradt és eltűnt az esti sötétségben" (И. Пыт., Едж. во).

Бõли чõй Нюшка — тõвнас кули, пыктис и кули — „Volt egy nõvére, Nyuska, télen meghalt, felfúvódott és meghalt" (Б. Полевой, Наст. морт йылысь повесть).

Письмõ-тõ кутысь казакод шат ов мунi да у си вõв вывсьыс „A levelet tartó legény megtántorodott és leesett a lóról" (А. Пушкин Капитанской ныв).

Вася мунис сё сыв — эбõсыс быри, кокъясыс лигыш мунi ны, и сийõ пõри лым вылõ „Vászja ment száz õlet, elfogyott az ereje, lábai összesuklottak és elvágódott a hóban" (Я. Рочев, Кык друг.).

Туй вылõ петõм бõрын весиг мудзõмныс вунi раднысла „Amint kiértek az útra, az örömtõl a fáradtságuk is eltűnt" (К. Турк., Зв. бõрся).

Тайõ кывъясõн сёрныыс и ори „Ezeknél a szavaknál meg is szakadt a beszélgetés" (В. Юхнин, Дин. вõрп.).

Вылын явнõй смерть. Медбõрын ракета кытчõкõ у си, ку си „Fent a biztos halál. Hátral valahol leesett egy rakéta és elaludt" (Родн. Лит.).

Посни пуйас вылысь лымийис лемасис гач пидзõсъясõ, сы ли да йиджис яйõдзыс „A csenevész fákról lehulló hó a nadrág hajlásaihoz tapadt, elolvadt rajta és a testig hatolt" (К. Турк., Зв. бõрся).

Бõр туй векняммис, ло и вõралан тронаõн „Az erdei út elkeskenyedett és vadászõsvénnyé szűkült" (В. Юхнин, Биа нюр).

Марья мужикõ нуисны германской война вылõ: Сэтчõ сийõ и у си — гормас эз во лы „Mária férjét elvitték a német háborúba. Ott is esett el, többé nem tért haza" (А. Льюров, Прõст. йõз.).

Зодукся шойвõшлõмыс быри „Pillanatnyi félénksége eltűnt" (Г. Фед., Война лун.).

И куйм рюмкалõн чокнитчõмыс пõри õти шыõ „A három pohárka koccanása egyetlen hanggá olvadt össze" (А. Льюров, Прõст. йõз.).

A fentebb említett alakok nemcsak szóvégi *s* nélkül fordulhatnak elő, hanem azzal együtt is. Errõl tanúskodnak az alábbi példák:

Первой торйõн, мый у си с синмас Ондрейлы, сийõ вõдi ва кодi муртса дзирдалыштыс шахтерской лампочкаясõн югдõдыштõм ствол стенин „Az elsõ, ami Andrejnak szemébe tűnt, az a felcsillanó víz az akna falán, amelyet a bányáslámpa világított meg" (В. Юхнин, Тундр. бияс).

Повзõм детинкалõн вош и с мудзис „A megijedt fiúnak eltűnt a fáradtsága" (Я. Рочев, Кык друг.).

A komi-zürjén nyelvbõl vett példák alapján feltehetjük, hogy egy távoli korban, a közös finnugor alapnyelv felbomlása után a finnugor nyelvek keleti csoportjában kifejlõdõben volt a tárgyas ragozás. Igen valószínû, hogy elõször a harmadik személyben jelentkezett. A tárgyas igékhez az *s* tárgyjel járult, mely eredetét tekintve minden bizonynyal névmási tõre vezethetõ vissza.

A kialakulóban levõ tárgyas ragozás sorsa nem volt mindenütt egyforma. A *permi* nyelvekben az *s* suffixum nem terjedt túl a harmadik személyû igealakon. E jel maradványai a jelen és a jövõ idejû egyes számú harmadik személyû igealakok összehasonlításakor is megmutatkoznak. Pl.: *босьмас*

'el fog venni', *босьмō* 'elvesz'. (Valamikor a *босьмас* alak volt az ige jelen idejű egyes számú harmadik személyű tárgyas ragozású alakja.) A múlt idejű egyes és többes számú harmadik személyű igealakok eredetileg ilyenek lehettek:

Alanyi ragozás

муни — ment

Tárgyas ragozás

босьмис — elvette
(az -s a tárgy jele)

A *босьмис* alak három alkotóelemből tevődik össze, mégpedig a *босьм-*től, az *i*-jeles praeteritum *i*-jéből és a tárgyas igék -s tárgyjeléből. Később, mikor a permi nyelvekben a cselekvés tranzitív vagy intranszitiv voltát morfológiailag már semmi sem jelölte, a szóvégi -s analógia útján áterjedt a tárgyatlan igékre is. Így alakultak ki a *ныпс* 'bement' és a *ныпсны* 'bementek' mai igealakok. A régebbi nyelvallapot maradványai, amint azt fentebb láttuk, a komi nyelvben a mai napig is megvannak.

E jelenség bizonyos maradványai kimutathatók a *mordvin* nyelvben is. BUDENZ⁴ annak idején moksa és erzä-mordvin nyelvtanában felhívta a figyelmet arra, hogy a *lenni* segédige egyes számú harmadik személyű alakjában nincsen *š*, *ž* elem, ha az ige affixum os alakban szerepel.

Az önálló használatú *улемс* ige szokásos egyes számú harmadik személyű alakjában megvan az -š jel, pl.: *Каирсэ ульнесь покш демонстрация* „Kairóban nagy tüntetés volt”, de ilyen esetekben mint *цэраль* 'fia volt', az -š valóban hiányzik.

Ugyanez a folyamat ment végbe a *mari* alapnyelvben is. A tárgyas igék *i*-jeles praeteritum-alakjához az -š névmási formans járult. A továbbiakban szóhatár-eltolódás eredményeként a nyelvtudat ezt a harmadik személyű alakot fogta fel új múlt idejű igealként, s így ez analógia útján a többi személyre is áterjedt.

Szemléltetésül bemutatjuk a második ragozási osztályba tartozó igék első múlt idejű ragozási paradigmáját:

Egyes szám

*мурышым**мурышыч**мурыши*

énekeltem,

elénekeltem

stb.

Többes szám

*мурышна**мурышда**мурышт*

A többes számú harmadik személyű *мурышт* igealakot három alkotórészre bonthatjuk: a *мур-* igeőre, az *i*-s praeteritum *ы-* jelére és a *š* (< *s) tárgyjelre. Így tehát a *mari* múlt idő két típusa eredetét tekintve közös forrásra, az *i*-jeles praeteritumra vezethető vissza. A *mari* nyelvben a múlt idejű igék második ragozási típusa végső fokon azonos a közös finnugor *i*-jeles praeteritummal, azzal a különbséggel azonban, hogy a harmadik személyű igealakokban az *š* tárgyjelet is tartalmazza, amely analógia útján a többi személyre is áterjedt.

A *mari* és a *komi-zürjén* nyelv adatai egy másik fontos következtetésre is módot adnak. Az *š* elemet tartalmazó múlt idő aspektus tekintetében specializálódott. Az *š* jeles múlt idő a múltban befejezett cselekvést jelölte. A továbbiakban a *mari* igék első típusú tiszta *i*-s praeteritum alakjai is egy bizo-

⁴ NyK. XIII, 75.

nyos aspektus kifejezésére specializálódtak. Így magyarázható meg az a tény, hogy a mai mari nyelv első típusú múlt idejű alakjai — néhány kivételt nem számítva — bizonyos aspektusi jelentés kifejezésére vannak lefoglalva.

A mai komi nyelvjárások egyikében egy érdekes jelenség szintén támogatja feltevésünket. V. A. SZORVACSEVA,⁵ aki a komi nyelv udorai nyelvjárásával foglalkozott, említi, hogy a felső-vaskai nyelvjárásban az összes első múlt idejű harmadik személyű befejezetlen, tartós vagy ismétlődő cselekvést jelölő igék az egyes számban *-u*, a többes számban pedig *-ины* személyraggal használatosak. Például: *мунси* 'ment', *мунсины* 'mentek', *нӧб вайси* 'terhet vitt', *нӧб вайсины* 'terhet vittek', *тишай юси* 'teát ivott', *тишай юсины* 'teát ittak', *кӱӧд сӧвмчи* 'fölrakta a trágyát', *кӱӧд сӧвмчиныи* 'fölrakták a trágyát', *ид кӧдзи* 'árpát vetett', *ид кӧдзиныи* 'árpát vetettek' stb.

A cselekvés befejezettségét jelentő igék első múlt idejű harmadik személyű alakjaihoz az egyes számban a teljes *-uc*, a többes számban pedig az *-ины* végződés járul. Például: *гежис писъмӧ* 'megírta a levelet', *гежисны писъмӧ* 'megírták a levelet', *нӧб вайис* 'terhet hozott', *нӧб вайисны* 'terhet hoztak', *семис нянь* 'kenyeret adott', *семисны нянь* 'kenyeret adtak' stb.

A cselekvés befejezett voltát jelentő tárgyatlan igék közül — jegyzi meg a továbbiakban V. A. SZORVACSEVA — egyesek a harmadik személyben *-uc*, ill. *-ины*, mások *-u*, ill. *-ины* végződést kapnak. *вуджис* 'átkelt', *вуджисны* 'átkeltek', *пырис* 'bement', *пырисны* 'bementek', *тӧлыс лӧнис* 'a szél elült', de: *пемі* 'kiment', *пеміны* 'kimentek', *уси* 'elesett', *усины* 'elестек', *жарыс сӧдӧ* 'a hőség fokozódott'.

Mindez nem véletlen. Ezek a tények arra mutatnak, hogy a finnugor nyelvek keleti csoportjában valamikor végbementek bizonyos folyamatok, amelyeknek lényegéről ma már csak legfeljebb többé-kevésbé megbízható feltevéseink lehetnek.

II.

A permi nyelvek *аӧдза батӧльс керка* 'látom az apa házát' típusú szerkezete keletkezésének kérdéséhez.

A komi-zürjén és az udmurt nyelvnek van egy érdekes sajátága, amely megkülönbözteti őket más, szomszédos nyelvektől, mégpedig az, hogy amikor a birtok a mondat tárgya, a valamihez való tartozást a birtokos eset (az adessivus) suffixuma nem tudja kifejezni. A komi nyelvben például az *аӧдза батӧльс керка* 'látom az apa házát' szerkezet helyett *аӧдза батӧльс керка* szerkezet használatos, ahol a valamihez való tartozást nem a birtokos eset (az adessivus) ragja, hanem az ablativus (притяжательный падеж) ragja fejezi ki. Az udmurt nyelvtanban ennek az esetnek „разделительный падеж” a neve. Ez a szerkezet a permi nyelvekben meg lehetően állandó és rendszeresen használatos. Használatára bemutatunk néhány példát:

⁵ В. А. Сорвачев, Некоторые фонетические и морфологические особенности верхне-васьского говора удорского диалекта. (Куми филиал АН СССР. Лингвистический сборник. Сыктывкар, 1952, 45.)

Komi:

Ю шөрөд кытысь кватитис пицальсö, пыж бöжö пидзöс вылö сув-
тöмөн виччысьыштис уткаяс лысь матыстчöмсö 'A folyó közepén
evező férfi megfogta puskaáját s a csónak farában térdelve várta a vadkacsák
közeledését' (Кomi писательяслөн рассказяс).

И Мариа тьотка на ловья, куканьясöс колхозлысь видзö 'Marfa
néni is él még, borjúgondozó a kolhozban (szó szerint: nézi, őrzi a kolhoz
borjait)' (Кomi писательяслөн рассказяс).

Кывзы, Петра! Коди кöсйö Нина лысь кикутны, мед ордыйиспгь-
ясөн став первой призяссö босьтас не сöмын мян округын, но и Изьваын
'Hallod Péter! Aki el akarja nyerni Nyina kezét, az nyerje meg a verse-
nyekben valamennyi első díjat nem csak a mi kerületünkben, hanem Izsmá-
banis' (Кomi писательяслөн рассказяс).

Udmurt:

Койыклэсь саклыксö уката жсүтүз вылысен кылйськись куара
'A szarvas figyelmét magára vonta a felülről hallatszó hang' (Б. Полевой,
Зэмос адями сярысь верос).

Зöк пужым сылэ. Солэсь йылзэ снряд чигтэм 'Ott áll egy nagy
fenyőfa. A sudarát letörte egy lövedék' (Б. Полевой, Зэмос адями ся-
рысь верос).

Я возьматы, кытчы ватүз песьтаед вием муртлэсь йырзэ? дыр-
тыса юаз часовой 'Mutasd csak, hová dugta nagyapád a megölt ember fejét
— kérdezte sietősen az ór' (М. Петров, Вуж Мултан).

Ahol nem a birtok a mondat tárgya, a szokásos birtokos eset (az adessi-
vus) használatos.

Komi:

Конюхов өрралысь лөн сюсь синьяснас медводз казялис врагöс 'Ко-
нухов, a vadász éles szemével elsőnek vette észre az ellenséget' (Кomi
писательяслөн рассказяс).

Udmurt:

Игнатлэн синьсезык паськытазы 'Ignát szemei tágra nyíltak' (М.
Петров, Вуж Мултан).

Танклэн пушказ гулэн яр бордаз мырëиськиз но чалмиз 'A tank
ágyúja beleütközött az árok szélébe és elhallgatott' (Асьмелэн герсейсмы).

А -лысь végződésű komi birtokos eset és a -лэсь végű udmurt „elválasztó”
eset (разделительный падеж) (a kettő tkp. ugyanaz) az -(ы)сь ragos elativus-
ból alakult, például a komiban өр 'erdő', өррысь 'erdőből', az udmurtban
луд 'mező', лудысь 'mezőről'. A komi -лысь végű és az udmurt -лэсь végű
eset szemantikája hasonlít egymáshoz. Például a komiban: Егорлысь
некод нинöм эз юась кöни сийö кольöдiс арся войяссö 'Soha senki egy szóval sem
kérdelte Jegortól, hol töltötte az öszi éjszakákat' (Кomi писательяслөн рас-
сказяс), az udmurtban: Дышетйсь лэсь книгазэ куроно 'el kell kérni

a könyvet a tanítótól', *Ожон ныд кыз п улэсь лэсьтүллям* 'a véső nyelét nyírfából készítették'.⁶

A permi nyelvek történetében valószínűleg volt egy időszak, amikor a fent leírt esetekben még az egyéb esetekben szokásos adessivusos szerkezet volt használatos: 'látom az apa házát' = *аdдза батылөн керка*. Az a szerkezet, amelyben már ablativus szerepelt, később jelentkezett. E szerkezet eredeti alakja valószínűleg a *босьта мортысь нурт* 'elveszem az embertől a kést' típusú szerkezet volt, amelyet megelőzött a *босьта мортысь нурт* típusú, még ősbibb szerkezet.

Az eltávolodás és a valamihez való tartozás fogalma között vannak bizonyos érintkezési pontok, amint ezt a germán és a román nyelvek *of*, *af*, *de*, *von* előjáróval szerkesztett, birtokviszonyt kifejező analitikus szerkezetei is bizonyítják. Például: *l'industrie de la France*, *the history of England* stb. Ez az érintkezés volt az oka annak, hogy abban az esetben, amikor a birtok a mondat tárgya, az eredetileg valamitől való eltávolodást jelentő elativus eset végződését a *босьта мортысь нурт* típusú szerkezetekben a nyelvtudat birtokviszonyt kifejező eszköznek értelmezte. E szerkezet kialakulását elősegítette az is, hogy a permi nyelvekben néhány esetben a genitivus helyett elativus állt. Vö. a komiban *Шабуров, русскöй а р м и я ы с ь солдат* 'Saburov, az orosz hadsereg katonája' (Коми писательслөн рас-сказьяс).

Hogy a *-лэсь*, *-лысь* végződésű eset valóban az elativusból keletkezett, annak legvilágosabb bizonyítéka a két eset összecserélődése az udmurt nyelvben. Például: *Со аре народоволеу Вера Засулич Петербургысь градоначальникез, эксейлэсь осконо жандармзэ Треповез вииз* 'Ebben az évben Vera Zaszulics, a Narodnaja Volja tagja, megölte a cár hűséges zsandárját, Trepov pétervári városparancsnokot' (М. Петров, Вуж Мултан).

A fenti példában egy esetben az *-ысь* végű elativus a *-лэсь* végű ablativus helyett áll: *Петербургысь градоначальникез...вииз* ehelyett: *Петербурглэсь градоначальникез вииз*. Mivel más esetekben a birtokviszonyt már a genitivus ragja fejezte ki, a két rag kontaminálódott. Az *-ысь* affixum felvette a birtokos eset *-лөн*, *-лэн* végződésének *-л* elemét.

A k o m i nyelvben a kontamináció csupán az *-л* átvételéből állott, az u d m u r t nyelvben azonban sokkal több történt. A birtokos eset (adessivus) *-лэн*, az ablativus *-лэсь* és az elativus *-ысь* végződésének összehasonlítása azt bizonyítja, hogy az udmurt ablativus eredeti *-лысь* végződése a birtokos eset *-лэн* végződésének *-э* hangja hatására vett fel *-лэсь* alakot.

A fenti megfontolások alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. A *-лысь*, *-лэсь* végű eset a birtokos eset funkciójában, amikor a birtok a mondat tárgya, a közös permi nyelvi egység korában vált használatossá.
2. A *-лысь*, *-лэсь* végű eset alapjául az *-ысь* végű elativus szolgált.
3. E szerkezet eredeti alakja a *босьта мортысь нурт* 'elveszem az embertől a kést' típusú szerkezet volt.
4. A továbbiakban e szerkezet elativus esetét a nyelvtudat a valamihez való tartozást kifejező esetként fogta fel.
5. A *-лөн*, *-лэн* végű birtokos eset és az *-ысь* végű elativus funkciójának rokonsága a két végződés kontaminációjához vezetett. Ennek eredménye-

⁶ L. P. N. Perevoscsikovnak az Удмуртско-русский словарь-hoz (Moszkva, 1948.) csatolt nyelvtani vázlatát (405).

ként az elativus *-ыц* végződése felvette a birtokos eset *-л-јét*, s így új végződés keletkezett: a komiban a *-лыц*, az udmurtban pedig a *-лэц*.

6. E szerkezet a maga nemében egyedülálló, más finnugor nyelvekben nem fordul elő.

III.

A régi magyar nyelv folyamatos és végzett múlt idejének tipológiai megfélelőiről

Ismeretes, hogy a régi magyar nyelvben létezett egy tartós vagy gyakorító cselekvést kifejező múlt idő, amelynek két alakja volt. A jelen vagy a múlt idejű igealakhoz valamennyi személyben a *vala* ige járult. Eszerint a tartós vagy gyakorító múlt idő ilyen volt: *kérek vala*, *kérsz vala*, *kér vala* stb.; a múltban befejezett cselekvést jelentő igeidő ragozása pedig a következő volt: *kértem vala*, *kértél vala*, *kért vala* stb. Ezek az igeidők, amint BALASSA JÓZSEF megállapítja,⁷ csak a székely nyelvjárásban maradtak fenn.

Érdekes megjegyezni, hogy ilyen szerkezetű múlt idejű igealakok, amelyek a főige személy szerint ragozott alakjából és a *lenni* segédige múlt idejű harmadik személyű megkövesedett formájából állnak, a magyarral szomszédos indoeurópai nyelvekben nem fordulnak elő. Sőt nem találkozunk vele a nyugati finnben s a magyar nyelvhez legközelebb álló obi-ugor nyelvekben sem. Egyik-másik török nyelvben előfordul analóg szerkezet, például a tatár *bara idem* 'mentem', *bara iden* 'mentél' stb., de ezek szerkesztésmódja egészen más, mint az említett magyar igealakoké.

A fenti igealakok nem is érdemelnének több figyelmet, ha a mariban és az Urál menti permi nyelvekben nem fordulnának elő hasonló típusú szerkezetek. A mariban például van egy tartós cselekvést kifejező múlt idő, amelynek ragozása a következő:

лудаш 'olvasni'

Egyes szám

1. <i>лудам</i>	} <i>ыле</i>	'olvastam' stb.
2. <i>лудат</i>		
3. <i>лудеш</i>		

Többes szám

<i>лудына</i>	} <i>ыле</i>
<i>лудыда</i>	
<i>лудыт</i>	

Hasonló szerkezetű igealak van a komi nyelvben is:

мунны 'menni'

Egyes szám

1. <i>муна</i>	} <i>вöлі</i>	'mentem' stb.
2. <i>мунан</i>		
3. <i>мунö</i>		

Többes szám

<i>мунам</i>	} <i>вöлі</i>
<i>мунанныд</i>	
<i>мунöны</i>	

⁷ И. Балашица, Венгерский язык. Москва, 1951, 264.

Ugyanez mutatható ki az u d m u r t nyelvben:

мыныны 'menni'

Egyes szám

Többes szám

1. мынӱсько	} вал 'mentem' stb.	мынӱськомы	} вал
2. мынӱськод		мынӱськоды	
3. мынэ		мыно	

Az udmurtban az is előfordul, hogy a 'lenni' jelentésű segédige megkövesedett múlt idejű harmadik személyű alakja a főige múlt idejű alakjához járul, például: мынӱ вал 'korábban elmentem, elmentem volt', мынӱз вал 'korábban elment, elment volt' stb. Ez a tény bizonyos mértékben kapcsolatba hozza egymással az udmurt és a magyar nyelvet, mivel a *vala* szócska a magyarban is állhat(ott) múlt idejű igealakok mellett, például *kértem vala*.

A magyar nyelv és a permi nyelvek számos rokon szókincsbeli és szerkezeti sajátága, továbbá a hangcsoportok fejlődésének néhány közös vonása, valamint a magyar nyelv és a baskír nyelv bizonyos rokon hangtani tulajdonságai arra engednek következtetni, hogy a gyakorító vagy tartós cselekvést jelentő múlt idő a magyarban még abban az időben keletkezett, amikor a magyarság elődei az Urál vidékén, a permi népek szomszédságában éltek.

*

A felhasznált irodalom jegyzéke

Асьмелэн геройесмы. Izsevszk, 1938.

Коми писательслӧн рассказыяс. Sziktivkar, 1954.

Львов А., Простой йӧз. Sziktivkar, 1951.

Петров М., Вуж Мултан. Izsevszk, 1954.

Полевой Б., Земос адями сярись верос. Перевод Н. М. Емельянова. Izsevszk, 1952.

Полевой Б., Настоящий морт йылысь повесть. Перевод Г. А. Федорова. Sziktivkar, 1951.

Пыстин И., Еджыд во. Sziktivkar, 1941.

Пушкин А. С., Капитанскӧй ныв. Sziktivkar, 1937.

Рӧднӧй литература. Хрестоматия неполнӧй среднӧй да среднӧй школаса VII-ӧд классы. Лӧсьӧдӧс П. П. Попов. Sziktivkar, 1948.

Рочев Я. М., Кык друг. Sziktivkar, 1951.

Туркин К. П., Зверьяс бӧрся. Повесть. Sziktivkar, 1952.

Федоров Г. А., Война луньясӧ. Sziktivkar, 1952.

Юхнин В. В., Биа нюр. Повесть. Sziktivkar, 1952.

Юхнин В. В., Тундраса бияс. 1-ой часть. Sziktivkar, 1952.

Юхнин В. В., Динъяльса вӧрпункт. Sziktivkar, 1938.

Hozzászólások B. A. Szerbrennyikov előadásához

LAKÓ GYÖRGY:

Csupán néhány kisebb megjegyzésem van az előadó meglátásokban és ötletekben gazdag előadására. Az egyik az *š, ill. *ž jelű praeteritum permi nyelvekbeli állítólagos megfelelőjét illeti. SZINNYEI (vö. FgrSprw.² 123–4), még valóban úgy tanította, hogy ennek a fgr. praeteritumjelnek a permi nyelvekben is megvan a leszármazottja, mégpedig a tagadó ige egyes és többes szám 3. személyű udmurt ez, komi ez múltidejű alakjaiban. UOTILA (SUSToim. LXV, 180, jegyzet) azonban helyesen utal rá, hogy az ez esetben felteendő permi z < *ž változás aligha megokolható, s ezért a tagadó ige kérdéses alakjainak -z végződésében nem a fgr. praeteritumjel folytatását, hanem a 3. személyű személyragot, azaz egy névmási eredetű elemet kell látnunk.

Másik megjegyzésem a magyar és a permi nyelvek azon egyező sajátosságaira vonatkozik, amelyekre SZEREBRENNYIKOV professzor rámutatott. Csupán arra szeretném felhívni figyelmét, hogy a magyar-permi egyezések kérdésének magyar nyelven egész kis irodalma van. Miután az Egyetemes Philológiai Közlönyben egy régi ismertetésében már SZINNYEI felhívta a figyelmet a magyar és a komi nyelv meglepő egyezéseire, tudtommal ZSIRAI volt az első, aki Finnugor Rokonságunk című művében (147–8) a magyarok elődei meg a mai komik és udmurtok ősei között történelmi kapcsolatokat tett fel. Gondolatát később — bíráló megjegyzések kíséretében — továbbfejlesztette BÁRCZI GÉZA. Még tovább ment következtetéseiben MOÓR ELEMÉR. Úgy gondolom, hogy ennek az irodalomnak az áttanulmányozása nem lenne érdektelen az előadó számára.

Ami végül az előadás II. részében említett komi-udmurt ablativus kialakulását illeti, számomra nem eléggé meggyőző az a feltevés, hogy ez az eset az adessivus és az elativus kontaminációjának az eredményeként birtokviszonyt kifejező mondatokban keletkezett volna. Hiszen ennek az esetnek legalábbis az udmurt nyelvben nemcsak genitivusi, hanem nagyszámú egyéb funkciója is van, s számomra kétséges, hogy épp a viszonylag elvont genitivusi funkció lenne ennek az esetnek az eredeti funkciója. Ez a nézet azt is jelentené továbbá, hogy az ablativust keletkezését tekintve elválasztjuk a többi -l elemet tartalmazó kázustól (adessivus, allativus, approximativus). Én azt tartom valószínűbbnek, hogy az ablativust az adessivus és az allativus mellett — s velük nagyjából egyidejűleg — a finnugor nyelveknek az a tendenciája hozta létre, amely a 'hol?', 'honnan?', ill. 'hova?' kérdésre felelő három irány nyelvi megkülönböztetésére irányul. Ha tehát kialakulóban volt a 'hol?' kérdésre felelő adessivus és a 'hova?' kérdésre felelő allativus, akkor a nyelv szükségét érezte egy 'honnan?' kérdésre felelő ablativusnak is. Azt persze lehetségesnek tartom, hogy az ablativus keletkezéséhez az előadótól jelzett körülmények is hozzájárultak.

MOÓR ELEMÉR:

„Die Ausbildung des ungarischen Volkes im Lichte der Laut- und Wortgeschichte” című megjelenés előtt álló művemben egyebek között azt fejtegetem, hogy az uráli közösségből először a finn-permi népcsoport vált ki.

Mivel pedig a *vala* megfelelőjével kapcsolatos igealakok a mariban is megvannak, arra gondolhatunk, hogy ezek a kérdéses összetett igealakok a finn-permi közösségen belül fejlődtek ki. Hogy régebbiek nem lehetnek, azt az a körülmény is tanúsíthatja, hogy ezeknek sem a szamojéd, sem a lapp, sem pedig az obi-ugor nyelvekben nincs nyomuk. Mivel pedig a magyarság egy ugor és egy permi népcsoport keveredéséből alakult ki (vö. Moór, *Acta Lingu. Hung.* II, 414–29; NyK. LIV, 75–95), nyilván a *valá*-val összetett igealakok is azok közé — a nem túlságosan nagyszámú — morfológiai sajátosságok közé tartoznak (l. ezeknek egybeállítását: *Acta Lingu. Hung.* II, 426–8), amelyek az ősmagyarban a permi komponens révén vertek gyökeret.

PAIS DEZSŐ:

Tisztelt Konferencia! Az előadó az enyémhez hasonló szerénységgel minősítette az előadásában foglaltakat. Az a gyanúm, hogy mind a ketten tévedni szoktunk, amikor túlzásba esünk ilyen esetekben. — Én nem kísérlétek minősíteném azt, amit tőle hallottunk. Voltak jelentékeny részek az előadásban, amelyek az indulást, a helyes utat, sőt sokszor az igazságnak a megtalálását mutatták. Ezt annál inkább aláhúzó, mivel bizonyítékainak jelentékeny részét az előadó a nála állandóan tapasztalt udvariassággal idő-kímélésből nem tárta elénk.

Az előadás első részében előadották összevágtnak azzal, amit abban a bizonyos rövid cikkben, amelyre ő is hivatkozott, én már pedzettem a magyar összetett igealakok kialakulását illetően.¹ Abban egyébként észrevételeket tettem a magyar tárgyias igealakok fejlődéséről is. Az előadás érdekes, sőt mondhatom, izgalmas volt. Nem azért izgultam, hogy vajon a fejtegetésből levont következtetések megfelelnek vagy megfelelhetnek-e annak a megoldási lehetőségnek, amit abban a dolgozatban röviden felvettem, azóta — sajnos — elvesztett HORVÁTH KÁROLY barátommal együtt, mert hiszen a tudomány haladása érdekében nem az a döntő, hogy a tudomány munkásai egymással egy véleményen legyenek. Nagyon örülök azonban, hogy az előadó is a miénkel lényegében egyező eredményre jutott, sőt azt még ki is egészítette.

Ami a magyar—permi nyelvi kapcsolatokat illeti, ezen a téren nem különösen beható tájékozottságom alapján akként ítélek, hogy a kifejtettek értékes hozzájárulást jelentenek ennek a kérdéskörnek a tisztázásához. Nem kellő avatottságom mellett is jó ideje úgy érzem, hogy az ebben az irányban folytatandó vizsgálat még nem kevés és nem csekély jelentőségű újdonságot hozhat a finnugor nyelvek egymáshoz való viszonyára és a finnugor népek őstörténetére, valamint a magyar nyelv és a magyarság ősi életfolyamatainak számos mozzanatára nézve. Éppen ezért magam is megpróbáltam néhány idevágó szempontot érinteni abban a közleményemben, amelyben a szajáni őshaza elmélete iránti nem éppen nagy lelkesedésemet is kifejezésre juttattam.²

Röviden összegezve: a magam részéről rendkívül nagy érdeklődéssel és tanulsággal hallgattam SZEREBRENNYIKOV barátunk előadását.

¹ PAIS DEZSŐ—HORVÁTH KÁROLY, *A vala, volt, volna* elemű összetett igealakjaink keletkezésének kérdéséhez: MNy. XL, 193–8.

² *Nyék* törzsnevünk és ami körülötte lehetett. MNy. XLIX, 278–93.

FOKOS DÁVID:

Az -š-es praeteritummal kapcsolatos előadáshoz szeretnék röviden hozzászólni. Helyesen mondotta PAIS DEZSŐ, hogy valóságos izgalommal vár-
tuk az előjáróban ismertetett nyelvi jelenségek után a kérdés megoldását.

Amikor az előadó arról beszélt, hogy a birtokos jelző a permi nyelvekben a rendes adessivusi komi -*len*, udm. -*len* rag helyett ablativusi (komi -*liš*, udm. -*leş*, -*liš*) ragot kap, ha a birtokszó accusativusban áll (pl. komi *stariklen turunis* 'az öregnek a szénája', de *starikliš nivse vide* 'szidja az öregnek a leányát'), akkor azt hittem, hogy ebben a jelenségben vagy ebben az irányban keresi az egyes finnugor nyelvekben megőrzött ősi tárgyias igeragozásnak a nyomait. Én — megvallom — többször gondoltam arra, hogy itt valóban a tárgyias igeragozásnak valamilyen indirekt nyomával van dolgunk, olyan értelemben ti., hogy a tárgy meghatározott voltát itt nem az ígén, hanem a birtokos szerkezetben jelölik.

A permi elativusi-ablativusi -š, amely az udmurt nyelvben birtokos személyragok előtt -št- alakban jelentkezik (pl. *kar* 'város': *karištım* 'városomból'), persze még ma sincs megfejtve. Hangtanilag nem felelhet meg a finn-lapp-mordvin palatalizálatlan s-nek (finn -*sta*, lp. -*ste*, mdv. -*sta*). A -t (az udm. -št-ben), amely itt az ősi finnugor ablativusi ragot képviseli, a komiból nem mutatható ki (a komiban 'városomból': *karšım*), bár WICHMANN két komi adverbiumban ennek nyomait véli felfedezni (l. FUF. XVI, 162—3). És nem mutatkozik ez a -t elem a komi és az udmurt egressivusban sem.

Legyen szabad még megjegyeznem, minthogy ma ez a kérdés is szóba került, hogy azt a permi -š nomen possessi képzőt, amely pl. a komi-udmurt *ulış* 'alsó' szóban jelentkezik, már több évtizeddel ezelőtt (a Keleti Szemle XIII. kötetében) a permi elativusszal azonosítottam, ill. abból származtattam (pl. udm. *õtış murtjos* 'az ottani emberek' tkp. a. m. 'onnan az emberek').

Az a magyarázat, amelyet ma hallottunk, hogy a mari š-es praeteritum éppen csak az -em-konjugációban fordul elő, és így csakugyan a tárgyias igeragozásnak lehetett eredetileg a jele, és hogy egy, ezzel analóg jelenség a komi nyelvből is kimutatható, szellemes és szép, sőt — miként PAIS mondotta — legalábbis megközelítheti az igazságot.

B. A. Szerebrennyikov válasza a hozzászólásokra

Mindenekelőtt örömet fejezem ki, hogy előadásom ilyen érdeklődést keltett a hallgatóság körében. Ezzel a rövid előadással az volt a szándékom, hogy ne általános jellegű előadást tartsak itt, amilyeneket annak idején mi is és valószínűleg Önök is nagy számban tartottak, hanem olyan előadást, amely problémákat vet fel. A problémák ugyanis gondolkodásra készítenek bennünket. Egyáltalán nem tartok igényt arra, hogy az általam itt tárgyalt kérdéseket mai előadásommal már végleg megoldottnak tekintsük. A mi tudományunkban lehetőségek más megoldási módok is.

Most az egyes hozzászólásokra szeretnék válaszolni, először LAKÓ György hozzászólására. LAKÓ említette, hogy ezeket a kérdéseket már érintették a szakirodalomban és hogy ennek az *s*-nek a névmási eredetére már annak idején UOTILA is utalt. Erre azt jegyzem meg: előadásom elején én magam is utaltam arra, hogy ezek a kérdések nem teljesen ismeretlenek, hanem a szakirodalomban már foglalkoztak velük. Persze ennek ellenére is lehet beszélni ennek az *s* végződésnek a névmással való kapcsolatáról. A probléma éppen az, hogy milyen aspektusban, milyen beállításban nézzük ezt a dolgot. Az *s* névmási eredetét vallják egyes olyan szovjet finnugor nyelvészek is, akik a permi nyelvekkel foglalkoznak. Úgy vélik például, hogy az egyes szám harmadik személyű alak az *igének* és az *'ő'* jelentésű névmásnak az egyesüléséből lett. Így az említett *komi* ige, amely azt jelenti, hogy *'ment'*, az *igetből* és a *sije 'ő'* névmás eredetileg egyszerűtagos alakjából alakult. Én az *-s* végződés kérdését bizonyos mértékig más beállításban vizsgáltam. Ha ez valóban a tárgyas ragozás csírájának a maradványa, akkor itt ennek eredetileg nyilván nem alany-, hanem inkább tárgyjelölő szerepe volt: bizonyára előbb nyomósította, majd helyettesítette, kifejezte a mondat tárgyát, mint ahogy a mondatban már egyszer kifejezett direkt tárgyra még egyszer utalhat valamely névmás. Eredetileg — mint például a mai magyar nyelvben — a tárgyas ragozás a tárgy határozottságával volt kapcsolatban. A későbbiekben ez a törvényszerűség eltűnt és általánosabbá vált a jelenség.

LAKÓ György számára nem eléggé világos az ablativus kialakulásának kérdése. Úgy vélem, hogy annak idején LENIN gyakran mondotta: a látszat nem mindig esik egybe a dolgok lényegével. Látszólag ez az *l* az esetvégződésekben elterjedt. Ez azonban nem jelenti azt, hogy elterjedésének az útjai egyformák voltak. Egyes esetekben az *l* teljesen mechanikusan terjedhetett. Az adott esetben azonban a funkció hasonlósága alapján is elterjedhetett. Vagyis az *l* elterjedésének felszíne mögött az elterjedés különféle útjai rejtőzhetnek.

MOÓR ELEMÉR felszólalásával kapcsolatban csak néhány szót. Örülök, hogy az én nézeteim is erősítik a finn-permi egység gondolatát. Arra azonban egyelőre nem lehet kategórikus választ adni, hogy az összetett igealak egy szoros együttélés idején alakult-e ki, vagy pedig egy későbbi érintkezés eredménye.

Nagyon örülök, ha csak bizonyos mértékig is, de mégis sikerült továbbfejlesztenem azt a gondolatot, amelyet annakidején PAIS DEZSŐ vetett fel említett cikkében.

FOKOS-FUCHS DÁVIDnak a következőket válaszolom: igen örülök, hogy egymás ismerete nélkül bizonyos közös problémákkal foglalkoztunk. Ez arról tanúskodik, hogy ezek a kérdések érdemesek arra, hogy foglalkozza-

nak velük. Ami a *-līs* végződésű ablativust illeti, ez előttem sem egészen világos, hogy miből lett. Fokosnak az a feltételezése, hogy ez valamilyen melléknév-szerű alak képzője volt, elképzelhető, mert a kettő között valóban igen nagy a jelentéstani hasonlóság.

Végül köszönöm a magyar kollégáknak azt a figyelmet, amellyel végighallgatták előadásomat. Egyúttal köszönetet mondok értékes megjegyzéseikért.

Fokos Dávid elnöki zárószavai

Tisztelt Konferencia!

Nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy a mai ülésen elnökölhessenek, és — ámbár KÁLMÁN BÉLA tegnap már visszapillantott konferenciánk munkájára — hadd vessek én is egy rövid pillantást erre a munkára, ennek jelentőségére és eredményeire.

Azt hiszem, sikeres és a jövő szempontjából is jelentős volt ez a konferencia.

Örömmel, büszkeséggel láttuk, hogy a magyar finnugor nyelvtudomány már nem dolgozik légüres térben. A finnugor nyelvtudomány művelőinek még nem nagy tábora mellett felsorakoztak a sajátos magyar nyelvtudomány területén, de a nyelvtudomány más ágaiban dolgozó tudósok és kutatók is, és nagy számban jelentek meg a nyelvtudomány iránt érdeklődők is.

És amikor LAKÓ GYÖRGY visszatekintett az elmúlt tíz esztendő eredményeire, büszkeséggel láttuk, hogy mégis csak alkottunk valamit! Az a hatalmas erkölcsi és anyagi támogatás, amelyben államunk és Akadémiánk nyelvtudományunkat részesíti, gazdagon gyümölcsezött. Igaz: konferenciánk első ülésének vezetője, PAIS DEZSŐ, és a konferencia másik vezetője, LAKÓ GYÖRGY, sok hibára mutatott rá. De hibákat csak ott követhetnek el, ahol dolgoznak. (Mert aki nem dolgozik, holott tudna dolgozni és alkotni, az már nem hibát, hanem mulasztást követ el.) Mi pedig dolgoztunk és dolgozunk!

Öröm volt hallgatni azoknak a munkáknak, eredményeknek hosszú sorát, amelyet LAKÓ GYÖRGY elénk tárt. És kiderült, hogy ebből a hosszú, gazdag szemléből ki is maradt nem egy eredmény, így — amire HAJDÚ PÉTER mutatott rá — a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és ezen belül a finnugor szakosztálynak a működése, továbbá a Nyelvtudományi Intézet Közleményeiben megjelenő értékes ismertetések.

De öröm volt hallgatni a két vezetőnek, PAIS DEZSŐnek és LAKÓ GYÖRGYnek a zsörtölődését is, hogy *ez* nem jó, *az* nem jó. Olyan gazdák ők, akik a vetést hibátlannak, tökéletesnek szeretnék látni. Hiába zsörtölődnek, tudom, hogy ők is örülnek és boldogok, hogy ilyen intenzív munka folyik a mi tudományterületünkön. De persze meg kell szívlelnünk jó tanácsukat: a jövőben nagyobb, a lehető legnagyobb gondal fogalmazzuk meg és tömören fejezzük ki mondanivalóinkat!

Ami a konferenciánknak egyik legmegkapóbb eredménye: annyi volt a hozzászóló, hogy nemhogy biztatni kellett volna társainkat, hanem inkább könyörögni kellett nekik, hogy — tekintettel a hozzászólásra jelentkezők nagy számára — lehetőleg rövid legyen a felszólalásuk. Hol volt ilyesmi néhány évvel ezelőtt?!

De megfeleldkezhetnénk-e arról, hogy a finnugor nyelvészeti konferencia voltaképpen uráli nyelvészeti konferenciává szélesedett ki, mikor két olyan becses számojéd tárgyú tanulmányt hallhattunk, mint amilyen NÉMETHNÉ SEBESTYÉN IRÉN előadása és HAJDÚ PÉTER hozzászólása volt?

Végül: nem rekeszthetem be konferenciánkat úgy, hogy ne emlékezzem meg a konferenciánkon résztvevő kiváló szovjet tudósról, SZEREBRENNYIKOV professzorról.

Tisztelt Konferencia! Mikor SZEREBRENNYIKOV tavaly megtisztelt bennünket látogatásával — és akkor valamivel több időt tudott nekünk szentelni —, személyesen is meg tudtunk ismerkedni a szovjet nyelvtudomány

egyik legkiválóbb képviselőjével és irányítójával, és élénk érdeklődéssel, igazi okulással hallgattuk előadásait, kérdéseinkkel ostromoltuk, hogy minél többet tanulhassunk tőle és az ő révén a szovjet nyelvtudománytól. Szeretnők, ha az a szeretet és tisztelet, amellyel SZEREBRENNYIKOV professzort fogadtuk és állandóan körülvettük, megérezte volna vele, hogy milyen szeretettel és tisztelettel vártuk őt most is, és várjuk mindenkor.

Már KÁLMÁN BÉLA mondotta tegnap, hogy SZEREBRENNYIKOV nem vendégnek érezte itt magát, hanem részt is kért, ki is vette részét a mi munkánkból. Az ő gazdag ismereteiből, nagy tudásából, amelynek segítségével az apró részletekben való elismerülés mellett a nagy problémákat, ezek belső összefüggését, a nagy távlatokat is át tudja tekinteni, okulást merítettünk, a mi ismereteink is gazdagodtak.

Köszönjük, hogy megtisztelt bennünket, megtisztelte konferenciánkat; köszönjük hozzászólásait, tanulságos fejtegetéseit, köszönjük mai rendkívül érdekes és tanulságos előadását.

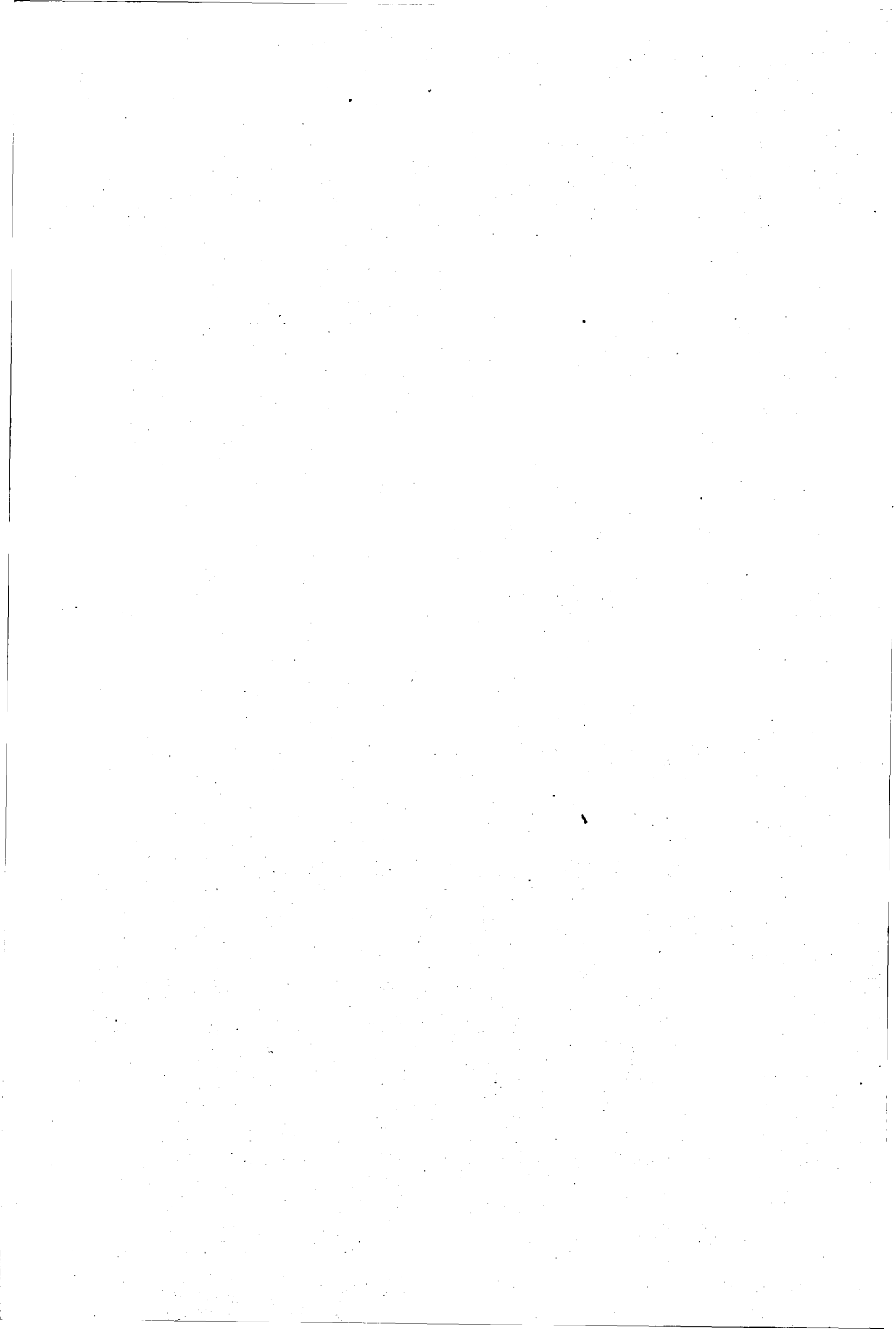
Azzal búcsúzunk tőle: До скорого свидания!

[Az elnök ezután orosz nyelven megismétli Szerebrennyikov professzorhoz intézett szavait.]

Tisztelt Konferencia! Szeretnék kezét szorítani a konferenciának minden résztvevőjével: ők ezen a seregszemlén hitet tettek mellettünk!

Köszönet vezetőinknek, Akadémiánknak, előadóinknak, a hozzászólóknak, kitűnő tolmácsainknak, a konferencia rendezőségének!

Ezzel ülésünk véget ért. Akadémiánk első finnugor konferenciáját berekesztem.

Az I. Finnugor Nyelvészeti Konferencia határozati javaslatai

Finnugor nyelvtudományunk a magasra lendülésnek BUDENZ nevéhez fűződő korszaka és a múlt rendszer tudományellenességéből fakadó lanyhulás ideje után új szakaszba lépett. Ezt az új szakaszt egyebek közt az jellemzi, hogy kormányzatunk megértő anyagi és erkölcsi támogatásban részesíti szakterületünket, és így most már tervszerűen tudunk folytatni olyan munkálatokat, amelyeknek a végzésére mindeztideig nem volt mód.

A hazai finnugor nyelvtudomány helyzetének megjavulását mindennek-előtt a kiadványok számának emelkedésén lehet lemérni. Míg a felszabadulást megelőző két és fél évtizedben mindössze két nagyobb önálló finnugor nyelvészeti szakkönyv és a Nyelvtudományi Közleményeknek alig néhány kötete jelenhetett meg, addig az első öt éves tervidőszak kezdete óta mintegy 9–10 önálló finnugor nyelvészeti kiadvány látott napvilágot, a Nyelvtudományi Közlemények pedig 1948 óta évenként rendszeresen megjelenik.

Az önálló kiadványok jelentős részét anyagközlések alkotják. Ennek az a magyarázata, hogy a magyar nyelvészek által gyűjtött rokonnyelvi szövegek, szótárak kiadása a két világháború közötti tudománypolitika értetlensége és közönye folytán most ránk hárult. Sürgető kötelességünk volt, hogy ezt az értékes anyagot minél előbb a tudomány rendelkezésére bocsássuk. Ilyen irányú terveinket azonban még nem sikerült maradéktalanul teljesítenünk.

Az anyagközlő művek kiadása mellett megindítottuk és bizonyos lemaradás ellenére sikerrel folytattuk „A magyar szókincs finnugor elemei” című tervmunkát, amelynek az lesz a feladata, hogy a hatalmasan felduzzadt etimológiai irodalomban biztos kalauzusz szolgáljon.

E nagyjelentőségű munkákon kívül kutatóink sikeres egyéni kutatómunkákat is végeztek. Kutatásaik egyebek közt az etimológia, a történeti alaktan és mondat-tan területére terjedtek ki, de tematikánkban előkelő helyet foglaltak el az őstörténeti kutatások is. A hangtörténeti értekezések száma aránylag kevés volt.

Tudományos termelésünk e sikereiben nagy része volt első öt éves tervünknek. Ugyanakkor azonban azt is meg kell állapítanunk, hogy a magyar nyelvtudomány első öt éves tervében szereplő finnugor nyelvészeti munkálatok közül több nem valósult meg, s hogy a megkezdett munkák folytatásának az üteme sem felelt meg mindig a tervben előírányzottaknak.

Elsősorban a tervezésben való járatlanságunk és az ezzel kapcsolatosan előállt maximálista kívánalmak okozták, hogy első öt éves tervünk finnugor nyelvészeti célkitűzéseit nem tudtuk megvalósítani. Az első öt éves tervidőszak előtt és en-

nek kezdetén a marrizmus is gátolt bennünket munkánkban, egészen 1950 nyaráig, amikor SZTÁLIN visszahelyezte jogaiba az összehasonlító-történeti nyelvtudományt, s ezáltal biztosította a finnugor nyelvészet továbbfejlődésének lehetőségét is.

Tudományunk történetében öröndetes eseményként könyvelhetjük el kapcsolataink erősödését, ill. újrafelvételét szovjet és finn nyelvész kartársainkkal.

A finnugor nyelvtudomány helyzetét megerősítette az a tény, hogy a Nyelvtudományi Intézetben finnugor osztály létesült, és hogy a debreceni egyetemen új finnugor összehasonlító nyelvészeti tanszéket szerveztek.

Bár népi demokráciánk jelentős támogatást ad a hazai finnugor kutatások előmozdítására, helyzetünk — részben az elmúlt polgári korszak hibájából — mégsem mondható kielégítőnek. Kutatóink száma kevés, ún. középkáderünk alig van, idősebb kutatóinkat lefoglalják a halaszthatatlan anyagkiadási munkálatok. Ilyen körülmények között az elméleti kérdések iránti érdeklődés még nem eléggé széleskörű. Nem ismerjük eléggé a nyugati finnugor nyelveket. Nem készülnek nagyszabású, alapvető monográfiák, s a minőségi szempont a legutóbbi időkig háttérbe szorult a mennyiségi mellett. Mutatkoznak szórványosan a pozitívizmus jelei is. Nem kielégítő különösen fiatalabb kutatóinknak gyakorlati nyelvtudása sem. Az elkészült tanulmányok szerkezete, felépítése és stílusa sokszor erősen kifogásolható.

Ahhoz, hogy finnugor nyelvtudományunk magasabb színvonalra emelkedhessék s hibáit kiküszöbölhesse, hosszú időre van még szükségünk. Ennek érdekében a I. Finnugor Nyelvészeti Konferencia az alábbi feladatokat tűzi ki a hazai finnugor nyelvészek elé az elkövetkezendő évekre.

1. Elsőrendű kötelességünk az anyagkiadási munkálatok (szövegkiadás, szótárszerkesztés) folytatása és befejezése.

2. 1956-ban ki kell dolgozni „A magyar szókészlet finnugor elemei” című tervmunka szerkesztési alapelveit, minél előbb hozzá kell fogni egy próbafüzet elkészítéséhez, s azt lehetőleg még 1957-ben nyilvánosságra kell hozni. Kívánatos a szerkesztést végző főmunkatársaknak bizonyos adminisztratív és tudomány-szervezési feladatok alóli mentesítése.

3. Az eddig elhanyagolt finnugor nyelvek megismertetésére nagyobb gondot kell fordítani. Fel kell hívni az Oktatásügyi Minisztérium figyelmét arra, hogy készítsessen a második öt éves terv folyamán chrestomathiákat az egyes finnugor nyelvekből.

4. Biztosítani kell egyetemi hallgatóinknak és aspiránsainknak a lehetőséget arra, hogy elsajátíthassák a tudományunk műveléséhez szükséges idegen nyelveket.

5. Kutatóink törekedjenek arra, hogy cikkeiket, tanulmányaikat gondosan, logikusan felépítve, jó magyarsággal, igényesen megírva készítsék el, s munkáikban óvakodjanak a pozitívista módszerek alkalmazásától.

6. Kívánatos, hogy tematikánk kiszélesítése és filozófiai-ideológiai ismereteink fejlesztése útján nagyobb teret kapjanak a nyelvi anyagon alapuló, elvi jelentőségű megnyilatkozások.

7. Tovább kell fejlesztenünk nemzetközi kapcsolatainkat. A Szovjetunió és Finnországon kívül a skandináv államokkal és más nyugati országok tudósai-val is fel kell újítanunk a régi kapcsolatokat.

8. El kell érni, hogy aspiránsaink és egyetemi hallgatóink — csere alapon — nyaranta 1—2 hónapot tölthessenek a Szovjetunióban. Kérjük a finnországi ösztöndíjas-csere felélesztését és a tudós-csere további fejlesztését.

9. Örömmel üdvözljük a manysi és szamojéd nyelvrokonaink közé kuldendő közös szovjet—magyar expedíció tervét. Kérjük a Magyar Tudományos

Akadémiát, hogy az expedíció tervét állandóan tartsa felszínen, s hathatósan járuljon hozzá e nagy jelentőségű gondolat mielőbbi megvalósulásához.

10. Javasoljuk az Akadémia Elnökségének, hogy alkalomlag hívjon meg egy-egy finnugor anyanyelvű fiatal kutatót vagy aspiránst, s tegye lehetővé az ő számukra magyar nyelvi és nyelvészeti tanulmányok folytatását, a mi kutatóink számára pedig az illető finnugor nyelvek itthoni tanulmányozását.

11. Javasoljuk, hogy 1957 őszén rendeztessék meg Budapesten az I. Nemzetközi Finnugor Nyelvészeti Kongresszus. Kérjük az Akadémia elnökségét, lépjen érintkezésbe a Szovjetunió Tudományos Akadémiája elnökségével és a helsinki Finnugor Társaság vezetőségével annak tisztázása céljából, hogy terünk nem keresztezi-e az ő elgondolásaikat.

12. Kérjük az Akadémiát, biztosítsa eredményekben gazdag és sikeres konferenciánk anyagának nyomtatásban való megjelenését.

Budapest, 1955. évi október hó 3-án.

KÁLMÁN BÉLA

LAKÓ GYÖRGY

HAJDÚ PÉTER

Ára: 16,— Ft

A NYELVTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEK
című kiadványsorozatban 1956-ban megjelent:

LAKÓ GYÖRGY:

ÉSZAKI-MANYSI NYELVTANULMÁNYOK

Ára: 6,— Ft

**A „HELYESÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI” VITÁJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HELYESÍRÁSI
FŐBIZOTTSÁGÁBAN 1955. OKTÓBER 27-ÉN**

Szerkesztette: FÁBIÁN PÁL

Ára: 5,— Ft

Beszerezhető az Akadémiai Kiadóban (Budapest V., Alkotmány
utca 21), vagy az Állami Könyvterjesztő Vállalat könyvesboltjaiban